T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

ZEYLA'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEŞ ALÇI

İSTANBUL 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

ZEYLA'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİSİ

Güneş ALÇI

Danışman

Doç. Dr. Aziz DOĞANAY

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Güneş Alçı'nın ZEYLA'DA KAYBOLAN OSMANLI MİMARİSİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 4.08.2016 tarih ve 2016-30/5 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ...16./.11.8...../.....2016...

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. AZİZ DOĞANAY	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDÜLHAMİT TÜFEKÇİOĞLU	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. GÜLGÜN UYAR	

İçindekiler

ARŞİV DİZİNİ III
HARİTA DİZİNİ IV
ŞEKİLLER DİZİNİ V
RESİMLER DİZİNİ VII
DOKÜMAN XIII
KISALTMALAR XIV
ÖNSÖZ XV
ÖZET XVII
ABSTRACT XVIII

I- GİRİŞ 1

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 3

B. KAPSAM: 3

C. YÖNTEM 3
1. Yayın Tarama 3
2. Arşiv Çalışması 4
3. İnternet ve Resim Araştırması 4
4. Yüzey Araştırması 4
5. Tasnif ve Düzen Çalışması 5

II. OSMANLI DÖNEMİNDE HABEŞ EYALETİ, ŞEHİRLERİ VE ZEYLA'NIN KONUMU 6

A. HABEŞ EYALETİ 6

B. OSMANLI DEVLETİ'NİN HABEŞİSTAN'DA AKTİF OLDUĞU BAZI ŞEHİRLER 23
1. Sevâkin 24
2. Harar 26
3. Berberâ 29
4. Hartum 31
5. Masavva' 32

III. ZEYLA' 34

A. COĞRAFİ KONUMU 34

B. TARİHÇE 36

C. ZEYLA'DA MİMARİ YAPILANMA 43

D. AYMAR'IN SONDAJ ÇALIŞMASI VE ZEYLA' STRATİGRAFİSİ 46

E. ZEYLA' HİNTERLANDINDA YER ALAN ORTAÇAĞ ŞEHİRLERİNİN MİMARİ DOKUSU 49
1. Abasa 49
2. Amud 50

3. Awdal 51
4. Sheikh 51

IV. KATALOG 53

A. ZEYLA' LİMANI 54

B. KALE/SUR 56

C. ASKERİ YAPILAR 58
1. Kışla Binaları 58
2. Kışla ve Banka Olarak Kullanılan Yapı 65
3. Karakol Binası 67

D. CAMİLER 69
1. Çift Kıbleli Mescit (Mescid-İ Kıbleteyn) 69
2. Şâzeli Camii 72
3. Zeyla' Camii 75

E. TÜRBELER 77
1. Şeyh İbrahim Türbesi 77
2. Amr Türbesi 82

F. RESMİ VE SİVİL MİMARİ ÖRNEKLER 84
1. Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi 84
2. Belediye Binası 86
3. Arşiv Binası 90
4. Kamu Binası? 92
5. Su Deposu 93
6. Ebubekir Şuheymi Paşa'nın Çocuklarının Ev Olarak Kullandıkları Yapılar 94

V. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 95

A DEĞERLENDİRME 95
1. Plan ve Özellikleri 100
2. Mimari ve Strüktürel Elemanlar 120
3. Malzeme ve Teknik Özellikler 125
4. Süsleme Özellikleri 127

B. SONUÇ 130

VI. KAYNAKÇA 134

ARŞİV DİZİNİ

Belge 1-2 ***BOA,*** İ. HUS. 128/72.
Belge 3 ***BOA,*** YA. HUS. 486 /165.
Belge 4 ***BOA,*** YA. HUS. 486 / 113.
Belge 5 ***BOA,*** İ.HR. 395/22.
Belge 6 ***BOA,*** Y.EE 118/62.

HARİTA DİZİNİ

Harita 1 Afrika üzerinde Habeşistan haritası.
Harita 2 Habeşistan.
Harita 3a Sevâkin.
Harita 3b Sevâkin'de Osmanlı eserleri.
Harita 4 Somali Haritası.
Harita 4 Harar.
Harita 5 Osmanlı Devleti'nin kurduğu Hartum şehrinde XIX. yüzyılda İngilizler tarafından inşa edilen surlar.
Harita 6a Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası.
Harita 6b Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası.
Harita 7 Zeyla'.
Harita 8 Somaliland.
Harita 9 Haritada geniş bir bölge Zeyla'olarak gösterilmektedir.
Harita 10 Adal İmparatorluğu.
Harita 11 Afrika Boynuzu, M.S. 1650
Harita 12 Horn of Africa, M.S. 1730.
Harita 13 a Zeyla' (Giovanni Chiarini 1876).
Harita 13 b Zeyla' (Giovanni Chiarini 1876) tahmini uyarlama.
Harita 13 c Topografik harita.
Harita 13 d Güncel harita.
Harita 14 Çeşitli ev tiplerinin görüldüğü şehirler.
Harita 15 Medine surları.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 Şafi Camii.
Şekil 2 Sevâkin, Hanefi Camii.
Şekil 3 Sevâkin, Gümrük Binası.
Şekil 4 Hurşid Paşa Evi.
Şekil 5 Sevâkin'de Türk ev örneği.
Şekil 5a Sennavi Bey Evi.
Şekil 5b Sevâkin'de XVII. yüzyıl Osmanlı eserlerinden Sennavi Bey Evi.
Şekil 6 Harar Muhammed Ali Paşa Köşkü.
Şekil 7a Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri.
Şekil 7b Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri.
Şekil 8 Abasa Camii.
Şekil 9a Mescidi Kıbleteyn, rölöve planı ve S2-S2' sondajı.
Şekil 9b S2 sondajı.
Şekil 9c S2 ve S2' Kesit.
Şekil 9d S2' Kesit.
Şekil 10 Kışla -1.
Şekil 11 Kışla -2.
Şekil 12 Kışla -3.
Şekil 13 Kışla ve banka olarak kullanılan yapı.
Şekil 14 Karakol binası, rölöve projesi.
Şekil 15a Mescid-i Kıbleteyn, rölöve projesi.
Şekil 15b Mescid-i Kıbleteyn, rölöve projesi.
Şekil 15c Zeyla'da adı bilinmeyen bir cami planı.
Şekil 15d Mescid-i Kıbleteyn, restorasyon projesi.
Şekil 16a Şâzeli Camii, rölöve projesi.
Şekil 16b Şâzeli Camii, kesit.
Şekil 16c Şâzeli Camii, rölöve projesi.
Şekil 16d Şâzeli Camii, kesit.
Şekil 16e Şâzeli Camii, restorasyon projesi.
Şekil 17a Zeyla' Camii, rölöve projesi.
Şekil 17b Zeyla' Camii, restorasyon projesi.
Şekil 17c Zeyla' Camii, restorasyon projesi
Şekil 18a Şeyh İbrahim Türbesi alanı.
Şekil 18b Şeyh İbrahim Türbesi alanı.
Şekil 18c Şeyh İbrahim Türbesi, rölöve projesi.
Şekil 18d Şeyh İbrahim Türbesi, restorasyon projesi.
Şekil 18e Bezeme örnekleri.
Şekil 19 Amr Türbesi, rölöve projesi.
Şekil 20a Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi, rölöve projesi.

Şekil 20b Şekil 20b Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi, kesit.
Şekil 21a Belediye Binası, zemin kat, restorasyon projesi.
Şekil 21b Belediye Binası birinci kat, restorasyon projesi.
Şekil 21c Belediye Binası, ikinci kat, restorasyon projesi.
Şekil 21d Belediye Binası, ikinci kat, restorasyon projesi.
Şekil 22 Arşiv binası, restorasyon projesi.
Şekil 23 Kamu binası (?), rölöve projesi.
Şekil 24 Su deposu, restorasyon projesi.
Şekil 25a Shangai cami planları.
Şekil 25b Somali'de Fahreddin er-Râzi Türbesi.
Şekil 25c Bekiriye Camii planı.
Şekil 25d Kahire Sinan Paşa Camii planı.
Şekil 25e Kahire Sinan Paşa Camii nişleri.
Şekil 26a Dışı sofalı Türk ev plan tipi.
Şekil 26b Dışı sofalı Türk ev plan tipi.
Şekil 26c Erzincan'da Ortaokul planı.
Şekil 26d Türk ev tipi örneği.
Şekil 26e Türk ev tipi örneği.
Şekil 27a Habeşistan'da arkaik ev planı.
Şekil 27b Habeşistan'da arkaik ev planı, kesit.
Şekil 27c Habeşistan'da ev.
Şekil 27d Somaliland'da ev plan tipleri.
Şekil 27e Habeşistan'da ev tipi gelişimi.
Şekil 28 Minare Çeşitleri, Türk minaresi ve diğer minarelerle olan farklılıkları.

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1 Aksum Obeliski.
Resim 2 İslâmiyeti kabul eden Habeş Necâşisi Ashame dönemine ait sikke.
Resim 3 Sevakin'de Osmanlı eserleri.
Resim 3a Sevâkin Şafi Camii.
Resim 3b Sevâkin Şafi Camii.
Resim 3c Sevâkin'de Hanefi Camii
Resim 3d Sevâkin'de Hanefi Camii
Resim 3e Osmanlı döneminden kalma bir eser.
Resim 3f Osmanlı döneminden kalma bir eser.
Resim 3g Sevâkin'de Osmanlı döneminden kalma bir eser.
Resim 3h Sevâkin'de, Hurşit Efendi Evi'nden.
Resim 3ı Sevâkin'de Osmanlı döneminden kalma bir eser.
Resim 3i Sevâkin'de Osmanlı döneminden kalma bir eser.
Resim 3j Sevâkin'de bir Osmanlı kalıntısı.
Resim 4 Harar.
Resim 4a Etiyopya-Harar, Şeyh Ebadır Türbesi.
Resim 4b Şeyh Ebadır Türbesi haziresinden.
Resim 4c Harar'ın Osmanlı dönemi paşalarından, Muhammed Paşa.
Resim 4d Hararlı Bekir Muhammed isimli bir kişinin Osmanlı askerine yaptığı yardımın imzalı makbuzu
Resim 4e Harar'da Osmanlı Şehbenderhanesi
Resim 4f Habeşistan'da Şehbender Mazhar Bey öncülüğünde teşkil olunan Kızılay Şubesi, Etiyopya, Harar, 1914.
Resim 4g Habeşistan'ın Harar şehrinde bayram namazından sonra Osmanlı Şehbenderhanesi'ne gidilirken.
Resim 4h Harar'da Mazhar Bey'in de hazır bulunduğu Kurban Bayramı namazı.
Resim 4ı Harar şehrinde Kurban Bayramı münasebetiyle Osmanlı Şehbenderhanesi'nde gerçekleştirilen resmikabulden önce, Mazhar Bey'le birlikte Osmanlı tebasından bazı şehbenderhane hizmetlileri.
Resim 4i Lij Yasu (V. Iyasu ya da Lij Iyasu. 1913 ile 1916 yılları arasında Etiyopya'nın tac giymemiş imparatoru olarak bilinmektedir).
Resim 4j Lic Yasu'nun Türk kızı Fatma'dan olan oğlu Burhan Bey
Resim 4k Harar'da, Vehib Paşa.
Resim 4l Harar'da, Vehib Paşa.
Resim 4m Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, ön cephe.
Resim 4n Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, ön cephe.
Resim 4o Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, giriş revakı.
Resim 4ö Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, ahşap merdiven parçası.

Resim 4p Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, içerde niş.
Resim 5a Berbera'da Osmanlılar dönemine ait bir cami.
Resim 5b Berbera'da Osmanlılar dönemine ait bir cami.
Resim 5c Berbera'da Osmanlı dönemine ait bir kütüphane.
Resim 5d Berbera, Osmanlı dönemine ait bir bina.
Resim 5e Berbera, Osmanlı dönemine ait bir bina.
Resim 6a Hartum.
Resim 6b Sudan Hartum da bulunan Ahmet ve Musa Paşa türbeleri.
Resim 6c Sudan Hartum da bulunan Ahmet ve Musa Paşa türbeleri.
Resim 6d Sudan Hartum da bulunan Ahmet ve Musa Paşa türbeleri.
Resim 7a Eritre-Masavva'.
Resim 7b Bamyan Kavmi.
Resim 7c Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi.
Resim 7d Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi.
Resim 7e Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi.
Resim 7g Masavva'da Eski bir Türk evinin cephesi(XIX. yüzyıl).
Resim 8a Zeyla' (1884).
Resim 8b Zeyla', M. Édouard Hervé, Le Monde Illustré, 1857.
Resim 8c Zeyla'.
Resim 8d Zeyla' genel görünüm.
Resim 8e Zeyla'ya genel bakış, cami ve minareler yoktur.
Resim 9a Ebubekir Şuheymi Paşa.
Resim 9b Ebubekir Paşa ve ailesi.
Resim 9c Ali Arif Burhan Bey.
Resim 10a Zeyla'.
Resim 10b Zeyla' Gravürü 1890.
Resim 10c Zeyla'. XIX. Yüzyıl gravürlerinde çizilen Osmanlı minareleri görülmemektedir.
Resim 10d Zeyla'da konsolosluk binaları
Resim 10e Zeyla'. İtalyanlar tarafından bombalanacak yerler ok işareti ile gösterilmiş.
Resim 10f Zeyla'. İtalyanlar tarafından bombalanacak yerler ok işareti ile gösterilmiş.
Resim 10g Zeyla'da bir cadde.
Resim 10h Zeyla'da muhtemel İngiliz konsolosluk binası.
Resim 10i Zeyla'da evler.
Resim 11a Zeyla'.
Resim 11b Zeyla'ya genel bakış, cami ve minareler yoktur.
Resim 11c Zeyla' Limanı'ndan camilere bakış.
Resim 11d Zeyla' Limanı.
Resim 11e Zeyla' Limanı.

Resim 11f Zeyla' Limanı.
Resim 11g Limanda baba.
Resim 11h Yerel halk tarafından, Osmanlı'dan kalan son geminin kalıntıları olarak tanımlanmıştır.
Resim 12a Kışla binası -1.
Resim 12b Kışla binası -1.
Resim 12c Kışla binası -1.
Resim 12d Restorasyon projesi.
Resim 13a Kışla binası -2.
Resim 13b Kışla binası -2.
Resim 13c Restorasyon projesi.
Resim 14a Kışla binası -3.
Resim 14b Kışla binası -3.
Resim 14c Restorasyon planı.
Resim 15a Kışla binası -4.
Resim 15b Kışla binası -4.
Resim 15c Kışla binası -4 restorasyon projesi.
Resim 16a Karakol Binası 1.
Resim 16b Karakol Binası, doğu cephe.
Resim 16c Karakol Binası, batı cephe
Resim 16d Karakol binası, üst örtü.
Resim 16e Karakol Binası, restorasyon projesi.
Resim 17a Mescidi Kıbleteyn (Çift Kıbleli Mescit, lazer tarama).
Resim 17b Mescidi Kıbleteyn'in mihrabı.
Resim 17c Mescidi Kıbleteyn'in mihrabı.
Resim 17d Mescidi Kıbleteyn'in mihrabı.
Resim 17e Zeyla'. Mescidi Kıbleteyn'in mihrap arkası kazısı.
Resim 17f Mescidi Kıbleteyn'in yanında muhtemel su kuyusu ve haznesi kalıntıları.
Resim 17g Mescidi Kıbleteyn'in önünde Şeyh Babu Dena'nın mezarı.
Resim 17h Mescidi Kıbleteyn'in TİKA tarafından yapılan restorasyon projesi.
Resim 18a Şâzelî Camii.
Resim 18b Şâzelî Camii.
Resim 18c Şâzelî Camii.
Resim 18d Şâzelî Camii.
Resim 18e Şâzelî Camii mihrap.
Resim 18f Duvar bezemesi.
Resim 18g Arka cephe.
Resim 18h Minare.
Resim 18ı Minare şerefesi.
Resim 18ı Şâzelî Camii'nin TİKA'tarafından yapılan restorasyon projesi.

Resim 19a Zeyla' Camii, güneydoğu görünüş.
Resim 19b Zeyla' Camii, doğudan görünüş.
Resim 19c Zeyla' Camii, batıdan görünüş.
Resim 19d Zeyla' Camii, kuzeydoğudan görünüş.
Resim 19e Zeyla' Camii, üstten görünüş.
Resim 19f Zeyla' Camii, minare.
Resim 19g Zeyla' Camii, iç görünüm.
Resim 19h Zeyla' Camii, iç mekân.
Resim 19ı İç mekân.
Resim 19i Mihrap.
Resim 19j İç mekân.
Resim 19k Kadınlar mahfili.
Resim 19l Ahşap tavan.
Resim 19m Minare.
Resim 19n Minare.
Resim 19o Zeyla' Camii minare merdiveni.
Resim 19ö Zeyla' Camii minare.
Resim 19p Zeyla' Camii restorasyon projesi.
Resim 20a Şeyh İbrahim Türbesi.
Resim 20b Şeyh İbrahim türbe ve cami.
Resim 20c Şeyh İbrahim Türbesi.
Resim 20d Şeyh İbrahim Türbesi (1935).
Resim 20e Türbenin yanındaki mescit.
Resim 20f Şeyh İbrahim Türbesi.
Resim 20g Şeyh İbrahim Türbesi, dış cephe bezemeleri
Resim 20h Şeyh İbrahim Türbesi, dış cephe bezemeleri.
Resim 20ı Şeyh İbrahim Türbesi, dış cephe bezemeleri.
Resim 20i Şeyh İbrahim Türbesi, iç mekân.
Resim 20j Şeyh İbrahim Türbesi, iç mekân.
Resim 20k Şeyh İbrahim Türbesi, iç mekân.
Resim 20l Şeyh İbrahim Türbesi, iç mekân.
Resim 20m Şeyh İbrahim Türbesi, Ayete-l Kürsi.
Resim 20n Şeyh İbrahim Türbesi, Ayete-l Kürsi.
Resim 20o Şeyh İbrahim Türbesi, ahşap sandukalar.
Resim 20ö Şeyh İbrahim Türbesi, ahşap sandukaların içi.
Resim 20p Şeyh İbrahim Türbesi, beton mezarlar.
Resim 20r Şeyh İbrahim Türbesi, tütsü kapları.
Resim 20s Karabu, çalgı aleti.
Resim 20t Restorasyon projesi.
Resim 21a Amr Türbesi, kuzey cephe.
Resim 21a Amr Türbesi, kuzey cephe.

Resim 21b Amr Türbesi, doğu görünüş.
Resim 21c Amr Türbesi iç mekân.
Resim 21d Restorasyon projesi.
Resim 22a Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22b Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22c Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22d Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22e Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22f Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22g Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22h Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi.
Resim 22ı Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi. Restorasyon Projesi.
Resim 23a Belediye Binası, güneybatı görünüş.
Resim 23b Belediye Binası.
Resim 23c Belediye Binası güney cephe.
Resim 23d Güney cephe.
Resim 23e Belediye Binası, kuzey cephe.
Resim 23f Belediye Binası kuzey cephe
Resim 23g Belediye Binası, doğu cephe.
Resim 23h Belediye Binası, basık kemerli pencereler.
Resim 23ı Belediye Binası güney odalarından biri.
Resim 23i Belediye Binası teras.
Resim 23j Belediye Binası üst kat örtü sistemi.
Resim 23k Belediye Binası, restorasyon projesi.
Resim 24a Zeyla', arşiv binası olarak adlandırılan yapı.
Resim 24b Arşiv Binası olarak adlandırılan yapı ve önünde Mülüyo dansı.
Resim 24c Arşiv binası.
Resim 24d Kuzey cephe.
Resim 24e Arşiv binası.
Resim 24f Güney cephe.
Resim 24g İç mekân.
Resim 24h Restorasyon projesi.
Resim 25a Kamu Binası.
Resim 25b Kamu Binası.
Resim 25c Ön cephe.
Resim 25d Kamu Binası, yıkılmış iç mekânda kemer açıklıkları.
Resim 25e Kamu Binası, yıkılmış iç mekânda kemer açıklıkları.
Resim 25f Ön cephede kapı ve pencereler.
Resim 25g Revak bölümü.
Resim 25h Arka cephe.
Resim 25ı Revak örtüsü.

Resim 25i Revak ve üst örtü.
Resim 25j Restorasyon projesi.
Resim 26a Su deposu.
Resim 26b Su deposu.
Resim 26c Su deposu.
Resim 26d Su deposu.
Resim 26e Su deposu, restorasyon projesi.
Resim 27a Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27b Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27c Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27d Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27e Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27f Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27g Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 27h Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.
Resim 28a Sai Kalesi.
Resim 28b İbrim Kalesi.
Resim 28c Harar surları.
Resim 28d Medine surları.
Resim 29a Hamidiye Kışlası.
Resim 29b Ankara Haymana Çalkal köyünde inşa edilen haneler.
Resim 30a Fahreddin er-Razî Camii.
Resim 30b Konya Alaaddin Camii.
Resim 30c Divriği Ulu Camii.
Resim 30d Yemen'de Bekiriyye Camii.
Resim 30e Somali-Kisimayo Camii minaresi.
Resim 31a Zeyla'da muhtemel kare mekânlı dendanları olmayan Osmanlı türbe örneği.
Resim 31b Şeyh Erzurumi Türbesi.
Resim 31c Zeyla'da piramidal örtülü bir türbe.
Resim 31d Zeyla'da piramidal örtülü bir türbe.
Resim 31e Ürgenç'te Fahreddin Razi Türbesi.
Resim 31f Ayşe Bibi ve Balaca Hatun türbeleri.

Resim 31g Tuğrul Bey Döneminde Yaptırılmış olan Cihil Duhteran (Kırk Kızlar) Kümbeti.
Resim 31h Mekke-i Mükerreme'de, Cennetu'l-Mualla'da, Hz. Hadicetu'l-Kubrâ (r.a.) Vâlidemizin Türbe-i Şerîfeleri yıkılmadan evvel.
Resim 31ı Yemen'de mezarlık alanı ve bir türbe örneği.
Resim 31i Zeyla'da Şeyh İbrahim Türbesi haziresinde bir mezar.
Resim 31j Zeyla'da mezarlık.
Resim 32a Sevâkin'de bir Osmanlı kalıntısı.
Resim 32b Darü'l-Hamra Tren İstasyonu.
Resim 32c Zat El-Hac Tren İstasyonu.
Resim 33a Kassala'da Seyyid Muhammed al- Hasan Türbesi.
Resim 33b Merv'de Sultan Sencer Türbesi.
Resim 34 Mercan taşı.
Resim 35a Sâdeddin Adası seramik parçaları.
Resim 35b Sâdeddin Adası seramik parçaları.
Resim 36a Sevâkin'de (Sudan) Osmanlı mimari örneklerinden Hurşit Efendi'nin evi.
Resim 36b Kahire Kalavun Camii.
Resim 36c Ankara'da Karacabey Türbesi kubbe eteğinde görülen dilimli ve sıralı nişler.
Resim 36d Tire Yeşil Cami Kubbe eteği.
Resim 36e Bursa'da Hamza Bey Türbesi (866/1461).
Resim 37a Kanuni Sultan Süleyman Türbesi.
Resim 37b Şehzade Mehmet Türbesi.

DOKÜMAN

Doküman 1-2 Cibuti ülkesinde tespit ettiğim ancak ait olduğu kitabı henüz tespit edemediğim 2 farklı kaynağa ait yazı.

KISALTMALAR

AFKAD	Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği.
BİMTAŞ	Boğaziçi İnşaat Müşavirlik A.Ş.
BOA	Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi.
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
İA	İslam Ansiklopedisi.
İSAM	TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
IRCICA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı.

ÖNSÖZ

Tarihte Türk devletlerinin, hüküm sürdüğü topraklarda halkın ihtiyaçlarına binaen birçok eser inşa ettikleri görülmektedir. Bu eserlerin izleri Asya'da Avrupa'da, Arap Yarımadası'nda ve Kuzey Afrika'da takip edilebilmektedir. Bu geniş coğrafyaya ek olarak Osmanlı Devleti'nin bir de gözden uzak gönülden uzak Habeş Eyaleti vardır. Yavuz Sultan Selim dönemiyle birlikte başlayan ve XIX. yüzyılın sonuna kadar devam eden bir dönem. Bu dönemde geçen zaman yalnızca siyasi bağlamda değildir. Güvenliğin sağlandığı, refah düzeyinin yakalanmaya çalışıldığı, barışın ve hukukun sağlanmaya çalışıldığı ve bütün bunların altyapısını oluşturan imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Kalelerin, surların, kışlaların, karakolların, su kuyularının, camilerin, türbelerin, resmi binaların ve ticari binaların yapıldığı uzun bir dönem… Ancak ne yazık ki bu dönemde yapılan eserlerin çoğunun kaydı yoktur, Osmanlı'nın yaptığı eserler kimi zaman başka idarelere atfedilmiş, çoğu zaman da, zaman, iklim şartları ve özellikle XIX. yüzyılda başlayan sömürge savaşları sebebiyle yok olmuştur. Geçen yüz sene boyunca Osmanlı torunları Habeş Eyaleti'nde kökleşmiş Osmanlı medeniyetini unutmuş, batılı araştırmacıların istemeye istemeye mecburen yazdıkları birkaç bilgiyle biraz da olsun haberdar olmuşlardır. Sömürge faaliyetleri XIX. yüzyılda Osmanlı'nın buradaki yerini sarsmış I. Dünya Savaşı sonrasında da bağlantıyı koparmış, zihinlerdeki Osmanlı imajını sosyal ve psikolojik olarak negatif yöne çevirmeyi kısmen de olsa başarmıştır. Sonrasında bu eyalet ve çevresinde asla kan durmamıştır.

Halkın zihninde bölük pörçük olarak kalmış söylemlerden hareket ederek arşivler, belgeler, yabancı kitap resim ve gravürler taranarak Osmanlı mimari eylemlerini bir nebze de olsa tespit edebilmek için bu konuyu seçtim.

Bu çalışmayı maddi ve manevi yönden destekleyen **Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği (**AFKAD) Başkan Yardımcısı Sayın Mehmet Akif BEŞKARDEŞLER Beyefendi'ye teşekkür ederim.

Danışman Hocam Doç. Dr. Aziz Doğanay'a, Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu'na, Doç. Dr. Gülgün Uyar'a, F. X. Fauvelle Aymar'a, Prof. Dr. Bülent

Arı'ya, Prof. Dr. Bernard Levrat'a, Prof. Dr. İ. Yüksel Aydın'a, Yrd. Doç. Dr. Muhammet Tandoğan'a, Yrd. Doç. Dr. Davut Kaplan'a, Kâmil Kolabaş'a, Azem Yıldırım'a, Yrd. Doç. Dr. Hamit Pilehvarian'a, Mimar Zülkifli Mohamed Said'e, Dr. Hasan Ali'ye, Cumhur Gürel'e, Mohammed Shash'a, araştırmacı yazar Ahmet Varol'a, çeviriler için, Yıldız Tercümanlık Bürosuna, Tek Tercüme Bürosuna, Ercan Sakar'a, Emre Kaynar'a, Yusuf Sarıkoç'a, Alptuğ Güney'e, Salih Değirmenci'ye, Ersin Kırca'ya, Abdu Seid Ali'ye, Ömer Ali'ye, Yasin Dizbay'a, Merve Akyazıcı'ya; Türkiye'nin Cibuti Büyükelçiliği'ne, Ali Arif Burhan Bey'e, Harar Cumhurbaşkanı'na ve halkına, Yasin Şerif'e, Hassenat Abubekir'e, Zeyla' halkına ve ismini yazamadığım, tezimde emeği geçen bütün dostlara yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

İstanbul 2016 Güneş ALÇI

ÖZET

Türkler Osmanlı idaresinden çok çok önce Afrika'ya yerleşmiş ve tarihî süreçte bu kıtada güçlü devletler kurarak çeşitli eserler bırakmışlardır. Türk Devletleri literatüründe yer alan, Tulunoğulları, İhşidîler ve Selçuklular Kuzey Afrika'ya birçok eser bırakarak varlıklarını adeta delillendirmişlerdir. Bu devletlerden kalan bir kısım eserler günümüze kadar ulaşmış, uyguladıkları üslûp Afrika'da birçok esere yansımıştır. Anadolu'nun fethinden önce Hicaz'ın dahi Selçuklu hâkimiyetine girdiği hatta sınırın Yemen'e kadar genişlediği görülmektedir. Yapılan araştırmalarda Göktürk Alfabesiyle, Habeşistan'da ve Yemen'de aktif olan Saba Melikesi dönemine ait yazıtlarda kullanılan alfabe arasında ortak karakterler olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir Türk Devleti olan Memluklüler, Mısır merkez olmak üzere, Kuzey Afrika'nın ortaları, Filistin, Suriye ve Güney Anadolu'ya kadar olan bölgelerde aktif olmuştur. Memlukler, Asya, Anadolu ve Suriye mimari etkilerinden yeni bir sentez oluşturarak Türk Memluklüleri mimari ve süsleme stilini oluşturmuş bu stil Çerkez Memluklüleri'nde de devam ettirilmiş ve nihayetinde XVI. yüzyılda Osmanlı mimarisiyle tanışmıştır. Osmanlı bu yüzyılda yalnızca Kuzey Afrika'da değil, kıtanın birçok bölgesinde faal olmuştur ve mimari etkisini yansıtmıştır. Doğu Afrika'da kurmuş olduğu Habeş Eyaleti adeta Orta Asya, Anadolu, Suriye, Arap ve Kuzey Afrika kültür birikiminin yoğrulduğu bir alan olmuştur. Avlulu camileri, silindir minareleri, kubbeli yapıları, ticari hanları yerel mimariyle özdeşleşerek yeni bir Osmanlı versiyonunu sergilemiştir. Bu coğrafyadaki mimari yapılar, Anadolu, Avrupa, Mısır ve diğer bölgelere oranla biraz daha azdır ya da birçoğu tespit edilemeden yok olmuştur ki Sevâkin, Kassala, Hartum, Deberva gibi şehirlerdeki birçok Osmanlı kaleleri, karakolları ve diğer mimari eserleri örnek verilebilir. Zeyla'daki mimari eserleri tanıtacak yazılı belge çok az olduğu için eserlerin değerlendirilmesinde, Sevâkin, Harar, Masavva, Berbera gibi şehirlerdeki Osmanlı mimari eserleri önemli derecede referans olmuştur.

ABSTRACT

Turks were settled in Africa a long time before the Ottoman rule and they have left various monuments on this continent within the historical process. Tulunogulları, İhsidis and Seljuks in the literature of Turkish States have left various monuments in North Africa, thereby proving their existence. Some monuments of these states have reached to current age, and the style they have applied was reflected on several monuments in Africa. It is seen that even before the conquest of Anatolia, Hejaz was under the rule of Seljuks and the borders have reached to Yemen. The studies conducted have helped to determine that there are common characters between the Gokturk Alphabet and the alphabet used in inscriptions during the period of Queen of Sheba in Yemen and Abyssinia. Another Turkish state was the Mameluke State and they ruled the regions to the middle of North Africa with Egypt as center, Palestine, Syria and Southern Anatolia. Mamelukes have created a new synthesis from the Asian, Anatolian and Syrian architectural effects; established the Turkish Mamelukes architectural and ornamentation style, which was continued by Circassian Mamelukes and then finally introduced to the Ottoman architecture in 16th century. In that century, Ottomans were not only active in North Africa, but in many regions of the continent, where they reflected their own architectural impact. The Abyssinian State, which was established by Ottomans in East Africa has become a region where the cultures of Central Asia, Anatolia, Syria, Arabia and North Africa were molded together. This new style has become unique by the mixture of its mosques with yard, dome shaped structures, commercial inns with the local architecture, representing a new Ottoman version. The architectural structures in this geographical area are less in number when compared with those in Anatolia, Europe, Egypt and other regions; and many were destroyed before their locations were determined. Various Ottoman castles, stations and other architectural monuments in Sevakin, Kassala, Khartoum and Deberva can be provided as examples. As the number of written documents introducing the architectural monuments constructed in Zeyla is very limited; the Ottoman architectural monuments in Sevâkin, Harar, Masavva and Berbera were used as significant references.

I- GİRİŞ

Yavuz Sultan Selim, 1517'de yaptığı Mısır seferiyle, Basra, Bağdat, Yemen, Mısır ve Hicaz'ı, Osmanlı Devleti'nin içine alarak hem kutsal yerlerin hem de Asya'daki Müslüman ülke ve halkların koruyuculuğu görevini üstlenmiştir[1]. Son derece geniş arazilere sahip bu bölgelerin doğrudan İstanbul tarafından idare edilmesinin zorluğu nedeniyle eyalet düzeni kurulmuş çoğu zaman da yönetim yerel halktan önde gelen birilerine bırakılmıştır[2]. Bu sebeple bu yerlerde inşa edilen yapıların kaydı bulunmamaktadır. Genel mimari özellikler, yapıların ait oldukları dönemler hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı mimarisinin Doğu Afrika'ya iki şekilde yansıması söz konusudur. Birincisi Mısır yoluyladır. Osmanlı şehirlerindeki mimari ağırlıklı olarak Memluk ve Osmanlı karışımı yansımalardır. Memluk mimarisi de iki aşamadan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi Türk Memluklüleri dönemidir. Türk Memluklüleri, bir yandan Suriye ve Irak bir yandan da Mısır'ın önceki dönemlerden kalma üslûplar, diğer yandan da Kuzey Afrika ve Selçuklu üslûplarından etkilenmiş kendine has bir mimari tarz oluşturmuştur. Temeli Osmanlı'yla hemen hemen aynıdır. İkincisi olan Çerkez Memlukleri ise Türk Memluklüleri'nin bir devamıdır ve üslûp olarak Türk Memluklülerini takip etmiştir[3]. Bu gibi çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlılar bölgeye geldiklerinde yabancı olmamışlar, Afrika'nın çeşitli bölgelerinde rahatlıkla hareket edebilmişlerdir.

---

[1] Cevat Ülkekul, "Osmanlı Süveyş Kaptanlığı ve Selman Reis", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, İstanbul, Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı, 2008, s. 50.

[2] Ahmet Kavas, "Doğu Afrika Sahili'nde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla' İskelesi'nin Konumu (1849-1916/1265-1334)", ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 33.

[3] Abdülhafız, Abdullah Atia, *Osmanlı Döneminde İstanbul İle Kahire Arasında Mimari Etkileşimler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 4.

Mimari eylemlerin Habeş Eyaleti'ne yansıdığı ikinci yol ise Arabistan Yarımadası'dır. Osmanlı Devleti'nin, özellikle Anadolu dışında kalan bölgelere daha çok yatırım yaptığı görülmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in Hicaz bölgesinden olması sebebiyle bu bölgeye daha bir sempati duyulmuş, daha hassas davranılmış ve hem güvenliği için titiz davranılmış hem de halis duygularla yatırımlar yapılmıştır. İstanbul'un zengin ve belirli bir alt yapı üzerine oturan mimarisi bu bölgelere olgun seviyede yansıyabilmiştir. Böylelikle Habeşistan bir taraftan Mısır diğer taraftan Hicaz yoluyla Osmanlı mimarisiyle iç içe girmiş ve yerel etkilerle birlikte yeni bir form geliştirmiştir.

Habeşistan, XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olduğunda ilk olarak şehirlerin ve özellikle Kızıldeniz ve Mekke'nin güvenliği için bir dizi tedbirler alınmıştır. Liman şehirlerinde üs kurulması, riskli alanlara surlar ve kaleler inşa edilmesi, mevcut yapıların onarılması, ticareti ve dini binaların yapılması gibi… Sevâkin, Hartum, Masavva', Harar, Zeyla', Say, Kassala, Deberva, Arkiko, Berbera ve daha birçok şehir bu gibi imar faaliyetleriyle öne çıkmışlardır. Osmanlı Mısır yoluyla bu şehirlere çeşitli ustalar göndererek ve belirli bir bütçe ayırarak birçok eser yaptırmıştır. Habeşistan'da bulunan Osmanlı mimari eserleri hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır ve çalışılmamış bir sahadır. Zeyla'ya referans olması açısından Habeşistan'ın bazı bölgelerindeki bir kısım eserleri tezimde tanıtmaya çalıştım.

Yaklaşık dört yıl kadar uzun bir zaman zarfında yerli ve yabancı birçok arkadaşımızla ve kıymetli hocalarımızla birlikte ve işbirliği içerisinde yürüttüğümüz bu çalışma bir başlangıç niteliğindedir.

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

XVI. yüzyıldan itibaren Doğu Afrika'da aktif rol üstlenen Osmanlı Devleti'nin bıraktığı izler, Sanat Tarihi, Mimari ve Arkeolojik açıdan incelenmemiştir. Yabancı araştırmacıların yaptığı çalışmalarda Osmanlı kültür ve mirası görmezden gelinerek, Osmanlı Devleti hakkında negatif etkiler bırakacak yorumlar yazılmıştır.

Bu çalışmada konu üzerinde uzun süreli yapılan araştırma ve çalışmalar ile edinilen izlenimler çerçevesinde, Doğu Afrika'daki mimarlık mirasının önemi vurgulanarak, diğer bölgelerdeki eserler arasında benzerlik ve farklılıklar göz önünde bulundurularak, Zeyla'da inşa edilen yapılar, dönemi içerisinde değerlendirilecektir. Tarihi ve kültürel değeri ölçülemeyecek boyuttaki bu mirasa sahip çıkılması amacıyla mimari eserler tanıtılacaktır.

B. KAPSAM:

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin Zeyla'daki imar faaliyetleri, Osmanlı mimari etkisinin bu bölgeye yansıması işlenecektir. Mevcut yapılar çok harap olduğu için bu yapıların anlaşılmasında referans olabilecek Habeşistan eyaletindeki diğer Osmanlı şehirleri kısaca anlatılacak ve bu şehirlerdeki Osmanlı mimari eserleri örneklendirilecektir.

C. YÖNTEM

1. Yayın Tarama

IRCICA (İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi), Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Sherif Harar City Museum (Etiyopya), İSAM (TDV İslam Araştırmaları Merkezi), Atatürk Kitaplığı, Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi, Mimar Sinan Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, Institut Français d'Etudes Anatoliennes, Alman Arkeoloji Enstitüsü.

2. Arşiv Çalışması

Arşiv çalışması İstanbul T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde kataloglar taranarak konu ile belgeler incelenmeye çalışılmıştır.

3. İnternet ve Resim Araştırması

İnternette yapılan araştırmalarda elde edilen bilgi, belge, kitap, makale, resim, gravür, harita ve dokümanlar çalışmamız içerisinde yer almıştır.

Delcampe.net, gallica. bnf. Fr, Australıan War Memorıal, Naval Hıstorıcal Collectıon albümlerinden, BİMTAŞ, TİKA, Ankara Vakıflar Müdürlüğü ve Yapı Merkez İnşaat Şirketi kurumlarına ait resim arşivlerinden faydalanılmıştır.

4. Yüzey Araştırması

Çalışmamıza öncelikle İstanbul'da bulunan kütüphane ve arşivlerde araştırma yaparak başladık. Ancak Doğu Afrika ve Habeş Eyaleti hakkında yayınlanmış çalışmalar çok sınırlıydı. İnternetten çeşitli yerli ve yabancı kurumlara mesaj göndererek konu hakkında bilgi toplamaya çalıştık. Mail gönderdiğimiz kurumlardan biri de AFKAD (Afrika Kardeşlik ve Yardımlaşma Derneği) idi. AFKAD başkan yardımcısı Sayın Mehmet Akif Beşkardeşler Beyefendi'nin gönderdiğim maile cevap vermesi ve konuya göstermiş olduğu ilgi, tezimiz için bir dönüm noktası oldu ve Zeyla'da TİKA ile ortak çalışmamız için imkân sağladı. Bu bağlamda 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014 tarihlerinde TİKA ekibi ile birlikte Zeyla'ya iki defa giderek yapılar üzarinde çalışma ve yerel halkla söyleşi yapma imkânımız oldu.

Zeyla' şehrine gitmek için önce Cibuti ülkesine gittik. Zeyla' Somali Devleti'nin bir şehri olmasına karşın, hem etnik olarak hem de mesafe olarak Cibuti'ye daha yakın bir konumdadır. Ülke, Fransız sömürgesi altında olduğu için her türlü resmi işlem Fransızca'dır. Cibuti, Osmanlı Devleti'nin Zeyla' Müdürü Ebubekir Şuheymi Paşa'nın oğlu Burhan Bey tarafından kurulmuştur Ebubekir Şuheymi Paşa'nın torunlarından olan Ali Arif Burhan Bey de bu ülkede yaşamaktadır. Cibuti büyükelçiliğimizin hazırlamış bir programla kendileriyle

söyleşi gerçekleştirdik ve Osmanlı'nın onlardaki izlenimlerinin ne kadar etkili olduğunu gördük.

Yaptığımız söyleşiler çalışmamıza yön verdi. Bazı mimari eserlerin isimlerinin yayınlanmış bir makalede başka, yerel halk arasında ise daha başka adlandırıldığını tespit ettik. Bu tespit yapıların tarihçelerine de referans oldu. Zeyla'dan döndükten sonra farklı bakış açılarıyla kütüphane çalışmalarımızı sürdürdük, bu aşamada alanında uzman yerli ve yabancı erkeolog, mimar ve sanat tarihçi hocalarımızla iletişime geçerek düşünce ve önerilerini aldık. Çalışmamızı kalabalık bir grupla dört yıl boyunca devam ettirdik. Bu bağlamda bana karşı sabırlı olan sayın hocam Doç. Dr. Aziz Doğanay'a ve Mimar Mehmet Akif Beşkardeşler'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Araştırmamda sekiz farklı dilde çalıştık. Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Arapça, Farsça, Amharaca ve Somali dilinde birçok eser tararken birçok yerli ve yabancı arkadaşımızdan yardım aldık. 19. Yüzyılda yazılmış bazı eserlerin çevirisinde Tercüme büroları dahi zorlandı. Bu yüzden bu çevirileri Türkçe ifade etmekte hayli güçlük çektiğimizi ifade etmek isteriz.

5. Tasnif ve Düzen Çalışması

Dört yıl gibi uzun bir zaman zarfında oluşturmaya çalıştığımız tezimizde ilk olarak Habeşistan, Osmanlı dönemindeki Habeş Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede fiilen faal olduğu şehirler ve şehirlerdeki mimari etkileri anlatılacaktır. Ardından Zeyla' şehri, tarihi, coğrafi ve mimari açıdan tanıtılacaktır. Katalog bölümünde şehirde yer alan mimari unsurlar plan ve resimlerle incelenecek değerlendirme kısmında Zeyla've Osmanlı döneminde Habeş Eyaleti'nin diğer şehirlerinde, Kızıldeniz şehirlerinde, Mısır'da ve Anadolu'da inşa etmiş olduğu diğer mimari eserlerle, mimari, üslûp, iklim-coğrafya ve yerel özellikler dikkate alınarak karşılaştırılmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Sonuç bölümünde ise, bu mimari eserlerin inşa süreci, gelişimi ve son durumu hakkında varılan kanı ifade edilmeye çalışılacaktır.

II. OSMANLI DÖNEMİNDE HABEŞ EYALETİ, ŞEHİRLERİ VE ZEYLA'NIN KONUMU

A. HABEŞ EYALETİ

Zeyla' şehri, XVI. ve XIX. yüzyılları arasında, Osmanlı Devleti'nin Habeşistan Eyaleti'ndeki iskele şehirlerinden bir tanesidir. Bir zamanlar bugünkü Etiyopya'nın birçok şehir ticaretinin denize açıldığı bir merkez işlevini görmüştür.

XIX. ve XX. yüzyıllardaki sömürge faaliyetleri ve savaşlar sonrasında harabeye dönüşen şehir bugün Somali Devleti'nin kuzeyinde, eski önemini yitirmiş olarak varlığını devam ettirmektedir.

Osmanlı Devleti'nin Habeş Eyaleti'nin büyük bir bölümü günümüzde Etiyopya sınırları içerisindedir. Etiyopya, doğudan Somali, kuzeyden Cibuti ve Eritre, batıdan Sudan, güneyden de Somali ve Kenya ile komşudur. Ülke genelde dağlar; yaylalar, yüksek ovalar ve çöküntülerden meydana gelmiştir. Arazi yeryüzü şekilleri bakımından diğer Afrika ülkelerinden biraz farklıdır. Yüksekliği 4000 m. yi geçen dağlar ile çok sayıda akarsu kaynakları bulunmaktadır. Ülkede yüksekliğe göre değişen birçok bitki çeşidi görülmektedir[4].

[4] Davut Dursun, "Etiyopya", ***DİA,*** İstanbul, 1995, c. 11, s. 488-491.

Ülkenin en büyük şehri, aynı zamanda başkenti olan Addis Ababa yeni çiçek anlamındadır. Diğer önemli şehirleri ise Diredava, Gondar, Nazret, Desse, Makalle (Mekele) ve Harar'dır. Ülkede yüz civarında mahalli dil konuşulmaktadır[5].

Osmanlı müellifleri Mısır'ın güneyinden Doğu Afrika'da Zengibar'a kadar olan bölgeyi Habeşistan olarak tanımlamışlardır[6]. Afrika sahilindeki İbrim, Sevâkin, Masavva' ve Zeyla'nın yanı sıra Arabistan yarımadasındaki Cidde Limanı 'da Habeş Eyaleti'nin içerisindedir[7]. Habeşistan ve Etiyopya bazı haritalarda farklı bölgeleri temsilen gösterilmiştir (Harita 1).

İslâm tarihinde Habeşistan olarak adlandırılan bölgenin ismi, kimi kaynaklara göre muhtelif kabilelerin birleşmesi anlamına gelen h-b-ş kökünden gelen "cemaat" anlamındadır[8]. Ülkede yaşayan birçok grup bu tanımı adeta delillendirmektedir. Bu gruplardan birkaçı Amharalar (Araplar ve Etiyopyalılar'ın evliliklerinden gelen nesil) Tigreler, Tigrinalar, Gallalar, Somaliler Afarlar, Gurage, Saholar gibi… Buna mukabil ülkede yerel halk arasında konuşulan 80-100 arası mahalli dil de Habeşistan'da yaşayan topluluklar hakkında bilgi vermektedir[9]. Kimi kaynaklara göre de Habeş sözcüğü, Kuzey Yemen'de yaşamış ve sonradan Afrika'ya göç etmiş bir kabilenin adından ileri gelmektedir. Bununla birlikte ikinci görüş kabul edilmektedir[10]. Habeş kelimesinin Yemen'de Hubeyş vadisinden kaynaklandığı, Sebe kitabelerinde geçen "Habeşet" ifadesinin bu ilişkiyi delillendirdiği de öne sürülmüştür[11].

---

[5] Dursun, "Etiyopya", s. 488-491.

[6] Cengiz Orhonlu***, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*** Ankara 1996, s. 21.

[7] Hatice Uğur, ***Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar***, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 28.

[8] Mehmet Efendioğlu, ***Arap Olmayan Sahâbîler***, İstanbul, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu: 249, 1. Bask., 2011, s. 39.

[9] Davut Dursun, "Etiyopya", ***DİA,*** İstanbul, 1995, c. 11, s.489.

[10] Efendioğlu, ***Arap Olmayan Sahâbîler***, s. 39.

[11] Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar),* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 108.

Yunan kaynaklarında ise bu bölge Aithiophia (Abyssinia) olarak adlandırılmaktadır. Yunanca'da yüz anlamına gelen "opsis" ile yanık manasına gelen "aitho" sözcüklerinin birleşmesinden gelen bu sözcük yanık yüzlü insanların memleketi anlamını taşımaktadır. Bu isim yalnızca Habeşistan bölgesi değil tüm güney okyanus sahillerindeki bütün siyahî insanlar için de kullanılmıştır[12] .

Ülke tarihinde iki hanedanlık öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Aksum Krallığı'dır. Bu krallığın hanedanları kendilerini Sebe Melikesi Makeda'ya dayandırarak otorite sağlamışlardır[13]. Tevrat'a göre de, Habeş krallarının nesebi, Sebe Melikesi ve Hz. Süleyman'ın çocukları Menelik'in soyundan gelmektedir[14]. İkinci Hanedanlık olan Zagwe Hanedanlığı ise; Hz. Musa'nın, Kûş'un soyundan gelen bir kadınla evlendiğini ileri sürerek kendilerini bu evlilikden geldiklerini ileri sürmüşlerdir[15]. Tevrat'a göre Hz. Nûh'un torunu Kûş, Hartum şehrini kurmuş, Kûş'un çocukları da Atbara nehrini geçerek bugünkü Etiyopya'ya gelerek Aksum'u inşa etmişlerdir (Resim 1). Suyûtî'ye göre ise; hânedanın kökleri Hz. Nûh'un oğlu Hâm'a dayanmaktadır. Arabistan'dan gelen Sâmî Sebeliler tarafından M.Ö. VII'da Etiyopya Krallığı kurulmuş. M.S. III. yüzyıla kadar devam etmiştir[16]. Habeş kökenli Zû Mihdem ise neseb olarak asıllarının Hz. Hûd'a dayandığını söylemiştir[17].

M.S. 350'de, Ermeniler'den sonra Hristiyanlığı en erken devlet dini olarak kabul eden Habeşistan[18], IV. yüzyılda Müslüman muhacirlerin hicreti ile farklı bir eşikten geçmiştir. Bir kısım bölgelerde İslâmiyet'in yayılmasıyla bölgede Müslüman sultanlıklar varlık göstermiştir (Resim 2). Bu sultanlıklardan en çok dikkat çekeni olan Evfat Sultanlığıdır. Bugünkü Adisababa'nın bulunduğu Şüve (Shoa) bölgesinde, Hz. Ömer devrinde Habeşistan'a hicret eden Kureyş kabilesinin Benî Mahzûm kolu

---

[12] Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VII. – XI. Yüzyıllar)*, s. 107.

[13] Dursun Ali Aykıt, ***Etiyopya Kilisesi***, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2013, s. 32.

[14] Öztürk, "Etiyopya", ***DİA,*** İstanbul 1995, c. 11, s. 491-496.

[15] Aykıt, ***Etiyopya Kilisesi***, s. 32.

[16] Öztürk, "Etiyopya", ***DİA,*** c. 11, s. 491-496.

[17] Efendioğlu, ***Arap Olmayan Sahâbîler***, s. 178.

[18] Aykıt, ***Etiyopya Kilisesi***, s. 20.

tarafından 896 da kurulmuştur [19]. Bu dönemde İslâm Şüve'de yayılmış[20], bu yayılış, 1402 de Zeyla'nın, Etiyopyalılar tarafından ele geçirilerek Kral Sâdeddin şehit edilmesine[21] kadar devam etmiştir.

Al-Maqrizi ile Walaşmaların kroniğinde İfat hükümdarlarının hükümdarlıklarını karşılaştırma tablosu şu şekildedir:

> **"Repertuar**
>
> **Harb Ar'ad**: 2 yıl hükümdarlık
>
> **Haqq al-din**: r. 1376-1377/1386 (10 yıl hükümdarlık)
>
> **Sa'ad al-din**: r. 4 Mart-1 Nisan 1386/16 Şubat 1415 (30 yıl 2 ay, 5 gün hükümdarlık)
>
> **Sabr al-dîn**: 1415/1422 (9 yıl hükümdarlık)
>
> **Mansùr** : [10 yıl ve 9 gün hükümdarlık; başkalarına göre de, 7 yıl hükümdarlık)
>
> **Gamêl al-dîn**: 1424-1425/ 2 Ocak 1433 (7 yıl hükümdarlık)
>
> **Badlây**: 27 Aralık 1432/26 Aralık 1445 [13 yıl hükümdarlık eksi 24 gün; başkaları için 14 yıl eksi 3 ay hükümdarlık)
>
> Al-Maqrlzï
>
> **Ahmad Harb Ar'ad**: 8 yıl hükümdarlık (Babasının hıristiyan Etiyopya'da esirlik süresi)
>
> **Haqq al-dîn**: 1374-1375 yılında vefat etmiş (10 yıl hükümdarlık]
>
> **Sa'ad al-dîn**: 1402-1403 yılında vefat etmiş [30 yıl)
>
> **Sabr al-dîn**: 1422 yılında vefat etmiş
>
> **Mansùr**: Gamal al-din isimli hıristiyan kral tarafından 1425 yılında esir alınmış; 1432 yılında ölmüştür"[22].

---

[19] Ahmet Özel, "Afrika", ***DİA***, İstanbul 1988, c. I, s. 437.

[20] Mehmet Aykaç,"Evfât", c. 11, s. 517-518.

[21] A. T. Curle, "The ruined Towns of Somaliland", s. 325.

[22] Aymar, "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 69.

Kral Sâdeddin'in şehid edilmesinden sonra, Ethiopyalılar'ın müslüman yerleşkeleri işgali uzun sürmemiş[23], Evfat Emirliği'nin ardından Adal Emirliği onun yerini almıştır[24] (Harita 1, 7).

Adal ve Zeyla' genelde aynı anlamda, bir bölgeyi kapsayacak şekilde kullanılmıştır ve tarihleri birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Makrizi Habeşistan'ın güney ve doğusunda, İngiliz Somalisi olarak adlandırılan bölgede, *Mamâlik bilâd Zayla* ismi altında *Ufat, Davaro, Arayabni (Arabayni, Arababni) Hadyâ, Şarhâ, Bâli, Dâra* olmak üzere yedi Müslüman devlet ismini zikretmiş (Harita 7), müslüman müellifler ise, *Adal al-Umarâ* tabirini kullanarak *Zeyla' Sultanlığı'*ndan bahsetmişlerdir. Kral Sâdeddin sebebiyle, bu devletin *Barr Sâdeddin* adıyla da anıldığı görülmektedir[25].

Adal, İslâm dünyası ile olan yakın ilişkisinden dolayı XV. asrın başına kadar bölgedeki merkezi konumunu ve ticari hareketliliğini korumuştur. Daha sonra emirliğin merkezi Harar'a taşınmasıyla devlet, *Zeyla'/Harar Emirliği* olarak anılmaya başlanmıştır. 1506 yılında Emir Ahmed b. İbrahim imam sıfatıyla emirliğin başına geçmiştir[26]. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı-Habeşistan yakınlaşmasının başladığı bir dönemdir.

Bu yüzyıl, Portekizliler'in çeşitli ekonomik çıkarlar ve dinsel etkenler nedeniyle Kızıldeniz sahillerinde potansiyel güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Portekizliler'in dinsel olarak belirledikleri plan, bütün Hristiyanları arkasına alırken Müslümanları da karşısına almıştır. Portekizlilerin en büyük amaçlarından

---

[23] Curle, "The ruined Towns of Somaliland", s. 325.

[24] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 351.

[25] Lıttmann, "Adal", ***İA,*** c. 1, s. 124-125.

[26] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 373; **Ahmed Gran b. İbrâhîm el-Mücâhid (ö. 950/1543),** Habeş kaynaklarında Gran (solak) lakabıyla anılmaktadır. Emîr olduktan kısa bir sonra Zeyla'dan Massava'ya kadar olan bütün sahili idaresi altına alarak ülkenin büyük bir kısmına sahip olmuş Portekizliler'le irtibat halinde olan Habeş Hükümdarı Lebna Dengel'e karşı Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak birçok zafer kazanmıştır. Fakat kazandığı zaferlerden gurura kapılarak ihtiyatsızca hareket etmeye başlamış Habeşistan'ın tamamını ele geçirmek için 21 Şubat 1543'te yaptığı ikinci savaşta yenilerek şehit düşmüştür. Bu mağlûbiyet Habeşistan'da İslâmiyet'in yayılışının durmasına sebep olmuş Osmanlılar ise bundan sonra bu ülke ile burayı fethe karar verinceye kadar (1554), bir daha ilgilenmemişlerdir. Bknz: Yusuf Halaçoğlu, "Ahmed El-Mücâhid", ***DİA***, 1989, c. 2, s. 109.

biri "Hint Okyanusu'na egemen olarak Kızıldeniz'e yerleşmek, Medine'de Hz Peygamber'in mezarını ele geçirmek ve bunu Kudüs'le değiştirmektir"[27]. Osmanlı Devleti'nin, Habeşistan süreci tam da bu noktada, 1517'de Yavuz Sultan Selim'in, Portekiz'in Hint Okyanusu'na müdahalesine ve kutsal merkezlerin Hıristiyanların eline geçme olasılığına karşı Mısır'ı fethetmesiyle başlamıştır[28]. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti İslâm âleminin manevi liderliğini üstlenmiş, kendilerine *"Hâdimü'l-Harameyni'ş-Şerîfeyn"* yani *"Mekke ve Medine'nin Hizmetçisi"* unvanı verilmiştir[29]. Osmanlılar Mısır'ı aldıktan sonra Kızıldeniz'de de söz sahibi olmaları, Portekizliler'in ise Kızıldeniz'de giriş çıkışın kontrolünü sağlamaya çalışarak Müslümanlar'ın ticaretine zarar vermeleri[30], bu iki gücü karşı karşıya getirmiştir[31]. Portekizliler de Osmanlılar da bölgede tutunmanın kültürel-dinî değişimden geçtiğinin farkındadırlar. Bu sebeple Portekiz burada Katolik Hıristiyanlığı yayarak ve genel valiler aracılığıyla yerli Habeş krallarını kontrol ederek hâkimiyeti elde tutmaya çalışmıştır[32]. Aynı şekilde Osmanlı da Türk-İslam kültürü ve kurumları ile devletin idare örgütünü bölgeye taşıyarak ve ekonomik hayatı canlandırarak etkin bir kontrol oluşturmak için çalışmıştır.

Portekiz Kralının Fransa Kralı nezdinde elçisi bulunan Ruy Fernandez'e yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: "Biz Joam papazının memleketini keşfettik ve onunla birlikte Muhammed'in dini ve dindarlarını mahv etmeyi ümit ediyoruz. Bu dinin yerine bizim dinimizin yayılmasını temin etmek istiyoruz. Aynı içerikte ki

---

[27] Ülkekul, "Osmanlı Süveyş Kaptanlığı ve Selman Reis", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, IV. Oturum, s. 43.

[28] Nejat Tarakçı, "Osmanlı ve Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki Deniz Stratejilerinin Karşılaştırılması ve bölgedeki Etkileri", ***Uluslar Arası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, II. Oturum, s. 14.

[29] İsmail Metin, "Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke'de Osmanlı İzleri", ***Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 10/1 Winter 2015, p. 455.

[30] Tarig Mohamed Nour, *XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Cidde*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 15.

[31] Tarig Mohamed Nour, *XVI. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Cidde*, s. 15.

[32] Reyhan Şahin, "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", ***Studıes Of The Ottoman Domain***, Ağustos 2013, c. 3, S. 5, s. 45.

Papa III. Paul'ün mektubu da başka bir belgedir: Türklere karşı harbe giden ve Portekiz Kralının zaferi için dua edenlerin günahları affedilmiştir"[33].

Yukarıda "***Joam Papazı"*** olarak kasdedilen Prester John'un Etiyopya İmparatoru olduğuna inanılmaktadır. Batılılara göre bu kralın orduları güneyden, haçlı orduları da kuzeyden Müslümanlar'ın merkezi Mekke'yi kıskaca alacak ve ortadan kaldıracaklardır[34].

Osmanlı Devleti Kızıldeniz'in güvenliği için Hint Denizi'nde Portekiz egemenliğini kırmak amacıyla, Piri Reis ve Seydi Ali Reis idaresinde filolar göndermiştir. Ancak teknik yetersizlikler nedeniyle başarılı olunamamıştır[35].

Osmanlılar genel tanımlamayla 1520'den itibaren Habeşistan'da görülmeye başlamış[36], 5 Temmuz 1555'te Beylerbeyliği olarak resmen kurulmuştur[37]. Bu beyliğin Habeşistan'da kurulması ve yerleşmesini sağlayan Kafkasyalı bir köle olan Özdemir Paşa'dır[38]. Habeşistan dağlık araziler kaplı olması nedeniyle, Osmanlı kontrolü daha ziyade sahile yakın bölgelerde sağlamıştır[39] (Harita 2).

İstanbul'dan uzak, Mısır, Yemen, Bağdad, Basra ve Lahsa'da olduğu gibi Habeşistan'da da tımarlı sipahi yerine, ücretli askerlerin toplanıp sevkedildiği ve kendi bağımsız bütçeleriyle yetinmeye çalıştığı, eyalet sistemi yerleştirilmiştir. İltizam uygulamasıyla vergiyi toplama yoluna gitmiştir. Bu durum çoğu yerde yerel güçlerle, itibar sahibi ailelerle anlaşmaya dayalı ya da vergi toplayanın (mültezimin)

---

[33] Ülkekul, "Osmanlı Süveyş Kaptanlığı ve Selman Reis", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, IV. Oturum, s. 43.

[34] Dursun Ali Aykıt, ***Etiyopya Kilisesi***, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2013, s. 37.

[35] Yıldırım, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, s. 89.

[36] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 43 (F. Alvarez, ***The Presler John Of The Indies, London*** 1958, c. I, s. 54, c. II, s. 418-419).

[37] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 37.

[38] **Özdemir Paşa**: Aslen Mısır'daki Çerkez kölemenlerindendir. Mısır Osmanlı idaresine geçince genç yaşta Osmanlı hizmetine girmiştir. İlk görevine 13 (akça gündelik ile) gönüllü gediği mensubu olarak başlamıştır. Hadım Süleyman Paşa ile Hint seferine katılmasından sonra ismi etrafa yayılmaya başlamıştır. Bknz: Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 33.

[39] Uğur, ***Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar,*** İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 27.

insafına bağlı kalmış bir yönetim oluşturmuştur[40]. Bu şekilde yönetimden dolayı devlet işlerinin çoğu kayıt altına alınmamıştır. Yine bu sebepten dolayı bu eyalette Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu yatırımların kayıtları ya yoktur ya da eksiktir.

Osmanlı Devleti'nin Habeş Beylerbeyliği Ahmed Paşa muharebesinde (Addi Qarro) aldığı yenilgiye kadar genişlemiş ve büyümüştür. Bu savaşta Beylerbeyi Ahmed Paşa, Habeş Kralı Sartsa Dengel tarafından mağlup edilmiş ve ağır yaralanarak şehid olmuştur (1579). Sonrasında Osmanlılar kaybettikleri bazı yerleri geri almışlarsa da yükseliş yerini gerilemeye bırakmıştır. Hüdaverdi Paşa zamanında Sartsa Dengel mağlup edilmiş olup adamlarının bir kısmı katledilmiş bir kısmı da esir edilmiştir. XVI. yüzyıl sonlarında tespit edilebilen en son Beylerbeyi İbrahim Paşa'dır[41]. Akabinde merkezin yeterince ilgilenmemesinden de faydalanarak, eyalet valilerinin, Habeşistan'a kendi yerlerine vekil (mütesellim) göndermeleri, sömürgeci devletlerin bu bölgeye nüfuz ederek bölge ticaretine hâkim olmasını kolaylaştırmıştır. Eyaletin merkez ile ve büyük üslerle bağlantısı azalmış ve eyalet idaresi gittikçe mahalli unsurların eline geçmiştir. Diğer taraftan Masavva' ve diğer yerlerde vazife gören asker ve memurlar yerli halkla evlenerek bu şehirlere yerleşmişlerdir.

1701 yılından itibaren Habeş Eyaleti Mekke-i mükerreme şeyhü'l-haremliği ve Cidde sancakbeyliği ile birlikte tevcih edilmeye başlanmış, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin istememesine rağmen Kızıldeniz çeşitli milletlerin İngiliz ticaret gemilerinin uğradıkları yerler arsına girmiştir[42]. Fransızlar'ın 1798'de Mısır'ı istilasına karşı, Osmanlı kuvvetleri içerisinde bir asker olan Mehmed Ali Paşa, yeteneği sayesinde Mısır valiliğine kadar yükselerek [43], XIX. yüzyılda, Kızıldeniz sahillerinde emniyet ve kontrolü yeniden sağlamış sonra da, Sudan'ı emniyetli bölge içerisine dâhil ederek, tamamen kontrol altına alınan bölgelerde,

---

[40] Salih Özbaran, "Osmanlılar ve Hint Okyanusu (Sorunlar, Yorumlar, Beklentiler)", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı, İstanbul 2008, s. XIV.

[41] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 56-68.

[42] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 177, 178.

[43] Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2007, s. 96.

valiliklerin karşılığı olarak, *müdürlükler* kurmuştur. Bu dönemde, Sevâkin ve Masavva' limanları yeniden önem kazanmıştır. 1846'da Sevâkin ve Masavva', Sultan Abdülmecid tarafından Mehmed Ali Paşa'ya salyane olarak verilmiştir[44]. Paşa, Mısır'ı geliştirmekle birlikte, verâset ve ekberiyet kuralını getirerek Mısır yönetimini kendi ailesine bırakmıştır[45]. Mehmet Ali Paşa, elde ettiği başarılardan dolayı ayrı bir hükümet haline gelmiş ve Osmanlı Devleti'nin başına büyük dertler açmıştır[46].

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Hristiyan Habeşliler ile de genelde dostluk içerisinde olmayı tercih etmiştir. Buna mukabil Portekizliler de Hristiyan Habeşliler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak Kral Fasilidas Cizvit papazlarını ülkesinden çıkararak kiliseyi düzene koymuş ve Osmanlı paşalarıyla olumlu ilişkiler kurmuştur. Fasilidas zamanında başşehrin Gondar'a taşınmasından (1636) sonra, çeşitli Galla kabileleri Gondar'a yerleşerek İslâmiyet'i kabul etmiştir. Ancak, I. Yohannes bu durumdan rahatsız olarak Müslümanları dağınık kasabalarda yerleşmeye mecbur bırakmıştır. II. Tekle Haimanot döneminde merkezi otorite zayıflamış mahalli idareciler feodal beyler gibi hareket etmişlerdir. Bu dönem *Zamana Mesafent* yani *Küçük Beylikler Dönemi* olarak adlandırılmıştır. 1853 yılında Kassa adında bir feodal yönetici diğer beyleri yenerek kendini II. Tevodros adıyla bütün Etiyopya'nın imparatoru ilan etmiş ve Hristiyan Etiyopya birliğini kurmaya çalışmıştır. İngilizler'le anlaşamayınca aralarında savaş çıkmış kabile reislerinin ihaneti sebebiyle başarı sağlayamayınca 1868'de intihar etmiştir. Yerine, İngilizler'in desteği ile imparator olan IV. Yohannes, Mısır Hıdivliği ile karşı karşıya gelmiş, Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle hem İngiliz hem de onların müttefiki İtalyanlar ile savaşa girmiştir[47].

Zaman içerisinde durağan olan Osmanlı-Habeşistan ilişkisi, II. Abdülhamid devrinde Kudüs'teki Deyrü's-saltana manastırına ait bazı hakların verilmesi ile ilgili

---

[44] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 177-178.

[45] Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, s. 186.

[46] Yahya Bağçeci, *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2003 (Özet bölümünden alınmıştır)

[47] Aykıt, ***Etiyopya Kilisesi***, s. 52-65.

olarak yeniden başlamış bu münasebetler vesilesi ile karşılıklı elçiler gönderilmiştir (1889)[48]. Bu dönemde (1876-1909), Osmanlı Devleti'nin, Afrika Müslümanlarının beklentilerini karşılayacak askeri ve ekonomik olanakları olmasa da bütün Afrika Müslümanları ile yakın ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır[49].

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın sonuna kadar Habeşistan bölgesini himayesi altında tutması, buradaki yerli halkın, kendi kültür ve kimliklerini muhafaza ederek huzur içinde yaşamasını sağlamıştır. Bu arada şunu da belirtmek gerekir, Osmanlı tebaasına Rumlar, Yunanlılar ve Ermeniler dâhildir ki arşiv belgeleri de bunu delillendirmektedir[50].

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda 1905 yılına ait belgelerde Habeşistan'a cami inşası ve onarımı için bir miktar para gönderildiği anlaşılmaktadır. İlgili belgeler şu şekildedir:

[48] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 180.

[49] Metin, v.d., ***Devr-i Hamid (Sultan II. Abdülhamid)***, c. 4, s. 212.

[50] Bknz: ***BOA***, HR. HMŞ. İŞO, 53/11-2

Osmanlı Devleti'nin Habeşistan'da Cami Yaptırdığını Örnekleyen Arşiv Belgeleri:

Belge 1.

Yıldız Saray-ı Hümayunu

Başkitabet Dairesi

1050

Habeşistan'da cami-i şerif inşaası ve mevcud mescitlerin tamire muhtaç olanlarının tamiri için halife olan padişah tarafından atiyye-i seniyye olarak ihsan buyurulup, heyet-i mezkureye tevdisine izin verilmesi için emr ü ferman buyurulan dört bin liranın irsal kılındığını havi tanzim olunan 21 Safer 1323 tarihli sadaretin hususi tezkiresi gereğince padişahın izni olan meblağ-ı mezkûr usulünce heyet-i mezkureye verilmek üzere vasıta-i irsal ile taraf-ı sami-i sadaret-penahîlerine gönderilmiş olduğunun ve tamamen vasıl olduğunun şimdi arz-ı atebe-i ulyâ-yı mülûkâne olunması cümle-i emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i padişahîden bulunduğunun tebliğine ibtidar olunmuşdur. Ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. H. 21 Safer 1323 ve Rumî 13 Nisan 1321

Serkatib-i hazret-i şehriyarî

Tahsin [51].

[51] ***BOA***, İ.HUS, 128/72.

Belge 2

Yıldız Saray-ı Hümayunu

Başkitabet Dairesi

1286

Habeşistan'da Cami-i Şerif inşası ve mevcut mescitlerden tamire muhtaç olanlarının tamiri için padişah tarafından ihsan buyurulan dört bin liranın Kredi Lyone Bankası'nın İskenderiye'deki şubesi vasıtasıyla Habeşistan'a gönderileceği mezkûr banka tarafından ifade olunmuş ise de işbu vasıta-i irsaliyenin ne dereceye kadar emin olduğu bilinemediği gibi meblağ-ı mezkûru heyet-i mahsusadan Meryem Efendi'nin teslim etmemesine nazaran Habeşistanca'da suret-i telakkisi şüpheli bulunduğuna ve heyet-i mahsusanın Kadüs-i Şerif'teki kilise maddesinden dolayı burada beklemesine hacet kalmadığından padişah tarafından Habeş Kralı hazretlerine cevaben yazılacak name-i hümayunun heyet-i mezkureye verilerek ülkelerine dönmelerine müsaade buyurulması için izin talebine dair tanzim olunan 19 Safer 1323 tarihli iki kıta sadaretin hususi tezkiresi ve Habeşistan kralına yazılacak name-i hümayun ile beyan edilen dört bin liranın heyet-i mahsusaya verilerek irsali münasib olacağından name-i hümayunda bahsedilen husus icra olundukdan sonra tebliğ olunacaktır. Ol babda emr ü ferman efendim hazretlerinindir.

2 Rebiülevvel 1323 (M. 7 Mayıs 1905) ve 24 Nisan 1321

Serkatib-i hazret-i şehriyarî

Tahsin [52].

[52] ***BOA***, İ.HUS, 128/72.

Belge 3

Habeşistan'da cami-i şerif inşası ve mevcud mescitlerden tamire muhtaç olanlarının tamiri için atiyye seniyye olarak ihsan buyurulan dört bin lira ferman-ı hümayun gereğince Habeş Heyet-i Mahsusa'sına irsal olunmuş ise de Menelik hazretleri canibinden kendisine emr ve müsaade verilmemiş olduğu cihetle ahz ve teslimde heyet-i mezkureden Meryem Efendi tarafından özür dilendiği 22 Safer 1323 tarihli sadaretin hususi tezkiresi ile arz ve işar kılınmış idi. Meblağ-ı mezkûrun doğrudan doğruya Habeşistan'a irsali mülahazasıyla Kredi Lyone Bankası'na müracaat ettirilmekte Habeşistan'da memur ve şubesi olmayup, İskenderiye'deki şubesine ve oradan vasıtalı olarak Habeşistan'a gönderilebileceği ve bunun için altmış lira raddesinde masraf verilmesi lazım geleceği cevabı verilmesiyle istenilen masrafın ödenmesi tabii olarak ancak İskenderiye'den sonra vasıta-i irsaliyenin ne dereceye kadar emin olup, olmadığı bilinemediği gibi muma-ileyh Meryem Efendi'nin Menelik hazretlerinin müsaadesi olmadığı beyanıyla meblağ-ı mezkûru teslim etmemesine göre akçenin mahal-i mezkûra duhulü halinde ne suretle telakki olunacağı şüpheli olmasına nazaran ol babda her ne vechle emr ü ferman buyurulur ise hükm-i münifi infaz olunur efendim.

29 Safer 1323 ve 21 Nisan 1321

Sadrazam [53.]

[53] ***BOA***, YA. HUS, 486/165.

Belge 4

Habeşistan'da cami-i şerif inşası ve mevcud mescitlerden tamire muhtaç olanlarının tamiri için Habeş İmparatoru hazretleri tarafından gönderilen heyet-i mahsusa marifetiyle vaki olan yazılı talep üzerine padişah tarafından atiyye-i seniyye olarak ihsan buyurulup, imparatora gönderilmek üzere heyet-i mezkureye verilmesine izin veren irade-i seniyye muktezasından olan dört bin lira memur-ı mahsusa verilerek irsal kılınmıştır efendim.

21 Safer 1323 ve 13 Nisan 1321

Sadrazam [54].

Belge 5

Babıali

Meclis-i Mahsus

473

Habeşistan'ın İslâm sakin olan mahallerinde lüzumu kadar mescid ve cami bulunmadığı ve mevcud olanların tamire muhtaç olduğu cihetle devletçe yardım edilmesi ve Habeşilerin Kudüs-i Şerif'deki kiliseye ait isteklerinin kabulü bu kere Habeşistan'dan memuren gelen heyet tarafından padişaha arz ve istirham edilmiş olduğundan keyfiyetin müzakeresi irade-i seniyye iktizasından olmakla bu hususlar aramızda mütalaa olundu.

Habeşistan'da ikamet eden Müslüman ahalinin dini farizalarını yerine getirebilmeleri için lüzumu kadar cami bulunmadığı anlaşılmakla padişah efendimizin bütün Müslümanlar hakkında seza buyurulan diyanet-perverliği ve

[54] ***BOA***, YA. HUS, 486/113.

himayetinin Habeşistan ahali-i müslimesi hakkında dahi geçerli olmakla namaz farzlarını eda için muhtaç oldukları mescid ve caminin tamir ve inşası zımnında gerekli para yardımının yapılması padişahın yüksek merhameti iktizasından olduğu gibi inşa edilecek inşa edilecek camiye minber konularak halife olan padişah adına hutbe okunacağından bu ise hilafetin amacına muvafık görülmüştür.

Mekke-i mükerremede zuhur eden koleradan dolayı hacıların muhtaç olanların ihtiyaçlarının karşılanması için yüzde iki ve bir hesabıyla maaşlardan kesilen yardımın harcanan miktarından geriye kalanı iki yüz otuz dokuz bin sekiz yüz elli guruşa baliğ ve hâlen Evkaf-ı Hümayun hazinesinde mahfuz bulunduğu yapılan tahkikattan anlaşılmasına binaen Habeşistan merkezinde minberi ile beraber yeniden bir cami-i şerif inşası ve harap olmaya yüz tutmuş olan bazı mescidlerin tamiri için meblağ-ı mezburun Hazine-i Celile'den bütçeye ilaveten dört bin liraya iblağıyla heyet-i mezkureye verilerek Menlik hazretlerine göndeirlmesi münasib görülmüştür.

14 Safer 1323 ve 6 Nisan 1321

Hariciye nazırı İsmail Hakkı bin Ahmed Tevfik, Şura-yı Devlet Reisi, Serasker, Adliye Nazırı Abdurrahman, Şeyhülİslâm Mehmed Cemaleddin, Sadrazam Mehmed Ferid, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Turhan Paşa (na-mizaç, hasta), Maliye Nazırı Ahmed Nazif, Tophane-i Amire Müşiri Mustafa Zeki bin Ali, Bahriye Nazırı, Dâhiliye Nazırı Mehmed Memduh, Sadaret Müsteşarı es-Seyyid Mehmed Tevfik, Maarif Nazırı Mustafa Naim, Ticaret ve Nafia Nazırı Seyyid Mustafa Vehbi

Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın işbu mazbatası bu babdaki sadaretin tezkiresi ile beraber padişah tarafından görülerek mucebince padişahın iradesi sadır olmakla ol babda emr ü ferman efendimizindir. 15 Safer 1323 ve 7 Nisan 1321

Serkatib-i hazret-i şehriyari Tahsin

Devletlü efendim hazretleri

Habeşistan'dan gelen heyet tarafından Habeşistan'da cami-i şerif inşası ve Kudüs-i Şerif'de manastır işi hakkında yüksek eşiklerine arz olunan dilekçeler hakkında padişahın emriyle Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da icra kılınan müzakere sonucunda kaleme alınan mazbata ekleriyle beraber arz ve takdim olunmuştur. Bu hususta her ne emir buyurulursa icra olunacaktır efendim. 14 Safer 1323 ve 6 Nisan 1321, Sadrazam.

Aciz kullarının arzıdır ki

Tanzim olunan işbu sadaret tezkiresi ile Meslis-i Mahsusl-ı Vükela'nın mazbatası ekleriyle beraber padişah tarafından görülmüş ve mucebince irade-i seniyye sadır olmuştur. Ol babda emr ü ferman efendimindir. 15 Safer 1323 ve 7 Nisan 1321,

Serkatib-i hazreti Şehriyari Tahsin[55].

II. Abdülhamid döneminde Habeşistanla karşılıklı elçiler gönderilmesiyle başlayan ilişki neticesindende, 1910'da şehbenderhane kurulmuştur[56]. Habeşistan baş şehbenderi Mazhar Bey'in büyük bir faaliyet gösterdiği dönem I. Dünya savaşından

[55] ***BOA***, İ.HR 395/22.

[56] ***BOA***, HR. HMŞ. İŞO., 53/11-1; ***BOA***, HR. HMŞ. İŞO., 53/11-2; ***BOA***, HR. HMŞ. İŞO.,53/11-3. II. Abdülhamid'in Afrika politikası incelendiğinde dikkati çeken husus, Osmanlı Afrika'sı bakımından, gücü yettiğince, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumaya yönelik bir politika güdülmüş olmasıdır. Bu çaba, esas olarak gücünü büyük ölçüde yitirmiş Osmanlı Devleti ile kıyaslandığında, son derece güçlenmiş Avrupa'nın büyük devletlerine karşı yürütülmüştür. Yerel halklardan da destek alabilmek üzere, onlarla devlet arasındaki bağların güçlendirilmesine çalışılmış, zaman zaman da Halife sultanın dini kimliğinden yararlanılarak İslâm politikası izlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sınırları dışındaki Afrika'da da İslâm politikası izlenerek, bu coğrafyadaki ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine gayret edilmiştir. Bknz: Metin, v.d., ***Devr-i Hamid (Sultan II. Abdülhamid)***, s. 216.

önceki devre ile I. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği yıllar arasındadır[57]. Bu dönemde, Habeşistan'da saltanat nâibi bulunan Lic Yasu'nun (Resim 4i) Osmanlı Devleti'ne meyletmesi, daha da önemlisi Müslüman olması sebebiyle İngiliz Fransız ve Rus elçileri onun aleyhine olan Hıristiyan-Habeş aristokrasisini desteklemiş ve Lic Yasu'yu bertaraf etmişlerdir[58]. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyle ilişkisi bitmiş[59] olsa da tamamen kesilmediği görülmektedir[60] (Resim 4o, 4ö).

1920'de İtalyan basını Etiyopya'yı Doğu Afrika'nın en vahşi ülkesi olarak tanımlamış ve bu devletin yıkılmasını medeniyet için faydalı gördüğünü vurgulayarak bunun en iyi yolunun da İtalyan himayesi olduğunu yazmıştır. Akabinde Mareşal De Bono ve Badoglıo komutasındaki iki İtalyan ordusunun Somali ve Eritre'den hareketle ülkeye girdiği ve 1936'da Habeşistan'ı ilhak ettiği görülmektedir. İngilizler 1948'e kadar Etiyopya'yı gözetimleri altında tutmuş; Eritre ise 1952'ye kadar İngiliz askerî idaresi altında kalmıştır. 1950'de Birleşmiş Milletler'in aldığı bir karar uyarınca 1952'de gerçekleştirilen bir halk oylamasıyla Eritre Etiyopya'nın federe bir bölgesi, 14 Kasım 1962'de ise federe statüsüne son verilerek bir eyaleti haline getirilmiştir. 1982'de kıtlık sebebiyle Etiyopya'da binlerce kişi açlıktan ölürken bir kısmı da Sudan'a göçmüştür. 1987'de kabul edilen anayasa ile Mengistu, yeni kurulan Etiyopya Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olmuştur[61].

1994'te Millet Meclisi, Etiyopya Demokratik Federal Halk Cumhuriyetini ilan etmiştir[62].

---

[57] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 180.

[58] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 180.

[59] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 180.

[60] Bknz: People of Harar prepare for warin Ethiopia, http://www.gettyimages.co.uk/detail/video/people-of-harar-prepare-for-war-soldiers-gather-and-news-footage/145887724; 17.07.2016.

[61] Öztürk, "Etiyopya", ***DİA,*** c.11, s. 491-496.

[62] Hermann Kinder, Werner Hilgemann, ***Dünya Tarihi Atlası***, Leyla Uslu (Çev.), Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2006. c. 2, s. 437.

B. OSMANLI DEVLETİ'NİN HABEŞİSTAN'DA AKTİF OLDUĞU BAZI ŞEHİRLER

Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'da birçok şehirde varlık göstermiştir. Tarig Mohamed Nour bu şehirleri liman şehirleri ve idari şehirler olmak üzere iki grupta incelemiştir. Liman şehirleri olarak Sevâkin, Akik, Masavva', Beylük, Assab, Rabayta, Tacura, Cibuti, Zeyla', Berbera, Hafun gibi şehirleri göstermiştir. İdari ve Askeri şehirlere ise; Hartum, Berber, Sinkat, Tokar, Kassala, Sinnar, Obeyd, Faşir, Harar, Diredawa, Aykut şehirlerini örnek verirken Hartum ve Kassala'yı Osmanlı Devleti'nin yeni inşa ettiğini belirtmiştir[63] (Harita 2). Bu şehirlerdeki Osmanlı izleri araştırma yapılmadığı için yeteri kadar bilinmemektedir. Ancak bu şehirlerden bazıları Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu mimari eserleri günümüze kadar bağrında saklamışlardır.

Osmanlı tarihinde Doğu Afrika şehirleri hakkındaki bilgileri ilk olarak Evliya Çelebi vermiştir. Çelebi'nin Nil Nehri'nin kaynakları ve Büyük Göl dediği Victoria Gölü hakkında, Sudanlı yerlilerle görüşerek topladığı bilgiler, Batılılar'dan 200 yıl öncedir[64]. Çelebi, "Sudan topraklarından güneye doğru Donkolo'dan Sennâre'ye, Donkade ve Rümeyle'den geçerek Cersinka'ya (Cebel-i Şevâm) kadar inmiş, buradan kuzeye yönelerek, Habeşistan üzerinden Kızıldeniz''in batı sahilinde Donkalab (Donkunab), Sevâkin, Kîf, Dehlek, Masavva', Harkova ve Zeyla'ya kadar gitmiştir. Çelebi, gezip gördüğü yerleri, şehir, köy, kasaba, dağ, nehir ve hayvanlar hakkında bilgiler vermiştir[65]. Osmanlı'nın yapılaşması hakkında ilk bilgileri de eksik de olsa Çelebi'nin *Seyahâtname*'sinde görmek mümkündür.

Evliya Çelebi Sudan'da, Nil Nehri'ndeki bir ada üzerinde kurulu Say Kalesi ve kasabasından söz ederken, burada Süleyman Han Camii'nin, Özdemir Paşa

---

[63] Tarig Mohamed Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi***, 2005, c. 3, S. 6, s. 154-155.

[64] Demircan, ***Hayal Şehirler***, s. 183.

[65] Nuran TEZCAN, "Nil Haritası İle Seyahatname Arasındaki Paralellikler", ***Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu***, 2010, 785-786.

Mektebi'nin, dükkânlar ve askerler için yaptırılan evlerin bulunduğunu bildirmektedir[66] Şehirdeki kalede Osmanlı yapısı 50 şahi top ve tüfeğin olduğunu ve bunların eskidiği öğrenilen bilgiler arasındadır[67].

Bu şehirlerden Osmanlı eserleriyle öne çıkan birkaç şehrin kısaca tarihçeleri şöyledir:

1. Sevâkin

Osmanlı Devleti'nin en belirgin olarak varlık gösterdiği şehirlerden olan Sevâkin, Sudan'ın kuzeydoğusundadır. Ticari bakımdan önemli bir liman olması birçok ülkenin dikkatini buraya çekmiştir (Harita 3).

Kızıldeniz'de denizciliğin başlamasıyla birlikte de adanın adı zikredilmeye başlanmıştır[68].

Sevâkin'de Osmanlı'dan önce de Türk varlığı sözkonusudur. Bir Türk elçisinin X. yüzyılda şehir halkını İslâm dinine davet için geldiği söylenmektedir. Şehrin tamamen Türk Hâkimiyetine girişi ise ancak Mısır'ın 1516'da Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla olmuştur[69]. Bu şehir Osmanlı taşra teşkilatında sancaklık, beylerbeylik merkezi ve kaymakamlık merkezidir[70]. XVll. Yüzyıl sonlarında, Masavva' ve civarları mahalli emirliklere bırakılmış ve Habeş Beylerbeyi Sevâkin'de oturmuştur[71].

XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinde kalan bu şehirde birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Diğer bir ifade ile bu şehir Osmanlı idaresine

---

[66] Demircan, ***Hayal Şehirler***, s. 183.

[67] Demircan, ***Hayal Şehirler***, s. 183.

[68] http://meslekibilgilerim.blogspot.com.tr/;

[69] Ahmed Salah Buhari, "Sudan'ın Tarihi Suakin Şehrinde Bulunan Türk-İslam Mimarî Eserlerine Bir Bakış", *Milletlerarası birinci Türk sanatları kongresi 19-24 Ekim 1959 [Milletlerarası Türk sanatları kongresi (1959: Ankara)]*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962, s. 93.

[70] Tarig Mohamed Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti,* "Öz" bölümünden.

[71] Tarig Mohamed Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, s. 16.

girdikçe özellikle mimari anlamda Osmanlı tarzını daha çok benimsemiştir[72]. Yavuz Sultan Selim ile birlikte Osmanlı mimarisi, kale ve kuyuları inşaasıyla başlangıç yapmıştır. Ardından diğer kaleler, su kuyuları, karakollar, camiler ile birlikte bu süreç yenilenerek gelişmiştir. XIX. yüzyılda ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile birlikte Osmanlı mimarisi yeni bir versiyonla yenilenmiştir. Sömürge hareketlerinin yol açtığı savaşlar neticesinde Osmanlı eserleri yok olmuş etkin güçler kendileri için yeni savunma ve barınma binaları inşa etmişlerdir. Sevâkin'de Osmanlı tarafından yapılan kaleleri günümüzde tespit etmek zorken sömürge güçlerinin yaptığı surları rahatlıkla görmek mümkündür. Aynı durum Hartum için de geçerlidir. Osmanlı'nın kurarak imar ettiği Hartum ve Kassala'da, sömürge binalarının ve surlarının kalıntıları vardır.

Şehirdeki evlerdede Osmanlı etkisini görmek mümkündür. Alt katta yüksek kemerli bir eyvan biçiminde selamlık bulunmaktadır. Üst katlar ise haremliktir[73]. Kızıldeniz sahil şehirlerinde ve müslüman dünyasının birçok bölgesinde yaygın olarak kullanılan *müşrefiye*[74] (Resim 3k) Sevâkin'de de karşımıza çıkmaktadır. Müşrefiye veya ahşap pencere, bilindiği üzere hem parlak gün ışığını kesmekte hem de serinletici bir esintinin içeri girmesine olanak vermektedir. Bununla birlikte kadınların ev birimi dışındaki dünyayı görünmeden gözleyebilmeleri için mahremiyet sağlamaktadır[75]. Aden'de, Yemen'de, Cidde'de, Moha'da, Hudeyde'de ve Hadramut'ta, özetle Osmanlı'nın hâkim olduğu Kızıldeniz sahil kıyılarında, Mısır'da ve kısmen de olsa iç bölgelerde yaygınca görülmektedir.

---

[72] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri"**,** s. 155.

[73] Yenişehirlioğlu, ***Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=Ottoman Architectural Works Outside Turkey***, s. 37.

[74] **Müşrefiye**: Müşrefiye, Meşrefiye, Müşrebiye ve Muşarabiye olarak da adlandırılmaktadır. Çıtalardan yapılan görülmeden dışarıyı görmeyi sağlayan kafes şeklindeki cumbalara verilen ad. Tüm İslam dünyasında kullanılmış olan müşrefiyelerin Mısır kökenli oldukları tahmin edilmektedir. Bilinen en eski örneklerin Kayrevan Ulu Camii'de (Tunus) kullanıldığı düşünülmektedir. https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BC%C5%9Frefiye; 31.10.2015.

Cumba ise, Eski Türk evlerinde zemin katın üzerindeki birinci ve diğer katlarda dışa taşan kafesli odaya verilen addır. Dışa taştığı için alttan desteksiz kalan cumba, çökmelere karşı binanın ön cephesine yaslanan payandalarla desteklenmiştir. https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumba; 31.10.2015. Ayverdi'ye göre ise: bir binada duvar hizasından dışarıya doğru çıkıntılı olarak yapılmış, altı boş, üstü örtülü oturulabilecek genişlikte balkonlara verilen addır. Bknz: İlhan Ayverdi, ***Misalli Büyük Türkçe Sözlük***, İstanbul, 2010, Kubbealtı Lugatı, s. 202.

[75] Timothy Insoll**, *İslâm Arkeolojisi***, Bahar Tırnakçı (Çev.), İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 77.

2. Harar

Etiyopya'nın on iki eyaletinden en büyüğüdür. Zeyla'dan gelen ticari malların Afrika'nın içerisine dağılmasında tampon bölge oluşturmuştur (Resim 4) (Harita 4).

Harar denilince ilk olarak akla gelen Şeyh Ebadır'dır (Resim 4a, 4b). Rivayetlere göre, Şeyh Ebadır, çok eskiden hatta Habeşler'in ilk defa buraya yerleşmelerinden önce, 1000 yılı civarında İslâmiyet'i buraya yaymış ve civar putperestlerine İslâm'ı öğretmiştir[76]. Yine Şeyh Ebadır gibi, Yemen ve Hadramut'tan gelen, tâcir ve muhacirler vasıtasıyla da Kadirîlik bölgede faal olmuştur[77].

Harar'da Osmanlı varlığı "El-Mücâhid, El Gaazi, Gran Ahmed" ünvanları ile de tanınan İmam Ahmed b. İbrahim Gran (Solak)'ın 1517'den itibaren Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmasıyla başlamıştır. Bu işbirliği neticesinde Ahmed b. İbrahim topraklarını Habeşistan içlerine kadar genişletmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin, merkezi Masavva' olmak üzere Habeş Eyaleti'ni kurulmasıyla, Harar Devleti bu eyalet beylerbeyilerinin emrine girmiştir[78]. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti Harar Sultanlığı'na silah yardımında bulunmuş, Hararlı müslümanların yetiştirmiş oldukları kahve Kızıldeniz'deki Osmanlı limanları üzerinden Osmanlı İmparatorluğu içerilerine girerek imparatorluğun özellikle Arap eyaletlerindeki tüccarları ile buluşmuştur[79].

Osmanlı Devleti'nin etkisinin azalmasıyla, Habeşliler ile Harar arasındaki savaşlar Harar'ın aleyhine sonuçlanmıştır ve Mücahid Ahmed'in ilk dönemindeki başarı bir daha yakalanamamıştır.

---

[76] Enno Lıttmann, "Harar", ***İA***, İstanbul, MEB, 1987, c. 5-1, s. 225.

[77] Somali'nin İslâmlaşmasında tarikatların büyük etkisi olmuştur. Bunların içinde en yaygını XV. yüzyıldan beri mensuplarına rastlanan, ancak asıl gelişmesini XIX. yüzyılda gösteren Kâdiriyye'dir. Özellikle günümüzde Etiyopya sınırlarında kalan Harar şehri önemli bir Kâdiriyye merkeziydi. 1819 yılında Şeyh Hasan Cebro güneydeki Cûbâ şehrinde kendi cemaatini oluşturmuştur. Kâdiriyye, Kuzey Somali' de Şeyh Abdurrahman Zeyla'î tarafından yayılmıştır. Şeyh üveys b. Muhammed, Kâdiriyye'nin bölgedeki önemli temsilcileri arasında yer alır. Bknz. Ahmet Kavas, Somali-Tarih II;

http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370239.pdf; 11.02.2015.

[78] Yılmaz Öztuna, ***Devletler ve Hanedanlar***, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005, c. I, s. 359.

[79] Uğur, ***Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar***, s. 28.

Bağımsız bir emirlik olarak varlığını devam ettiren Harar, Emîr Muhammed Abdüşşekûr'un 1856'da, Nûr hânedanının son temsilcisi olan Ahmed b. Ebû Bekir'den idareyi almasıyla yeni bir basamak atlamış, daha önce devlet sadece şehir merkeziyle çevresinden ibaret iken Muhammed Abdüşşekûr'un (Resim 4c) çabalarıyla Harar tekrar ticarî canlılığına kavuşmuştur. Bastırdığı paraların dolaşımından yeni gelirler elde etmiştir. Ancak bir süre sonra aşırı derecede servete düşkünlüğü yüzünden tebaasının bağlılığını kaybetmiştir[80]. 1875'e kadar Harar Zeyla' ile birlikte küçük bir emirlik olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu tarihte Rauf Paşa, Mısır hükümeti adına, Zeyla' ve Harar'ı yeniden alarak bu şehirleri teşkilatlandırmış, Emîr Muhammed Abdüşşekûr'a maaş tahsis edilmiş, ancak Paşa 1876'da öldürülmüştür[81].

Ali Arif Burhan Bey'in verdiği bilgilere göre Osmanlı'nın gözünde; Zeyla' için Ebubekir Şuheymi Paşa ne ifade etmekte ise, Harar için de Muhammed Abdüşşekûr Bey aynı anlamı taşımaktadır. Ali Arif Burhan Bey'e göre Muhammed Bey, Osmanlı Devleti için önemli bir Paşa'dır[82].

XIX. yüzyıla kadar çeşitli kesintilerle de olsa Osmanlı varlığı, Osmanlı birliklerinden Harar'da kalarak yerlilerle evlilikler yapanlarda devam etmiştir. Bu evlilikten dünyaya gelen çocuklar günümüzde de kendilerini Türk olarak tanıtmaktadırlar[83].

Hararlı Bekir Muhammed isimli bir kişinin Osmanlı askerine yaptığı yardımın imzalı makbuzu yerel halkın Osmanlı'ya gösterdiği sempatinin önemli bir belgesidir. Makbuzda Arapça *''1 riyal 18 kuruşu, Allah rızası için cihatta bulunan Osmanlı askerlerine gönderiyorum. Allah kabul etsin. Âmin. Hicri 1290 (M. 1873-1874) Bekir Muhammed''* yazılıdır (Resim 4d).

---

[80] Kavas, "Harar", ***DİA***, c. 16, s. 108.

[81] Lıttmann, "Harar", ***İA,*** c. 5-1, s. 226.

[82] Ebubekir Şuheymi Paşa'nın torunlarından olan Ali Arif Burhan Bey ile yapılan söyleşiden, 25. 07. 2013.

[83] Uğur, ***Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar***, s. 28.

1911'de Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyle siyasi ilişkisini devam ettirmeye çalıştığı ve bir maslahatgüzarlığı açtığı görülmektedir. Maslahatgüzar Necib Hâc Efendi'nin buraya geldiğinde ilk iş olarak Habeşistan'daki Osmanlı tebaasını araştırmış ve burada bulunan Osmanlı tebaasının çoğunun iç karışıklıklar sebebiyle Yemen'den geldiğini tespit etmiştir. Osmanlı uyruklular kayıt altına alınarak İngilizler'in bunlar üzerindeki hak iddiaları ortadan kaldırılmıştır[84] (Resim 4e, 4f, 4g, 4h, 4ı). Necib Hâc Efendi'nin sonra yerine atanan Mazhar Bey'le birlikte temsilcilik Adisababa'ya nakledilmiştir (1913)[85]. Mazhar Beyin teşvikiyle 27 Nisan 1330/10 Mayıs 1914 tarihinde Hilal-i Ahmer Şubesi kurulmuştur[86] (Resim 4f).

Osmanlı tebaasının hukukunu korurken Habeşistan müslümanlarıyla da ilgilenen Mazhar Bey özellikle genç veliaht Lij Yasu ile yakın dostluk kurarak onun İslâmiyet'i benimsemesinde etkili olmuş, Lij Yasu (Resim 4i) hıristiyan eşini boşayarak müslüman bir hanımla evlenmiş (Resim 4j) ve Harar'a yeni camiler inşa ettirmiştir[87].

1936-1941 yıllarını İtalyan, 1941-1948 yıllarını İngiliz işgali altında geçiren Harar, 1977'de, Somali Devleti tarafından ilhak edilmiş, 1991'de özerk bölge statüsü kazanmıştır. Bu tarihten itibaren de Etiyopya Devleti'nin bir eyaleti olarak varlığını devam ettirmektedir[88].

Osmanlı Devleti kaldığı sürece mimari varlığını bu şehre de yansıtmıştır. Muhammed Ali Paşa Köşkü bunlardan birisidir. Türk ev mimarisinde Dış sofalı plan şemasını uygun olarak inşa edilen köşk iki katlı olarak inşa edilmiştir (Şekil 6) (Resim 4m, 4n, 4o, 4ö).

---

[84] Kavas, "Harar", ***DİA***, c. 16, s. 109.

[85] Kavas, "Harar", ***DİA***, c. 16, s. 109.

[86] ***Şehbal***, 87 (1 Kanuni evvel 1329 ?), s. 692.

[87] Kavas, "Harar", ***DİA***, c. 16, s. 109.

[88] Kavas, "Harar", ***DİA***, c. 16, s. 109.

3. Berberâ

Berberâ, Aden Körfezi'nin güney sahilinde, Zeyla'nın güney doğusundadır. Şehrin adı o yörede yaşayan Berberâ, Berbâre yahut Berâbi denilen topluluktan dolayı bu isimle anılmıştır[89]. Berberâ'nın tarihiyle ilgili fazla bilgi yoktur. Zeyla'da olduğu gibi, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Arabistan'dan buraya gelen müslümanlar İslâm dininin bölgede yayılmasında rol oynamışlardır. Halk arasında, şehrin doğusundaki bir mezarlıkta bulunan üç ayrı seyyid kabrinin buranın kurucularına ait olduğu rivayeti vardır. XIV. Yüzyılda Zeyla' Krallığı'nın bir parçasıdır[90].

Berberâ, Zeyla' gibi Portekizliler'in saldırılarına maruz kalan bir şehirdir. Memluk Devleti'nin çabaları bu süreçte Portekizlileri durdurmaya yetmemiştir. Kaderdaşı Zeyla' ile aynı dönemde Osmanlılar'ın idaresine girmiştir[91]. XIX. yüzyıla kadar çeşitli dönemlerdeki kesintilerle birlikte, Osmanlı'nın bir parçası olan şehir, "Sevâkin (Suakin), Massava ve Zeyla' ile birlikte Berbera'nın idaresi Osmanlı Devleti tarafından bir fermanla Mısır'a bırakılmıştır (1865)"[92]. 1884'e gelindiğinde Mısır hem kendi sorunları ve hem de yabancı baskısı nedeniyle buralardan çekilince Berbera'ya ve Kuzey Somali'ye İngilizler yerleşerek[93] bölgede Berbera merkez olmak üzere İngiliz Sornalisi adıyla bir himaye idaresi kurmuşlardır (1887). Salihiyye tarikatı şeyhi Muhammed Abdülhasan Serbera'da İngilizler'e karşı cihad başlattıysa da başarılı olamamıştır. 1941 'e kadar İngiliz Somalisi'nin merkezi olarak kalan Berbera, bu idarenin 1 Temmuz 1960 tarihinde İtalyan Somalisi ile birleştirilip Somali Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine bu devletin sınırları içerisinde yer almıştır[94].

---

[89] Davut Dursun, "Berberâ", ***DİA,*** c. 5, s. 477-478.

[90] Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", ***Tarih İncelemeleri Dergisi***, XXIX/1, 2014, s. 2.

[91] Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)",s. 1.

[92] Dursun, "Berberâ", ***DİA,*** c. 5, s. 478.

[93] Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", s. 23.

[94] Dursun, "Berberâ", ***DİA,*** c. 5, s. 478.

Osmanlı İmparatorluğu Somali'nin büyük bölümünde, özellikle de Somaliland'da huzur temin etmiş, bölgeye camiler, su yolları, hastaneler, konaklar yapmıştır. Bu yatırımların büyük bölümü bugün ayaktadır[95]. Rıchard Burton Harar, Berbera ve Zeyla'da bulunan eserlerin, XVI. yüzyılda Osmanlılar tarafından yapılmış olabileceğini belirtmektedir[96].

Bununla birlikte, R. Hartmann, Burton'un bahsettiği su kemerlerinden ve diğer kalıntılardan bahserek, Berberâ'nın mimari özellikleri şu şekilde anlatmaktadır: XIX. asır ortalarında seyahat edenler, Berbera'yı kulübelerden ibaret, fakat ahalisi, Teşrin II'den, Nisan'a kadar süren büyük pazarlar mevsiminde, çok kalabalıklaşan sefil bir kasaba olarak tarif etmektedirler. Esir ve hayvan ticareti, Arabistan, Basra Körfezi ve Hindistan'dan gelen gemiler ile yapılmaktaydı. Mısırlılar'ın hâkimiyeti devrinde, eski şehrin yanında yeni bir şehir kurulmuş olup bu şehir 1888'de yanmış ise de, İngilizler tarafından, Avrupa üslûbunda yeniden inşa edilmiştir[97].

Mevcut halde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırıldığı söylenen bir cami vardır. Orijinalliğini kaybetse de hala Kanuni Sultan Süleyman Camii adıyla ayaktadır (Resim 5a). Camide görevli imamın verdiği bilgilere göre, Osmanlı donanması Berbera'ya gelince, çeşitli meslek sahiplerinin de içinde bulunduğu 40 kişilik bir grubu bırakmıştır. Berbera'da kalan askerler ve sanatkârlar, yerleşim yerine beş kilometre uzaklıkta su kuyuları açarak şehri suya kavuşturmuşlar, kuyuların olduğu bölgeye de kale yapmışlardır. Su kuyuları hala kullanılmaktadır ve Berbera şehri bu suyu içmektedir. Bununla birlikte valilik binaları, idare binaları, konutlar ve cami inşa edilmiştir. Türkî Mahal adı verilen mahallede, hala Osmanlı evleri kullanılmaktadır. Valilik binası ile idare binası harap hale gelmişse de kullanılabilecek durumdadır. Cami ibadete açık, sadece minaresi Ortadoğu mimarisi

---

[95] Berbera'daki Osmanlı Mirası Dimdik Ayakta,

http://www.tika.gov.tr/basinda-tika/berberadaki-osmanli-mirasi-dimdik-ayakta/363; 26.08.2014.

[96] Richard F. Burton, ***First Footsteps in East Africa; Or, an Exploration of Harar***, London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1856, c. 2, s. 83, dipnot bölümünden.

[97] R. Hartmann, "Berberâ", ***İA***, İstanbul, MEB, 1979, c. 2, s. 525.

ile yeniden yapılmıştır. Kapılar, pencereler ve şadırvan orijinal özelliklerini korumaktadırlar[98] (Resim 5a, 5b, 5c, 5d, 5e).

Berberâ'da, kıyı boyunca uzanan 3 km. uzunluğunda, 20 ila 50 m. genişliğinde olan bir mezar sahası vardır. Mezarların hepsi, kuzeydoğu-güneybatı eksenine göre kıyıya paraleldir. Bazı mezarların çimento ve betonla yakın zamanda onarılmış olmaları burada gömülü olanların dini bakımdan önemli kişilere ait olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bazı mezarların görüntüsünden eski olduğu anlaşılabilmektedir; ancak yine de net bir şey söylemek mümkün değildir. Gömülerin çoğunda, baş ve ayak şahide taşları ile hafif bir kum yığını vardır. Bu mezarlığın, Ortaçağ'dan bugüne kadar devamlı bir şekilde kullanılmış olması mümkündür. Yeri dikkate alındığında, büyük gelgitlerden dolayı mezarlık tahrip olmuştur[99].

4. Hartum

Hartum, bugünkü Sudan Cumhuriyeti'nin başkentidir[100]. Sennar'a giden yol üzerinde yerliler ile meskûn bir köy iken 1819'da Mısır valisi Muhammed Ali Paşa (Kavalalı Mehmed Ali Paşa) ile talihi değişmiştir[101]. Mavi Nil ile Beyaz Nil nehirlerinin karıştığı yere yakın olması sebebiyle 1823'te merkez olarak seçilmiştir[102] (Harita 5).

Tarihi kaynaklarda ve özellikle de Sudan'dan geçen seyyahların eserlerinde bu şehirden bahsedilmemektedir. Muhtemelen küçük bir köy olduğu için önemsenmemiştir. Daha çok 1821 tarihinden sonraki kaynaklarda isminden bahsedilmektedir. Mehmet Ali Paşa döneminde Hartum, idari ve ticari bir şehir sıfatına sahip olmuştur. 1824 yılında Sudan'ın merkezi olarak tanınmış, bu tarihten

---

[98] Somali'de Türk Camisi, http://www.haber3.com/somalide-turk-camisi-haberi-1012878h.htm; 26.08.2014.

[99] Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 42-43.

[100] Selçuk Baş, *Bağımsızlığından Günümüze Sudan; Siyasi ve Ekonomik Yapı*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı Uluslararası Ekonomik Politik ve İşletmecilik Bilim Dalı, İstanbul 2007, s. 3.

[101] P. R. Phıpps, "Hartum", ***İA***, İstanbul, MEB, 1987, c. 5-1. Kısım, s. 302.

[102] Phıpps, "Hartum", ***İA***, c. 5-1, s. 301-302.

sonra mimarî bakımdan daha ileriye gitmiştir[103]. Şehrin imarında önce tuğla kullanılıyorken 1839'dan sonra, yani Mehmed Ali Paşa'dan sonra taş kullanılmıştır[104]. İlk zamanlarda kale, cami, kışla, hükümdar kasrı, Hartum müdürlük binası, basımevi ve mahkeme binası inşa edilmiştir. Devlet dayanıklı binalar yapabilmeleri için halka malzeme ve bilhassa ateş tuğlalar temin etmiştir. Bu binalar ve şehirdeki ticaret nedeniyle Hartum şehri, özellikle 1850'lerde çok şöhret kazanmış olup mimarî bakımdan daha çok Osmanlı'nın son dönemlerindeki Mısır mimarisine benzemektedir[105] (Resim 6a).

Mısır'dan bağışlanan paralarla yerli taştan inşa edilen güzel bir cami 1901'de Hidiv Abbas Hilmi tarafından açılmıştır[106].

Hartum'da Ahmed Paşa (ö. 1844) ve Musa Paşa (ö. 1865) türbeleri Osmanlı mimari üslûbundaki iki türbe örneğidir (Şekil 7a, 7b), (Resim 6b, 6c, 6d). Kare mekân üzerine kubbeyle örtülü iki türbe ve hazire günümüze kadar ulaşabilmiştitr.

5. Masavva'

Doğu Afrika'da, Eritre ülkesinin en büyük liman şehri olan Masavva' Kızıldeniz'in batı kıyısında Tevlud, Masavva' (Musavva'), Cerar ve Abdülkadir yarımadaları üzerine kurulmuştur[107].

Masavva', 964'te (2 Nisan 1557) Özdemir Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmış; ardından da Habeş Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir[108]. Habeş Eyaleti'nin en büyük limanı olan Masavva', Osmanlı idari sistemi içinde hayli önemli bir yere sahip olmuştur[109] (Resim 7a).

---

[103] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", c. 3, S. 6, s. 154.

[104] Phıpps, "Hartum", ***İA***, c. 5-1, s. 301-302.

[105] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", c. 3, S. 6, s. 154.

[106] Phıpps, "Hartum", ***İA***, c. 5-1, s. 302.

[107] Casim Avcı, "Masavva'", ***DİA***, 2003, c. 28, s. 73.

[108] Avcı, "Masavva'", c. 28, s. 73.

[109] Demircan, ***Hayal Şehirler***, s. 184.

Masavva'da görev yapan Osmanlı asker ve memurları yerli halktan kadınlarla evlenerek büyük nüfuz sahibi bir zümre haline gelmekle birlikte zaman zaman gerginlikler de yaşanmıştır[110].

1846 yılında Sultan Abdülmecid tarafından Mısır Hidivi Mehmed Ali Paşa'ya Sevâkin ile birlikte salyane olarak verilen Masavva', Paşa'nın ölümü (1849) üzerine Hicaz valisinin kontrolüne geçmiştir. Hidiv İsmail Paşa zamanında Dehlek ve Sevâkin ile birlikte Mısır'a dâhil edilerek kaymakamlık statüsünde teşkilatlandırılmış olup (1865) bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin buradaki etkisi azalmıştır. 1879'da Hidiv İsmail Paşa'nın azledilmesinin ardından Mısır'ın ve hâkimiyetinde bulunan Kızıldeniz limanlarının kontrolü İngiltere'nin eline geçmişti[111].

Habeş Eyaleti'ni fetheden Özdemir Paşa 967/1559 yılında öldüğünde Bundiye (Debarva) şehrinde bir türbeye gömülmüşken, oğlu Osman Paşa, babasının naşını Masavva'da inşa ettirdiği başka bir türbeye (Resim 7c, 7d, 7e) naklettirmiştir[112]. Evliya Çelebi, Masavva'daki Özdemir Paşa Camii'ni anlatırken; "Bir eski tarz, kâgir taş yapı, bir alçak minareli, üstü toprak örtülü, biri çarşı ve biri yalı kapısı 2 kapılı eski camiidir. Özdemiroğlu ve Boşnak Mustafa Paşa, camiin sağ tarafında bir kubbede yatmaktadırlar"[113] şeklinde tanımlamıştır. Bununla birlikte Osmanlı'dan kalan birçok sivil mimari örnekleri günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Resim 7f).

---

[110] Avcı, "Masavva'", ***DİA***, c. 28, s. 74.

[111] Avcı, "Masavva'", ***DİA***, c. 28, s. 74.

[112] Yenişehirlioğlu, ***Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=Ottoman Architectural Works Outside Turkey***, s. 36

[113] Çelebi, ***Seyahatnâme,*** s. 1010.

III. ZEYLA'

A. COĞRAFİ KONUMU

Zeyla', Etiyopya'nın güneyi ile Somali'nin kuzeyi arasında kalan, İngiliz Somalisi olarak da adlandırılan Somaliland'ın önemli şehirlerinden biridir (Harita 9). Sayla[114], Avalites[115], Audal / Auzal[116] Yerli Somali dilinde Seylac[117], Arapça'da, Zeyla' olarak anılan şehir Osmanlı Devleti lügatinde de Arapça'da olduğu gibi Zeyla' olarak literatüre geçmiştir[118] (Harita 3, 6a, 6b, 7, 8).

Zeyla', Kuzey Somali'nin, Aden Körfezi'ne bakan kıyısında ince bir dil şeklinde uzanan yer üzerinde kurulu küçük bir şehirdir[119]. Med-cezir sırasında sular yükseldiğinde neredeyse bir adaya dönüşen, kumla kaplı alçak ve düz bir

---

[114] Mohamed Haji Mukhtar, "Zayla", ***Historical Dictionary of Somalia***, Oxford, New Edition, African Historical Dictionary Series, No.87, The Scarecrow Press. Inc. 2003, s. 268.

[115] Wılfred H. Schoff, ***The Perıplus Of The Erythrean Sea***, New York: Longmans, Green and Company, 1912, s. 73-74-75.

[116] Richard Francis Burton, ***First Footsteps İn East Africa***, Printed for the Publishers at The Meccan Press, 1894, c. I, s. 15.

[117] Günümüz haritalarında Saylac veya Seylac adıyla geçmektedir, Özlem Yanık, ***Hanefî Fıkıh Bilgini Zeyla'î'nin Hayatı ve Tebyînü'l Hakâik Adlı Eserinin Tanıtımı***, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 27.

[118] Tahir Sezen, " زيلع - Zeyla', Habeş Eyaleti'nde bir sancak", Osmanlı yer adları: (alfabetik sırayla), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 536.

[119] Mukhtar, "Zayla", s. 268.

burundadır[120]. Bitki örtüsü yok denecek kadar azdır; buna rağmen yaklaşık 10 km mesafede mimoza, ibni sina otu ve hint sümbülü yetişebilmektedir[121].

Evliya Çelebi 1673'de Zeyla'ya gitmiş ve şehri coğrafi bakımdan tanımlamıştır. Ancak Çelebi'nin tanımladığı Zeyla' [122] ile tezimiza konu olan Zeyla'nın coğrafi özellikleri birbiriyle örtüşmemektedir (Harita 6a, 6b).

Çelebi haritası için "Karşılaştırmalı metin incelemesi sonucunda haritanın tasarımının yanı sıra, bazı belirli ana hatlarının ve çizimlerin Evliya Çelebi tarafından yapılmış olduğu, yüzlerce metnin, onun dikte etmesine ya da yazılı notlarına göre bir yazıcı ya da şakird tarafından yazıya geçirildiği"[123] düşünülmektedir. Zeyla' şehri, Şakird tarafından yazıya geçirilirken, isim benzerliğinden dolayı "Zula" ya da farklı bir şehirle karıştırılmış olabilir.

Salman Reis'in Lâyihası'nda: "Badehu Dahlek İskelesi'nden yukarı Ziláa dimekle maruf bir iskelenin katinde hayli ulu şehir olub padişahlarına mücahidin derler. Haylice dindar Müslümanlar olub ve kütübü muteberenin ekseri Ziláa'dan münteşir olub ve ol vilayet serhadi İslâm her yıl Habeş kâfirlerine fisebilûllah gaza tariki ile akın salub cenk ve cidal ederlermiş…"[124] Cümleleri de yine, Zeyla' ile Zula'nın ya da Ziláa'nın birbirine karıştırılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir.

İstahri, *sahilin uç noktasinda Zeyla' adı verilen bir yer vardır ve burası halkın Yemen ve Hicaz'a geçtiği güzergâhtir*, şeklinde tanımlamaktadır[125]. İstahri'nin

---

[120] Burton, First Footsteps In East Africa, c. I, s. 15.

[121] Cecchı, Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa, s. 15.

[122] Nuran Tezcan, "Nil Haritası İle Seyahatname Arasındaki Paralellikler", ***Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu***, 2010, 785-797.

[123] Nuran Tezcan, Evliya Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri Nil Haritası,

http://www.aai.uni-hamburg.de/tuerkeieuropa/Nuran-Tezcan.pdf; 21.01.2014.

[124] Fevzi Kurdoğlu, "Meşhur Türk Amirali Selman Reis'in Lâyihası", Deniz Mecmuası, İstanbul 1935, c.47, S. 355, s. 72.

[125] Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi İstahri, ***Mesalikü'l-memalik,*** Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1989, s. 38.

bahsettiği Zeyla' ile Evliya Çelebi'nin tanımladığı Zeyla', birbirlerini anımsatmaktadırlar. Bahsedilen Hicaz-Yemen güzergâhı, hicret güzergâhını da hatırlatmaktadır.

Yukarıda Evliya Çelebi', Kalkaşendi ve Salman Reis'in tanımladığı Zeyla' şehri, birbirlerini çağrıştırmaktadır.

X. yüzyıldan itibaren Arap kaynaklarında adına rastlanılan Zeyla' hakkında yapılan az sayıdaki araştırmalar, sonuç çıkarmak için henüz yeterli bilgiyi sağlamamıştır[126]. Bununla birlikte tezimize konu olan Zeyla' şehri, en açık şekilde XIX. yüzyılda şehri ziyaret eden kişilerce tanımlanmıştır. Bunlardan, *Cecchı*, Zeyla'yı şu şekilde tarif etmektedir: Deniz şehri her taraftan çevirmiş gibidir, zira Zeyla'nın alanı alçaktır. Yarımadayı ana kıtaya bağlayan tek bir kumsal var ona da *Inginna* denilmektedir ve bu da med esnasında sık sık sular altında kalmaktadır[127]. Yapılan bu tanımlama bugünkü Zeyla' ile örtüşmektedir.

Günümüz araştırmacılarından *Aymar*: Amharalar ve Kral Sâdeddin arasında, Zeyla' Limanı'nda yapılan savaşın araştırılması gerektiğine vurgu yaparak, eğer ada kuşatıldıysa Sâdeddin Adası ile kara arasında kaybolmuş bir kum dilinin olması muhtemeldir[128], demektedir. ***Chart Of The Bay Of Zeyla From Geometrical Observations***[129], ta yer alan Zeyla' haritası bu dilin olmuş olabileceğine referans vermektedir (Harita 7).

B. TARİHÇE

Şehir uzun yıllar boyunca sürekli işgal altında olduğu için eski şehrin inşası ve planı hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır[130]. Tarihi kronolojide Zeyla'nın da içerisinde bulunduğu bölge Mısırlılar tarafından, Punt ülkesi ya da Puntland

---

[126] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 31.

[127] Cecchı, ***Da Zeyla', Alle Frontıere Del Caffa***, s. 15.

[128] Aymar, v.d, "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 67.

[129] Rıch. Stuert, ***Chart Of The Bay Of Zeyla From Geometrical Observations***, 1810.

[130] A. T. Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", ***Antiquity***, 1937, s. 315.

olarak adlandırılmıştır[131] Şehrin ilk sahiplerinin ticari sebeplerden dolayı buraya yerleşen Araplar olduğu ileri sürülmektedir[132].

Bu göçler sebebiyle Cibuti, Zeyla', Somali ve Tanzanya'ya kadar genişleyen bir alanda Swahili (=Sevahili) denilen karma dil ortaya çıkmıştır. Doğu Afrika'nın sahil şeridinde yaşayanlar, dil bakımından neredeyse Arapça'nın yeni zuhur etmiş şeklini alırken, yüz hatları; göz ve dudak büyüklüğü, çene ve alın yapısı v.s. bakımından ise koyu siyah değil kahverengimsi olmuşlardır[133].

Ancak detaylı bilgi yoktur. Doğu Afrika sahilleri Arabistan'ın güneyinden ciddi miktarda göçler olmuştur[134]. Binbaşı Rayne'ye göre ise Zeyla'nın ilk kurucuları suçlu dönek Araplar'dır. Kendi ülkelerinde affedilmeyen suçlardan ötürü geri dönmekten korkan bu adamlar kulübeler inşa ederek, oraya yerleşmişler, mali açıdan çokta iyi duruma gelmişler, onların daha dürüst kardeşleri de onları örnek alarak sahilde ikamet etmeye başlamışlardır[135].

İslâm öncesi dönemde Zeyla', kervan rotasının, Harar şehrine girişini sağlamış, Etiyopya ve Arabistan ile yapılan yoğun ticaretten dolayı, bu şehirde çok milletli ve çok kültürlü bir yapı oluşmuştur[136]. Zeyla', diğer Afrika şehirleri gibi, uzak geçmişinde kaydedilmiş önemli ticari alış verişleri eksik olmamakla birlikte aslında çok da parlak bir geçmişe sahip değildir[137]. Sığ bir alanda olması büyük gemilerin yanaşmasına engel teşkil etmiştir.

---

[131] Yanık, *Hanefî Fıkıh Bilgini Zeyla'î'nin Hayatı ve Tebyînü'l Hakâik Adlı Eserinin Tanıtımı*, s. 25-30.

[132] H. Rayne, ***Sun, Sand, And-Somals***, London: H. F. & G. Witherby, 1921, s. 14-15.

[133] İbni Batuta, ***İbn-i Battûta Seyahatnâmesi***, s. 368, Notlar bölümünden.

[134] Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, ***İbn-i Battûta Seyahatnâmesi***, s. 368. (İbni Batuta, 1331 yılının baharında Etiyopya, Mogadişu, Mombasa, Zanzibar ve Kilva'da birer hafta kalmıştır).

[135] Rayne, ***Sun, Sand, And-Somals***, s. 14-15.

[136] Mukhtar, "Zayla", ***Historical Dictionary of Somalia***, s. 268.

[137] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 13.

Zeyla' aynı zamanda Afrika'da en eski İslâm merkezlerinden biri olarak bilinmektedir[138]. *İngiliz Somalisi* olarak adlandırılan Somaliland'da yer alan şehir, *Mamâlik bilâd Zayla* olarak bu bölgeye adını vermiştir[139] (Harita 8, 9, 10). İslâm kaynaklarında, Zeyla'nın adına, ilk defa IX. yüzyıl müelliflerinden *Ya'kubî*'nin *Kitâbü'l Büldân*'ında rastlanmaktadır[140]. *Mes'ûdî*, Zeyla'dan Habeşlilerin yurdu, *İbn'ül-Havkal* ise Hicaz ve Yemen için önemli bir liman diye bahsetmektedirler[141]. *İbni Batuta Seyahatnâmesi*'nde, Zeyla'nın Berbere adı verilen zenci taifesinin merkezi olduğu, halkının Şâfiî mezhebine tabî olduğu, bir baştan bir başa iki ayda katedilecek kadar geniş bir alanı kapladığı ve kesilen kurbanlardan dolayı pis bir çarşısı olduğunu yazmıştır[142]. Bu tanım kısmen de olsa Harita 8'deki Zeyla' olarak adlandırılan bölgeye referans vermektedir[143]. Kalkaşendi'nin, İbn Mismâr yönetimindeki Dehlek adasının 1397'den sonra Habeşistan'a bağlandığı, Zeyla'da mücadele veren Emîr Sâdeddin'in itaat altına alınmaya çalışıldığı ve bu bölgede yaşayan müslümanların Etiyopya krallarını zaman zaman zor durumda bıraktığı şeklindeki verdiği bilgiler[144], Cebertiler'in yaşadığı bir Zeyla'yı düşündürmektedir.

Zeyla' denildiğinde genel olarak Evfât ve Adal olmak üzere iki devletin adı zikredilmektedir. Kızıldeniz'in bu iskele şehri XVI. yüzyılda korsanların katliamlarıyla tarih sayfasında dikkat çekmektedir. Bu katliamlardan birini Lopes Juarez komutasındaki Portekiz filosunda yer almış olan Floransalı Andrea Corsali, Hint bölgesinde Cochin'den, 6 Ocak 1515 tarihinde Dük Lorenzo De Medici'ye şöyle yazmıştır:

---

[138] Mukhtar, "Zayla", ***Historical Dictionary of Somalia***, s. 268.

[139] Enno Lıttmann, "Adal", ***İA***, İstanbul, MEB, 1978, c. 1. s. 125; Somaliland 1991 yılında, Somaliland Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir, ancak hiçbir devlet tanımamıştır. Somali'ye bağlı özerk bölge olarak kabul edilmektedir. Bknz: Somaliland, https://tr.wikipedia.org/wiki/Somaliland, 27. 04. 2016.

[140] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 351; Aymar, "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 51.

[141] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 350.

[142] İbni Batuta, ***İbn-i Battûta Seyahatnâmesi***, s. 245.

[143] Bknz: Harita 8.

[144] Öztürk, "Etiyopya", ***DİA***, c. 11, s. 493.

Cameran adasından Hindistan'a hareket ettik. Habeşistan sahillerini takip ederek Zeyla'ya ulaştık ve Aziz Maria Maddalena arifesinde karaya çıktık. Herhangi bir direniş ile karşılaşmadık, zira biz karaya çıkarken birçoğu kaçmıştı. Kalanlar ise, 500 kişi kadar bir gruptu ve aralarındaki yaşlılar kılıçtan geçirildi. Tüm geri kalanlar ise köle yapıldı. Şehrin talan edilmesi bize fazla bir şey kazandırmadı, zira Kızıldeniz'i geçtiğimizi öğrendiklerinde ziynetlerini toplayıp kaçma fırsatını yakalamışlardı. Orada bir günden fazla kalmadık ve şehri alevlerden talan edilmemiş tek bir ev kalmayana kadar yerle bir ettik[145].

1517 senesinde Portekiz donanması Kızıldeniz'de Seydi Ali Reis'in mukavemetiyle karşılaşmış buna rağmen Cidde'ye girerek dört gün kalmış ve kayık v.s. leri yakmışlardır. Cidde Kalesi'nden yapılan savunma sayesinde geri dönmek zorunda kalmış ama dönerken de Zeyla'yı tahrip etmişlerdir[146]. Portekiz Donanması tarafından yakılmasını takip eden sene, Zeyla' Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Sonrasında burada gümrük binası kurulmuş ve sahil koruma botu (cutter) filosu oluşturulmuştur[147]. Buna rağmen Portekizliler 1517[148] yaptıkları tahribatı 1528'de tekrarlamışlardır. Bu arada göçebe Somali halkının baskılarını doldurmak için şehrin etrafına sağlam bir sur inşa edilmiştir[149].

XVI. yüzyılın hemen başlarında, Osmanlı donanması, Akdeniz'deki hâkimiyeti devam etmiş ancak Kızıldeniz'de etkin olmuşlardır. XVI. yüzyılda Akdeniz'de Osmanlı deniz gücünün stratejisi gemilerle bunları tamamlayan kıyılardaki kalelerde topçu kuvvetleridir. Benzer bir strateji Kızıldeniz'de de uygulamış kıyılara bir dizi kale ve tabyalar yaparak topla donatmışlardır[150].

---

[145] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 14.

[146] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti,*** s. 7.

[147] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 325.

[148] Zeyla'nın Portekiz Donanması tarafından yakıldığı zaman için, farklı kaynaklarda farklı tarihler verilmiştir (1515, 1516 ve 1517 gibi.).

[149] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 350-352.

[150] Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, s. 16.

XVII ve XVIII yüzyıllarda Zeyla' Osmanlı sınırları içerisinde gösterilmekte iken civar şehirler bu sınıra dâhil edilmemiştir[151] (Harita 11, 12). XVIII. asrın sonlarında, Zeyla' ticaretinde Arap, Somali ve Afar tüccarlar aktiftirler. Bu liman, Cidde, Basra Körfezi ve Hindistan arasında çalışan tüccarlara mühim ölçüde ticaret kolaylığı sağlamıştır ancak Kızıldeniz ticaretinde başlayan gerileme Zeyla'ya da tesir etmiş ve Tacura'dan Shoa'ya doğrudan doğruya yeni bir ticaret yerinin açılmasıyla önemini kaybeden şehrin bu durumu[152] 1827'de ilk İngiliz-Somali antlaşması imzalanıncaya kadar devam etmiştir[153]. İngiltere 1840'ta Zeyla' idarecisi ile yaptığı bir anlaşmayla Doğu Hindistan Şirketi'ne ait gemilerin Berberâ sahillerinde demirleme haklarını garanti altına almıştır[154].

Şehir 1848'de Yemen'in Muhâ İskelesi'ne bağlanmıştır ve aynı yıl Asîrliler şehri yağmalayıp tahrip etmişlerdir[155]. 1849'da Kıbrıslı Tevfik Paşa'nın yaptığı seferin ardından Yemen'in Hudeyde sancağına bağlı bir nahiye merkezi olarak yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır[156] (Resim 8a, 8b, 8c, 8d, 8e, 8f).

Osmanlı Devleti'nin, 1850'den itibaren Aden Körfezi civarındaki bütün iskelelerin güvenliğine büyük önem verdiği görülmektedir. Hicaz bölgesine Kızıldeniz üzerinden gelebilecek bir saldırı karşısında Babü'l Mendeb Boğazı ve

---

[151] Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", ***Tarih İncelemeleri Dergisi***, 29/1, 2014, s. 9.

[152] Grohman, "Zeyla'", ***İA***, İstanbul, MEB, 1986, c. 13, s. 553.

[153] Davut Dursun, "Berberâ", ***DİA***, İstanbul 1992, c. 5, s. 477-478.

[154] Dursun, "Berberâ", c. 5, s. 477-478.

[155] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s 350-351. Moha, Yemen'in yeni şehirlerinden biridir. Kahve ticaretinin yapılabiceği şartlara sahip olduğu için XIV. yüzyılda inşa edilmiştir. Halk pazarlarının yanı sıra, kervanlar içinde mola yeriydi. Hindistan'ın, Fransız bölüklerinin burada ticaret yerleri vardı. Üç kilometre boyunca uzanan surlar şehri sınırlandırmıştı ve on dört kule tarafından savunulmaktaydı. Bu kuleler isabet eden her top atışları sebebiyle tahrip olmuştur. Evlerin geneli üç katlı olup çok güzel Arap tarzındaydı. Arap tarzına uygun olarak sokakları oldukça dar, kaldırım taşından yoksun ve fazlasıyla pisti. Şimdiki nüfusu hiçbir zaman bin beş yüzü geçmeyip, nerede ise nüfusun tamamı sefalet içinde yaşıyordu. Şehrin etrafında büyük zorlukla sulanabilen birkaç bahçe bulunmaktaydı. Bknz: L. Simonın, Journal De M. Henri Lambert, ***Le Tour Du Monde Nouveau Journal Des Voyages***, Assaaıné Près Des Iles Moussah (Afrıque) Le 4 Juin, 1855-1859.

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k34380v/f4.image.langEN; 09.07.2014.

[156] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 351.

civarının Osmanlı idaresinde tutulması hayati önem taşımaktadır[157]. 1852-1856'de[158] İngilizler'in Babü'l Mendeb'deki Meyûn Adası'nda bir fener kurmak için aldıkları izin Kızıldeniz'de İngilizler ve sömürgeci güçler lehine bir dönüm noktası, Osmanlılar için de çöküşün ilk adımı olmuştur[159].

1860'ta Zeyla' müdürü el-Hac Ali Şârmârki'nin, Fransa'nın Aden konsolosu Latise'in, Tâcûre ile Zeyla' arasında öldürülmesinden sorumlu tutulması, yerli halk ile idarecilerin arasının bozulmasına neden olmuştur. Bu olaydan bir müddet sonra, geçici olarak idareci olan Ebubekir Şuheymi Paşa, Osmanlı Devleti tarafından 1864'de aslen müdür olarak atanmış (Resim 9a, 9b) kendisi için "Yemen muzâfâtından Zeyla' nâm bender müdürü" ifadesi kullanılmıştır[160].

Bu arada Osmanlı Devleti'ne bağlılığıyla bilinen Ebubekir Paşa, oğullarından Burhan Bey'i (Resim 9c, 9d), iyi yetişmesi için İstanbul'a göndermiştir. Burhan Bey'e İstanbul'da eğitim aldığı sırada *efendi*, Cibuti'yi kurduktan sonra ise *bey* ünvanı verilmiştir. Daha sonra Arapça öğrenmesi için Mısır'a gönderilen Burhan Bey orada Mısırlı bir hanımla evlenmiş ve çocuğunun ismini, Türk arkadaşından esinlenerek Arif koymuştur. Cibuti'nin kurucusu olarak da bilinen Burhan Bey, kurucusu olması sebebiyle "Burhan Bey Cibuti", "Burhan Bey'in Cibutisi" olarak Cibuti ile birlikte anılmıştır [161].

1875 yılına gelindiğinde, Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığı döneminde, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Hüdeyde sancağına tabi olan Zeyla', Mısır Hidivi'nin idaresine dâhil edilmiştir. Zeyla', Mısır idaresine verildikten sonra sonra Sultan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876'da hal'ine kadar Mısır'la ilgili önemli bir

---

[157] Abdullah Özkan, ***Bir Zamanlar Osmanlı: İmparatorluğun Üç Kıtadaki İzleri***, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012, s. 589.

[158] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 384.

[159] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 384.

[160] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 351.

[161] Ali Arif Burhan Bey ile yapılan söyleşiden, 25. 07. 2013.

anlaşmazlık veya olay olmamıştır[162]. 1882'de İngiltere Mısır'ı işgal edince Osmanlı Devleti işgal edilen yerlerde hak iddisında bulunarak Zeyla'-Masavva' arasındaki sahilde yeniden bir idare kurmuştur (1884). Bu idareyi Mısır Hidivliği üstlenmiş, ancak 1888'de Fransa'nın Somaliland bölgesini işgali üzerine bu idare de son bulmuştur[163].

1305/1887-1888 Masavva' ve Zeyla' İtalyanlar tarafından işgal edilmiş işgal hakkında İtalya Hükümeti'ne protesto çekilerek, Düvel-i Muazzama nezdindeki Osmanlı sefirlerine gönderilen protesto metninin birer suretinin; Belçika, Danimarka, İspanya, Amerika, Flemenk, Portekiz ve İsveç hükümetlerine de gönderildiği görülmektedir[164].

Zeyla', I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1916'da Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.

[162] Kemal Coşkun, *Hidiv İsmail Paşa Döneminde Osmanlı – Mısır İlişkileri*, Sakarya Üniversitesi Fen-Ed. Fakültesi Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, 2001, s. 42.

[163] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 352.

[164] ***BOA***, MV., 35/14.

C. ZEYLA'DA MİMARİ YAPILANMA

Avrupalı araştırmacıların yaptığı arkeolojik çalışmalar az da olsa Zeyla' ve Somaliland bölgesi hakkında geçmişe dönük çeşitli bilgiler sunmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların en eskisi, Curle[165] ve Kaptan R. H. R. Taylor'ın 1934 de bazı hafta sonlarında yaptıkları araştırmalardır. Ancak çalışma teferruatlı degildir. Bu alandaki 20 yerleşim birimini kayda geçmişlerdir. Bölgeden toplanan XV ve XVI. yüzyıla ait olması muhtemel tarihi eser niteliğindeki küçük ebatlı materyaller bölük pörçük olarak İngiltere'ye götürülmüş ve *British Museum*'un Etnoloji Bölümüne teslim edilmiştir[166].

Curle ilkönce *Antiquity* dergisinde daha sonra da aynı dergide bir makalede bölgede harabe olan yirmiden fazla şehrin keşfedildiğini belirtmiştir. Neville Chittick'in kısa anlatımları da bölge tarihi açısından önem taşımaktadır[167].

Yapılan bu arkeolojik araştırmalarda tespit edilen bilgilere göre XVI. yüzyıl diğer yüzyıllara nazaran Somaliland'da ve çevresinde aktif bir ticaret veya yaşam[168] sözkonusudur. Bu zaman dilimi tam da Osmanlı Devleti'nin Afrika'ya gittiği, bölgede güvenliği sağladığı dönemdir.

XVI. yüzyılda muhtemelen farklı tarihlerde Zeyla'yı ziyaret eden iki seyyah, şehrin mimari dokusu hakkında tamamen birbirine zıt bilgiler vermektedirler: Varthema, şehri yoksul ve kötü olarak tanımlarken; Barbosa, düz çatılı, taş ve harç ile inşa edilmiş evlerden bahsetmektedir[169]. Bu da şehrin imarının kısa sürede nasıl şekillendiği hakkında ipuçları vermektedir.

---

[165] Etiyopya İngiliz sömürgesinde iken, sınır çiziminden sorumlu subay olan Alexander Curle 1930 ve 1934 yılları arasında çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bknz: Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 28.

[166] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 325.

[167] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 28.

[168] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 315.

[169] Richard Pankhurst, ***The Ethiopian Borderlands: Essays in Regional History from Ancient Times to the End of the 18th Century***, s. 127.

Anlaşılan o ki küçük ve işlek bu iskele şehri defalarca mamur edilmesine rağmen Portekizliler tarafından defalarca yakılıp yok edilmiştir.

Şehrin imarı hakkında bilgi veren en ciddi kaynaklardan ***First Footsteps in East Africa; Or, an Exploration of Harar'***da, Kral Sâdeddin dönemine atfedilen, suyolları, su kuyularına kadar uzanan ancak şu anda kayıp olan hatlar ile yağmur suyunu toplamak için yapılmış ufak tankların, sivri kemerli çökük tonozların Osmanlı Devleti tarafından yapılmış olduğuna işaret edilmektedir[170].

Osmanlı Devleti'nin, Zeyla'da tespit edilebilen ilk yapılaşması Yavuz Sultan Selim zamanında 1517'de, şehre gümrük binası ve güvenlik tedbirli bir filo'nun kurulmasıyladır[171]. Ancak yapılar hakkında bilgi mevcut değildir. İkinci aşama olarak Osmanlı Devleti'nin Gran Ahmed'i desteklediği dönemde[172] inşa edilen surların[173] olması muhtemeldir. Bu surlar İngilizler tarafından, beş yüz metrelik iskele yapımı için sökülmüştür[174].

Şehir hakkında kapsamlı araştırma yok denecek kadar azdır. Zeyla'nın mimari dokusu hakkına bilgi veren kaynaklar daha çok XIX. yüzyıla aittir. Aidiyatını henüz tespit edemediğimiz bir kaynakta, şehirde cadde ve sokak kültürünün olmadığı, "divan binası" (muhtemel belediye binası) ve gümrük binasının dışında, muhafız ve Ebubekir'in çocuklarına ait 5 tane binanın olduğu şeklindedir (Doküman 1)[175].

İlk temellerinin XVI. yüzyılda atıldığı tahmin edilen deniz mercanı ve kireç harcıyla yapılan ticari binalar şehrin merkezinde toplanmıştır. *Wakala* veya

---

[170] Richard F. Burton, ***First Footsteps in East Africa; Or, an Exploration of Harar***, London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1856, c. 2, s. 83, dipnot bölümünden.

[171] A. T. Curle, "The Ruined Towns of Somaliland*"*, ***Antiquity***, *1937*, s. 325.

[172] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 131-132.

[173] Kavas, "Zeyla'", ***DİA,*** c. 44, s. 350-352; Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 129.

[174] Borelli, ***Ethiopie Méridionale: Journal De Mon Voyage Aux Pays Amhara, Oromo Et Sidama***, s. 7-8.

[175] Cibuti ziyaretinde toplanan fotokopilerden alınmıştır, alıntı yapılan kitap tespit edilmeye çalışılmaktadır (Doküman I)

kervansaray olarak adlandırılan Ebubekir Şuheymi Paşa'nın evi [176] de bu merkezdedir. Bu ticari binaların hemen hemen hepsi kemerlidir.

Bu yüzyılı mimari açıdan XIX. yüzyılın ilk yarısı ve XIX. yüzyılın ikinci yarısı olarak incelemek mümkündür. İlk yarısında gravürlerde tipik Osmanlı mimari unsurları hâkimken (Resim 8a, 8b, 8c, 8d) yüzyılın son çeğreğinde Mısır Hidivliği'nin, Osmanlı'nın devamı olan mimari etkisi şehre yansımıştır. Bu dönemde silindir minareler yerini merdiven minarelere bırakmıştır[177].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında sömürge güçlerinin sahil şehirlerini işgal etmesi sonrasında bu güçlerin konsolosluk binaları, askerlerin ailelerinin kalabileceği konut ve yalnızca kendilerinin tedavi edileceği hastane gibi binaların inşa edildiği görülmektedir[178] (Resim 10d).

1905'de ki belgelerde Osmanlı Devleti'nin mimari faaliyetlerinin hala devam ettiği görülmektedir. II. Abdülhamit döneminde *Zeyla'ya Yapılması Planlanan Barakalar* ile ilgili bilgi ve belgeler katalog kısmında işlenmiştir.

Şehir 1940'da İtalyanlar tarafından bombalanmış hemen hemen bütün binalar yıkılmıştır. Tarihi anıt olarak dikkat çeken sömürge öncesi varolan kemerli ticari binalar harap günümüze kadar ulaşmıştır.

Yukarıda XIX. yüzyılın ikinci yarısında izlenen mimari kronolojide Osmanlı mimarisinin giderek yerini sömürge mimarisine bıraktığı ve XX. Yüzyılda da nasıl yok olduğu anlaşılmaktadır. 1930-40'lara yorgun hırpalanmış olarak gelen Zeyla'nın beyaz badanalı evleri (Resim 10g 10h, 10ı), Mussolini'nin bombardumanıyla yeryüzünden silinmiştir (Resim 10e, 10f, 11a). Zeyla'da yalnızca yok olan yalnızca beyaz badanalı evler değil yerel evlerdir de. Sazlık ve çalı çırpıyla yapılan ve zeribe olarak adlandırılan yapılar da günümüzde mevcut değildir (Resim 10i). 2014 yılı

[176] Bknz. Katalogta, Ebubekir Şuheymi Paşa Evi

[177] Bknz; Katalog resimleri.

[178] Temmuz 2013 de yapılan araştırma ve inceleme gezisinden edinilen bilgiler.

inceleme ve araştırma gezisinde görülen manzara, harabe birkaç yapı kalıntısı ve tenekelerden yapılı barakalardan ibarettir.

D. AYMAR'IN SONDAJ ÇALIŞMASI VE ZEYLA' STRATİGRAFİSİ

Curle, *Kaptan Taylor* ve *Chittick*'ten sonra *Aymar* ve arkadaşları 2011'de bu bölgede arkeolojik araştırmalar yapmışlardır.

Aymar ve ekibi, Zeyla'nın merkezi olarak kabul edilen yerde bir mikro rölyef üzerinde, Mescid-i Kıbleteyn'in 50 m doğusunda, şehrin üç camisinin önünden geçen eski doğu-batı sirkülasyon ekseni olduğu düşünülen uzantıda, **Sondaj** yapmışlardır (Şekil 9a, 9b, 9c, 9d).

6 x 2 m'lik bir alanda uygulanan sondaj ikiye bölünmüştür (S2 ve S2') (Şekil 9c). Yarısı (S2') (Şekil 9d), bir kent kazısı çerçevesinde Avrupa'da kullanılan yöntemlere göre katman katman aranmıştır. Diğer yarısı (S2) (Şekil 9b) 20 cm'lik bir kalınlıkta oynar bir zeminde, kürek ve kazmayla kazılmıştır. Mevcut zemin seviyesinde S2' de 2,10 m derinlikte bir katman tespit edilmiştir. Buna göre;

2004: S2'de 2004'tekine benzer dağılmış insan kemikli ve molozlu sarı renkteki çokça kumlaşmış çökelti; bir yıkım katmanı mevcuttur (Şekil 9b).

Burada F2 (2023) mezarı ve bir dizi direk deliği görülmüştür. Bununla beraber, bu mezarın ve direk deliklerinin aynı döneme tarihlenmeleri çok düşük bir olasılıktır; sondajın küçüklüğü 2004 katmanında insan kemiklerinin varlığını açıklamaya yetmemektedir; alan tarumar vaziyettedir ve katmanları anlaşılamamaktadır.

Çukur FI: Bu çukur, odun kömüründen, seramikten ve kemikten oluşan gri ile siyah griye çalan kumlu çökelti ve 20 cm'yi aşan bir taş yığınıyla doludur; herhangi bir deliğe rastlanmamıştır; temelde, 12 cm kalınlığındaki kum ve siyah balçık tabakaları, bir insan kafatasını muhafaza etmiştir. Çukur derinliği 80 cm'dir.

F2: 2003: Siyah toprak ile dolu 0,30 m genişliğinde bir mezar çukuru vardır. F1 çukurunda olduğu gibi, herhangi bir delik veya çukur yoktur.

F3: Taş ve siyah toprak ile dolu dairesel küçük bir çukurdur.

Kuyu F5: Bu kuyu, büyük olasılıkla yakın tarihlidir. F6. F7. F8. F9. F10 direk deliği dizisi (muhtemel taşıyıcı unsur olarak kullanılan direklerin delik izleri): 2005 katmanının kapattığı yapı[179].

2001: Kaba gri kum ve birkaç çakıl; dışarda, yassı seramik eşya parçaları görülmüştür.

2005: Sondajın doğu kısmının yarısı üzerinde kül katmanı mevcuttur; yıkım ya da mesken tahliyesine işaret ediyor olabilir; Kül direk deliği dizisini kapatmıştır.

2010: Odun kömürü parçaları, yanmış kemikler ve seramik parçaları görülmüştür.

2014: Sarı kumlu balçık.

2016: Odun kömürlü, çakıllı, kemikli ve seramikli kirli gri kaba kum vardır; temeldeki katman, tabaka tabaka olup yavaş bir katmanlaşmayı gösteren daha ince taneciklere sahiptir.

2017: Odun kömürü, kırmızılaştırılmış kil ve kemik içeren şekillenebilirliği çok yüksek sarı kumlu (taneli) balçık görülmektedir.

2018: Kül serpintisi, odun kömürü ve kum; yıkım ya da işgal izlenimi uyandırmaktadır.

2019: Kum, kireç ve çakıl, muhtemelen bir yapı kalıntısı olmalıdır.

2020: Gri kum, çakıl ve seramik parçaları.

[179] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 44.

2021: Kemik, seramik ve odun kömürü içeren sarı renkli çok kumlu çökelti.

2022: Odun kömürü ve seramik içeren soluk sarı kum.

2023: Yalak şeklinde kuzey-güney yönlü çukur; odun kömürü ve kül içeren gri-siyah kumla doludur; buranın mezar olması muhtemeldir. 2025: Temelde kireç içeren kum, kül ve odun kömürü katmanları tespit edilmiştir.

2026: üzerinde 1 ila 2 cm arası kum bulunan çok sertleşmiş, ince kireç tabakası: çalışmaların ve yapının bu derinlikte gerçekleştiği gözlenmektedir.

2027: Taneli, koyu esmer, homojen ve tıkız (sıkışık) balçık vardır.

2028: İnce kirli kum: mevcut yüzey çöp ve moloz içermektedir.

2029: F1 çukuru ile F4'teki direk deliklerinin kesişimindeymiş gibi görünen mikro katman: Yavaş bir çökelmeyle sonuçlanan oluşum tespit edilmiştir.

Sondaj çalışmasından ve halkın verdiği bilgilerden, Zeyla'nın ortaçağda doğu-batı eksenine göre geliştiği sonucuna varılmıştır. En eski materyaller, daha çok mevcut şehrin batı bölgesinde bulunmaktadır[180]. Şehrin farklı alanlarında daha büyük ebatlı bir sondaj çalışmasının daha detaylı bir bilgi verebileceği düşünülmektedir.

Sınırlı bir alanda yapılan sondaj çalışması neticesinde, zeminin derin seviyelerinde toprak yapı izleri görülmüştür ve bu izlerde bir yıkım yaşandığına dair ipuçlarına ulaşılmıştır. Üst seviyelerde ise çukur kazmaya bağlı olarak bozulmuş, zeminlerde direk üzerine kaplanmış inşaat izlerine rastlanmıştır. Katmanlar arasında kırmızı hamurlu ve kalın taneli seramik parçaları bulunmuştur. Bunlardan başka, bulunan cam parçaları XIV ve XV. yüzyıla referans vermektedir[181].

[180] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 45.

[181] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 49.

E. ZEYLA' HİNTERLANDINDA YER ALAN ORTAÇAĞ ŞEHİRLERİNİN MİMARİ DOKUSU

Kaynaklarda "Memâlik-i bilâdı Zaylâ" ismi altında, *Ufat, Davaro, Arayabni Hadyâ, Şarhâ, Bâli, Dâra* olmak üzere yedi devlet ismi zikredilmektedir[182] (Harita 10). "Memâlik-i bilâdı Zaylâ" nın kapladığı alan günümüzde aşağı yukarı Somaliland olarak adlandırılan bölgeye denk düşmektedir (Harita 8). Somaliland, diğer bir değişle Zeyla'nın hinterlandı, Zeyla', Harar ve Berbera'nın ticaret ağının kesiştiği yerdir. Dolayısıyla birçok şehir kurulmuştur. Ancak bu şehirler hakkında yeterli bir araştırma yapılmamıştır. Yok, olan şehirlere Zeyla'nın 3 ya da 4 kilometre güneyinde, eski bir kraliyetin başkenti olan Ina Dini Somalice'de "Dini'nin Kızı" isimli yer ile Zeyla'nın batısında 7 km mesafede tuz elde edilen Tooshi alanında çeşitli harabe kalıntıları örnek olarak verilmektedir[183]. Büyük bir ihtimalle Osmanlı Devleti'nin uzun süre aktif olduğu Harar ve Zeyla'nın arasında kalan bu yerlerde Osmanlı izlerini taşıyan birçok materyal vardır.

Aymar'ın[184] araştırmalarında bu bölgede, Abasa, Amud, Awdal, Sheikh gibi ortaçağ şehirleri genel olarak tanıtılmıştır. Ancak Osmanlı mimari varlığı açısından henüz bir çalışma yapılmamıştır. *Aymar*'ın araştırmalarında tanıttığı şehirler ve özellikleri kısaca şöyledir (Harita 8).

1. Abasa

Zeyla'nın güneyinde olan Abasa şehri (Harita 8) dağlık bir bölgede, arasından nehir geçen bir ovada kurulmuştur. Kalabalık olmayan yerleşim yeri *Curle*'nin tahminine göre minimum 200 meskenden oluşmaktadır. Şehir, 1930 yıllarında *Curle*, 1975 yılında da *Neville Chittick*'in ekibi tarafından da ziyaret edilmiştir.

Abasa, *Curle* tarafından tespit edilen yirmi ortaçağ şehrinden biridir. 1500 ila 2000 metre arasında ve yalnızca sınırlı bir alanda tarımsal faaliyetin yapılabilir

[182] Enno Lıttmann, (1978), "Adal", ***İA***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, c. 1, s. 124-125.

[183] Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", ***Espaces Musulmans De La Corne De l'Afrique Au Moyen Âge,*** Paris, De Boccard-CFEE, 2011, s. 37.

[184]Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge".

olduğu tahmin edilmekte ve bu çevrede bulunan şehirlerin XV-XVI. Yüzyıllara ait olabileceği belirtilmektedir. *Chittick,* Abasa'daki evlerin, dikdörtgen planlı, genelde iki en fazla üç odalı olarak çamur harcı ve moloz taşlarla örüldüğünü ifade etmiştir.

Bu şehirlerde en iyi korunan yapılar camilerdir. Abasa'da kalıntıları incelenen cami planlarının birinde, 12 adet ayak dengesiz olarak yerleştirilmiştir. Bu ayaklardan bir kısmı yuvarlak diğer bir kısmı da haçvari formdadır, başlıkları dikdörtgen şekillidir (Şekil 8). Ayaklar üzerinde kemerleri yay şeklindedir. Muhtemelen ahşap tavan ile desteklenmş olmalıdırlar. Bazı kolonların içine doğru yerden 90 cm yükseklikte inşa edilen tahta kirişler konulmuştur. Kirişler muhtemelen perdelik ya da bazı eşyaların asılmasını kolaylaştırmak için yapılmış olması mümkündür. Mihrap girintili yuvarlak kemerlerle oluşturulmuştur.

Şehirden toplanan ve British Muséum'a konulan seramik ve cam parçaları ile Arap ve Mısır paraları bilindiği kadarıyla daha sonra inceleme konusu olmamıştır. Seramik parçalarının, XII – XV. yüzyıla ait Çin seramiği olduğu tahmin edilmektedir[185].

2. Amud

Zeyla' ve Abasa şehirlerinin güney doğusundadır (Harita 8). Üzerinde yüzlerce mesken izi bulunan geniş bir alanda kurulmuştur. *Curle*, 4 ve 6 ayaklık bir kalınlıkta sondaj uygulamış, bu sondajda Somaliland'da bilinmeyen siyah kaplı bir seramik parçaları gördüğünü belirtmiştir.

Şehirde yanında kuyusu olan bir cami tanınmayacak kadar tahrip olmuştur. Ortaçağa ait olması muhtemel bina temellerinin yanında sayısız müslüman mezarlıkları görülmektedir[186].

[185] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland*",* s. 319; Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 40'dan özetlenerek alınmıştır.

[186] Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 40-41.

3. Awdal

Zeyla'nın yaklaşık 20 km güney-doğusunda kalker bir ovada geniş bir alanda yüzlerce hane kalıntısı olduğu belirtilmiştir. *Curle* tarafından yapılan sondaj çalışmasında çeşitli çöp yığınları ve kemik külleri tespit edilmiş ancak alt tabakaya ulaşılıp ulaşılmadığından bahsedilmemiştir. Bununla birlikte açılan sondajda Somaliland'da bilinmeyen siyah kaplı bir seramik parçalarının olduğu belirtilmiştir[187].

İncelenen eserlerin geneli dairesel ya da dikdörtgensel özellikler gösteren farklı şekillerde taş kümelerinden oluşmaktadır.

Bu alanda daha fazla araştırmaların yapılması gerekmektedir. 1885 yılından biraz daha önce şehri ziyaret eden Stewart King, Somali şeflerinin mezarlarının, dışında merhum tarafından öldürülen düşman kadar taşın bulunduğu ifade etmiştir[188].

4. Sheikh

Somaliland'ın önemli şehirlerinden olan Sheikh, Berbera'nın yaklaşık 60 km güneyindedir (Harita 8).

Mevcut yapı kalıntılarından ve yüzeyde görülen seramik parçalarından anlaşıldığı kadarıyla yaklaşık 10 hektarlık bir saha yerleşim birimi olarak kullanılmıştır. Şehrin güneyinde 500 m^2 lik bir alanda mezarlıklar görülmektedir. Yapılan araştırmalarda ve yerel halk ile yapılan söyleşilerden yola çıkılarak bir cami tespit edilmiştir. Materyallerden anlaşıldığı kadarıyla büyük bir şehir olduğu düşünülmektedir. Yazılı malzeme seramik, cam bilezikler, deniz kabukları, işlenmemiş bir Arap parası bulunmuştur. Mevcut eserlerin XIV ve XV. Yüzyıllardan kalmış olması mümkündür. Yapılarda kullanılan sıva yapıların uzun ömürlü olmasını

[187] Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 40.

[188] Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 50.

da sağlamıştır. Bu eserler Afrika'nın ticari yolları ve nüfus geçmişi için önemli ipuçları vermektedir[189].

[189] Aymar v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 40.

IV. KATALOG

A. ZEYLA' LİMANI

Katalog No: 1

Yeri: Zeyla' şehrinin kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d.

Resim: 11a, 11b, 11c, 11d, 11e, 11f, 11g, 11h.

Bu liman, sığ olması sebebiyle ağır tonlu gemilerin yanaşamadığı, geçmişe nispetle aktif olmayan, Yemen'den gelen kargoların, küçük gemiler ve sonra da kamyonla içerilere, Cibutiye taşındığı bir limandır[190] (Resim 11a, 11b, 11c).

Liman bölgesi kuzey-güney ekseninde yaklaşık 3.220 m genişliğinde olup, doğu-batı ekseninde ise aşağı yukarı 4.830 metreyi bulmaktadır. Derinliği rıhtımın az ilerisinde cezir olayı esnasında 0.90 ila 1.20 m arasında olup, dış limanda 5-6 metredir. Dibi kumlu balçıktır[191].

Cecchi, İngilizlerin yükleme ve tahliye işlemlerini yaptıkları, 820 metre uzunluğunda ve 10 metre genişliğinde bir rıhtım inşa ettiklerinden[192] bahsetmekle birlikte kesin bir tarih vermemektedir. Başka bir kaynakta beş yüz metrelik bir iskele inşa etmek için Zeyla' Kalesi'nin duvarlarının kullanıldığı belirtilmiştir [193] . *Grohman*'a göre, liman, denize doğru ok gibi, küçük tonajlı kayıkların yanaşabilmesi için inşa edilmiştir. Zeyla'yı çeviren taş duvarın yıkıntılarından bu limanın inşa edildiği ve bu limana Arap yelkenlilerinin ancak suların yükseldiği zamanlarda ulaşabildiğini yazmıştır[194] (Resim 11b, 11c, 11f).

---

[190] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 27.

[191] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 15.

[192] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 15.

[193] Jules Borelli, ***Ethiopie Méridionale: Journal De Mon Voyage Aux Pays Amhara***, Oromo Et Sidama, Septembre 1885 à Novembre 1888,Paris, 1890, s. 7-8.

[194] Adolf Grohman, "Zeyla'" ***İA***, MEB., İstanbul 1986, c. 13, s. 551

Zeyla'nın seviyesi alçaktadır bu sebeple şehir her taraftan denizle çevrilmiş gibidir, yarımadayı ana kıtaya bağlayan tek bir kumsal vardır ona da *İnginna* denilmektedir ve bu da med esnasında sık sık sular altında kalmaktadır. Medcezir olayları oldukça etkilidir, bazı günlerde suların 1.40 m civarında yükseldiği, cezir esnasında ise, özellikle güneş doğmadan önce, 1.080 m çekildiği Mühendis *Chiarini* tarafından tespit edilmiştir. Sahil boyunca *cipree* türü olan midye kabuğunun bir araya geldiği kumluklar görülebilmektedir[195]. 250 tonluk bir tekne rıhtıma 1 milden fazla yanaşamamaktadır. Dış liman korkunç kuzey rüzgârlarına açıktır. Bu sert rüzgârlar batıdan ve güneyden estiğinde neredeyse yaklaşılamamaktadır Her cezir, şehirden denize doğru uzanan kum bir düzlük bırakmaktadır. Sığ kayalıkların bulunduğu demirleme yerine gün batımından sonra girmek zordur, denizin dibi mercanlarla kaplı olduğu için yürümek eziyetlidir. Bir zamanların bu şöhretli şehrinin şekli, uzun kenarları doğudan batıya uzanan bir paralelkenara benzemektedir[196].

Günümüzde liman[197], hala kullanılmaktadır. Boşaltma ve yükleme alanına iki arabanın karşılıklı geçeceği genişlikte taşlarla örülü bir yolla gidilmektedir. (Resim11c, 11b). Su çekildiğinde rıhtımdaki deniz kumlarının üzerinde yürünülebilmektedir (Resim11f, 11d). Yerel halkın verdiği bilgiye göre Osmanlı'ya ait olduğu söylenen gemi kalıntısı hala limandadır (Resim11g, 11h).

[195] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 15.

[196] Burton, ***First Footsteps İn East Africa***, c. 1, s. 15.

[197] 25. 07. 2013 Zeyla'ya araştırma ve inceleme gezisi yapılmıştır.

B. KALE/SUR

Katalog No: 2

Yeri: Zeyla' şehrini çevrelemektedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d.

Mevcut Durum: Günümüze herhangi bir izi kalmamıştır.

Tarihçe: Floransalı Andrea Corsali'nin 1515 tarihli bir mektupta, Zeyla'yı: *11,5°'de konumlanmış, alçak ve kumluk bölgede kurulmuş, surlarla çevrili olmayan bir şehir*, şeklinde tanımlamasından bu tarihlerde herhangi bir sur ya da kale kalıntısının olmadığı anlaşılmaktadır[198]. Somali halkının baskılarını durdurmak için Sultan Gran Ahmed tarafından yaptırıldığı kaynaklarda yer almaktadır[199]. Rayne'ye göre, Seyyid olarak da anılan ilk Arap valisi, savunma amacıyla şehir etrafında duvar inşa etmiştir[200], ancak bunu destekleyen başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Sur duvarları, XIX. yüzyılın son çeğreğinde yüz metrelik bir iskele inşa etmek için İngilizler tarafından yıkılmıştır[201]. Bu sebeple surlardan günümüze herhangi bir iz kalmamıştır.

Plan ve Mimari Özellikler: Arazinin konumu nedeniyle alçak ve düzlük bir alanda kurulmuş olan Zeyla', kuleli tahkimat duvarlarıyla çevrilmiştir.

Burton surları şu şekilde tanımlamıştır: sur üzerinde beş kapı vardır. Kuzeyde Bab al-Sahil, Bab al-Cedd (yeni bir yan kapı, denizin üzerindeki kuzey surundan içeriye açılmaktadır), güneyde Bab Ashurbara (Ashurbura Kapısı), iç surun güney

---

[198] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 14.

[199] Kavas, "Zeyla'", ***DİA,*** c. 44, s. 350-352; Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 129.

[200] Rayne, ***Sun, Sand And Somals***, London 1921, s. 14-15.

[201] Jules Borelli, ***Ethiopie Méridionale: Journal De Mon Voyage Aux Pays Amhara***, ***Oromo Et Sidama,*** Septembre 1885 à Novembre 1888,Paris, 1890, s. 7-8.

kısmındadır, burada Bedevi ordugâhı ve onun yukarısında vali konağı (mahkeme binası, hükümet dairesi) bulunmaktadır. Doğuda Bab-ı Abdulkadir, adını şehrin dışında, doğu tarafında gömülü bir azizden adını almıştır. Batı surunda ise Bab es-sağir yer almaktadır[202].

Giovanni Chiarini tarafından çizilen ve 1876 tarihini taşıyan haritaya göre, Zeyla' surları doğu-batı doğrultulu olup dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Harita 13 a, 11b). Batı duvarları çizilmemiştir, muhtemelen bu bölüm yıkılmış olmalıdır. İç kale yoktur. Köşelerde, ikisi güneydoğu ikisi de güney olmak üzere dört kule vardır. Güneydoğuda ve güneyde iki küçük kapı, yine güneyde ana giriş kapısı görülmektedir[203]. Sonraki tarihlerde *Borelli* Zeyla'nın düzgün kare bir duvarla çevrili olduğunu[204] yazmıştır. *Cecchı* de kalenin iki kapısı olduğunu ve bunlardan birinin rıhtım inşaatı için yıkıldığını kaydetmiştir[205].

[202] Burton, ***First Footsteps In East Africa,*** c. 1, s. 15-16; Mukhtar, "Zayla", ***Historical Dictionary of Somalia***, s. 268.

[203] Bknz: Harita 11a.

[204] Borelli, ***Ethiopie Méridionale: Journal De Mon Voyage Aux Pays Amhara, Oromo Et Sidama***, s. 7-8.

[205]Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 17.

C. ASKERİ YAPILAR

1. Kışla Binaları

1a. Kışla Binası- 1

Katalog No: 4

Yeri: Zeyla'nın kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13c

Şekil: 10

Resim: 12, 12a, 12b, 12c, 12d.

Tarihçe: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 1888 tarihli bir belgede, Zeyla'da, Almanya'dan gelen barakalara benzeyen ve her biri bir bölük alacak genişlikte **Tophâne-i Amire'ye dört baraka inşa ettirilmesi ve bir grup ustanın gönderilmesi hakkında** bir bilgiye rastlanılmaktadır. Bu bilgilere göre:

…Zeyla''nın doğrudan doğruya idare-i hükümet-i seniyye alınması için ittihazı lazım gelen tedbire dair ....

…ve deniz suyu takdir etmek ve esmanı berriye ve bahriye büdcelerinden verilmek üzere lüzumlu mikdar su makineleri mübayaası ve gerek oraya gidecek ve gerek bilâd-ı harrede bulunacak asakir-i şahane mataralarının telâtinden (Russian leather) imal ettirilmesi ve…

Almanya'dan gelen **vidalı (aslı italyanca -vite-) barakalar** gibi olmak ve beheri bir bölük istiab edecek vüs'atte bulunmak üzere Tophane-i Amire'ce dört barakalar inşası ve asakir ve barakaları nakletmek üzere iki kıta nakliye vapuru tahsis edilmekle beraber asakir-i merkumeye ilaveten **neccar, taşçı, dıvarcı, nakkaş ve badanacı gibi ve kireç imalinde ve sanayi-i sairede mahir neferat ve çavuşlarla**

gayet çalışkan zabitlerden mürekkep olarak bir istihkâm bölüğünün teşkil ve izamı…[206] (Belge 6) şeklindeki bilgiler Osmanlı Devleti tarafından Zeyla'da imar faaliyetlerinin yapıldığı hakkında bilgi vermektedir.

15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri'nde

Sayfa No. 83

Hüküm No. 41'de, ilgili konu aşağıdaki gibidir:

Özet

Hudeyde Sancağı'na bağlı olup Afrika sahilinde ayrı bir mevkide bulunan Zeyla' İskelesi'nin daha verimli bir hale getirilerek güzel bir şekilde idaresi için Mısır Valiliği'ne bağlandığından yıllık 15 altının (3 bin kese) Mısır vergisine ilave olarak Mâliye Hazînesi'ne ödenmesi.

İlmuhaberdir

Hudeyde Sancağı'na merbût olup Afrika sahilinde müfrez bir hâlde bulunan Zeyla' İskelesi'nin daha ziyâde istifâde edilecek mertebeye getirilmesi lâzım geldiğine binâ'en hüsn-i suretle idâresinin Hıdîv-i Mısır fehâmetlü devletlü paşa Hazretleri uhdesine ihâlesi ve bunun için senevî tertib olunan on beş bin altın, ya'ni üç bin kîsenin Mâliye Hâzine-i Celîlesi'ne te'diye ve ifâsı müte'allik buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunmuş olmakla ve sâlifü'z-zikr üç bin kîsenin Mısır vergisine ilâveten istihsâli tabî'atı- maslâhat iktizasından bulunmağla hazinece dahi mu'âmele-i lâzımenin ifâsı beyaz üzerine şaref-sâdır olan bir kıt'a fermân-ı âlîde emr ve beyân buyrulmakdan nâşî zikrolunan Zeyla' İskelesi'nin idâresinin Hıdîviyet-i Celîle-i Mısriye'ye ihâlesi ve senevî on beş bin lira-i Osmânî'nin ya'ni üç bin kîsenin Mâliye Hazîne-i Celîlesi'ne te'diye ve ifâsı muktezâ yı irâdei seniyyeden olduğuna mebni mârru'z-zikr üç bin kîsenin doksan bir senesinden i'tibâren Mısır'ın vergi-yi kadimine ilaveten hazîne-i celîlece istihsâl olunacağı cihetle sâlifü'z-zikr iskelenin doksan bir (1875) senesinden i'tibâren Bâbıâli cânib-i sâmîsinden verilen karâr-ı mahsus ve şart-ı ihâlesi ahkâmına tevfikan Hıdîviyet-i müşârun-ileyhâ cânibinden ta'yîn buyurulacak me'mûra devru teslimi zımnında Yemen Vilâyeti Vâliliği'ne 7 Temmuz sene [12]91 (19 Temmuz 1865) târîhinde tahrîrât-ı aliyye-i nezâret penâhî tastîr kılınmış ve ânifü'z-zikr üç bin kîsenin Mısır'ın

[206] ***BOA***., Y.E.E., 118/62.

vergi-yi kadimine ilâveten istihsâli zımnında Bank (?) ve keyfiyet ma'lûm olmak içün Masârıfât-ı Umûmiye Muhâsebeleriyle İhâlât Müdîriyeti'ne ve Defterhâne-i Âmire ve Tersâne-i Âmire ve Evkâf-ı Hümâyûn Muhâsebelerine diğer ilmuhaberleri verilmiş olmağla Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi'ne dahi bâ-fermân-ı sâmî işbu ilmühaber i'tâ olundu[207].

Kavas bu belgelerin özünü kısaca şöyle vermiştir:

"…Zeyla'ya hem de başka sıcak memleketlere gideceklerin mataralarının deriden imal edilmesi, orada barakalar yapmak için kereste ve su taşımak üzere fazla miktarda deve satın alınması, sevk edilecek askerlerle birlikte yeterli miktarda akçe gönderilmesi, Cidde'ye kadar gidip gelen posta vapurunun Zeyla'ya kadar gitmesi, gerektiğinde deniz suyunun kullanılabilmesi için sahilde makineler bulundurulması hususları bir mazbata halinde takdim edildi. Ayrıca Kızıldeniz donanmasına ilave olarak bu mahalle Tersâne-i Amire tarafından iki gemi daha gönderilmesi, Almanya'dan gelen barakalara benzeyen ve her biri bir bölük alacak genişlikte **Tophâne-i Amire'ye dört baraka[208] inşa ettirilmesi,** asker ve barakaları taşımak üzere Bahriye tarafından iki nakliye vapuru tahsis edilmesi, askerin ihtiyacını karşılayacak kadar deniz suyunu temizlemek için Bahriye ve Berriye bütçelerinden karşılanmak üzere su makineleri alınması, askerlere **ilave olarak marangoz, taşçı, nakkaş, badanacı gibi kireç imalinde ve diğer sanatlarda askerler ve çavuşlar ile çalışkan zabitlerden oluşan bir istihkâm bölüğünün teşkil edilip gönderilmesi üzerinde duruldu**"[209].

Bu barakalardan bir tanesi İtalya bombardumanlarda yıkılmıştır (Resim 12).

---

[207] Süleyman Kızıltoprak, ***15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri***, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s.223-224

[208] **Baraka**, yukarıda yazılı olduğu üzere askerlerin kalmaları için yaptırılmıştır. Türkçe'de, tahta, sac, teneke gibi hafif inşaat malzemesinden yapılmış, temelsiz, tek katlı, iğreti bina, kulübe anlamındadır. Bknz: İlhan Ayverdi, ***Misalli Büyük Türkçe Sözlük***, s. 113. İngilizce'de ise askerlerin kaldığı bina ya da bina grubu olarak tanımlanmaktadır. Bknz: Gwyneth Fox, ***Essential English Dictionary***, London, Collins Publishers, 1989, s. 57. XIX. ve XX. yüzyıl batı mimarisinin etkilerini yansıtmaktadır. Kışla mimari örneği de o dönemde Batı mimarisinden Türk mimarisine geçmiştir. Bu sebeple görkemli Osmanlı kışlalarına oranla biraz daha basit görünümlü olsa da bu yapıların baraka olarak adlandırılmış olması mümkündür.

[209] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 408.

Bu belgelere göre 11 Şaban 1305 (23 Nisan 1888) itibariyle bu binalar ya da kışlalar inşa edilmiş olmalıdır.

Plan ve Mimari Özellikler: Doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı, yanyana dizili on adet odadan oluşmaktadır. Tek katlı bir binadır. Kuzeyde kare kesitli ayaklar üzerine kurulmuş revaklar bulunmaktadır (Şekil 10). Mercan taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Odaların kuzey cephelerinde birer adet çift kanatlı ahşap kapı, güney cephelerinde birer adet ahşap pencere bulunmaktadır. Pencerelerin önünde demir parmaklık vardır, ancak bir kısmı bozulmuş veya yok olmuştur. İç mekânda odaların yüksekliği yaklaşık 3.46 m'dir. Zeminler beton ve toprak kaplıdır. Dış duvarlar yer yer sıvalı, iç mekânda duvarlar sıva ve boyalıdır. Odaların tavanı ahşap kaplamadır (Resim 12a, 12b, 12c, 12d).

Kışla yapısının batı duvarı ve güney duvarının batı ucu büyük oranda yıkılarak yok olmuştur. Ayrıca doğu duvarının güney tarafında malzeme kaybı bulunmaktadır. Yapının dış cephelerinde boşalan derzler çimentolu harç ile doldurulmuştur[210].

[210] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

1b. Kışla Binası -2

Katalog No: 4

Yeri: Zeyla'nın kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13c.

Şekil: 11

Resim: 12, 13a, 13b, 13c, 13d.

Tarihçe: Birinci kışla binasında açıklanan belgedeki yapılması planlanan 4 barakadan ikincisi olduğu düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Doğu-batı istikametinde dikdörtgen planlı yanyana dizilmiş on adet odadan oluşmaktadır. Yapının kuzey yönündeki kare kesitli ayaklar üzerine yükselen revak bütün cepheyi kaplamıştır. Herbir odanın birer kapısı olup bu revaka açılmaktadır ve bu kapıların simetriğinde güneye açılan pencere açıklıkları bırakılmıştır. Her ikişer odanın arasında bırakılan açıklıklar ile aralarında bağlantı sağlanmıştır (Şekil 11). Mercan taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir (Resim 13a, 13b, 13c). Açıklıkların bir kısmında ahşap kapı ve pencereler ile demir parmaklıklar mevcut iken, bir kısmında sadece ahşap kasalar bulunmaktadır. İç mekânda odalar yaklaşık 3.50 m yüksekliğindedir. Dış duvarlar sıvasız iken, iç mekânda duvarlar sıvalı ve boyalı, zeminler beton ve toprak kaplıdır, tavanlarda sunta kaplama bulunmaktadır.

Yapının revak kısmının kuzey batı ucu yıkılarak yok olmuştur. Diğer kısımlarında da malzeme kayıpları bulunmaktadır. Odaların bulunduğu bölümde ise batıdaki odanın güney cephesinin bir kısmı yıkılarak yok olmuştur. Aynı şekilde yine güney cephenin başka bölümlerinde büyük oranda yıkılarak yok olan kısımlar ve yer

yer parça kayıpları bulunmaktadır. Çatı konstrüksiyonu büyük ölçüde bozulmaya uğramış, yapının batı ucunda çatının bir kısmı yok olmuştur[211].

[211] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

1c. Kışla Binası -3

Katalog No: 4

Yeri: Zeyla'nın kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13c, 13d.

Şekil: 12

Resim: 12, 14a, 14b, 14c

Tarihçe: Birinci kışla binasında açıklanan belgedeki yapılması planlanan 4 barakadan üçüncüsü olduğu düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Tek katlı bir bina olan ikinci kışla yapısı kuzeydeki revaktan girilen mekânlardan oluşmaktadır (Şekil 12). Mercan taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Doğuda yapının bir kısmı yıkılarak yok olmuştur. Yıkılmış bölümde mevcut duvar izleri bulunmaktadır ancak yapının özgün boyutları tam olarak bilinmemektedir. Çatı katı üst kotuna kadar iç mekân iç mekân yaklaşık 4.85 m yüksekliğindedir. Yapının ayakta kalan kısmı dört adet oda ve kuzeydeki revaktan oluşmaktadır. Dış duvarlar sıvasız, iç mekânda duvarlar sıvalıdır. Zemin moloz yığınları ile kaplıdır. Tavan kaplaması yok olmuş, çatı konstrüksiyonu görülmektedir. Kuzey, güney ve batı duvarlarında da yok olmuş bölümler bulunmaktadır (Resim 14a, 14b, 14c).

2. Kışla ve Banka Olarak Kullanılan Yapı

Katalog No: 5

Yeri: Zeyla'nın kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13c, 13d.

Şekil: 13

Resim: 15a, 15b, 15c.

Tarihçe: Birinci kışla binasında açıklanan belgedeki yapılması planlanan 4 barakadan dördüncüsü olduğu düşünülmektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Biri yüksek diğeri alçak iki kütleden oluşan tek katlı bina mercan taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir.

Güneyde bulunan yüksek kütlenin önünde oluklu sac levha kaplı bir ahşap sundurma vardır. Yaklaşık 4.10 m yüksekliğinde olan yüksek bölümde iki odaya yer verilmiştir. Doğudaki odanın doğu duvarında, diğer odanın batı duvarında birer kapı açıklığı bırakılmıştır. Odaların arasındaki geçişi 2.46 m genişliğinde kemerli bir açıklık sağlamaktadır. Odaların zeminleri beton ve toprak kaplı olup, duvarlar sıvalıdır. Tavanda ahşap kirişler ve üzerinde ahşap kaplama görülmektedir.

Kuzeyde bulunan alçak kütlede, iki oda "L" planlı olup yanlara doğru genişletilmiştir. Bu iki odanın arasında kalan bölüm iki birim arasında geçiş sağlamıştır. Doğudaki olan oda bir başka odayla uzatılmıştır. Ancak bu odanın diğer odalarla bağlantısı yoktur. Güneyde giriş kapısı doğuda ve kuzeyde pencere açıklıkları vardır.

Yapının kuzey ve batı duvarında yok olmuş bölümler bulunmaktadır. Duvarları sıvalı mekânlarda sıvalarda bozulma ve yok olma görülmektedir[212] (Resim 15a, 15b, 15c).

[212] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

3. Karakol Binası

Katalog No: 6

Yeri: Zeyla'nın kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13d.

Şekil: 14

Resim: 16a, 16b, 16c, 16d, 16e

Tarihçe: Yerel halkın verdiği bilgiye göre, Osmanlı Devleti tarafından karakol[213] binası olarak inşa edilmiştir. İnşa tarihi belli değildir. Genel anlamda 1900'lü yılların ilk çeyreğinde yapılmış olması mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikler: Güneydoğu kuzeybatı ekseninde uzun dikdörtgen bir plana sahip olan yapı ortasına duvar örmek suretiyle iki bölüme ayrılmıştır (Şekil 14), Doğu cephesinde iki kapı açıklığı, batı cephede iki diğer cephelerde de birer pencere açıklığı vardır. (Resim 16a, 16b, 16c, 16d) Kapı ve pencereleri dikdörtgen hatlıdır. Bina yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir; sazlık, ağaç ve harç ile örülmüştür[214] (Resim 16d).

Zeyla'da, daha erken yapıldığı tahmin edilen yapıların duvarlarında köşe bağlamaları görülmezken bu yapıda taşlar bağlamalı şekilde örülmüştür. Cephe

[213] Osmanlı kıyılarını korumakla görevli olarak kontrol hizmetine ayrılmış deniz gücüne de karakol gemileri denilmektedir. İspanya ve Portekiz saldırılarına karşı Türk karakol gemileri Kızıldeniz sahillerini sıkı kontrol altında tutmuşlardı. 1593 yılında Habeş Eyaleti sahillerinin güvenliği için Süveyş'ten biri kadırga diğeri kalyon iki gemi tahsis edilerek, gerek Hollanda ve İngiltere devletlerinin bu bölge ticaretine girmek istemeleri sebebiyle gerekse mahalli bazı isyan hareketlerine karşı Osmanlı hükümeti Kızıldeniz'in Yemen ve Habeş Eyaletleri arasındaki kısmını sürekli karakol gemileriyle takip etmekteydi. Bu durum XVII. yüzyılın ilk dönemlerinde daha da artmıştı. Habeş beylerbeyinin izni olmadan karakol gemileri kimseye bu sularda geçiş imkânı vermemişti. Bknz: Abdülkadir Özcan, "Karakol", ***DİA***, 2000, c. 44, s. 431.

[214] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

duvarlarının üst kotunda havalandırma menfezleri vardır. Kışla binaları ile benzer duvar tekniğine sahip olması, bu binaların eş zamanlı tarihlerde yapılmış olabileceğini göstermektedir.

D. CAMİLER

1. Çift Kıbleli Mescit (Mescid-İ Kıbleteyn)

Katalog No: 7

Yeri: Zeyla' şehir merkezinin batısındadır.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13b, 13d, 13c (Z4), 13d.

Şekil: 15a, 15b, 15c, 15d.

Resim: 17a, 17b, 17c, 17d, 17e, 17f, 17g, 17h.

Tarihçe: Yöre halkı tarafından ve bazı internet kaynaklarında Mescid-i Kıbleteyn olarak adlandırılmaktadır. Yine çeşitli internet kaynaklarında bu mescidin Afrika'da yapılan ilk mescit olduğu bilgisi görülmektedir[215]. Kâbe henüz yön olarak belirlenmeden önce, Müslüman olan bir kısım sahâbîlerin bu mescidi inşa ettikleri ve yapılan mescidin yönünün Kudüs'e doğru olduğu, 624 de kıble Mekke'ye çevrilince bu caminin de kıblesinin Mekke'ye doğru çevrildiği yerel halk tarafından ifade edilmektedir.

---

[215] Phillip Briggs, Somaliland.Bradt Travel Guides, 2012, s. 7.

سلسلة الترحال في مدائن أرض الصومال –زيلع الحضارة المنسية

http://somalilandtoday.org/2010/10/10/555, 18.09.2013;

*Dr. Omar Ahmed Noor, The Cry To Lure And Rob The Others.-Justice For All,

http://www.cadceed.com/2013/02/the-cry-to-lure-and-rob-the-others-justice-for-all-by-omar-mohamed.html; 28.04.2014;

*Somaliland: Safeguarding a Cultural Legacy http://www.unpo.org/article/7633. 18.06.2014.

Ali Arif Bey'e [216] göre, asıl Mescid-i Kıbleteyn Magadişu'dadır. Mogadişu'nun anlamı mukaddestir ve Mescid-i Kıbleteyn burada olduğu için bu şehre Mogadişu ismi verilmiştir.

Caminin önünde Şeyh Abdala'nın kabri bulunmaktadır[217] (Resim 17g).

Plan ve Mimari Özellikler: Büyük bir kısmı yıkılarak yok olan mescidin günümüze kadar gelebilmiş tek parçası kuzeydeki mihrap ve duvar izleridir (Şekil 15a, 15b, 15c, 15d) (Resim 17a, 17b, 17c, 17d). Kalıntılardan anlaşıldığı kadarıyla mercan taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir[218]. Yapının batısında muhtemelen su kuyusu olarak inşa edilmiş ancak henüz birbirleriyle bağlantısı tespit edilemeyen iki birim vardır (Resim 17f).

Sondaj çalışmaları neticesinde caminin iki aşamada yapıldığı anlaşılmaktadır. İkinci aşamanın restorasyon aşaması olması mümkündür.

1. aşama ibadethanenin (P1) inşasıyla ilgilidir (Şekil 15a). 60 cm'lik bir genişlikte ince bir toprak harç ile bağlı deniz mercan taşı molozundan örülü homojen bir duvar vardır (M1 ve M2). Odanın iç zeminine ulaşılmamıştır. Kuzey duvarın yanında, binanın dışında bir zemin mevcuttur. Bu zemin ince bir kireç tabakasıyla kaplıdır ve kuzey duvarın dış cephesinin dönüşüm aşamasıyla (mihrabın eklenmesiyle) ilgilidir; gerçekten de, bu tabaka kısmen muhafaza edilen duvarın sıvasına hafifçe çıkmaktadır. Mevcut olan mihrap İkinci bir zamanda inşa edilmiştir. Mihrabın, M1 duvarına bağlı olmadığı, sonradan ekleme olduğu anlaşılmaktadır[219].

2. aşama, P2 ve P3 odalarının inşasıyla ilgilidir (Şekil 15a) Bu aşamada, camide batıya doğru genişletme yapıldığı görülmektedir. M3 duvarı M1 duvarına dayanmaktadır. M3, M4 ve M5 duvarları birbirlerine bağlı olduklarından aynı

[216] Ebubekir Şuheymi Paşa'nın torunlarından olan Ali Arif Bey ile 25.07.2013 tarihinde yapılan söyleşiden.

[217] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge"de, cami, Mescidi Casiri olarak adlandırmıştır, s. 34.

[218] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

[219] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 46-47.

dönemde inşa edilmişlerdir. Özel bir mimari teknik uygulanmamıştır. İkinci evrede yapılan duvar, ilk binayı saracak şekildedir ve bir avlu izlenimi uyandırmaktadır. Bu bölüm iki farklı birimden oluşmaktadır. P2 ve P3 olarak adlandırılan bu iki oda bir kuyu ile ayrılmıştır, kaldırım taşı (yerel halktan edinilen bilgiye göre) bir kaçak kazı sırasında çalınmıştır. Her iki odanın zeminleri ayrıdır. P3 odasının zemini, kuyuda son bulan bir duvar çukurunun kalıntılarıyla çevrilidir. Bu çukurun mahiyeti, derinliği ve ölçüleri tespit edilmemiştir. Çukurun, kuyuyla bağlantısı yakın zamanda yapılan kazıyla imha edilmiştir. Bu düzenleme muhtemelen bir su kaynağıyla bağlantılıdır. Kuyunun kaçak kazı dolgusu boşaltımı, üzerinde P2 ve P3 parçalarının zeminlerinin yerleştirildiği büyük bir moloz dolgusunu (1,20 m kalınlık üzerinde) oluşturmuştur (Resim 17e). İkinci bir mihrap yeri tespit edilmemiştir. Caminin iki farklı zamanda ve aşamada yapılmış olması halkın zihninde farklı şekilde algılanmış olmalıdır[220].

[220] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 46-47.

2. Şâzeli Camii

Katalog No: 8

Yeri: Zeyla'nın güneybatısındadır.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13b, 13c (Z5), 13d.

Şekil: 16a, 16b, 16c, 16d, 16e.

Resim: 18a, 18b, 18c, 18d, 18e, 18f, 18g.

Tarihçe: Şehrin en eski camilerinden biri olarak kabul edilmektedir. "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge" adlı makalede cami "Mescidi Shahari" olarak adlandırılmıştır[221]. Yerel halk ile yapılan söyleşide bu camii için "Şâzeli (Chadili) Camii" ismi verilmiştir[222].

İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bir internet kaynağında 1766 yılında Osmanlılar tarafından yaptırılmış olduğu yazılıdır[223]. Bu bilgilere genel olarak yerel halk referans olmaktadır.

"Şâzeli" isminden dolayı caminin Afrika'da, etkin olan Şâzeliyye tarikatıyla bir ilgisinin olduğu tahmin edilmektedir.

Mimari Özellikler: Büyük bir kısmı yıkılarak yok olmuş yapı tek mekândan oluşan cami ve camiden ayrı inşa edilen minareden oluşmaktadır (Şekil 16a, 16c, 16e). Kaba yonu taş kullanılarak yığma yapım tekniği ile inşa edilmiştir.

---

[221] F.X. Fauvelle Aymar, Bertrand Hirsch, Régis Bernard, Frédéric Champagne, "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", ***Espaces Musulmans De La Corne De l'Afrique Au Moyen Âge, De Broca Et Centre Français Des Études Étiopiennes,*** Paris, De Boccard, 2011, s. 34.

[222] 19.09.2014 tarihli araştırma amaçlı yapılan geziden. 11.03.2014 tarihinde Sayın F.X. Fauvelle Aymar ile yaptığimiz mail yazişmasında ismi nasıl tespit ettikleri sordum. Kendileri de bu bilgiyi yerel halktan aldıklarını yazmışlardır. Zeyla'ya ikinci gidişimde caminin ismini bir kağıda yazmalarını istedim. Onlar da İngilizce, Chadili olarak yazdılar. Bunun Türkçe'deki karşılığı Şâzeli'dir.

[223] Hayal Atlası, http://www.hayalatlasi.com/somaliland.html; 07.09.2015.

Cami yıkıktır, fakat minare ve caminin kuzey duvarı (kıble duvarı) halen ayaktadır (Resim 18a, 18b, 18c, 18d). Son yıllarda çekilen bir resimde (Resim 18a, 18d), batı duvarının ayakta olduğu görülmektedir. Bu duvarda sivri kemerli iki pencere açıklığı iki tahtayla üç bölüme ayrılmış ve arkası örülmüştür. Bu iki pencerenin ortasına gelecek şekilde üst seviyede desenli kare bir pano konulmuştur. Kalan izlerden dolayı başka pencerenin olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak mevcut halde bu duvar yoktur. Kuzey duvarındaki mihrap çıkıntısının bir tarafındaki pencere simetriğinde de bir pencere olduğunu göstermektedir. Bu bölüm de yıkılmıştır. Yapının giriş (güney) duvarının yıkıntıları arasında üç kemer izi görülmektedir. Bunlardan biri kapıya diğerleri de pencerelere ait olmalıdır. Yere düşen kemerlerden biri sivri kemerlidir (Resim 18c).

Mihrabın iki yanında duvarda silme ve sıva üzerinde süslemeler görülmektedir. Sıva izlerinden yapının çatı kotu anlaşılabilmektedir. Duvarın üzerinde ise bir adet dendan bulunmaktadır (Resim 18e).

Yapı yerel malzemelerden inşa edilmiştir, diğer camilerde olduğu gibi mihrabı derin tutulmuştur. Mihrabın üç yönünde havalandırma amaçlı üç küçük pencere açılmıştır. Minare sağda olup camiye bitişik değildir ve genel olarak Mısır minarelerinde görüldüğü üzere kare kaide köşesinde silindir şeklinde yükselmiştir (Resim 18b, 18h). İçeride pencere alınlıklarında kullanılan kemerlerde üslûp birliği yoktur (Resim 18d). Günümüze yalnızca resimleri kalmış olan yan cephe duvarlarında pencere alınlıklarında sivri kemer formu görülürken, kuzey duvarda yuvarlak kemerler kullanılmıştır. Mihrap dikdörtgen çerçeveyle sınırlandırılmış ve dilimli bir düzenekle hareketlendirilmiştir. Kuzey cephe duvarındaki küçük açıklıklar aşırı sıcak olan Zeyla'da namaz kılanlara bir rüzgâr esintisi kaynağı oluşturmuştur.

İçeride sıva üzerinde görülen süslemeden ve mihraptaki süslemeler yerel nitelikler taşımaktadır (Resim 18f).

Kendine özgü bir İslâm mimarisi üslubu geliştirmiş doğu Afrika ülkelerinde birçok bezemede, kullanılan malzemelerde ve detaylarda yerel unsurlar devam ettirilmiştir.

Kare kaidenin üzerinde silindir olarak yükselen minare yaklaşık 5.55 m yüksekliğindedir. Kaba yonu taş ile inşa edilmiş üzeri sıvanmıştır. Kaidenin bir kısmı yıkılarak yok olmuştur. Şerefe kısmı açık değildir. Şerefeyi oluşturan sütunların arasına ince ağaçlar konularak bağlantı sağlanmıştır (Resim 18ı). Dışa kapalı şerefeli şeklinde yapılmıştır. Şerefe ve külah arası geometrik bezemelerle süslenmiş bu bezemenin altı ile minare gövdesinde yapılan kuşaklarla minareye hareketlilik kazandırılmıştır (Resim 18h). Minareye çıkan merdivenler günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte kaidenin duvarlarında yapısal sorunlar ve bir takım malzeme bozulmaları bulunmaktadır. Minare ve kaide duvarlarında yer yer sıva kalıntıları vardır.

Zeyla'da üzerinde bezeme unsurları taşıyan tek cami budur. Mihrabın sağında ve solundaki çıkıntılara sıva üzerine, büyük ebatlı birer motif çizilmiştir (Resim 18f). Motiflerde bir boyama izi yoktur. Camideki diğer bezeme unsuru olarak mihrabın köşelerindeki izleri kalan sütunceler gösterilebilir (Resim 18e).

3. Zeyla' Camii

Katalog No: 9

Yeri: Şehri çevreleyen surların içerisinde, kuzeydedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c (Z8), 13d.

Şekil: 17a, 17b, 17c.

Resim: 19a, 19b, 19c, 19d, 19e, 19f, 19g, 19h, 19ı, 19i, 19j, 19k, 19l, 19m, 19n, 19o, 19ö.

Tarihçe: İnşa tarihi bilinmemektedir. Paulitschke Zeyla'da bulunan camilerin küçük, yetersiz ve pis olmaları sebebiyle Ebubekir Şuheymi Paşa'nın iyi bir sermaye harcayarak büyük bir cami yaptırdığını belirtmektedir[224].

Zeyla' Camii[225] şehirde günümüze kadar sağlam ulaşan tek camidir.

XIX. yüzyıla ait gravürlerde, bu caminin olduğu alanda, minarelerinin üslûp özelliklerinden dolayı Osmanlı mimarisine atfedebileceğimiz iki cami görülmektedir. Camilerden birinin bu cami olması muhtemeldir. Gravürde görülen cami ile bu camii düz tavanla örtülüdür ve yanında Osmanlı mimari özelliklerini taşıyan türbe olduğu tahmin edilen kubbeli bir yapı vardır (Resim 8a, 8b).

XIX. yüzyılın sonlarında çizilen gravürlerde ve fotoğraflarda ise minareler yoktur (Resim 8e, 8f). Bir ihtimal herhangi bir sebeple bu minareler ile camilerden biri ve kubbeli mekân yıkılmış, yalnızca bu caminin minaresi yeniden inşa edilmiştir.

---

[224] Paulitschke, Kammel, ***Harar: Forschungsreise Nach Den Somal Und Gallalandern, Ost-Afrikas***, 45-47 arası özetlenerek alınmıştır.

[225] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge"de, cami, Mescidi Casiri olarak adlandırmıştır, s. 34.

Mimari Özellikler: Hâlâ kullanımda olan cami dikdörtgen planlı, mihraba paralel beş kemerli iki sahından oluşmaktadır. Cami yaklaşık 5.50 m yüksekliğinde, deniz mercanından yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Kuzey, güney ve batı cepheden girişi bulunmaktadır (Resim 19a, 19b, 19c). Güneydoğu köşede kolonların arası tuğla ile örülerek kadınlar mahfili oluşturulmuştur (Resim 19k). Kuzey cephede derin tutulmuş mihrap ve batı ucunda kapı bulunmaktadır (Resim 19i 19j). Her iki tarafta birer tane ahşap dolap vardır. Mihrabın doğusunda yakın zamanda eklenen vaaz kürsüsü fayansla kaplıdır (Resim 19h, 19i, 19j). Batı cephede iki adet ahşap kepenk ve bir kapı, doğu cephede dört adet ahşap kepenk ve bir kapı, doğu cephede dört adet ahşap kepenk bulunmaktadır. Güney cephe, içerde bulunan kemerlerin devamı şeklindedir, kolonların arası örülerek duvar yapılmıştır (Resim 19e). Zemin seramik kaplı, iç ve dış duvarlar sıvalı ve boyalıdır (Resim 19i, 19d). Tavanda ahşap çatı konstrüksiyonu görülmektedir (Resim 19l). Bütün cephelerde bolca pencere ve havalandırma amaçlı menfezlere yer verilmiştir [226] (Resim 19b, 19d). Mihrap dikdörtgen profillerle belirlenmiş ve üzerinde dikdörtgen kitâbelik kısmı bulunmakta ama üzerinde herhangi bir yazı izi görülmemektedir (Resim 19i).

Avlu izlenimi bırakan pencereli ve kapılı bir duvarın ucunda, camiden uzak olarak inşa edilen minare iki kademeli kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselmektedir (Resim 19a, 19b). Alttaki kare kaide üzerinde iki, üstteki ikinci kaidede ise bir kapı açıklığı mevcuttur (Resim 19b). Minarenin merdivenleri taştan olup üzerine ahşap kaplanmıştır (Resim 19k). İkinci kaide yerel mimarinin bir özelliği olarak köşelerde dendanlarla vurgulanmıştır. Mercan taşı ile inşa edilmiş kaide ve minare üzerinde sıva kalıntıları ve çimentolu harç ile yapılmış onarımlar izleri bulunmaktadır. Minarenin beden gövdesi paralel şeritlerle hareketlendirilmiş, üst şeridin yukarısına şerefe konulmuştur. Ancak bu şerefenin yalnızca ahşap parçaları günümüze kadar ulaşmıştır (Resim 19m). Minarenin merdivenleri taş olup üzerine tahtadan çakılmıştır (Resim 19n, 19o).

[226] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

E. TÜRBELER

1. Şeyh İbrahim Türbesi

Katalog No: 10

Yeri: Zeyla'yı çevreleyen surların içinde, güneyde yer alan Aşurbura Kapısı'nın yakınındadır.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c (Z7), 13d.

Şekil: 18a, 18b, 18c, 18d.

Resim: 20a, 20b, 20c, 20d, 20e, 20f, 20g, 20h, 20ı, 20i, 20, 20k, 20l, 20m, 20n, 20o, 20ö, 20p, 20r, 20s, 20ş.

Tarihçe: Şeyh İbrahim *Abu Zerbin*, *Abu Zarbayn*, *Abu Zarbay* gibi isimlerle de anılmaktadır[227]. Şeyh İbrahim'e atfedilen diğer bir türbe ise Harar şehrindedir[228].

Brıcetti'ye göre, şeceresi altıncı imam Cafer-i Sıddık'a kadar uzanan[229] Şeyh Hâkim B. İbrahim B. Ahmed'in, *Şeyh Zerbay* ve *İbrahim Ebu Zaharbuy* adlı iki oğlu vardı[230]. Muhtemelen bunlardan İbrahim Ebu Zaharbuy Zeyla'da Şeyh Zerbay ise Harar'da metfundur.

Şeyh İbrahim Ebu Zaharbui, M.S. 1430'da Harar'a gidip birçok insanın Müslüman olmasında etkin olmuştur. Kabri, Zeyla'yı çevreleyen surların, Aşurbura Kapısı yakınındadır ve Afarlılar tarafından ziyaret edilmektedir. Kat veya gat olarak

---

[227] Burton, ***First Footsteps İn East Africa,*** c. 1, s. 54.

[228] Stuart Munro-Hay, ***Ethiopia, The Unknown Land: A Cultural And Historical Guide***, I.B.Tauris, 2002, s. 186.

[229] Ewald Wagner, "Hâkim b. Ibrahim b. Ahmed", ***Encyclopaedia Aethiopica: D-Ha***, Otto Harrassowitz Verlag, 2003, c. 2, s. 974.

[230] Ewald Wagner, "Hâkim b. Ibrahim b. Ahmed", ***Encyclopaedia Aethiopica: D-Ha***, Otto Harrassowitz Verlag, 2003, c. 2, s. 974.

adlandırılan uyuşturucu bitkinin halk arasında kullanımına sebep olduğu ileri sürülmektedir[231]. Şeyh İbrahim'in, Harar yakınında bulunan ve Şeyh Hüseyin'in oğlunun defnedildiği düşünülen Hâkim Dağı'na havadan gitmek gibi pek çok keramet gösterdiği rivayet edilmektedir[232]. Osmanlı mimarî üslûbundan etkilendiği düşünülen eserlerden Şeyh İbrahim Türbesi, onarımlarla da olsa günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir.

Grohman, Şeyh İbrahim'in mezarının, Şarmakay Ali Sarayı'nın batısında olduğunu[233] (Resim 20a, 20b, 20c, 20d) Trimingham ise Aşurbura Kapısı yakınında olduğunu yazmıştır[234]. Giovanni Chiarini'nin çizdiği haritada türbenin ismi yazıyla belirtilmemiştir. Türbenin bulunduğu alanda kuzeyde mihrap çıkıntısı bulunan bir yapı görülmektedir. Muhtemelen türbe yanındaki mescitle birleştirilerek çizilmiş olmalıdır ki eğer böyleyse, bu düzenleme Osmanlı mimarisinde görülen tekke yapılarını anımsatmaktadır.

1855'de Zeyla'yı ziyaret eden Rıchard Burton türbe hakkında detaylı bilgi verirken, Giovanni Chiarini'nin haritasında türbenin gösterilmemiş olması, bu haritada bazı eksikliklerin olabileceğine işaret etmektedir (Şekil 18a) (Harita 13 a,13b).

Türbenin XIV. asır ortalarından kaldığı ileri sürülmekle birlikte[235]. Burton, şehri ziyareti esnasında, yıkık dökük türbenin giriş kapısı üzerinde, ahşaba oyulmuş, 1155/1741-42 tarihli inşa kitabesinden bahsetmektedir[236]. Yapılan araştırma ve inceleme gezimizde, türbenin batısında yer alan ikinci giriş kapısında, lentonun iç yüzeyinde, ahşap üzerine yazılmış Ayetü'l Kürsî tarafımızdan görülmüş, ancak ahşap üzerine yazılan ayetlerin bir kısmı duvar arasında kaldığı için, açıkta bir tarihe rastlanmamıştır (Resim 20n, 20o).

---

[231] Burton, ***First Footsteps İn East Africa,*** c. 1, s. 54.

[232] Trimingham***, Islam In Ethiopia,*** s. 250.

[233] Grohman, "Zeyla'", c. 13, s. 551.

[234] Trimingham***, Islam In Ethiopia***, s. 250

[235] Grohman, "Zeyla'", c. 13, s. 551.

[236] Burton, ***First Footsteps İn East Africa,*** c. 1, s. 54.

1864 yılında Zeyla'ya müdür olarak atanan Ebubekir Şuheymi'nin [237] torunlarından Ali Arif Burhan'a göre; dedesi Ebubekir Şuheymi de bu türbede gömülüdür[238]. Burton türbede, beş kişinin metfun olduğunu yazmıştır. Mevcut halde de beş kabir vardır. 1850'li yıllardan sonra yapılan onarım hakkında bir bilgi henüz tespit edilememiştir.

Dr. Muhammed Mısri'nin *Mısır Fi Afrikiyye eş-Şarkiyye Harar ve Zeyla' ve Berbere*, adlı kitabında yer alan bir Resimde, türbenin çift kasnaklı ve daha büyük bir alanda, dikdörtgen planlı olarak inşa edildiği görülmektedir (Resim 20c)[239] ancak 1935 tarihli resimde kasnak bulunmamaktadır ve boyutlarında farklılıklar gözlenmektedir (Resim 20d). Büyük bir ihtimalle Mısri, türbenin ya önceki halini ya da başka bir kitaptaki görüntüsünü görmüş olmalıdır. 1850'lerden sonraki bir onarımda türbenin onarıldığı da Burton'un anılarından anlaşılmaktadır.

Burton, türbeyi şu şekilde tanımlamaktadır: Şeyh İbrahim Ebu Zarbay, Zeyla'nın Aşurbara Kapısı'nın yakınlarında beyaz sıvalı bir kubbenin altında yatmaktadır. Türbe artık harap bir haldedir, eşiği çökmekte ve duvarları yıkılmaktadır. Bina bir mescidi, türbeyi veya dindarların ziyaret ettiği başka bir mekânı teşekkül eden iki bölüme ayrılmış olup ikinci bölümde beş mezar bulunmaktadır[240].

Burton'un tanımlamalarından türbenin, XIX. yüzyılın ikinci yarısında onarıldığını anlamak mümkündür. Bu tanımlamadaki son cümle yukarıda da değinildiği üzere tekke yapılarını da anımsatmaktadır. Zira tekkeler mezar yapılarını da içermektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Tek katlı bir yapı olan Şeyh İbrahim Türbesi kare planlı tek bir mekândan oluşmaktadır. Moloz taş ile yığma yapım tekniğinde

---

[237] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 379.

[238] Alı Aref Bourhan ile 25.07.2013 tarihinde yapılan söyleşiden nakledilmiştir.

[239] Muhammed Mısri, ***Mısır Fi Afrikiyye eş-Şarkiyye Harar ve Zeyla' ve Berbere***, Matbaatü Mısır ve Mektebetüha, 1939, s. 59.

[240] Burton, ***First Footsteps İn East Africa,*** c. 1, s. 54.

inşa edilen yapı kubbe ile örtülmüştür. Yapının batısında alçak bir avlu duvarı doğuda bulunan mescit ile türbe arasında kalan kısım çevre duvarıyla sınırlandırılmıştır (Resim 20b). Türbenin doğu, batı ve güney cephesinde birer adet ahşap kapı, kuzey cephede ise bir adet ahşap kepenk bulunmaktadır. Doğu ve batı cephede iki, güney cephede bir adet niş bulunmaktadır (Resim 20i, 20j, 20l). Duvarlar ve kubbe sıvalı ve boyalıdır. İç mekânda da duvarlar ve kubbe sıvalı ve boyalıdır.

Açıklıklara kemer ile geçilmiştir. Dış cephelerde duvarların bitiminde süslemeler bulunmaktadır.

Türbe içerisinde dört köşede, kademeli sivri kemerli, fazla derin olmayan iki nişin ortasında dar tutulmuş yelpaze şeklinde nişlerin üzerinde dilimli bir görüntü oluşturularak hareketlilik sağlanmıştır. Kubbe eteğini dolanan kör nişler dilimli profillerle adeta duvara çizilmiş revaklar dizisini andırmaktadır. (Resim 20j, 20k, 20m). Türbe içerisinde beş mezar vardır. Bunlardan ikisi büyük olup sanduka ile muhafaza edilmektedir. Diğer üçü ise betondur ve çocuk mezarları olmalıdır. Bu mezarların batı tarafında açıklık bırakılmış olup bu boşluklarda tütsü yakılmaktadır[241] (Resim 20o, 20p, 20r, 20s).

Türbede tepeliğin yanında, ağırlık kuleleri üzerinde, yerel süslemeler kullanılmıştır (Resim 20h, 20ı).

Türbenin içerisinde bir de *karabu* olarak adlandırılan çalgı aleti vardır (Resim 20ş). Mevlitlerde ve düğünlerde çalınan karabu, ahşabın içi oyulmak suretiyle üzeri inek ya da keçi derisiyle kaplanarak yapılmaktadır. Çubuklarla çalınan alete el

[241] Tütsü, Arapça bahur kelimesinden gelmiştir. İlk kullanım amacı kurbanların manevi anlamda temizlenmeleri için olmuş, kurbanın yakıldığı ateşin içine buhur malzemeleri katılmıştır. Kötü ruhların bertaraf edileceğine inanılan tütsü, tıpta da kullanılmıştır. Birçok kültürde görülen tütsü Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı kültürlerinde de kendine yer bulmuştur. Bknz: Begüm Buğdaycı, "Buhur (Tütsü Kullanımının Tarihi Serüveni Hakkında Bir Değerlendirme", http://kisacames.blogspot.com.tr/2015/03/buhur-tutsu-kullaniminin-tarihi.html; 03.07.2016.

çırpmalarıyla da eşlik edilebilmektedir. Bu çalgı aletiyle birlikte kullanabilen diğer bir davul çeşidi ise *kabal*dır[242].

Türbenin Restorasyon projesi TİKA tarafından hazırlanmıştır (Resim 20t).

[242] Simone Tarsitani, "Zikri rituals in Harar, Ethiopia", http://www.open.ac.uk/Arts/music/zikri/index.shtml; 04.11.2015.

2. Amr Türbesi

Katalog No: 11

Yeri: Zeyla'nın kuzeydoğu ucundadır.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 8, 13c (Z6), 13d.

Şekil: 19

Resim: 21a, 21b, 21c, 21d.

Tarihçe: Eski bir kaynakta 1810'da *Sheikh Hammar* [243] türbesi olarak kaydedilmiştir. Burton bu türbeden bahsetmemiştir. Rayne, *Sheikh Amar* türbesinin, evinin yakınında olduğunu yazmıştır[244]. Yerel halk tarafından da Şeyh Amr şeklinde telaffuz edilen şahsın kim olduğu net olarak belli değildir. Bir ihtimal, Zeyla'nın tarihinde önemli bir şahsiyet olan Amr Mahfuz'a atfedilmiştir.

Yerel halktan edinilen bilgiye göre, daha önce ziyaretgâh olan türbe 1985'te[245] türbe şeklinde yeniden inşa edilmiştir. Zeyla' gravürlerinde konik külahlı bir türbe görülmektedir. Amr Türbesi'nin 1985 yılı onarımında iki katlı düzenlenmiş olması her iki yapının aynı olabileceğine referans vermektedir (Resim 8a, 8b).

Plan Ve Mimari Özellikler: Herhangi bir mimari özelliği bulunmayan türbe, Zeyla'nın kuzeydoğu kıyısında, deniz kenarından 12 m içeride bulunmaktadır. Moloz taş duvar ile çevrili bir avlu içerisinde bulunan yapı iki kattan oluşmaktadır. Avlunun doğu tarafında yaklaşık 11 m^2 lik bir süs havuzu bulunmaktadır. Türbe betonarme yapı tekniği ile yapılmıştır, duvarlar içerde ve dışarıda boyalıdır. Zemin kat kare şeklinde olup yaklaşık 2.11 m yüksekliğindedir. Duvarların tümünde birer adet çift kanatlı ahşap kapı bulunmaktadır. Mezar yeri mekânın ortasında olup üzerinde düz

[243] Rıch. Stuert, ***Chart of the Bay of Zeyla' From Geometrical Observations***, 1810.

[244] Rayne, ***Sun, Sand and Somals***, s. 30.

[245] Bilgi yerel halktan derlenmiştir.

bir ahşap sanduka bulunmaktadır. Sandukanın güney ve kuzey tarafında birer adet betonarme kolon vardır. Zemin betondur. Kuzey cephede bulunan betonarme merdiven ile terasa çıkılmaktadır. Terasın etrafında süslemeli bir parapet bulunmaktadır. Parapet üzerinde her köşede birer adet dendan vardır. Birinci kata terastan girilmektedir. Kubbenin altında bulunmasından dolayı birinci kat daire şeklinde bir mekândır. Kubbe tepe noktasından itibaren 5.56 m yüksekliğindedir. Çift kanatlı ahşap bir kapı ve üç adet ahşap kepenk bulunmaktadır. Kepenklerin önünde demir parmaklık vardır. Teras ve birinci kat zemini de betondur. Kubbenin üzerinde metal bir âlem bulunmaktadır (Şekil 19). Pencere ve kapıları ahşaptır[246] (Resim 21a, 21b). Günümüzde orijinal halinden bir iz kalmamış olup yapılacak olan kazı çalışmaları belki bir ipucu verebilir.

Restorasyon sonrasında türbenin iki katlı düzenlenmiş olması bu türbenin orijinalde de iki katlı olabileceğine referans vermekte ve kümbet olabileceğine işaret etmektedir.

Tika tarafından Restorasyon projesi çizilmiştir (Resim 21d).

[246] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

F. RESMİ VE SİVİL MİMARİ ÖRNEKLER

1. Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi

Katalog No: 12

Yeri: Zeyla'nın güneyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d.

Şekil: 20a, 20b.

Resim: 22a, 22b, 22c, 22d, 22e, 22f, 22g, 22h, 22ı.

Tarihçe: Yapının ne zaman ve kim tarafından yapıldığı belli değildir. ***İslâm Ansiklopedisi***'nde *Şarmakay Ali Sarayı*[247] olarak bu yapıya atıfta bulunulmuştur[248]. 1848'de Zeyla'nın müdürü el-Hâc Ali Şârmârkî'dir[249] ve 1848 yılı Asirliler'in Zeyla'yı yağmalayıp harap ettiği tarihlerdir[250]. Muhtemelen bu yapı Şârmârkî sülalesi tarafından da bir müddet kullanıldığı için bu isimle anılmıştır.

Paulitschke, Bab-ı Abdülkadir'in yakınında Ebubekir'in sarayından, başka bir yerde de Ebubekir'in ev kompleksleri ile oğlu Burhan'ın bir ve iki katlı taş ve ahşap evlerinden bahsetmektedir[251]. *Chiarini* ise 1876 tarihli haritasında bu yapının bulunduğu alanı işaret ederek "Ebubekir'in Büyük Evi olarak göstermiştir. Haritadaki yapılar detaylandırılmamıştır (Şekil 20a, 20b).

---

[247] Grohman, "Zeyla'" ***İA***, c. 13, s. 551.

[248] Adı geçen şahıs 1848'li yıllarda Zeyla'nın müdürü olan el-Hâc Ali Şârmârkî'dir. Bknz., Kavas ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 376.

[249] Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla' İskelesinin Konumu", s. 112.

[250] Kavas, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali'de Zeyla' İskelesinin Konumu", s. 112.

[251] Philipp Paulitschke, Dominik Kammel, ***Harar: Forschungsreise Nach Den Somal Und Gallalandern, Ost-Afrikas***, Leıpzıg, 1888, 45-47 arası özetlenerek alınmıştır.

Bazı internet kaynaklarında bu yapı için: "Ottoman market in the Somaliland port city of Zeila"[252] şeklindeki tanımlamalar yapının gümrük binası işlevinde de kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte Zeyla'da Osmanlılar tarafından bir gümrük binasının inşa edildiği de bilinmektedir[253]. Osmanlı Devleti'nin inşa ettiği gümrük binasının bu yapı olma olasılığı mümkündür.

Yukarıdaki bilgilerden, binanın 1840'lı yıllarda Şarmakay Ali, sonrasında da Ebubekir Şuheymi tarafından saray olarak kullandığı yine aynı zamanda ticari olarak da kullanıldığını yani bir bakıma *wakala*[254] işlevini gördüğünü söylemek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikler: Takip edilen izlerde; ortada dikdörtgen bir mekânı kuzeyde ve güneyde kemer sıraları tamamlamıştır. Güneyde, dikdörtgen mekâna dik uzanan yuvarlak kemerleri kare kesitli ayaklar taşımaktadır. Bu yöndeki kemer dizilerinin üzerinde yıkık ve harap vaziyetteki başka bir ayak, yapının iki katlı olarak düzenlendiğini göstermektedir. Kuzey yönde ise, güneydeki kemer dizilerine nazaran daha uzun iki kemer dizisi görülmektedir (Resim 22a, 22b, 22c, 22d, 22e). Güneydeki kemer dizisinin doğu ucunda doğuya doğru uzanan odaların temel izleri takip edilebilmektedir (Resim 22f). Sonuncu oda ise ayaktadır. Dikdörtgen planlı, düz tavanlı, yığma yapım tekniği ile yapılan bu küçük birimin kapı ve pencereleri kaş kemer ile hareketlendirilmiştir. Bu odaların depo olarak kullanılmış olması mümkündür.

---

[252] http://roadsandkingdoms.com/2013/the-grave-robbers-of-hargeisa/; 27.10.2015.

[253] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 325.

[254] Wakala, bir mekânın hem iş yeri hem de ev olarak kullanıldığı, Mısır'da ve Sevâkin'de örnekleri olan kervansaray tarzı yapılardır. Bknz: Timothy Insoll, ***The Archaeology of Islam in Sub-Saharan Africa***, Cambridge University Press, 2003, s. 99-100.

2. Belediye Binası

Katalog No: 13

Yeri: Şehrin kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d

Şekil: 21a, 21b, 21c, 21d.

Resim: 27a, 27b, 27c, 27d, 27e, 27f, 27g, 27h, 27ı, 27i, 27j.

Tarihçe: Ali Arif Burhan'ın verdiği bilgilere göre; dedesi olan Ebubekir Şuheymi Paşa tarafından, Osmanlı Devleti'nin desteği ile Hükümet Divanı olarak yaptırılmıştır[255]. Bazı kaynaklarda, 1850'li yıllarda Osmanlılar tarafından burada görevlendirilen müdür için hükümet konağı olarak inşa edildiği bilgisi görülmektedir[256].

İnternet kaynaklarında da XIX. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti tarafından yapıldığı rivayet edilmekle birlikte[257], avluyu kuşatan iki katlı revakıyla İngiliz Kolonyal üslubunu çağrıştıran[258] yapıyı *Governor's House* olarak İngilizlerin kullandığı ve bundan dolayı İngilizler'in yaptırdığı da ileri sürülen görüşler arasındadır[259].

---

[255] Ebu Bekir Paşa'nın torunlarından Ali Arif Burhan ile yapılan röportajdan alınmıştır (21-30.07.2013 tarihlerinde yapılan inceleme gezisinden).

[256] Kavas, "Zeyla'", ***DİA***, c. 44, s. 352.

[257] Bazı internet kaynaklarında da bu bilgi geçmektedir: Ottoman Built Saylac (Zeila) Governor House, 1850, s. Somaliland

http://www.panoramio.com/photo/13886540, 09.09.2013.

[258] Yafa'da İngiliz Hastanesi, 1870-1900.

http://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/yafa-da-i%CC%87ngiliz-hastahanesi/vAEAYN1DaMKdXg?exhibitId=ARTP3HZa&hl=tr; 07,05.2014.

[259] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 316.

Yapım tarihi net olarak bilinmemektedir. 1876 tarihli, Giovanni Chiarini'ye ait haritada bina gösterilmemiştir[260]. 1901 tarihli bir yayında ise bir resmi vardır (Resim 23a) [261] bu nedenle yapının XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olması muhtemeldir. Bununla birlikte yapının cephe duvarlarında, alt ve üst kodlardaki malzeme farklılığı binanın bir onarım geçirdiği ve ya yeniden inşa edildiğine işaret etmektedir (Resim 23h). Ayrıca Amr Türbesi'nin 1985'de [262] yapılmış olması binasının da yakın tarihlerde de bir onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Ne zaman çekildiği belli olmayan renkli bir resimde binanın üst katında görülen deformasyon sonradan onarılmıştır (Resim 23c). Muhtemelen Amr Türbesi ile aynı dönemde onarılmıştır.

Osmanlılar devrinde yabancı asıllı pek çok mimar ve usta çalışmıştır. Bunun tersi de vâkidir[263]. Ebubekir Paşa'nın torunu Ali Arif Burhan Bey, Cibuti'de ki bina ustalarının Zeyla'dan götürüldüğünü, bu ustaların birkaç bina yaptıktan sonra geri döndüklerini, bu yüzden Cibuti binalarıyla Zeyla'da Belediye Binası'nın aynı formda olduğunu belirtmektedir[264]

Curle; şehrin doğusunda, eski şehir duvarlarının biraz dışında, tarihi mezbeleliklerin üzerinde yeni inşa edilen bölge memurunun evinden bahsetmektedir[265] Belediye Binası'nın, 1901 tarihli bir yayında resminin olması[266] (Resim 23a) Curle'nin anlattığı bölge memurunun evinin başka bir ev olabileceğini düşündürmektedir (Resim 10ı, 10i).

---

[260] Giovanni Chiarini'nin haritasında o tarihlerde mevcut olduğu anlaşılan Şeyh İbrahim'in türbesi de zikredilmemiştir. Türbenin olduğu yerde dikdörtgen bir şekil yapılıp ismi yazılmamıştır.

[261] Wellby, ***Twixt Sirdar & Menelik: An Account of A Year's Expedition From Zeyla' To Cairo Through Unknown Abyssinia***, s. 8.

[262] Bilgi yerel halktan derlenmiştir.

[263] Çam, ***İslamda Sanat Sanatta İslam***, s. 89.

[264] Ali Arif Bey ile yapılan söyleşiden alınmıştır.

[265] Grohman, "Zeyla'", ***İA***, c. 13, s. 551; Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 316; Wellby, ***Twixt Sirdar & Menelik: An Account of A Year's Expedition From Zeyla' To Cairo Through Unknown Abyssinia***, s. 8.

[266] Wellby, ***Twixt Sirdar & Menelik: An Account of A Year's Expedition From Zeyla' To Cairo Through Unknown Abyssinia***, s. 8.

Kireç taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilen yapının günümüze kadar ulaşan mimari özelliklerinden dolayı, defalarca onarıldığı anlaşılmaktadır. Erken tarihli bir resimde görülen sıvalar (Resim 23a) sonraki tarihlerde kazınmıştır (Resim 23c). Tuvalet ve mutfağa ait giderlerin 1985 ten sonra eklenmesi bu birimlerin de bu tarihten sonra eklendiğine referans vermektedir (Resim 23c).

Plan ve Mimari Özellikler: Dikdörtgen şekilli bina, zemin, birinci kat ve ikinci kat olmak üzere üç katlıdır. Bodrum katı yoktur. Zemin katta 12 taş ayağın taşıdığı revak, revaktan iki ayrı kapı ile girilen iki oda bulunur (Şekil 21a, 21b, 21c).

Zemin kat, dört adet oda ve merdiven boşluğundan oluşmaktadır. Bu bölümde kare kesitli kolonlarla revak oluşturulmuştur. Güney tarafta merdivenin iki yanında bulunan odaların hem kuzey, hem güneydeki verandadan girişleri bulunmakla birlikte merdivenin de bulunduğu giriş holüne açılan kapıları da vardır (Şekil 21a, 21d). Her iki odanın da üç adet çift kanatlı ahşap penceresi vardır, pencereler basık kemerlidir ve önünde demir parmaklık bulunmaktadır (Resim 23h).

Kuzeydeki odalardan doğu taraftaki odanın revaktan ve diğer odadan olmak üzere iki adet kapısı bulunmaktadır. Odanın dört adet çift kanatlı ahşap penceresi bulunmaktadır. Batı taraftaki odanın ise kuzey ve batı yönlerinde bulunan verandalara açılan iki kapısı vardır. Odanın içerisinde tuğla duvar ile yapılmış bir bölmede tuvalet bulunmaktadır. Tuvalet kısmında iki adet odanın diğer kısmında bir adet çift kanatlı ahşap pencere vardır. Tüm zemin kat pencerelerinin önünde demir parmaklık bulunmaktadır.

Birinci katta odalar zemin kat ile aynı plana sahiptir. Bu odaların terasa çıkan ahşap kapıları çift kanatlı ve camlıdır. Güneydeki odaların kuzeydeki odalara açılan birer kapısı ve dört tane penceresi bulunmaktadır. Bu katta teraslar bulunmaktadır. Terasların etrafı ahşap korkuluklu üzeri, ahşap sundurma ve oluklu sac çatı kaplaması ile kaplıdır. Zeminleri betondur (Resim 23ı).

Kuzey taraftaki odalar ise köşelerde mercan taşı, araları tuğla duvardır, üzeri sıva ve boyalıdır. Verandalara ve bitişiğindeki odalara açılan toplam üçer tane çift

kanatlı ahşap kapıları bulunmaktadır. Doğudaki odanın köşesinde ahşap paneller ile yapılmış bir bölmede mutfak bulunmaktadır. Zemini ve duvarları seramik kaplanmıştır. Odada beş tane ahşap pencere bulunmaktadır, iki tanesi mutfak kısmına açılmaktadır. Batıdaki odada da ahşap panellerle bölünmüş bir kısımda tuvalet bulunmaktadır. Duvarları ve zemini seramik kaplanmıştır.

Yine ahşap merdiven ile çıkılan ikinci katta iki adet oda ve merdiven holü bulunmaktadır. Merdiven holünde iki adet ahşap pencere bulunmaktadır. İkinci kattaki odalar taş duvar üzeri sıva ve boyalıdır. Merdiven holünden çift kanatlı ahşap kapı ile girilen odaların yedi tane ahşap penceresi bulunmaktadır. Zeminleri laminant ahşap kaplamadır. Yapının çatısı, çelik çatı makası üzerine ahşap kaplama ve oluklu sac levha çatı kaplaması ile inşa edilmiştir[267].

[267] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

3. Arşiv Binası

Katalog No: 14

Yeri: Zeyla'nın kuzeyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d.

Şekil: 22

Resim: 24a, 24b, 24c, 24d, 24e.

Tarihçe: Net olarak hangi amaçla yapıldığı bilinmemekle birlikte yöre halkının verdiği bilgilere göre Osmanlılar tarafından çeşitli dokümanların korunması için *Arşiv binası* olarak inşa edilmiş ve Zeyla'yı işgal eden sömürge askerleri tarafından binanın kapısının üzerinden ateş atılarak içeride mevcut malzeme ve dokümanlar yakılmıştır. Yapılan arşiv ve kitap taramalarında yapıyla ilgili bir bilgi henüz tespit edilememiştir (24a, 24b, 24c, 24d, 24e).

Tespit edilen eski resimlerden birinde (Resim 24b) arşiv binasına yakın bir alanda yöresel, "Mülüyo" adlı dans gösterisi yapılmaktadır[268].

Plan ve Mimari Özellikler: Tek katlı bir yapı olan arşiv binası kare planlıdır. Tek bir mekândan oluşan yapının iç mekân yüksekliği 4.40 m.'dir Kuzey duvarında çift kanatlı ahşap bir kapı bulunmaktadır. Kapı açıklığında yuvarlak kemer

[268] Rivayete göre: Mülüyo adlı güzel bir genç kız vardır ve o yöredeki bütün erkekler ona âşıktır. Birgün bir genç onunla evlenmek istemiş ancak Mülüyo "lool" adı verilen denizden çıkarılan değerli bir taş getirirse onunla evlenebileceğini şart koşmuştur. Genç Hindistan'a gitmiş taşı bulmuş, ancak rüzgâr ters estiği için gemiyle hemen geri dönememiştir. Kızın babası bunun üzerine kızı başka biriyle evlendirmek istemiştir. Düğün gecesi genç, Zeyla'ya gelmiş, sevdiği kızın düğününün olduğunu duyunca düğüne gelip şarkı söylemeye başlamıştır. Kız, gencin sesini duyunca oyun oynamaya ve şarkı söylemeye başlamış, birbirlerini gördüklerinde ikisi de birlikte ölmüşlerdir. Bu olaydan sonra Mülüyo'nun giysileri ve oynadığı oyun Zeyla'da bir kültür haline gelmiştir. Her genç kız, gelin olunca Mülüyo gibi giyinip ve onun gibi dans etmektedir. Aslen Arap olan Mülüyo'nun kabrinin "Buurta Madoow", yani "Siyah Dağ" denilen bir tepede olduğu söylenmektedir. Hikâyeyi yorumlayan, Mimar Zülkifli Mohamed Said' e teşekkür ederim.

kullanılmıştır. Kapının önünde iki basamak taş merdiven bulunmaktadır (Resim 24d, 24e).

Mercan taş ile yığma yapım tekniğinde inşa edilen yapının üzeri mercan taş tonoz ile örtülmüştür. Dış cepheler genel olarak sıvasızdır. İç mekânda duvarlar ve tonoz sıvalı ve boyalıdır (Resim 24g).

Yapının tek mi yoksa başka bir yapıya mı bağlı olup olmadığı bilinmemektedir. Yapılacak kazı neticesinde kesin bir şey söylemek mümkün olacaktır.

4. Kamu Binası?

Katalog No: 15

Yeri: Zeyla'nın merkezindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d.

Şekil: 23

Resim: 25a, 25b, 25c, 25d, 25e, 25f, 25g, 25h, 25ı, 25i, 25j.

Tarihçe: Yapının kesin tarihi bilinmemektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Büyük bir kısmı yıkılarak yok olan yapının, günümüze kadar gelen mevcut izlerden yan yana beş oda ve odaların güneyinde kemerli bir revaktan oluştuğu görülmektedir. Aynı zamanda odaların kuzey duvarında kuzeye doğru devam eden duvar izleri vardır. Bu sebeple detaylı bir çalışma yapılmadan yapının özgün hali ile ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Mercan taş ile yığma yapım tekniğinde inşa edilen yapının güneyde yer alan odaları arasında kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Güneyde bulunan revak dört kemerden oluşmaktadır. Odaların güneyde de kapı ve pencere açıklıkları bulunmaktadır. Açıklarda yuvarlak kemer kullanılmış olup, bir kısmında ahşap kasa, kapı ve pencereler ile birlikte demir parmaklıklar konulmuştur. Yapının çatısı revak dışında tamamen yok olmuştur. Duvarlar sıvasızdır (Şekil 23).

Önde üç kare kesitli taş ayak üzerine yuvarlak kemerle oluşturulmuş üç birimli revak ile ön cephe duvarları günümüze kadar gelebilmiştir. (Resim 108). Revak gerisindeki birimlerin arası örgülü olmayıp kemerlerle aralarında bağlantı sağlanmıştır. Ayakta kalan ön cephede her birimin dikdörtgen söveli ve yuvarlak kemerli (kemer hizaları dolguyla doldurulmuştur) iki penceresi ve yine aynı stilde birer kapısı vardır (Resim 25a, 25b, 25c, 25d). Revakta çatı direklerle kapatılmış olup aralara sazlıklar konulmuştur (Resim 25i).

5. Su Deposu

Katalog No: 16

Yeri: Zeyla'da şehir merkezinde yer almaktadır.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Harita: 13a,13b, 13c, 13d.

Şekil: 24

Resim: 26a, 26b, 26c, 26d, 26e.

Tarih: Kesin tarihi bilinmemekle birlikte sarnıcın, Osmanlı döneminden kaldığı Ebubekir Şuheymi Paşa'nın torunu Ali Arif Burhan Bey tarafından ve Zeyla' halkı tarafından söylenmektedir.

Plan ve Mimari Özellikler: Tek katlı, 102 m^2 lik bir kare bir alana oturmaktadır. Doğu cephesinde taş merdivenlerle çıkılan kapısı ahşaptır ve herhangi bir sanatsal özellik taşımamaktadır. Kireç taşı ile yığma yapım tekniğinde inşa edilen yapının duvarları, su basıncından dolayı alttan yukarı doğru daralan bir formda yapılmıştır. Dış cephe tamamen sıvalıdır. Çatı ahşap yapı üzerine oluklu sac levha çatı kaplamasından oluşmaktadır. Mahya üzerinde iki adet havalandırma bacası bulunmaktadır. Deponun içindeki suyun kontrolü kuzey cephede bulunan borularla sağlanmaktadır[269] (Şekil 24, Resim 26a, 26b, 26c, 26d, 26e.).

[269] Zeyla' Kentinde Bulunan Tarihi Yapıların Restorasyon Projelerinin Yapılması İşi- 2014 (TİKA) Raporlarından faydalanılmıştır.

6. Ebubekir Şuheymi Paşa'nın Çocuklarının Ev Olarak Kullandıkları Yapılar

Katalog No: 17

Yeri: Şehrin güneyindedir.

İnceleme Tarihi: 21-30.07.2013 ile 19-30.09.2014.

Şekil:-yok-

Harita: 13a, 13b, 13c, 13d.

Resim: 27a, 27b, 27c, 27d, 27e, 27f, 27g, 27h, 27ı.

Tarihçe ve Mimari Özellikler: *X.F. Aymar v.d.*, bu bölgeye yakın bir yeri Osmanlı yapılarının olduğunu göstermiştir. Makalede görülen haritadan hareket edildiğinde, bu alanda iki yapının harap vaziyette günümüze kadar ulaştığı görülmektedir (Harita 13 c).

XIX. Yüzyılın ilk yarısında Sevâkin'de toplu bir inşa süreci görülmektedir. İnşa edilen binaların mimari özelliklerinden dolayı XIX. yüzyılın ilk yarısında veya daha erken bir tarihte yapılmış olması muhtemeldir.

Zeyla'da harap halde olan yapıların, XIX. Yüzyılın ortalarında Ebubekir Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandığı XX. yüzyılın ilk yarısında da satış mağazaları olarak işletildiği yerel halk tarafından söylenmektedir.

Yapının planı, üzerine düşen üst örtü molozlarından dolayı tam olarak tespit edilememektedir. Diğer yapılarda olduğu gibi deniz mercanından yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Birkaç kemer ayaktadır; yuvarlak, üçgen (Resim 27b, 27c) ve sivri kemer birlikte kullanılmıştır, üslûp birliği yoktur. İç mekânda arasına ahşap tahta konularak iki bölüme ayrılan niş görülmektedir (Resim 27d). Kalan izlerden yapının sıvalı olduğu anlaşılmaktadır.

V. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

A DEĞERLENDİRME

Asya, Avrupa ve Afrika'da güçlü bir devlet kuran Osmanlı'nın ne kadar güçlü olduğunu Afrika'da daha kolay ve derin hissetmek mümkündür. Avrupa gerek yakın olması ve gerekse iklimin şartlarının müsait olması nedeniyle insanların yaşamasına engel oluşturmazken, Afrika uzak, Afrika sıcak ve Afrika susuzdur. Mimari eylemler bir tarafa, Anadolu'dan Afrika'ya giden askerlerin hayatta kalması bile büyük bir cesaret olayıdır. Herşeye rağmen Osmanlı Afrika'da uzun bir dönem otorite kurarak, bölgede güvenliği sağlamış ve sayısız mimari eserler bırakmıştır.

Asya, Avrupa ve Afrika'yı kapsayan geniş bir coğrafyada, sanat, ticaret, bilim ve üretim başlangıçta birbiriyle bağlantılı değilmiş gibi görünse de, Müslüman dünyasında her türlü ilişkinin belirgin olduğu görülmektedir. Ticaret ve İslâmi cihat bu üç kıtada benzer etkileri ortaya çıkarmıştır. Bu durum, iklimi, kültürü, yaşamı, rengi, dili farklı olan insanlardan standart bir Müslüman tipi oluşturmamış; bir Müslümanı, Müslüman dünyasının her yerinde tanınabilir bir biçimde farklı kılan somut sanatsal değerlerini korumuştur. Bu enginliğin, yapıtaşlarının oluşturduğu çerçevenin içinde, Müslüman hukuku düşünce bileşenleri sonsuz bir çeşitlilik oluşturmuştur. Bu coğrafyada sanatsal etkiler genelde dini amaçlara etki etmiştir[270]. Bu bağlamda Osmanlı mimarisi ve sanatı Afrika mimarisi ve sanatı ile temelde

[270] Timothy Insoll, ***İslam Arkeolojisi***, Bahar Tırnakçı (Çev.), İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 180.

benzer özellikler taşımakla birlikte yerel özelliklerini de somut olarak göstermektedir.

Osmanlı mimari ve sanat eyleminin gerçekleştirildiği coğrafi alanlarından biri de Habeş Eyaleti'dir. Habeş Eyaleti'nin kurulmasından itibaren Osmanlı Devleti'nin bölge için birçok yatırım yaptığı hatta yeni şehirler kurulduğu bilinmektedir. Ancak savaşlar, zaman ve iklim bunların büyük bir bölümünü yok etmiştir ya da yok etmek üzeredir. Doğu Afrika'daki Osmanlı mimari faaliyetleri kayıt altına alınmadığı için bu izler takip edilememektedir. Az sayıdaki arşiv belgeleri ve hafızalarda kalan bölük pörçük hatıralar bu izlerin sadece küçük bir bölümüne ışık tutmaktadır. İnşa edilen yapıların birçoğu yıkılmıştır. Günümüze ulaşan eserlerin çoğu XIX. yy. da sömürge güçleri tarafından kendi ihtiyaçlarına binaen inşa ettikleri, surlar, kışlalar, tabyalar, konsolosluk binaları ve konutlardır.

Ortaçağ'ın şaşalı Osmanlı mimarisini Somali Devlet Başkanı General Seyyid Ber, 1878 yılındaki bir konuşmasında şu şekilde ifade etmektedir. Somali'de her adımda bir Türk eseri vardır. Hatta kale ve topçu istihkâmları hala kullanılmaktadır[271]. Ancak bunlara gereken özen gösterilmediği için büyük bir bölümü yok olmuş, kalan ufak tefek izler de yok olmak üzeredir.

Osmanlı mimari etkisinin Habeş Eyaleti'ne hem Mısır hem de Hicaz yoluyla yansıdığı söylenilebilir.

Osmanlılar ile öncesinde Mısır'a hâkim olan Memlukler arasındaki mimari ve sanatsal ilişkiler, Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesinden önce başlamıştır. Bu ilişkiler Beylikler dönemine, Selçuklular'a ve daha öncesine dayanmaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun güneydoğusundaki birçok yapıda Memluk mimari etkilerine rastlanılmaktadır. Memluk mimarisi ve sanatı, Eyyûbî ve Fâtımî mirasının yansıra Suriye'deki Atabeylikler'den ve Orta Asya'dan gelen sanatlardan da etkilenmiştir[272]. "Memlûklar zamanındaki imar ve sanat faaliyetleriyle birlikte Mısır'daki Eyyubi

[271] Demircan, ***Hayal Şehirler***, s. 183.

[272] Abdülhafız, Abdullah Atia, *Osmanlı Döneminde İstanbul İle Kahire Arasında Mimari Etkileşimler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 231.

öncesi Fatımi ve Tolunoğulları hariç diğer Arap soylu devletlerin sanat anlayışlarından farklı, tamamen Türk sanat geleneklerinin takipçisi bir sanatın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır"[273]. Bununla birlikte Türk Memlukleri geleneklere bağlı kalıp Anadolu Türk mimarisi, Büyük Selçuklu ve Zengi sanatı, Türkistan'da Semerkant ve Buhara çevrelerindeki yüksek kasnaklı türbelerle devamlı bağlantılar kurarak orijinal bir üslûp geliştirmişlerdir. Memluk sultan ve emirlerinin yaptıkları cami, tekke ve medreselere kendi türbelerini eklemeleri bir gelenek halini almıştır[274]. Bu gelenek ve Osmanlı mimari etkisinin, Habeş Eyaleti ile birlikte Afrika'nın birçok bölgesine yansıdığını, tezimde bazılarını anlatmaya çalıştığım birçok şehir ve mimari eserde görmek mümkündür.

Osmanlı mimari etkisinin Habeş Eyaleti'ne yansıyan diğer bir kolu Hicaz'dır. Bu yansımanın hangi zaman diliminde, nasıl ve ne tür eserlerle birlikte görüldüğünü yorumlayabilmek için Hicaz'daki yapılaşma şu şekilde örneklendirilebilir: Osmanlı Devleti'nin Haremeyn'deki doğrudan mimari yapılanması (1520/1566) Kanuni Sultan Süleyman ile başlamıştır[275]. Kanuni Sultan Süleyman tarafından H. 937-948 (1530-1341) yılları arasında Medine'nin etrafına sur yapımı Osmanlı mimarisinin önemli adımlarından biri olmuştur[276]. 1585-1586'ya ait belgelerde III. Murat Dönemi'nde Mescid-i Nebevi'nin tamiri ile ilgili Mimar Sefer ve Mimar Kalender isimleri geçmektedir. III. Murat, 1588-1589'da Ataullah isimli nakkaş başını imar çalışmalarını denetlemek için, Medine'ye göndermiştir. II. Mahmut Dönemi'nde 1817-1837 yılları arasında Mescid-i Nebevi'de tamirat yapılmış kubbe yenilenerek yeşile boyanmış ve o dönemden bu yana ismi Kubbetü'l Hadra olarak anılmıştır. İlk olarak bu su yolu Emeviler Dönemi'nde Mervan İbnül Hakem tarafından yaptırılan Aynüzzerka Su Yolu Kanuni Sultan Süleyman döneminde büyük bir imar ve tamir çalışmalarına tabi tutulmuştur. Sokullu Mehmet Pasa döneminde de Nebi ve Hatime

---

[273] Bayhan, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", s. 80.

[274] Abdullah Atia Abdülhafız, *Osmanlı döneminde İstanbul İle Kahire Arasında Mimari Etkileşimler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul 1994, s. 3-4.

[275] Sarı, *Medine'deOsmanlı Dini İmar faaliyetleri: Mescid-i Nebevi Örneği (1818-1861),* s. 17; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi", ***DİA***, 2004, c. 39, s. 283.

[276] Sabit Aydın, *Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes, 2007, s. 20.

kuyuları satın alınarak Aynüzzerka'ya eklenmiştir. III. Murat Gurbali Kuyusu'nun suyunu ilave ettirmiştir ve daha nice kuyular… Camiler, medreseler, kütüphaneler, istasyon binaları, kaleler, hanlar, hamamlar, v.s. birçok yapı bu merkezin kutsal olmasına binaen inşa edilmiştir[277].

Bu hareketliliğin Yemen'e, Hadramut'a ve Kızıldeniz'in karşı sahilindeki birçok şehre yansıdığını gösteren cami, türbe, konut v.s. örneklerin bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Osmanlı gerek Msır'a gerek Hicaz'a ve gerekse Kızıldeniz sahilindeki birçok şehire savunma ve korunma amaçlı bir dizi kale ve tabyalar yaparak bunları pek çok topla donatmıştır[278]. Sevâkin (Suakin), Masavva' ve Debarva gibi sahil şehirlerinde kaleler inşa ettiği, Yemen, Habeş, Hicaz'dan Süveyş'e kadar olan yerlerde 1588-89 tarihlerinde 7 kale tamir ettirdiği belgelerden takip edilebilmektedir[279]. XIX. yüzyıla kadar kesintilerle devam eden Osmanlı dönemi, mimari ve sanat anlamında yeterince takip edilememiştir.

Ancak XIX. yüzyılda Habeş Eyaleti'ni aşan sınırlarda yine yeni bir Osmanlı orjinli, Mısır Hıdivliği esintisi görülür. Bu bir nevi Osmanlı mimarisinin bu bölgede yeniden canlandırılmasını da ifade etmektedir. Mehmed Ali Paşa ve hanedanın Mısır'daki hâkimiyet süreleri boyunca Osmanlı'dan siyasi yönden ayrılsa da sanat alanında Osmanlı'nın bir devamı olmuştur[280]. Bununla birlikte bölgede inşa edilen yeni şehirlerdeki devlet konakları, resmî daireler ve yüksek seviyedeki devlet memurlarının evleri ile bu şehirler yeni bir mimarî tarza sahip olmuştur. Bunun için Hartum başta olmak üzere, Taka ve Kordufan bölgeleri ile Sevâkin ve Masavva' bölgelerine taşdar, lağımdar ve bina ustaları yanında marangozlar ve demirciler gönderilmiştir. Ayrıca Afrika'da bulunan Osmanlı şehirleri ticarî bakımdan

---

[277] Aydın, *Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler*, s. 161-164.

[278] Korkmaz, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri*, s. 16

[279] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 124

[280] Abdülhafız, *Osmanlı döneminde İstanbul İle Kahire Arasında Mimari Etkileşimler*, s. 237-238.

zenginleşmiş, bunun neticesi olarak bu şehirlerde Avrupalı tüccarların faaliyetleri görülmüştür[281].

Afrika Boynuzu'nda yer alan Maduna, Abasa, Berbera, Zeyla' ve Harar gibi tarihi şehirler XVI. yüzyılda gelişen ticaretten dolayı; avlulu evler, camiler, mabetler, duvarlar ve sarnıçlarla mamur hale getirilmiştir[282]. Zeyla', Sevâkin, Masavva', Hartum ve birçok Doğu Afrika şehirlerinde mimari yapılarda Osmanlı ve Memluk üslûpları uygulanmıştır.

XIX. yüzyılda, birçok Osmanlı eyaletinde olduğu gibi Doğu Afrika şehirlerinde de imar faaliyetleri hız kazanmıştır. II. Abdülhamit reformlarla devlet sistemini yeniden toparlamayı ve Avrupa devletleri karşısında içine girdiği gerileme ve parçalanma sürecini durdurmayı amaçlamıştır. Elde kalan bölgelerdeki kopmaların önlenmesi için, devletin ve sultanın gücünü, içeriye ve dışarıya yönelik sergileyecek bir imparatorluk imajı oluşturulmasına çalışılmıştır. Devlet ve sultanın imar faaliyetleriyle sembolik olarak varlığının imparatorluk geneline yayılmasıyla, bu bölgelerin halklarının devlete bağlılıklarını arttırılması amaçlanmıştır.

Osmanlı kentlerinin batılı devletler ve batı ekonomileri ile yaşadığı etkileşimler sonucu içine girdiği ekonomik ve sosyal dönüşüm XIX. yüzyıl boyunca giderek yoğunlaşmış ve kentlerin gelişimini hızlandırmıştır. Gelişen Osmanlı kentleri, bu dönemde yaptırılan bir dizi yeni kamu yapısı, meydan düzenlemeleri, saat kuleleri ve benzer anıtlarla imparatorluk genelinde benzer bir tarza ve yüze sahip hale gelmiştir[283]. Kamu, askeri ve dini yapıların inşa edildiği bölgelerden biri de Doğu Afrika'dır.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere göre Osmanlı mimari süreci XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan

---

[281] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", S. 6, c. 3, s. 154.

[282] https://books.google.com.tr/books/about/Adal_Sultanate.html?id=c-CjcQAACAAJ&redir_esc=y; 16.10.2015.

[283] Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Bsk. 2, 1968, s. 11.

barakalarla (kışla olarak da adlandırılabilir) devam etmiştir. Zeyla'da mimari unsurlar aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir.

1. Plan ve Özellikleri

a. *Kalelerde*

XVI. yüzyılın hemen başlarında Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini sonlandıran Osmanlı donanması, Akdeniz'deki hâkimiyetini muhafazaya devam etmiştir. Kızıldeniz ve Basra'daki faaliyetleri Hint Okyanusu'ndan çekilmesiyle birlikte, Süveyş'ten Zeyla'ya kadar uzanan, buradan da Hint Okyanusu'na açılan ve kendi içinde bir bütünlük gösteren alan üzerinde rakipsiz bir egemenlik kuracakları Kızıldeniz'e çekilmişlerdir. XVI. yüzyılda Akdeniz'de Osmanlı deniz gücünün stratejisi gemilerle bunları tamamlayan kıyılardaki kalelere yerleştirilmiş topçu kuvvetine dayanmaktadır. Benzer bir strateji Kızıldeniz'de de geliştirilmiştir. Kıyılara bir dizi kale ve tabyalar yapılmış ve bunlar pek çok topla donatılmıştır[284]. Ancak XIX. yüzyıldaki sömürge hareketleri sebebiyle birçok Osmanlı eserinin yok edildiği tahmin edilmektedir. Çünkü Sevâkin'de Osmanlı kalelerinin varlığını bilmemize rağmen[285], haritalarda İngilizler 'in yapmış olduğu kale *el-Geyf'*te görülmektedir (Harita 3). Yine Osmanlılar tarafından mamur hale getirilen Hartum şehrinde İngilizler 'in yaptırdığı surlar kaynaklardan takip edilebilmektedir (Harita 5).

Osmanlıların inşa ettirdiği kalelerden birinin de Zeyla' kalesi olduğu tahmin edilmektedir. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika'da pek çok kaleyi onarttığı ve lüzumlu gördüğü yerlere yeni kaleler konuşlandırdığı arşiv belgelerinden

---

[284] Korkmaz, "*XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri",* s. 16 (Tuchscherer, Michel, ''XVI. Yüzyıl Sonlarından XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Kızıldeniz'de Osmanlı Donanması'', Zeki Arıkan, (çev.), ***Türk Denizcilik Tarihi***, İstanbul, T.C. Deniz Basımevi, 2009, c. I, 213-223).

[285] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 122-123-124; Tarig Mohamed Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 74, 76.

anlaşılmaktadır[286]. Sevâkin, Masavva', Debarva[287]. Sai[288] (28a) Mendiye[289], İbrim[290] (Resim 28b) gibi birçok şehirde kaleler inşa ettiği ve onardığı kaynaklardan takip edilebilmektedir. Yemen, Habeş, Hicaz'dan Süveyş'e kadar olan yerlerde 1588-89 tarihlerinde yedi kale tamir edilmiştir[291]. XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile Ahmed b. İbrahim'in işbirliği içerisinde olduğu görülmektedir[292]. Olaylar zinciri düşünüldüğünde Mücâhid Ahmed'in, Zeyla' Kalesi'ni Osmanlılar'ın desteği ile yapmış olması hatta Osmanlı Devleti'nin bizzat kaleyi inşa etmiş olması mümkündür. Yine Nûr b. Vezîr el-Mücâhid'in, Sâhibü'l-Feth es-Sânî unvanıyla, Türk elemanlardan da faydalanarak devleti yeniden teşkilâtlandırdığı görülmektedir[293] Amir Nur tarafından 1567 de Oromolar'a, karşı Harar Kalesi inşa edilirken Osmanlı'dan destek aldığı büyük bir ihtimaldir[294] (Harita 4) (Resim 28c).

Evliya Çelebi 1672-1673'te Afrika'ya yaptığı gezide Zeyla' Kalesi'ne ait birtakım bilgiler vermektedir. Çelebi'nin anlatımlarında Hint hükümdarları tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak verilen bilgiler ve haritada gösterilen yer, şimdiki Zeyla'nın bulunduğu yer ile örtüşmemektedir[295] (Harita 6a, 6b). Grohman'a göre de kale Hint hükümdarları tarafından yaptırılmıştır[296]. Tarihsel kronoloji incelendiğinde Evliya Çelebi ile Grohman'ın fikirleri tartışmaya açıktır.

---

[286] Ali Boran, ***Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri***, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s. 3.

[287] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 122.

[288] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 122-123-124.

[289] Orhonlu, ***Habeş Eyaleti***, s. 72.

[290] Peter Mitchell, Paul Lane, ***The Oxford Handbook of African Archaeology***, Oxford Universty Press 2013, s. 964.

[291] Cengiz Orhonlu, ***Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti***, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, s. 124

[292] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, İstanbul, Kitabevi, 2011, s. 131-132.

[293] Kavas, "Harar", ***DİA***, c. 16, s. 108.

[294] The political economy of Harari-Oromo relationships (1554-1975),

http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:2127, 22.10.2015, s. 4

[295] Bknz. Zeyla'nın Coğrafi Konumu.

[296] Grohman, "Zeyla'", ***İA***, c. 13, s. 551;

Saylac (Zeila) Travel Guide,http://www.world66.com/africa/somaliland/saylac_zeila; 18.06.2014;

Zeyla' kalesi şehri çevreleyen dörtgen surdan ibarettir. Köşelerde kuleler, kenarlarda da kapılar vardır. Kaleler veya surlar genelde bir plan şekline bağlı kalmayıp arazinin konumuna ve şekline göre inşa edilmişlerdir. Zeyla' surları alçak ve kumluk bir alanda kurulu şehri çevrelemiştir. Doğu Afrika'da bazı şehirler Zeyla'da olduğu gibi kale formunda değil de, surlarla çevrilidir. Ancak kale olarak adlandırılmışlardır.

Gerek Zeyla'da, gerek Sevâkin'de gerekse Doğu Afrika'nın birçok yerinde kaleler ile su kuyuları birlikte inşa edilmiştir. Kalelerde askerler yalnızca adanın güvenliğini değil su kaynaklarının güvenliğini sağlamaktadırlar. Yavuz Sultan Selim döneminde Sevâkin'de kale ve adanın karşısında[297] olan *el-Geyf*'te[298] (Harita 3) on adet su kuyusu ve onun yanında kale yaptırılmıştır[299].

Diğer taraftan İmar yönünden Doğu Afrika'yı etkileyen Hicaz bölgesinde, inşa edilen mimari öğelerden, Medine surları Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirilmiştir ve belirli bir plan yoktur[300] (Harita 15) (Resim 28c).

a. Kışlalarda

Kışla olarak adlandırdığımız binalar, askeri birliklerin barınması için inşa edilmişlerdir. Kalelerin içerisine inşa edildikleri gibi kalenin kendisi de bazen kışla görevi görebilmektedir. XIX. y.y. da askeri teknolojinin gelişmesi ile birlikte kaleler önemini yitirmiştir[301]. Kışlaların kuruluşu ancak bu yüzyılda gerçekleştiği için, günümüze gelen bütün kışlalar XIX. yüzyıla aittir. Avrupa örnekli bu kışlalar kentin en merkezi bölgelerine konuşlandırılmışlardır[302].

---

[297] Tarig Mohamed Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 74.

[298] Sevâkin adasının gerisindeki şehir.

[299] Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, s. 76.

[300] Aydın, *Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler*, s. 20-28.

[301] Yusuf Acıoğlu, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006, s. 28-29.

[302] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorlugu'nda Savunma Sistem Olarak Tabya Mimarisi", ***Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi***, Sy. 27, Erzurum, 2007, s. 248.

Devlet otoritesini simgeleyen ve geleneksel mimariden ayrılan tasarımlar, üslup özellikleri ve yapım teknikleri Osmanlı'nın Batı'ya dönük yüzünü yansıtmaktadır[303]. Avrupa ordu kuruluşları mimarisini model alan kışla binalarına batıdan gelen barok, rokoko, ampir ve neoklasik üslupların etkisi görülmektedir[304]. Doğu Afrika'da ise bu etkiyi planda, Osmanlı'nın abidevi kışlaları yerine baraka tarzındaki askeri binalarda görmek mümkündür[305].

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda kışlanın yanında tabyalar da inşa etmiştir. Ancak savaşlarda galip gelen taraflar veya güçlü saldırılar nedeniyle bu tabyalar yıkılmıştır. 1890'da Sevâkin kalesindeki tabyalar, savaş esnasında tahrib edilmesi buna güzel bir örnektir[306].

Kışlalar, plan itibariyle, uzun koridorların bir tarafına dizilmiş, dış bahçeye bakan odaların sıralanmasından oluşmaktadırlar. Koridor iç avluya bakmakta ve genelde simetrik pencerelerle aydınlatılmaktadır. Simetrinin dış cephede bozulmaması için taşıyıcı duvarlar, pencere simetrisini bozmayacak şekilde tasarlanmıştır[307]. Bu tanımlamaya Yemen'de Hamidiye Kışlası (1861)[308] (Resim 29a) örnek verilebilir. Zeyla'da kışla binaları şehrin kuzeyinde ve yerleşim biriminden biraz daha uzaktadır. Yanyana dizilen odalar uzun dikdörtgen bir plan ortaya koymuşlardır. Genel itibariyle Ankara Haymana-Çalkal köyündeki haneleri (Resim 29b) anımsatmaktadır.

---

[303] Aynur Çiftçi, Nadide Seçkin, "19. Yüzyılda İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları", ***Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mim. Fak. e-Dergisi***, 2005, S. 1, c. 1, s. 52,.

[304] Servet Ünkazan, *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006, s. 18.

[305] Bknz: katalogta kışlalar…

[306] Tarig Mohamed Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, s. 222

[307] Servet Ünkazan, *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari*, s. 19.

[308] Bknz: Mümin Yıldıztaş, Sebahattin Bayram, H. Yıldırım Ağanoğlu, ***Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen***, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 92, İstanbul 2008, s. 395.

b. Karakollarda

Osmanlı Devleti'nde karakollar; su yapıları, dinî, resmî, ticarî nitelikteki binalara yakın olarak inşa edilmiş, günlük yaşantının odaklaştığı sosyal birer merkez olmuştur. Karakollar ile bu fonksiyondaki binalar genelde eş zamanlı olarak yapılmış ve çoğu kere çeşmeyle birlikte tasarlanmıştır. Sonrasında dini ve önemli resmî binalarla ilişkilendirilmiştir. Halkın yoğun olduğu alanlarda ve ticari merkezlerde karakol yapılarak sosyal ilişkilerin huzur içinde geçmesi sağlanmıştır[309].

Zeyla'da önemli ticaret merkezlerinden biridir ve hertarafı denizlerle çevrili, dağları olmayan susuz bir şehirdir. XIX. yüzyılda su tedariği için Tocoscia Deresi'nin yatağında kuyular açılmış korunması için bir de karakol binası yapılmıştır[310].

Karakol, dikdörtgen planlıdır ve iki birimden oluşmaktadır. Osmanlı mimarisinde karakollar genellikle kare veya dikdörtgen planda, ayrık nizamda inşa edilmiştir. Sade ve işlevsel bir plan şeması tercih edilmiştir. Odalar idarî çalışmalara ayrılmıştır. Tavanlar ahşaptır.

Yine Sevâkin adasının gerisinde olan *el-Geyf'*de (Harita 3) süregelen kavgalar sebebiyle Yavuz Sultan Selim zamanında karakollar inşa ettirilmiştir[311]. İlerleyen zamanlarda Sevâkin'de karakol binalarının yangınlar sebebiyle tahrip olması ve yeniden inşasının yüklü bir maliyet gerektirmesi nedeniyle daha sağlam binaların inşa edilebilmesi için belirli bir bütçe ayrıldığı görülmektedir. Bu bütçe şu şekildedir:

Karakol haneleri inşası ve imarı: 30.000 kuruş.

---

[309] Aynur Çiftçi, "Karakol", ***DİA***, 2000, c. 44, s. 432.

[310] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 18.

[311] Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, s. 76;
BOA, İ. MTZ. 20/799 (İdaresi daha sonra Mısır vilayetine bırakılan Sevakin adasında yapılan tabiye ve karakolhanelerin masraflarına dair);
BOA MVL., 777/ 13 (Sevakin Ceziresi'nde kain Keyf kasabasında inşa olunmuş olan tabya ile berke ve karakolhanelerin masrafları hakkında);
BOA, A.}MKT. NZD., 135/87, Sevakin'deki hükümet konağının tamir edilmesi;
BOA, A.}MKT. MHM., 52/93, Sevakin'de imar çalışmaları ve kaymakamının idaresinden duyulan memnuniyet.

Göllerin tamiri: 18.000 kuruş

Toplam:48.000 kuruş[312].

Diğer şehirlerdeki karakol kalıntıları için araştırılma yapılması gerekmektedir. Sevâkin'de ve Habeşistan'ın diğer şehirlerinde inşa edilen karakolların plan ve mimari üslûpları hakkında henüz bilgi bulunmadığı için bunların ortak ve farklı özellikleri değerlendirilememiştir.

c. Camilerde

1876 tarihli Zeyla' haritasında, biri kalenin dışında olmak üzere toplam dokuz cami görülmektedir [313] Şehirde bulunan camiler ihtiyaca cevap vermediğinden (muhtemelen Cuma Namazları kastedilmiş olmalı) Ebubekir Şuheymi Paşa tarafından iyi bir sermaye harcanarak *Zeyla' Camii* yaptırılmıştır[314].

Günümüze yalnızca üç caminin kalıntıları ulaşmıştır. Mevcut camilerde iki plan tipi görülmektedir. Birincisi mihraba paralel sahınlardan oluşan tip; ikincisi yine mihraba paralel ancak küçük boyutlu içerisinde herhangi taşıyıcı unsur bulunmayan dikdörtgen plan tipidir. Hemen hemen bütün İslâm mimarisinde kullanılan bu plan tiplerinin, başka İslâm ülkelerindeki cami planlarından ayırıcı bir özelliği yoktur.

Habeş Eyaleti'nin merkezi olan Sevâkin'de Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu camiler, mihraba paralel ve dik sahınlardan oluşan avlulu bir plana sahiptirler. Avlular harim kısmıyla birleştirildiği için olmalıdır ki avlu ile caminin duvarları eşit yüksekliktedir (Resim 3c) (Şekil 1, 2) Hanefi Camii mihraba paralel iki sahından oluşmaktadır. Caminin harim kısmı ile avlu arasına duvar konulmamıştır ve harimin üstü düz tavanla örtülmüştür. Şafî Cami (Şekil 1) de Hanefi Camii gibi avlulu olarak inşa edilmiştir ve avluyla harim arasında duvar yoktur. Avluyu çeviren

---

[312] Nour, *Sevakin'de Türk-İngiliz Rekabeti*, s. 93-94.

[313]

http://imagesearchnew.library.illinois.edu/cdm/singleitem/collection/africanmaps/id/313; 12.08.2014.

[314] Philipp Paulitschke, Dominik Kammel, ***Harar: Forschungsreise Nach Den Somal Und Gallalandern, Ost-Afrikas***, Leıpzıg, 1888, 45-47 arası özetlenerek alınmıştır.

revak dizileri vardır. Avlunun bir köşesinde minare diğer köşesinde okul olarak kullanılan bölüm vardır. Zeyla'da camilerin büyük bölümü yıkılmıştır, ancak temel izleri bunların da avlulu olarak inşa edildiğini göstermektedir.

Doğu Afrika'da inşa edilen cami mimarisi hakkında kapsamlı bir kazı ve çalışma yapılmamıştır. Duvar kalıntıları takip edilerek genel tahminler yapmak mümkündür. Mark Horton'un çalışması bu alandaki en dikkat çekici çalışmadır. Çizilen Shangai cami planlarında genelde dikdörtgen plan hâkimdir[315] ve bazılarında, Osmanlı mimarisinde son cemaat yeri olarak nitelendirilen, giriş holü kullanılmıştır (Şekil 25a).

Somali'de, 1269'a tarihlenen Fahreddin er-Râzî Camii, mihraba dik olarak düzenlenmiş bir plana sahiptir (Şekil 25b) (Resim 30a). Derin tutulmuş köşeli mihrabı yerel etkiler göstermektedir. Şiraziler dönemine tarihlenen camii, mihrap ekseninde kullanılan kubbesiyle Anadolu Selçuklu (Konya Alaaddin Camii, Resim 30b) ve ilk Beylikler dönemi (Divriği Ulu Camii, Resim 30c) cami silüetlerini çağrıştırmaktadır. Yemen'de ise Doğu Afrika'ya nazaran Osmanlı'nın daha çok klasik dönem camilerinde olduğu gibi kubbeli plan tipi görülmektedir. Bekiriye Camii'nde (1597/98)[316] olduğu gibi (Resim 30d) (Şekil 25c). Kahire'deki Sinan Paşa Camii (1571)[317] iç kısmında bulunan nişlerin bir benzeri Şeyh İbrahim Türbesi'nde uygulanmaya çalışılmıştır (Şekil 25e).

Şâzeli ve Zeyla' Camii minareleri genel itibariyle Somali'de, Kismayo Camii minaresi (Resim 27f)[318] ile benzer üslup özelliklerine sahiptir. Bu durum her iki

---

[315] Marlk Horton, "The Universıty Of Chıcago Orıental Instıtute Semınars Number"; https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/OIS1.pdf; 26.06.2015.

[316] Bknz: Gökçe Günel, Gülşen Dişli, "Yemen'de Bir Osmanlı Eseri: Bekiriye Camii", ***Vakıflar Dergisi***, Aralık 2011 Sy. 36, s. 155-170.

[317] Bknz: Gönül Öney, "Mısır'da Osmanlı mimarisinin Sentezi", http://dergipark.ulakbim.gov.tr/std/article/viewFile/5000172064/5000155208; 07.07.2016.

[318] http://historum.com/middle-eastern-african-history/68618-little-known-drawings-pictures-somalia-s-heritage-2.html; 05.08.2015.

caminin de birbirine yakın tarihlerde yapılmış olabileceğini ve bu üslûbun bu dönemde kullanıldığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti, Masavva', Arkiko, Deberva gibi şehirlerde de birçok cami, türbe v.b. yapılar inşa etmiştir. Ancak bu yapıların künyesi mimari özellikleri kayıtlara geçmediği için tahmini yorumlar yapılabilmektedir[319].

d. Türbeler

Zeyla' şehrinin çizildiği gravürlerinde görüldüğü kadarıyla iki türbe tipi karşımıza çıkmaktadır: Birincisi, kare planlı ve kubbeli, diğeri kare ve çokgen karma gövdeli ve konik külahlı tiptir (Resim 8a, 8b, 8d).

d.1. Kare Planlı ve Kubbeli Türbe

Le Monde Illustré[320] *Univers Illustré*[321], gibi birçok dergi ve kitapta yayınlanan Zeyla' gravüründen anlaşıldığı kadarıyla kare planlı, kubbeli, görünen cephesinde iki penceresi olan bir yapı mevcuttur (Resim 31a). Cami olma ihtimali olmakla birlikte, mimarî özelliklerinden dolayı, türbe mimarisini hatırlatmakta olup, Zeyla'da geçmişte inşa edilen ancak günümüze kadar ulaşmayan türbe mimarisine de referans vermektedir.

Gravürlerdeki türbe özelliklerine sahip yapı, kare veya kareye yakın formdadır. Kubbeler kasnaksızdır. Doğu Afrika'da yerel mimaride görülen dendan ve ağırlık kuleleri yoktur. Şekil ve form itibariyle Osmanlı mimari özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Gravürlerde türbe olarak değerlendirdiğimiz mimari öğelerin türbe olmasa dahi görülen mimari özellikler kare planlı türbelerin, Zeyla'da inşa edilmiş olabileceğine referans vermektedir. Bu gruptaki türbeler, Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilmekle birlikte erken Osmanlı türbeleri içerisinde en kalabalık grubu oluşturmaktadırlar. Daha az masraf gerektirdiği için bu örnekler, daha çok

[319] Timothy İnsoll, ***The Archaeology of Islam in Sub-Saharan Africa***, s. 83-84.

[320] ***Le Monde Illustré*** 1887:104

[321] ***Univers Illustré***, 1884: Sy: 1543

tercih edilmişlerdir[322]. Gravürde görülen türbe olması muhtemel yapıda olduğu gibi Anadolu'da, kare planlı ve üzeri kasnaksız, çok sayıda türbe örneği vardır. Benzer yapılara, Şeyh Erzurumi Türbesi, Sinop'ta Hatunlar Türbesi, Kayseri'de Hızır İlyas Türbesi, Taptuk Emre Türbesi v.s. gibi örnekler verilebilir

d.2. Kare veya Çokgen Karma Gövdeli Konik Külahlı Türbe

Gravürlerde dikkat çeken ikinci tip konik külahlı bir türbedir (Resim 31c, 31d). Büyük bir olasılıkla bu türbe Amr Türbesi'dir. Zira 1985'de yeniden inşasında aslına bağlı kalınarak iki katlı olarak inşa edilmek istendiği anlaşılmaktadır (Resim 21a, 21b).

Türk mimarisi incelendiğinde, Osmanlı mimarisinin mirasını aldığı Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu döneminde bu tarz yapılar, kümbet olarak tanımlanan mezar anıtlarıdır. Kümbetler Asya ve Anadolu gibi geniş bir coğrafyada inşa edilen, genellikle silindirik veya çokgen bir gövde ile piramidal bir üst örtü sistemine sahip mezar yapılarıdır. Bu yapılar iki katlı olup altta cenazelik, üstte de ziyaretgâh olarak adlandırılabilecek bölümden oluşmaktadırlar. Plan ve örtü sistemlerinde değişik uygulamalar göze çarpmaktadır[323].

Konik külahlı anıt mezar örneği, Somali'de Fahreddin Râzî Türbesi'nde de uygulanmıştır (Resim 30a). Ayrıca Ürgenç'te de Fahreddin Râzî'ye atfedilen bir başka makam türbesi bulunmaktadır (Resim 31e). Türkmenistan'da Ürgenç'te, tuğladan, kare planlı olarak inşa edilen Fahreddin Râzî Türbesi (XIII. yüzyılın başları) (Resim 31e) içten kubbe, dıştan piramidal çatı ile örtülüdür. Yapının, bir dönem burada bulunan ve 606'da (1210) Herat'da vefat eden Fahreddin Râzî'nin anısına makam türbesi olarak inşa edilmiştir[324]. Bu grupta Ayşe Bibi ve Balaca

---

[322] Ertan Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri* (1300-1500) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1993, s. 376.

[323] Selma Özkan, *Edirne Türbeleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1995, s. 10.

[324] Mehmet Saray, "Türkmenistan", ***DİA***, c.41, s. 601-605.

Hatun türbeleri (Resim 31f), Tuğrul Bey Döneminde Yaptırılmış olan Cihil Duhteran (Kırk Kızlar) Kümbeti, 1054-1055, örnekleri verilebilir (Resim 31g)[325].

Trimingham, Zeyla'da [326] Şeyh İbrahim İbn Al Hâkim, Abdulkadir ve Sâdeddin'in oğlu Şeyh Dini'ye ait türbelerden de bahsetmektedir[327] Ancak yerleri belli değildir. Zeyla'da önemli kabul edilen şahsiyetlerden Şeyh Eba Abdala'nın mezarı (Harita 13 c – Z6) üzerine küçük bir taş konularak kaybolması engellenmiştir[328].

Türkler'in İslâm öncesi ve sonrasında Asya'da[329] sonrasında Anadolu'da ve birçok iklimi kültürü farklı coğrafyada, farklı versiyonlarla inşa ettiği türbeler adeta her gittiği yerde bıraktığı izi olmuştur. Bu coğrafyalardan biri de Doğu Afrika'dır. Bölge için ilk türbe mimari örneğinin Masavva'da Özdemir Paşa için yapılmış olması mümkündür (Resim 7c, 7d, 7e). Osman Paşa'nın babası için yaptırdığı türbede Özdemir Paşa'dan başka, Mostarlı Mustafa Paşa'da gömülüdür[330]. Türbe kare bir mekân üzerine baldeken formda, kasnaksız oturan kubbeden oluşmaktadır. Giriş kapısında atnalı kemer formu uygulanmıştır (Resim 7d). Sudan'ın başkenti Hartum'da, Ahmet ve Musa Paşa Türbeleri Osmanlı'nın Afrika'daki türbelerine

---

[325] Seyfi Başkan, "Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında", ***Sanat Tarihi Dergisi***, 2013, c. 22, S. 1, s. 31-52.

[326] Zeyla'nın 8 km. kuzeyinde Sâdeddin Adası'nda, Kral Sâdeddin'e atfedilen bir türbe vardır. Zeyla' tarihinde önemli bir yere sahip olan Kral Sâdeddin, Etiyopyalılar ile yaptığı savaşta yenilerek, sonradan kendi ismiyle anılacak olan adaya kaçtığı söylenmektedir. Etiyopyalılar onu adada kuşatarak suyunu kesmişlerdir. Bir hain, onun yerini düşmanlarına söylemiş düşmanları da Kral Sâdeddin'i mızraklarıyla delerek şehit etmişlerdir. Krala atfedilen üzerinde kitabe veya herhangi bir yazı bulunmayan mezarı adanın kıyısında yer almaktadır. Richard Burton mezarı, etrafında taşların kabataslak çevrelediği dimdik duran bir direk yığını şeklinde tanımlamıştır. Burada görülen, adak ziyafetinden kalan kırık kemikleri, ateş yakılması sebebiyle siyah renge dönen taşları ve kurumuş atıkları halen daha türbenin popülerliğini koruyup saygı gösterildiğinin belirtisi olarak gördüğünü anlatmıştır. Mezar sonradan deniz sularının altında kalmıştır, ancak ona atfedilen pek çok makam türbesi bulunmaktadır. Krala atfedilen ve en çok bilinen mezar, 50 cm. ile 1 m. yükseklik arasında olan duvarların bulunduğu bir oda içerisinde doğu-batı eksenindedir. 1857'de Stewart King adayı ziyaret etmiş ve orada kurganlar olduğunu tespit etmiştir. Bknz: Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", 35-37, 67.

[327] Trimingham, ***Islam In Ethiopia,*** s. 250.

[328] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 34.

[329] Teferruatlı bilgi için bknz: Bekir Deniz, "Ak Kesene: Çu Havzasında Bir Yapı", ***Bilig***, Bahar 2015, sy. 73, s. 141-156.

[330] Demircan, ***Hayal Şehirler,*** s. 185.

başka bir örnektir (Şekil 7a, 7b), (Resim 6b, 6c, 6d). Her iki türbe de kareye yakın formda inşa edilmişlerdir.

d.3. Zeyla'da Türbelerinde Osmanlı Mimari Etkisi

Zeyla'yı tanımlayan XIX. yy. gravürlerinde genel itibariyle Osmanlı mimari örnekleri açık şekilde farkedilebilmektedir.

Mescid-i Nebevi'deki Osmanlı imar faaliyetlerinin etkisi geniş anlamda Arap Yarımadası'nda ve Afrika'da görülebilmektedir. Bu imar faaliyetleri tek bir dönem veya padişahla sınırlı kalmayıp süreklilik göstermiştir. İnşa edilen cami ve türbe örneklerinin Zeyla'yı ekilediği düşünülmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Mekke'de, 950 (1543-44) yılında Hz. Hatice'nin kabrinin üzerine yaptırdığı yüksek kubbeli türbenin [331] bu coğrafyadaki türbe mimarisini etkileyen örneklerden biri olması muhtemeldir (Resim 31h). Yemen Hadramut'taki türbeler bu kapsamda referans olabilir (Resim 31ı). Osmanlı türbe mimarisi Yemen, Hadramut ve bazı şehirlerde adeta yerel kıyafetler giymiş gibidir.

Zeydi İmamları'nın Osmanlı mimarisini protatip aldığı fikri batılı araştırmacılar tarafından şüpheyle karşılansa da [332] Yemen'de XVI. yüzyılda ve sonrasında inşa edilen cami ve türbe örnekleri, Osmanlı mimari üslûbunun bu bölgeyi mimari açıdan etkilediğini delillendirmektedir.

Osmanlı mimari etkileri Doğu Afrika'da özellikle Sevâkin, Hartum, Masavva', Berbera ve Zeyla'da yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[331] Mustafa Fayda, "Cennetü'l-Muallâ", ***DİA***, 1993, c. 7, s. 387-388.

[332] Nancy Um, "Eighteenth-Century Patronage İn Ṣanʿāʾ: Building For The New Capital During The Second Century Of The Qāsimī İmamate" ***Proceedings of the Seminar for Arabian Studie***, c. 34, Papers From The Thirty-Seventh Meeting Of The Seminar For Arabian Studies Held İn London, 17-19 July 2003 (2004), pp. 361-375.

Diğer bir etki de XIX. yüzyıl başlarından itibaren Mehmet Ali Paşa ile başlayan Kavalalı hanedanı boyunca hem Anadolu'dan, hem de bizzat Avrupa'dan getirilen ustalar vasıtasıyla gelen Osmanlı mimarisidir[333] .

Türbelerin dışında, mezarlık alanlar Zeyla'nın kuzeyindedir ve herhangi bir çevre duvarıyla sınırlandırılmamıştır. Mevcut mezarlıkların bir kısmı sonradan betonla kaplanmıştır. Betonla kaplanan mezarlıkların bir ucunda boşluk bırakılmış olup bölgede sıkça görüldüğü üzere bu boşlukta tütsü yakılmaktadır (Resim 31i). Kabirlerin üzerine yer yer siyah taşın da dikildiği görülmektedir (Resim 31j).

e. Resmi ve Sivil Mimari Örnekler

Osmanlılar döneminde cami, mescit, askeri v.s. gibi eserlerin yanında kamu binaları da inşa edilmiştir. İnşa edilen kamu binaları arasında hükümet konakları (belediye binaları) iktidarın taşradaki temsili gücünü yansıtmaktadır. Hükümet konaklarının etrafına inşa edilen okul, kışla gibi binalar ile bir kamu sitesi oluşturulmak istenmiştir[334].

Genel olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde Sudan ve Doğu Afrika'da inşa edilen yeni şehirlerdeki devlet konakları, resmî daireler ve yüksek seviyedeki devlet memurlarının evleri ile bu şehirler yeni bir mimarî tarza sahip olmuştu. Bunun için Hartum başta olmak üzere, Taka ve Kordufan bölgeleri ile Sevâkin ve Masavva' bölgelerine taşdar, lağımdar ve bina ustaları yanında marangozlar ve demirciler gönderilmiştir. Ayrıca Afrika'da bulunan Osmanlı şehirleri ticarî bakımdan zenginleşmiş bunun neticesi olarak bu şehirlerde Avrupalı tüccarlar faal olmuşlardır[335].

Osmanlı Devleti'nin Zeyla'da 1517'de gümrük binası inşa ettiği *Curle* tarafından belirtilmektedir. Belediye Binası'nın ise 1850'de yine Osmanlılar

---

[333] Ahmet Ali Bayhan, "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya Ve Afrika'ya Yansıması: Mısır Ve İsrail'den Örnekler" ***Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi***, Erzurum, 2015, S. 35, s. 58.

[334] Fatmagül Demirel, Sultan II. Abdülhamid'in Mirası: Kamu Binaları, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2011, s. 16.

[335] Nour, "Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri", S. 6, c. 3, s. 154.

tarafından divan binası olarak inşa edildiği yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Şehirde üç yapıyı kamu binası olarak değerlendirmek mümkündür. Bunlar: Ebubekir Şuheymi Paşa'nın evi, Belediye Binası ve plan itibariyle kullanım amacı bilinmeyen, sivil mimari örneklerden farklı, plan ve cephe tasarımlarıyla resmi binaları anımsatan üçüncü bir yapıdır.

e.1.Ebubekir Şuheymi Paşa'nın Evi (Şarmakay Ali Sarayı)

Karmaşık bir plan özelliği göstermesinden dolayı sarayın çok fonksiyonlu olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Sevâkin'de Osmanlılar dönemine ait Hurşid Efendi evi (Şekil 5) (Resim 3i) Sennavi Efendi evi (Şekil 5a, 5b) (Resim 3k) de çok amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu fonksiyondaki evlere *Wakala* adı verilmektedir ve Insoll bunu Kervansaray olarak da isimlendirmiştir [336]. Bu nedenlerden dolayı Ebubekir Şuheymi Paşa'nın Evi'nin *wakala* olarak yapılmış olması mümkündür.

e.2. Belediye Binası

Habeşistan'ın birçok şehrinde Osmanlılar belediye binaları gibi kamu kurumları inşa etmiştir[337]. Sevâkin merkez şehir olduğu için dolaylı da olsa inşa süreçleri takip edilebilmektedir. Ancak diğer şehirde inşa olunan binalar hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır.

Zeyla'da, *Divan Binası* olarak inşa edildiği tahmin edilen Belediye Binası'nın bir müddet İngilizler tarafından rezidans olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Yapı, plan itibariyle, "Dışı sofalı" Türk ev planını çağrıştırmaktadır (Şekil 26a, 26b).

---

[336] Timothy Insoll, ***The Archaeology of Islam in Sub-Saharan Africa***, Cambridge University Press, 2003.

[337] Bakınız, ***BOA*** A.}MKT. MHM., 52/93 (Sevakin'de imar çalışmaları ve kaymakamının idaresinden duyulan memnuniyet), ***BOA*** A.}MKT. NZD., 135/87 (Sevakin'deki hükümet konağının tamir edilmesi).

Türk evi en büyük yayılma istidadını XVII. ve XVIII. yüzyıllarda göstermiştir. Bu devirlerde İstanbul ve Edirne evleri, Yakın Şark ve Doğu Avrupa için her zaman taklit edilen bir ideal tip haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin her tarafından sarsılmağa başladığı XIX. yüzyılda bile, bu ilerleme ve yayılma sona ermemiştir. Bu arada devlet otoritesi ve hayatına en büyük darbeleri indiren Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul ev ve saray tiplerini Mısır'a kadar taşıdığı görülmektedir[338].

Türk evi beş yüz yıl içinde büyük gelişmeler ve değişmeler geçirmiş, kök saldığı iklim, tabiat ve folklor bakımından birbirinden farklı ve uzak memleketlerde çeşitli tipler oluşturmuştur. Bu farklar mahalli malzeme ve iklim şartlarına uymakla birlikte çeşitli memleketlerin yerli geleneklerinin benimsenmesinden doğmuştur. Fakat bütün bu ev tiplerine has bazı karakteristikler vardır ki, bunlar şaşmadan her yerde karşımıza çıkmaktadırlar. Birbirinden yüzlerce kilometre mesafede ve çok farklı şartlar altında inşa edilmiş evlerde planın ana hatları bakımından genelde aynı olduğu dikkat çekmektedir. Bu vaziyete göre, Türk evinin çeşitli tiplerini birbirine bağlayan, aradaki birliği sağlayan ana unsur plandır[339] (Şekil 26c, 26d, 26e).

Zeyla'da, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan Belediye Binası, Türk mimarisinde, "Dış Sofalı Ev Tipi" (Şekil 26a, 26b, 26c) planına yakındır. Bu tipte, oda sıraları bir sofa ile birbirlerine bağlanmıştır. Dış sofanın **iki ucuna odalar ilave edilerek** iki ucu, odalı plan şeması uygulanmıştır Antalya'da bulunan Hacı Ömer Ağa evi (Şekil 26d)[340] Hüseyin Faraş Evi (Şekil 26e)[341] örnek verilebilir.

Belediye Binası, günümüzdeki haliyle sade bir yapıdır. Orijinalde içinde bir bezeme ve ya süslemenin olup olmadığı hakkında bilgi yoktur. Hicaz'daki İstasyon binaları gibi pencere ve kapı simetrisi yapının tek cazibesidir.

---

[338] Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, s. 11.

[339] Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, s. 12.

[340] Cengiz Bektaş, ***Türk Evi***, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2013, s. 129.

[341] Cengiz Bektaş ***Türk Evi***, s. 135.

Etiyopya'da Harar şehrinde, Osmanlı mimari etkisini gösteren Muhammed Ali Köşkü de Belediye Binası gibi dışı sofalı ev planına örnektir (Şekil 6). Avlunun içinde konsolosluk yapısı ve mutfaktan oluşan yapı grubuna zaman içerisinde tipik Harar konutlarına benzer nitelikte 2 adet ek birim eklenmiştir. Günümüze daha yakın bir dönemde, avlu girişinin sağ ve sol yanına iki yapı daha eklense de bu yapılar nitelikli özelliklere sahip değildir[342] (Resim 4l, 4m, 4n, 4o, 4ö).

Yapı, Osmanlı mimari öğesinin nasıl değiştiğinin ama özünü yitirmediğinin basit bir örneğidir. Bu planın Osmanlılar tarafından Harar'a götürüldüğü XIX. yüzyılda da bu plan tipinin gerek yerel gerekse yabancı vatandaşların evlerinde uygulandığını söylemek büyük bir iddia değildir.

Harar'da bulunan Osmanlı Konsolosluk yapısının benzeri bir yapı, yine XIX. yüzyılda Osmanlı yapılarının bulunduğu Somali'nin Berbera liman kentindeinşa edilmiştir. Dış sofalı, cephe özelliklerinin hemen hemen aynı olduğu bu yapı o dönemde Osmanlı'nın Afrika'daki etkisini göstermektedir [343] . Diğer taraftan Habeşistan'da Osmanlı mimarisine ait evler farklı plan tipi özellikleri de göstermektedir (Şekil 4).

Muhtemel kamu binası olarak değerlendirdiğimiz başka bir yapı (Resim 25b, 25c, 25d) Osmanlı'nın Sevâkin'de inşa ettirdiği binalara (Resim 32a) ve Hicaz demiryolları güzergâhında yaptırdığı binalara benzemektedir (Resim 32b, 32c). Aynı otorite altındaki bu unsurların birbirlerini etkilediği düşünülmektedir.

e.3. Su Yapıları

Müslüman dünyasının birçok bölgesi kıraç veya yarı kıraçtır bu sebeple suyun temini çok önemlidir. Suyun temini ve depolanması için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. *Kanat, fukur, kerez* ve *felec* gibi yatay kuyular açılmıştır. Su ana kaynaktan, yatay bir kanal veya oluk (hafifçe eğimli ve genellikle üstü kapalı) aracılığıyla çoğunlukla uzun mesafeler üzerinden kaynağa yönlendirilir. Genellikle

[342] Harar Konsolosluk Raporu (TİKA).

[343] Harar Konsolosluk Raporları (TİKA).

üstü kapalı kuyular boyunca düzenli aralıklarla tortuların ortadan kaldırılması ve havalandırma amacıyla ikinci kuyular açılır. Dehlek adası bunun için iyi bir örnektir.Su ihtiyacı, mercana oyulmuş çeşitli büyüklükteki yüzü aşkın sarnıçla karşılanmaktaydı ve çoğunlukla bunlar, kıt olan yağmur suyunun toplanmasında havza işlevi gören kayaya oyulmuş kanallara bağlanmıştı[344].

XIX. yüzyılda Zeyla'nın su tedariği, birkaç kilometre mesafede bulunan Tocoscia Deresi'nin yatağında açılan kuyular ile sağlanmakta olup, bunların korunması için, karakol inşa edilerek başına muhafız askerler dikilmişti[345].

Bu bir nevi Osmanlı'daki *Su Nezareti* teşkilatını anımsatmaktadır. Bu teşkilat, su kanallarının bakım ve onarımını da yapmaktaydı[346].

Zeyla'da kadınların her sabah, develerle veya eşeklerle 15 ila 17 litrelik deri mataralar ile su getirip, her birini 1 Türk kuruşuna (25 cent) satmaları[347] XIX. yüzyılda Osmanlı varlığının hala devam ettiğinin bir göstergesidir.

e.4. Evler ve Konaklar

Yapılan araştırmalarda, Doğu Afrika'da incelenen kasabaların hiç birinde planlama olmadığı veya evlerin düzenli olarak yapılmadığı, denizden içerdeki yerlerin seçiminde savunmaya karşı bir mekân seçilmediği ve genelde şehri çevreleyen kaleler ve surların tasarlanmadığı belirtilmektedir[348]. Buna karşın Habeş Eyaleti'nde birçok kale ve surların olduğu görülmektedir. Harar, Zeyla', Sevâkin, Say, Deberva, Arkiko v.s. gibi…

Doğu Afrika, XV. ve XVI. yüzyıllarda birden çok etnik yapı barındıran ve Afrika, Yakın Doğu, Avrupa ve Asya ile ticari ilişkiler içinde bulunan bir bölgededir.

---

[344] Insoll, ***İslam Arkeolojisi***, s. 237-238.

[345] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 18.

[346] Rahmi Karakuş, vd., ***İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı***, İstanbul, Forart Basımevi, 2006, c. 1, s. 51.

[347] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 18.

[348] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 319.

Sahil şehirleri, ticaret merkezleri olmaları sebebiyle bu merkezlerde servet birikimi meydana gelmiş, medeniyet ve şehirleşme yönünden iç bölgelerdeki yerleşimlere nazaran daha refah bir düzeye ulaşmışlardır[349].

İç bölgelerdeki şehirler, daha çok çöl alanları ile çevrili olup dar alanlarda zirai faaliyetler yapılmaktadır. Bu şehirlerde yaşayanlar ise çöl insanı veya köylülerdir. Bu sebeple Makrizi bu şehirlerde pazar yeri olmadığını, kendi içerisinde ihtiyaçlarını karşılamakla yetinen, diğer şehirlerle mal değişimine ihtiyaç duyulmayan şehirler olarak tanımlamıştır[350].

Habeşistan'ın iç kesimleri ile sahil kesimlerinde inşa edilen evler malzeme ve teknik yönden farklılık gösterseler de [351] benzer özellikler de bünyelerinde taşımaktadırlar[352]. Taş olmayan yerlerde gerek duvar, gerekse dam tamamen ağaç dallarındandır. Bu damların üzeri ottan yuvarlak, yarım küre şeklinde bir kabartı ile örtülmüştür. Ağaç dallarının bulunmadığı yerlerde ise ikişer buçuk arşın boyunda en az dört değnek ya da sırık birbirine bağlanıp çatıldıktan sonra, etrafı çalı ve otlarla kapatılarak barınak haline getirilmektedir. Kabile bir meradan başka bir meraya giderse, dört-beş sırıktan ve beş on okkadan ibaret olan evlerini de yanlarında taşımaktadırlar[353] (Şekil 27a, 27b, 27c) (Resim 21). Daha alçak ve bu nedenle sıcak olan yerlerde yaşayanların evleri ise kulübe şeklindedir. Kulübelerin çitten yapılmış duvarları insan boyunca sıvanmış, üst tarafı hava akımı olması açısından sıvasız bırakılmıştır. Serin ve soğuk yerlerdeki kulübelerde mevkiin soğukluğu nispetinde delikler konulmuştur. Bu sebeple içerisinde yaşanılan kulübelerin kapısı kapandığında, iç mekân yarı karanlıkta kalmaktadır[354].

---

[349] Receb Muhammed Abdülhalim, ***El-Alâkâtü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta***, s. 94.

[350] Receb Muhammed Abdülhalim, ***El-Alâkâtü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta***, s. 94.

[351] Receb Muhammed Abdülhalim, ***El-Alâkâtü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta***, s. 94.

[352] Asımzâde Sadık el-Müeyyed, ***Habeş Seyahatnâmesi***, s. 56.

[353] Asımzâde Sadık el-Müeyyed, ***Habeş Seyahatnâmesi***, s. 56.

[354] Sâdık El-Müeyyed, ***Habeş Seyahatnâmesi,*** s. 159; (Habeş İmparatoru II. Menelik, Kudüs'te yaşayan Habeşlilerin kimi haklarını güvence altına almak için İstanbul'a bir elçi göndererek (1896)

Sahra Altı Afrika'sının birçok bölgesinde, toparlak evlerle yerel dinler, kare veya dikdörtgen evlerle İslâm arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Toparlak evlerde oturan bir kısım İslâm'ı kabul eden topluluklar bulunsa veya tersi söz konusu olsa da arkeolojik kayıtlarda bu bağlantının çokça kurulduğu görülmektedir. İslâm'a geçişten sonra evlerde dikdörtgen ve kare plan önem kazanmıştır[355]. Evfat, Harar, Zeyla', Berbera ve Mogadişu gibi İslâm şehirleri XVI. yüzyılda Afrika mıntıkasının en büyük şehirleri olmuşlardır. Tarihçiler ve Müslüman gezginler bu şehirlerde yaşayan insanların ve yöneticilerin hayatlarını, çok iyi güzel, çekici bir yaşam olarak nitelendirmişlerdir[356]. Müslümanların ve özellikle Osmanlı Devleti'nin etkin olduğu şehirlerinden Harar'da evler taştan ve kerpiçtendir, üst örtü çatılı olmayıp Arabistan damları gibi düzdür. Damların, üzerinde hububat sermek, kurutmak, çamaşır asmak gibi işlevleri vardır[357]. Beden duvarlarında, hava cereyanına mani olmamak için yapılan mazgal gibi satrançvari menfezler içeriden dışarıya bakışı ve cereyanını temin etmekle kalmamış, kafes gibi gizliliği de korumuştur[358].

Bilindiği üzere, çok soğuk ve sıcak bölgelerdeki yapılarda duvarların yalıtımına özel bir önem verilmiştir[359]. Yağışın az olduğu kurak bölgelerde binaların damları düzdür. Mimari eserlerde malzeme durumu da iklim kadar belirleyicidir. Zira yapılacak eserlerin ucuz olması ve süratle bitirilmesi açısından en kolay hangi malzeme bulunuyorsa onun kullanılması esastır[360]. Zeyla'da her birinin etrafı bölgeden kolayca temin edilen "kamış ve hasırdan" örülü çitlerle çevrilmiş, damları

---

doğrudan ilişkileri başlatmıştır. Elçisiyle gönderdiği mektupta, kendi ülkesindeki Müslümanların tüm haklara sahip olduğunu belirterek aynısını Kudüs'teki Habeşliler için taleb etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'de siyasal teamül gereği, Habeşistan'a Sâdık El Müeyyed'i elçi olarak göndermiştir. Böylece uzun yıllar bir Osmanlı eyaleti olan Habeşistan'da önemli bir yekûna ulaşan Müslümanların durumu da öğrenilmesi hedeflenmiştir. El Müeyyed, görevini salt elçilikle sınırlandırmamış, gördüğü her şeyi kaydetmiştir. Bknz: Sâdık El-Müeyyed, ***Habeş Seyahatnâmesi***, s. 13.14.15.

[355] Timothy Insoll, ***İslâm Arkeolojisi***, Bahar Tırnakçı (Çev.), İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 90-91.

[356] Receb Muhammed Abdülhalim, ***El-Alâkâtü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta***, s. 94.

[357] Sadık el Müeyyed, ***Habeş Seyahatnâmesi***, s. 82.

[358] Sâdık El-Müeyyed, ***Habeş Seyahatnâmesi***, s. 39.

[359] Nusret Çam, ***İslamda Sanat Sanatta İslam***, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997, s. 91.

[360] Çam***, İslamda Sanat Sanatta İslam***, s.92.

sazla kaplanmış evler çoktur[361] ve bir de günümüze ulaşmayan, şekil ve biçimlerini gravürlerden takip edebildiğimiz deniz mercanından yapılan, beyaz badanalı kâgir evler… (Resim 10a, 10c, 10g, 24a).

Kızıldeniz sahilinde yer alan evlerin (Hudeyde, Cidde, Sevâkin, Masavva'…) iki katlı ve cumbalı olduğu görülmektedir (Resim 3j, 3k, 7f). Zemin kat misafir olarak erkeklerin oturup sohbet ettiği yerdir. İkinci kat ise aile efradının kaldığı yerdir ve genelde cumbalıdır. Cumba hem gizliliği muhafaza etmekte hem de dışarıdaki hava esintisini içerde hissettirmektedir. Bu durum Harar'da da böyledir. Bazı evler de vardır ki Sevâkin'de Hurşid Efendi (Resim 3j) evi ve Sennavi Bey (Resim 3k) evi gibi daha büyük ve daha geniştirler ve çok fonksiyonludurlar. Hem divan, hem ev hem de ticaretin yapıldığı yer fonksiyonunu üstlenmiştir[362].

1935'te Zeyla'da ve Somaliland'da araştırma yapan *Curle* Zeyla' ve bu bölgedeki mimari doku hakkında hakkında bir dizi araştırmalar yapmıştır. İleride yapılabilecek Osmanlı kalıntılarının araştırılmasına referans oluşturabilmesi için bu inceleme aşağıda özetlenmiştir. Çünkü bu alan Harar şehri ile Zeyla' arasında yani Osmanlı Devleti'nin aktif olduğu bir sahadadır. *Curle* bölgede mevcut kalıntıları da göz önüne alarak mimari dokuyu dört grupta incelemiştir (Şekil 27d):

f.4.a. *Zeyla' ve Sâdeddin Adası*:

Zeyla', belki de kuruluşundan beri sürekli bir işgale maruz kalmıştır. Yapılan kaynak tarama araştırmasında eski şehrin inşası hakkında ya da herhangi bir planın varlığı konusunda henüz bir kalıntı ya da bir belgeye ulaşılamadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Birkaç yerde duvar izleri görülebilir. Sağlam kalan tek bina, kiler ya da kemerli bir çatı ile bir mahzendir[363] (Harita 12).

---

[361] Burton, ***First Footsteps In East Africa***, Londra, Printed for the Publishers at The Meccan Press, 1894, c. 1, s. 15.

[362] Insoll, ***The Archaeology of Islam in Sub-Saharan Africa***, Cambridge University Press, 2003, s. 98-99.

[363] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 317.

f.4.b. Amud, Abasa, Au Boba, Au Bare, Derbiga Adad, Biyo Dadera, Damerakhad, Derbile, Gogesa, Qorgab, Hasadinle, Kabab, Musa Hasan, Dini bir yerleşim olan Sheik Barkab ve Aroqolab'da Kalıntı İzleri:

Bu şehirler deniz seviyesinden 1500 - 1800 m. yükseklikte yer alırlar. Bu grupta yer alan dört ana kasaba Abasa, Amud, Au Bare ve Gogesa'dır. Bunlardan her biri yaklaşık 200 ev harabesi ile incelenebilirler. Genellikle, mihrap varlığı ile açıkça cami olduğu belli olan binalar, koruma açısından en iyi durumdadırlar[364] (Harita 12).

f.4.c. *Eil Huma ve Eik Evleri*:

Kıyıdan 120 mil içerde, Berbera'nın kuzeyinde, denizden yaklaşık 1200 m. yükseklikteki platoda yer alırlar. Evlerin inşa şekli bir önceki gruptakilere benzer[365] (Harita 12) (Şekil 27d).

f.4.d. *Dagahbur ve Rugayi Evleri:*

Birbirine yakın bu iki yerleşim yeri, kıyıdan 200 mil içeride, Berbera'nın güney batısında yer alır. Rugayi kalıntıları tespit edilen bir caminin planı diğer şehirlerde bulunan cami planlarından farklıdır. Dikdörtgen bir avlusu olup, çatısında pişmiş kiremitler kullanılmıştır. Muhtemelen burası bir dini merkezdi. Bu bölgede toplanan seramik eşyalar, sabuntaşı plakalar ve çeşitli materyaller [366] ticaret dolayısıyla aktif bir yaşamın varlığına delil oluşturmaktadır.

Somaliland'da incelenen ev planları göstermektedir ki inşaat malzemelerinin zor bulunması ve eksikliği nedeniyle (bu durum bu günde geçerlidir, 1937), yerel olarak bulunabilen çatı kerestesi 2,7 m. yi geçmemektedir. Evlerde oda sayısı fazla değildir, genelde bir, bazen iki bazen de üçtür. İyi şekilde inşa edilmiş evlerin içi biraz karanlık olsa da, gündüzleri serin, geceleri ılıktır. Everin birimleri; 2,7 m x 3 metreden oluşan tek odalılardan, dört odalı ve avlulu konaklara kadar değişmektedir.

---

[364] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 316.

[365] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 318.

[366] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 319.

Duvarlar genellikler 60-90 cm kalınlıktadır. Duvarlar kabaca ve özenle işlenmiş, büyük ve küçük şaşırtmalı taşların kerpiçle bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bölme duvarları ana duvarlarla bağlantılı değillerdir. Odaların orijinal yüksekliği ölçülememiştir. Fakat bazı durumlarda 3 m olduğu görülür. Evlerde modern anlamda pencereler bulunmamaktadır; aydınlatma ve havalandırma, kapıdan ziyade, duvarlara açılmış küçük kare deliklerden sağlanır. Bu pencereler, duvardan 30 cm yer den 2 m yükseklik arasındadır. Evlerde zemin genelde sıkıştırılmış topraktır. Bunlar yerel kereste kirişlerin çerçeveleri üzerine konulmuş ve toprak kerpiçle kaplanmıştır. Bazı evlerin duvarlarında üçgen ya da kare başlıklı nişler dolap vazifesindedir. Kapıların sabit oluşuna ilişkin bir işaret bulunmayıp kapı olarak, hayvan derisi ya da kumaş, bir parça keresteye yatay olarak yerleştirilerek kullanılmış olabilir[367].

Zeyla' bölgesinde 1935 teki araştırmalara göre kasabaların hiç birinde planlama ya da düzen yoktur. Denizden içerdeki şehirlerin yerleri ve konumları herhangi bir saldırıya karşı savunma amaçlı nitelikteki arazilerden seçilmemiş ve bu şehirlerin etrafında sur duvarları inşa edilmemiştir. Klasik olarak uygulanan tek plan; çöplük ve mezarlıklar daima şehirlerin kenarlarındadır[368].

Etiyopya tarihi, XV. ve XVI. yüzyıllar sırasında bu kasabaların olduğu bölgede olan olaylara ışık tutmaktadır. Etiyopya'da bulunan yedi müslüman şehirden Hadya ve Adal'ın yerleşkelerini, Harar ve Zeyla'nın antik takipçisi olarak kabul etmek mümkündür. Harap şehirlerin en fazlası Zeyla' ile Harar arasında yer almaktadır[369].

2. Mimari ve Strüktürel Elemanlar

a. Cepheler

Zeyla'da binalar sıvalı ve beyaz badanalıdır. Gerek cami ve gerekse türbe mimarisinde, çatı kotunda köşelerde ve aralarda dendanlar kullanılmıştır. Şeyh

[367] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 318.

[368] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 319.

[369] Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", s. 324.

İbrahim Türbesi'nde dendan yerine ağırlık kuleleri tercih edilmiş, bu kulelerin üzerine yuvarlak toplar konulmuştur. Ağırlık kulelerinin araları ajur tekniğinde parapetlerle birleştirilmiştir. Kubbe şekli ve ajurlu parapet uygulaması Hadramut (Yemen'de)'da, Einat Mezarlığı'ndaki türbelerde de uygulanmıştır (Resim 31ı).

b. Örtü Elemanları

Zeyla'da XIX. yüzyılın ilk yarısını yansıtan gravürlerde kubbeli ve konik külahlı yapılar görülmektedir (Resim 8a, 8b, 8c, 8d). Görülen kubbeler klasik Osmanlı kubbe tarzındadır. Bu yüzyılın ikinci yarısında kubbeli yapılar çizilmemiştir (Resim 8e). Muhtemelen bir sebepten dolayı yok olmuşlardır. Restorasyonlarla günümüze sağlam bir şekilde ulaşan Şeyh İbrahim Türbesi'nin kubbesi Mısır ve Arabistan'da da kullanılan mimari formdadır. Bu form ne yarım daire ne de tam soğandır. Adeta ikisinin bir araya getirilmesinden oluşturulmuştur. Bununla birlikte Doğu Afrika'nın hemen hemen bütününde XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar özellikle türbelerde, Osmanlı ve Osmanlı öncesi Türk mimari tarzını yansıtan örtü sistemlerini görmek mümkündür. Bu zaman diliminden sonra kubbeler konik tarza yakın şekillere dönüşmüştür. Osmanlı'nın Habeşistan'da kurduğu şehirlerden olan Hartum'da (Resim 6b) ve Kassala'da her iki kubbe şeklini de takip etmek mümkündür. Kassala'da al-Hatimiya Mahallesi'nde Seyyid Muhammed al-Hasan adına inşa edilen cami ve türbe kompleksinde[370] (Resim 33a) uygulanan niş dizisi Mısır'da Memluk türbelerini anımsatırken, Türkmenistan-Merv'de Sultan Sencer Türbesi'ni de hatırlatmaktadır [371] (Resim 33b). Orta Asya'da, Timur İmparatorluğu'nun Türbe anıtlarıyla, Memluk türbeleri, bu alanda çağın rakipleridirler.

Habeşistan'da, sivil ve kamu yapıları ise ya eğimli çatıyla (özellikle XIX. yüzyıl yapıları) ya da ağaç, sazlık ve kumla örtülüdürler.

---

[370] Kassala için bknz: S. Hillelson, "Kassala", ***İA***, MEB., 1997, c. 6, s. 397-398.

[371] Sultan Sencer Türbesi için baknz: Yaşar Çoruhlu, "Sultan Sencer Türbesi", ***DİA***, 2009, c. 37, s. 519-521.

c. Taşıyıcı Elemanlar

Genel anlamda taşıyıcı eleman olarak duvarlar kare ve dikdörtgen kesitli ayaklar kullanılmıştır. Duvarların arasına ahşap hatıllar konularak sağlamlaştırma amacı güdülmüştür (Resim 25ı, 25i). Birçok kemer çeşidi aynı anda tek bir yapı üzerinde görülebilmektedir. Yuvarlak, üçgen ve sivri kemerleri tek bir yapı üzerinde görmek mümkündür. Bu kemerler itinalı bir düzenlemeye sahip değildirler (Resim 25d, 27c, 27d, 27h).

d. Mihraplar

Camilerin kıblesi Mekke'ye yöneliktir. Az-çok tezyinatlı mihrap hücresi, müminlere mukaddes şehrin istikametini göstermektedir. Mihrap Hz. Muhammed (S.A.V.) tarafından icat edilmemişti. Medine'deki ilk mescitte müminler isterlerse Kudüs'e, isterlerse Mekke'ye dönerek namaz kılabilirlerdi[372]. Erken tarihlerde İslâmiyeti kabul ettiği bilinen Zeyla'da, Mescidi Kıbleteyn Camii'nin erken tarihli bir cami olduğu ileri sürülmekte ve bu caminin ilk kıblesinin Kudüs'e dönük olduğu söylenmektedir. Sondaj çalışmalarından elde edilen neticeye göre yapı iki farklı aşamada inşa edilmiş olup bu durum halkın zihninde yanılgıya yol açmış olabilir de. Yön itibariyle Zeyla'ya göre Kudüs ve Mekke arasında fazla bir derece farkı yoktur. Bununla birlikte birçok caminin kıblesinde yön sapmasında derece farkı oranı yükselebilmektedir. Mark Horton, Somali-Shanga'da yaptığı çalışmalarda en erken tarihli camilerin 720'lerde olabileceğini, camilerdeki kıble yönünün elli derece yanlış olduğunu, belirtmiştir[373].

Zeyla'da olduğu gibi, birçok Doğu Afrika ülkesinde camilerde mihraplar, yarım daire planlı hücreler şeklindedir. Bu tarz formlar Suriye ve Mısır'da

---

[372] Hermes Balduccı, ***Rodos'ta Türk Mimarisi***, Celâlettin Rodoslu (Çev.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Bsk. 1987, s. 61.

[373] Fettah Aykaç, *Muqarnas Dergisinde Erken İslam Mimarisi* (1983-2012), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s. 56-57-58.

uygulanmıştır[374]. Mihrapların üst seviyelerinde hava akımını sağlamak amacıyla küçük pencere ve ya menfezlere yer verilmiştir.

Sevâkin'de Osmanlı cami mimari örneklerinden Şafi Camii mihrabı (Şekil 1) derin tutulmuşken, Hanefi Camii'nin mihrabı (Şekil 2) Osmanlı mihrapları gibidir. Osmanlı'nın mihrap uygulamalarında katı kurallar yoktur. Gerek Kahire'de ve gerekse Yemen'de yerel özellikleri taşıyan birçok eser yapılmıştır.

Anadolu öncesinde ve dışında, daha çok Mısır'daki mihrablarda gelişen yarım daire planlı hücreler, Kahire Tulunoglu Ahmet Camii esas mihrabı, El Cuyusi Camii mihrabı, Seyide Atike Türbesi mihrabı, El-Ezher Camii mihrabı ve diger Fatimi ve Memluk mihrablarında uygulanmıştır. İran'da Hemeden Aleviyen Mescidi mihrabı, Irak'ta El-Haseki mihrabı da yarım daire planlı hücre şeklindedir[375].

e. Minareler

Zeyla'da, kare kaide üzerine yükselen silindir minareler, diğer bir adıyla merdiven minareler, camilerin 1-2 m. mesafe uzağına inşa edilmişlerdir ve bu minareler kapalı şerefeli forma sahiptirler. Ancak, Zeyla' şehrinin çizildiği XIX. yüzyılın bütün gravürlerinde bu minareler silindir şeklindedir ve minarenin etrafında dolanan şerefe, dışa açık yuvarlak formda inşa edilmiştir. Daha çok Osmanlı mimarisinde görülen ve uygulanan bu minare tiplemeleri (Şekil 28) (Resim 8a, 8b) 1854'de Zeyla'yı ziyaret eden Rıchard Burton tarafından da doğrulanmaktadır. Bu minarelerden günümüze herhangi biri ulaşmamıştır. 1872'de Kisimayo Camii'nde (Resim 30e) uygulanan minare şeklinin Zeyla' Camii'nde de uygulanmış olması minarelerin bu dönemde onarım görmüş olduğuna işaret etmektedir[376]. Mısır Hidivliği'nin 1874-1884 tarihleri arasında idaresi altında tuttuğu Zeyla' ve civarında

[374] Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları* (*XIV-XV. YÜZYIL),* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi, Van 1997, s. 287.

[375] Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. YÜZYIL),* s. 288.

[376] http://historum.com/middle-eastern-african-history/68618-little-known-drawings-pictures-somalia-s-heritage-2.html; 05.08.2015.

camiler inşa ettiği [377] kaynaklarda yer almaktadır. Şehirde bulunan cami ve minarelerin tahrip olması nedeniyle, Mısır Hidivliği 1874-1884 tarihleri arasında camileri onarırken minare formlarını da yenileyerek merdiven minare formlarını kullanmış olmalıdır. Bununla birlikte 1886 tarihli bir yayında Zeyla' gravürlerinde minareler yoktur, çizilmemiş olması da muhtemeldir[378].

Sevâkin, Masavva' gibi şehirlerde Osmanlı mimari üslubunu çokça görmek mümkündür. Sevâkin'de klasik minareler çok köşeli minare tarzındadır (Resim 3c, 3e, 3f).

İslâm mimarisine baktığımızda, önceleri minarelerde özel bir mimari forma gerek duyulmadığı görülmektedir. Zamanla çeşitli iklim ve yerleşim farklılığı olan bölgelerde değişik formlarda inşa edilmekle birlikte Mısır, İran ve Anadolu'da yapılan minareler, estetik bir simge olarak kullanılmışlardır[379]. Arap mimarisinde kare gövde kullanılırken Türkler'de yuvarlak gövdeli minareler tercih edilmiştir (Şekil 28).

Erken devirden beri Türkler'in yuvarlak gövdeli minareler kullandıkları takip edilebilmektedir. Bu üslûp, onlar Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir[380] ve ulaşabildikleri her yerde uyguladıkları bir tarz olmuştur (Şekil 28). Bu nedenle Zeyla'da görülen minare formunun "*Türk Minaresi* veya *Türk Tarzı Minare*" şeklinde"[381] tanımlamak doğru olacaktır. Tolunoğulları, 9. yüzyılda Mısır'da kurulan önemli Türk devletlerinden biridir. Bu devlet Suriye ve Mezopotamya minare tiplerinin birleşiminden oluşan kendi stillerini ortaya koymuşlardır Alt kısımları kare,

---

[377] Kavas, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, s. 397.

[378] Cecchı, ***Da Zeıla, Alle Frontıere Del Caffa***, s. 16.

[379] Aygün Ülgen, ***Klasik Devir Minareleri, Osmanlı Cami Planında Minarenin Konumu***, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1996, 1. Basım, s. 1.

[380] Çam, "Anadolu Türk Sanatı ile Türkistan Sanatları Arasındaki Benzerlikler Üzerine Bir Deneme", *Milletler arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, 26-29 Mayıs 1993, Kayseri, s.75.

[381] Ali Osman Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler"

http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1242/14186.pdf; s. 509.

üst kısımları silindir şeklinde ve merdiveninin dıştan yerleştirilmesiyle "merdiven minare" formu oluşmuştur[382].

Merdiven minareler hakkında çeşitli öngörüler söylemek mümkündür. Bu tip minareleri, İbadiyye mezhebinin olası bir göstergesi olarak niteleyen Insoll, Schacht'ı şu şekilde yorumlamıştır: Merdivenli minare, müezzinin ezan okumakta kullandığı nöbetçi kulübesi türünden bir yapı ve çatıya çıkaran bir dizi basamaktan oluşmaktadır ve caminin köşesine inşa edilmiştir. Bu tür minarelere Doğu Afrika'da yaygın olarak rastlanmaktadır; Şanga, Batı Afrika, Anadolu, İran, Tunus, Mısır'da örneklerini görmek mümkündür[383].

Joseph Schacht başka bir yerde merdiven minarelere benzer minarelerin, Orta ve Batı Anadolu'da (Kayseri, Yozgat ve Aydın vilayetlerinde) mevcut olduğuna değinmiş ancak bunların tarihi bağlamda değerlendirilmediğini ifade etmiştir. Bu tip minarelerin İslâm ülkelerindeki en eski tip minare olduğunu bunu Makrizî'nin, Fustat'daki Ömer Camii'nin yeniden inşası hakkındaki yazısında tarif ve tasvir ettiğini belirtmektedir. Devamında, Mısır'ın köylerinde bu tip minarelerin birçok numunesi olduğunu, Batı Cezayir'de, Fas'ta, Suriye'de, Sudan'da ve bilhassa Doğu Afrika'da kullanıldığını belirtmektedir[384].

3. Malzeme ve Teknik Özellikler

a. Taş

Malzeme, Zeyla', gelgitlerin görüldüğü, kumluk bir arazide olduğu için taş yatağı yoktur. Zeyla'ya en yakın taş yatakları Tacura'da bulunmaktadır. Mezarlar üzerinde görülen bir-iki tane bazalt taş muhtemelen Tacura'dan getirilmiştir. Yapılarda mercan taşı kullanılmıştır.

---

[382] Ülgen, ***Klasik Devir Minareleri, Osmanlı Cami Planında Minarenin Konumu***, s. 3.

[383] Insoll, ***İslam Arkeolojisi***, s. 59.

[384] Joseph Schacht, "Merdiven Minare", ***Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*** 19-24 Ekim 1959, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962, s. 96

Yapılarda kullanılan mercan taşı denizden çıkartılarak, henüz ıslak iken işlenip yapıda kullanılmıştır. Yığma yapım tekniğinde inşa edilen duvarlarda belirli aralıklarda yatayda ahşap hatıl konulmuştur[385] (Resim 34).

b. Ahşap

Cephe duvarları içerisinde ve aynı yatay hizada parçalı ahşap kullanılmış olan örnekler mevcuttur. Bütünlük teşkil etmeyen yatay hatıllar farklı hareket edeceklerinden, duvar içerisinde farklı çapta oynamalara neden olmuştur.

Masavva'da yapılarda ahşap hatıl yerine kullanılan malzeme; bölgede ağırlıklı olarak bulunabilen palmiye ağacıdır. Duvar içlerinde kullanılmış ahşap yaklaşık 10 -15 cm. çapında ve yuvarlak kesittedir. Palmiye ağacı boyuna lifli yapıya sahip olduğundan, zaman içerisinde lifler arasındaki doku incelmekte ve yok olmaktadır. Özellikle çok yüksek sıcaklıkların hâkim olduğu hava koşullarında ve tuzun da etkisiyle palmiye gövdelerinin zaman içerisinde liflerinin pamuklaşmaya başladığı, ayrıştığı ve yumuşadığı görülmüştür. Zeyla'da duvarların arasında kullanılan ağaç çeşidi için analiz yapılmalıdır.

Masavva'da ağaç gövdelerinin pamuklanarak yıkım ve çürümeyi tetiklediği tahmin edilmektedir.

Lifler zamanla incelerek, pamuksu bir dokuya dönüşmektedir. Ağacın kesitinde incelmeye neden olan bu süreç, yatayda bağlayıcı olan hatılın işgal ettiği yerde boşluk oluşması anlamına gelecektir. Alt kısmında oluşan bu boşluğu zaman içerisinde kâgir yapı malzemeleri olan mercan taşı ve harç doldurur. Duvarda malzemesinde yer değiştirmeye neden olan bu hareketler, zamanla duvar içinde ve dışında çatlaklar olarak görülmeye başlar. Duvar içerisindeki harekete bağlı olarak, bu çatlaklar kılcal ya da geniş ölçülerde olabilir[386].

[385] Sudan- Sevakin adası raporlarından faydalanılmıştır (BİMTAŞ).

[386] Sudan- Sevakin adası raporlarından faydalanılmıştır (Bimtaş).

c. Çini

Zeyla'nın ticaret bölgesinde olması sebebiyle birçok ülkeye ait çini parçaları bulunmuştur. *Aymar* ve arkadaşları, Belediye Binası'nın bulunduğu alanda bolca seramik ve cam parçaları tespit etmişlerdir. Bu materyaller XVI ve XX. yüzyıl arasına aittir. Büyük miktarda seramik parçalarının olduğu yerlerde eski yapıların olma olasılığı yüksektir. Sondaj çalışmalarına göre, seramik parçaları XVIII. yüzyıldan itibaren yoğun bir faaliyet olduğuna işaret etmektedir[387].

British Museum'da[388] görülen örneklerde Anadolu'da da uygulanmış olan çini renk ve motiflerini görmek mümkündür. Özellikle seramik parçalarından biri üzerinde görülen Rûmî motifi Anadolu'yu çağrıştırmaktadır (Resim 35a).

4. Süsleme Özellikleri

Şâzeli Camii ve Şeyh İbrahim Türbesi dışındaki yapılarda herhangi bir bezeme öğesi görülmemektedir.

a. Geometrik

Şeyh İbrahim Türbesi'nde tek bir köşede sıva üzerine dendan şeklinde kabartılarak hareketlilik sağlanmıştır. Türbenin içerisinde görülen niş ve sathî kemer atkıları, Memluk devrinde kullanılan kemer tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır[389] Benzer uygulama Doğu Afrika sahil şehirlerinden olan Sevâkin'de yine Osmanlı eserlerinden olan Hurşid Efendi evinde de uygulanmıştır (Resim 36a). Kahire'de Kalavun Camii minaresinde (Resim 36b), Kassala'da Seyyid Muhammed al- Hasan Türbesi'nde dekoratif amaçlı kör nişleri görmek mümkündür (Resim 33a). Mısır Memluk türbeleri komşuda bulunan örneklerdir.

---

[387] Aymar, v.d., "Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", s. 32.

[388] http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx?place=14605&plaA=14605-3-1; 05.02.2015.

[389] A. Fulya Eruz, "Memlükler", ***DİA***, 2004, c. 29, s. 97-100.

Anadolu'da ise, Ankara'da Karacabey Türbesi 848 / 1444-45 (Resim 36c) ile Tire Yeşil Camii (1441) (Resim 36d), Bursa'da Hamza Bey Türbesi (866/1461) (Resim 36e) kubbe eteğinde benzer örneklerini görmek mümkündür. Genel olarak bakıldığında bu uygulamalar aynı zamanda Merv'de bulunan Sultan Sencer Türbesi'ne referanstır.

b. Bitkisel

Şâzelî Camii, kıble duvarından öne çıkan payelerin üst kotunda dikdörtgen bir pano içerisine çok yapraklı çiçek motifi çizilmiştir. Yaprakların arası keskin hatlarla belirginleştirilmiş yaprak uçları ise dairesel şekillidir. Bu durum geometriye de yakındır. Şeyh İbrahim Türbesi'nde ağırlık kulelerinin bazı cepheleri üzerine stilize edilerek çizilmiş bitkisel motifler görülmektedir. Bu kulelerin bazı cephelerine de kabataslak kör niş motifleri çizilmiştir.

Türk mimarisinde ve süslemelerinde görülen tepelik motifi, Şeyh İbrahim Türbesi'nin cephe duvarlarının üzerinde uygulanmıştır. Zeyla'nın karşı komşusu olan ve erken tarihlerde Osmanlı'ya bağlanan Yemen'de, Mısır'da ve birçok İslâm ülkesinde, çeşitli mimari öğelerin üzerinde tepelik motifi ve varyasyonları kullanılmıştır. XVI. yüzyıl Osmanlı mimarisinde aralarında türbelerin de olduğu örnekler de bu uygulamayı görmek mümkündür. İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman Türbesi (Resim 37a) ve Şehzade Mehmet Türbesi (Resim 37b), bunlardan yalnızca ikisidir.

İslâm sanatında XI. Yüzyıl itibariyle gelişen tepelik; Büyük Selçuklu, Zengi, Memluk, Eyyubi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler devri eserlerinde de varlık göstermiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu devrinde, taş süslemelerde zengin tepelik örnekleri kıyaslanamayacak derecede boldur. Osmanlı'da ve çağdaşı Beylikler devrinde de bu motif kullanılmaya devam ettirmiştir[390].

[390] Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları* (XIV-XV. YÜZYIL), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora tezi, Van, 1997, s. 303.

c. Yazı Elemanları

Şeyh İbrahim Türbesi'nde ahşap üzerine alçak kabartma şeklinde Ayete'l Kürsî yazılmıştır. Bütün satıh sonradan yeşil boyayla boyanmıştır (Resim 20n).

Afrika'da birçok yapı üzerinde ahşap üzerine, kitabe ayet kuşağı yazılmıştır. Bu yazılar alçak kabartma şeklindedirler (Resim 38).

B. SONUÇ

Mısır'da IX. yüzyılda Tolunoğulları Devleti'ni kurmasıyla resmi olarak başlayan Türkler 'in Afrika serüveni İhşitler, Memlukler ve Osmanlılar'la devam etmiştir. Bugün bağımsız birer devlet haline gelen birçok Afrika ülkesi, tamamen veya kısmen Osmanlı idaresinin Afrika'daki vilayetlerinin bir parçası olarak, uzun yıllar varlıklarını ve geleneksel bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Afrika'daki Osmanlı izleri, savaş ve iklim sebebiyle ya yok olmuş, ya da yok olmak üzeredir. Kaldı ki bu eserlerin çoğunun kaydı da yoktur. Ancak derme çatma bazı bilgiler de seyahatnamelerden edinilebilmektedir. Bununla birlikte, Türklere ait olduğunu bildiğimiz erken dönemlere ait bir kısım kültürel gelenekler, Afrika'da da görülebilmektedir.

Göktürk yazıtlarıyla (Şekil 29a), Saba Melikesi dönemine ait yazıtlarda (Şekil 29b), benzerlik gösteren bazı harflerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Göktürkler 'de olduğu gibi (Şekil 30) Somali'de de kabile şefinin mezarının etrafına, öldürdüğü düşman sayısınca balbal dikilmesi geleneği yaşatılmıştır.

Genel anlamda, Osmanlı hâkimiyeti altında kalan yörelerde inşa edilmiş olan yapılar, mimari üsluplarına bakılmadan tarihsel bir olgu olarak Osmanlı yapısı kabul edilmektedir. Ancak bu yapılarda; Osmanlı öncesi, Osmanlı üslubu, yerel üslûplar ve Avrupa sanatı üslupları, heterojen şekilde karşımıza çıkmaktadır[391]. Ayrıca Osmanlı tebaasından olan birbirinden farklı dile, dine mensup insanlar, Osmanlı kimliği ile ve Osmanlı adına üç kıtada faaliyet göstermişlerdir. Bunlara Rumlar, Yunanlılar ve Ermeniler dâhildir ki arşiv belgeleri de bunu kanıtlamaktadır[392].

Afrika üzerine akademik çalışmalar, çoğunlukla batılılar tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar değerli birtakım bilgiler içermelerine rağmen Türkler'in, Afrika'da egemen oldukları dönemler, emperyalist dönemler olarak nitelendirilmekte, bu yüzden de Türk kültürü ve mimarisi hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Hatta Türk mimari unsurları da göz ardı edilmeye çalışılmaktadır. Araştırmacı yazar Nancy Um, Zeydi

---

[391] Yenişehirlioğlu, ***Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=Ottoman Architectural Works Outside Turkey,*** s. VIII.
[392] ***BAO***. HR. HMŞ. İŞO. 81/3-5; HR. HMŞ. İŞO.53/11-1.2.3.

İmamları'nın Osmanlı mimarisini prototip aldığı fikrini şüpheyle karşılamakta[393], bazı kaynaklarda da Sevâkin'deki Osmanlı dönemi eserleri, Osmanlı mimarisinden soyutlanarak tamamıyla Mısır yerel mimarisine bağlanmak istenmektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki Yemen'de XVI. yüzyılda inşa edilen cami ve türbe örnekleri, Osmanlı mimari üslûbunun, bu bölgeyi, mimari açıdan ne kadar etkilediğini göstermektedir. Mescid-i Nebevi'deki Osmanlı imar faaliyetlerinin etkisi, geniş anlamda Arap yarımadası ve Afrika'da da yansıma bulmuştur. Bu imar faaliyetleri, tek bir dönem veya padişahla sınırlı kalmayıp süreklilik göstermektedir. Kızıldeniz yöresindeki Yemen, Arap yarımadası ile Doğu Afrika'da çok yakın ilişkiler sürdüren bir alan olup mimari unsurlar, buralarda hemen hemen benzer özellikler göstermektedir ki Osmanlı üslûpları bu alanda, ortak bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlılar, Mısır ve Arap yarımadasına paralel olarak Doğu Afrika'da da birçok imar faaliyetinde bulunmuştur. Her şeyden önce şehirleri savunmak ve korumak için çevreye kaleler ve surlar inşa edilmiştir. Ancak bunların birçoğunun kaydı da yoktur. Tarihi kronolojide yüksek bir ihtimalle Osmanlıların yaptırdıkları veya yapımında büyük rol aldıkları kale türü bazı eserler de başka milletlere atfedilebilmektedir. Bunun için de Zeyla' Kalesi önemli bir referanstır. Say Kalesi ise bazen Ebrehe'ye, bazen Osmanlılara atfedilmektedir. Keza İbrim Kalesi de[394] bazen daha eski bir döneme veya Osmanlı'ya atfedilirken bunun bir kanıtı da bulunmamaktadır. Mimari unsurlara gelince; Osmanlı'nın etkin olduğu bölgelerde baştanbaşa bir Osmanlı etkisi söz konusudur. Bu etki, onarımlarda da kendini hissettirmektedir. Osmanlılar yöreye; kaleyle birlikte su tesisatları, kanallar, sarnıç ve su kuyuları yaptırmış, hem kalenin hem de suyun güvenliği için karakollar da inşa ettirmişlerdir. Kimi zaman ahşaptan yapılan bazı binalar yanmış veya bir şekilde yok olmuş, bazılarının yerlerine de kâgir binalar inşa edilmiştir. Aynı dine mensup insanların çoğunlukta olduğu bu coğrafyada, çeşitli camiler, kimi zaman da evliyalar için türbeler

[393] Nancy Um, "Eighteenth-Century Patronage İn Ṣanʿāʾ: Building For The New Capital During The Second Century Of The Qāsimī İmamate" ***Proceedings Of The Seminar For Arabian Studie***, C. 34, Papers From The Thirty-Seventh Meeting Of The Seminar For Arabian Studies Held İn London, 17-19 July, 2004, s. 361-375.

[394] Say ve İbrim Kalesi için Bkz: Yusuf Fadl Hasan, "Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri", Hasret Dikici Bilgin (Çev.), Hartum Üniversitesi, http://www.tasamafrika.org/pdf/yayinlar/32-YFADL.pdf; 21.05.2016.

İbrim Kalesi için bknz. Peter Mitchell, Paul Lane, ***The Oxford Handbook of African Archaeology***, Oxford Universty Press 2013, s. 964.

yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi dönüşü Şam'da İbnü'l Arabî için yaptırdığı türbe, bunun en güzel örneğidir.

Habeş Eyaleti'nin idaresi, zamanla müdürlüklere bırakıldığı için inşa faaliyetleri tam takip edilememektedir. Ancak eyalet merkezi olan Sevâkin'de, kısmen de olsa, imar faaliyetlerinin arşiv kaydı bulunmaktadır. Bu imar faaliyetleri eyaletin diğer şehirlerine de referans vermektedir. Taranılan kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlıların yaptırmış olduğu eserlerin büyük çoğunluğu, yok olmuştur. Bu eyaletteki Osmanlı mimari unsurları XIX. yüzyılda Mısır Hidivliği sayesinde yeniden canlandırılmıştır. Sudanlılar bu dönem için, "Türkiye dönemi" tabirini kullanmaktadırlar.

XIX. yüzyılda Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, devletine isyan ederek siyasi bağımsızlığını kazanmış ise de mimaride, Osmanlı geleneğinin sıkı bir takipçisi olmuştur. Paşa, İstanbul'da kaldığı zamanlarda buradaki eserlerden etkilenmiş ve İstanbul'da gördüğü eserler kadar görkemli ve abidevi eserleri, hüküm sürdüğü topraklarda inşa etme çabasına girişmiştir. Böylelikle Mısır ve Osmanlı mimari etkileri birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi Habeş Eyaleti'nde de kendini hissettirmiştir. "Kavalalı hanedanlığı boyunca hem Anadolu'dan, hem de bizzat Avrupa'dan getirtilen ustalar vasıtasıyla planlama ve süsleme açısından da yeni bir Osmanlı üslûbu dikkat çekmektedir"[395].

XVI. yüzyıldan başlayıp XX. yüzyıla kadar Doğu Afrika'da Sevâkin, Hartum, Masavva', Berbera ve Zeyla' gibi şehirler de bu süreçten nasiplerini almışlardır.

1517'deki Mısır seferiyle birlikte egemenlik alanındaki Zeyla'da, gümrük binası ve deniz filosu kurulmasıyla temeli atılan Osmanlı mimari anlayışı, Hidivlik döneminde de devam ettirilmiştir. Bu yüzden Zeyla'da silindir şekilli minareler, 1875'den sonra merdiven minarelere dönüşmüştür.

1888 tarihli bir belgede, Osmanlı Devleti'nin buraya birtakım malzemeler göndererek Alman usulü barakalar yaptırmak istediği anlaşılmaktadır. Halk tarafından *Osmanlı Kışlaları* olarak belirtilen yapıların, bu barakalar olduğu tahmin edilmektedir. Misyoner hareketleriyle birlikte Zeyla'da, konsolosluklar, onlara hizmet eden hastane yaptırılmış, yine onlara hitap eden evler inşa edilmiştir. İngiliz Konsolosluk binası olarak kitaplarda yer alan belediye binasının, aslında Ebubekir Şuheymi Paşa'nın Divanı olarak

[395] Ahmet Ali Bayhan, "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya ve Afrika'ya Yansıması: Mısır ve İsrail'den Örnekler" ***Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi***, Erzurum, S. 19, s. 58.

Osmanlı Devleti tarafından yaptırıldığı, Şuheymi Paşa'nın torunu Burhan Bey tarafından belirtilmektedir. Belediye binası, plan yönüyle incelendiğinde, dış sofalı Türk ev plan tipini çağrıştırdığı görülür.

Yöredeki tüm yapılarda, Türk Memluklüleri ile Osmanlı mimari üslûbunun karışık bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Örneğin bir yapıda, yuvarlak ve sivri kemerler aynı anda kullanılmıştır. Sevâkin'deki Osmanlı dönemi eserleri de böyledir. Zeyla'da karşılaşılan sivri kemerler, Sevâkin'deki Osmanlı dönemi evlerinde kullanılan kemerlerle benzeşmektedir. Yapıların bütününde sivri kemer kullanılmamıştır. Berbera'da, Sevâkin'de ve Harar'da, Osmanlılara atfedilen yapılarda uygulanan yuvarlak kemerler, çoğu kere Zeyla'da da tercih edilmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı'nın bir parçası olan bu mamur şehir, 1916'da Osmanlı'nın çekilmesiyle viraneye dönüşmüştür.

1940-48 yılları arasında Mussolini döneminde, İtalyanlar şehri bombalamış, adeta taş üzerinde taş bırakmamışlardır. Misyonerlerin yaptırdığı konsolosluk binaları ile XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaptırılmış bazı yapıların hiçbiri, günümüze kadar ulaşmamıştır. İlginçtir ki, 1876'da hazırlanan bir haritada gösterilen yapıların bazı kalıntıları ile Osmanlıların yaptırdıkları kışla binaları ayaktadır.

2000'li yıllara gelindiğinde yerli halkın Osmanlılara karşı hala sempati duydukları hissedilmektedir. Geçmişten şimdiki nesillere nakledilen bu hissiyatla Osmanlı Devleti'nin varisi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dikkati, adeta bu coğrafyaya çekilmek istenmektedir ki TİKA'nın bunda etkisi çok yüksektir.

TİKA'nın Afrika'da yapmış olduğu restorasyon çalışmaları yalnızca yok olan Osmanlı mimari eserlerini değil halk arasındaki dostluğu da yeniden canlandırmaktadır. Zeyla ile ilgili projeler hazırlanmış olup restorasyon ve yeniden inşa çalışmaları yapılacaktır. Bu bağlamda kendilerine teşekkür eder çalışmalarının devamını temenni ederim.

VI. KAYNAKÇA

ACIOĞLU, Yusuf, *Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2006, s. 28-29.

Ahmed Salah Buhari, "Sudan'ın Tarihi Suakin Şehrinde Bulunan Türk-İslam Mimarî Eserlerine Bir Bakış", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi 19-24 Ekim 1959 [Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (1959: Ankara)],* Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962, 92-94.

AKALIN, Durmuş, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları" (1839-1894)", ***Tarih İncelemeleri Dergisi***, 29/1, 2014, s. 1-35.

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", ***Studıes Of The Ottoman Domain***, c. III, S. 5, Ağustos 2013, s. 35-48.

ALVAREZ, F., ***The Presler John Of The Indies***, London 1958, c. I-II.

Asımzâde Sadık el-Müeyyed, ***Rıhletü'l-Hebeşiyye***, Refik Bey El-Azm ve Hakkı Bey El-Azm (Tarib), Matbaatü'l-Ceride, 1326 H/1907-1908.

ASLANAPA, Oktay, ***Anadolu'da İlk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi***, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, S. 43, 1991.

ASLANAPA, Oktay, ***Türk Sanatı***, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1989.

AVCI, Casim, "Masavva'", ***DİA***, 2003, c. 28, s. 73-74.

AYDIN, Sabit, *Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes 2007.

AYKAÇ Mehmet,"Evfât", ***DİA***, İstanbul 1995, c.11, s. 517-518

AYKAÇ, Fettah, *Muqarnas Dergisinde Erken İslâm Mimarisi (1983-2012),* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Ana Dalı, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2013.

AYKIT, Dursun Ali, ***Etiyopya Kilisesi***, İstanbul, Ayışığıkitapları, 2013.

AYMAR, F.X. Fauvelle, Bertrand Hirsch, Régis Bernard, Frédéric Champagne, "**Le Port De Zeyla' Et Son Arrière-Pays Au Moyen Âge", *Espaces Musulmans De La Corne De l'Afrique Au Moyen Âge, De Broca Et Centre Français Des Études Étiopiennes,*** Paris, De Boccard, 2011, s. 27-74.

AYVERDİ, İlhan, ***Misalli Büyük Türkçe Sözlük***, İstanbul, 2010, Kubbealtı Lugatı, s. 202.

AZAMAT, Nihat, "Zeyla'iyye", ***DİA,*** 2001, c. 24, s. 131-136

BALDUCCI, Hermes, ***Rodos'ta Türk Mimarisi***, Celâlettin Rodoslu (Çev.), Ankara, TTKB, 2. Bsk. 1987.

BAŞ, Selçuk, *Bağımsızlığından Günümüze Sudan; Siyasi ve Ekonomik Yapı*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı UluslararasıEkonomik Politik ve İşletmecilik Bilim Dalı, İstanbul 2007.

BAŞAR, Mehmet Emin, "Hacı Abdullah Erdoğan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", ***S.Ü. Müh.-Mim. Fak. Derg***., 2009, c. 24.

BAŞKAN, Seyfi, "Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında", ***Sanat Tarihi Dergisi***, 2013, c. 22, S. 1, s. 31-52.

BAYHAN, A. Ali, "Kuzey Afrika'da Bir Türk Yurdu: Mısır", International Congress of Asian and North African Studies (10–15 September 2007, Ankara), (Kongreye Sunulan Bildiri).

BAYHAN, A. Ali, "Osmanlı Döneminde Batılılaşma Sürecinin Ortadoğu'ya Ve Afrika'ya Yansıması: Mısır Ve İsrail'den Örnekler" ***Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi***, Erzurum, 2007, S. 19, s. 23-65.

BEKTAŞ, Cengiz, ***Türk Evi***, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2013.

BORAN, Ali, ***Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri***, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

BORELLİ, Jules, ***Ethiopie Méridionale: Journal De Mon Voyage Aux Pays Amhara***, Oromo Et Sidama, Septembre 1885 à Novembre 1888, Paris, 1890.

BRİCCHETTİ, Luigi Robecchi, ***Nell Harar***, Milano 1896.

BUDGE, Wallis, ***A History Of Ethiopia, Nubia And Abyssinia***, London 1928.

BURLEİGH, Bennet, ***Khartoum Campaign, 1898, Or, The Re-Conquest of the Soudan***, London, Chapman & Hall, 1899, s. 259.

BURTON, Rıchard F., ***First Footsteps in East Africa***, Printed for the Publishers at The Meccan Press, 1894, c. I.

BURTON, Richard F., ***First Footsteps in East Africa; Or, an Exploration of Harar***, London: Longman, Brown, Green and Longmans, 1856, c. 2.

CAUSSE, Alban, DESSE Jasques, Rinbaud, ***Aden, 1880 Histoire d'une Photographie***; http://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/Rimbaud-Aden-1880-comp-1.pdf; 16.09.2015.

CECCHI, Antonıo, ***Da Zeyla', Alle Frontıere Del Caffa***, Roma, Ermanno Loescher & C. 1886.

CHİTTİCK, Nevile, "Kilwa and the Arab Settlement of East African Coast", ***The Journalof Afrıcan History*** 4/2 (1963): 179-190.

CHİTTİCK, Nevile, "The Shirazi Colonisation of East Africa", ***The Journalof Afrıcan History*** 6.1.13 (1965), s. 275-294.

COŞKUN, Kemal, *Hidiv İsmail Paşa Döneminde Osmanlı – Mısır İlişkileri,* Sakarya Üniversitesi Fen-Ed. Fakültesi Tarih Bölümü, Bitirme Tezi, 2001.

CURLE, A. T. "The Ruined Towns of Somaliland", ***Antiquity,*** 1937.

ÇAM, Nusret, "Anadolu Türk Sanatı ile Türkistan Sanatları Arasındaki Benzerlikler Üzerine Bir Deneme", ***Milletler arası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu***, Kayseri, 26-29 Mayıs 1993.

ÇİFTÇİ, Aynur, Nadide Seçkin, "19. Yüzyılda İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapıların Koruma Sorunları", ***Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mim. Fak. e-Dergisi***, 2005, c. 1, s. 1.

DANKOF, Robert, TEZCAN, Nuran, ***Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîl în ahbâr-ı Nîl,*** İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1. Bsk., 2011.

DARKOT, Besim, "Asîr", ***İA***, MEB, İstanbul 1978, c. 1, 674-675.

DARKOT, Besim (1955), "Kızıldeniz" ***İA***, İstanbul, Maarif Matbaası, c. 6, s. 796-798.

DAŞ, Ertan, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500),* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir 2003.

DAŞ, Ertan, ***Erken Dönem Osmanlı Türbeleri***, İstanbul, Gökkubbe, 2007.

DEMİRCAN, Hasan Ali, ***Hayal Şehirler***, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.

DEMİREL, Fatmagül, ***Sultan II. Abdülhamid'in Mirası İstanbul'da Kamu Binaları,*** İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2011.
DENİZ, Bekir, "Ak Kesene: Çu havzasında bir Yapı", ***Bilig***, Bahar 2015, S. 73, s. 141-156.
DOĞANAY, Aziz, ***Klasik Devir İstanbul Hanedan Türbeleri (1522-1604)***, İstanbul, Klasik Marmara Belediyeler Birliği, 2011.
DURSUN, Davut, "Berberâ", ***DİA***, İstanbul 1992, c. 5, s. 477-478.
DURSUN, "Eritre", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 11, s. 302-304.
DURSUN, Davut, "Etiyopya", ***DİA,*** İstanbul, 1995, c. 11, s. 489-491.
DUYMAZ, A. Şevki, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2003.
Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, ***İbn-i Battûta Seyahatnâmesi***, A. Sait Aykut (Çev. İnceleme ve Notlar), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
Ebu İshak İbrahim B. Muhammed El-Farisi El-Kerhi İstahri, ***Mesalikü'l-memalik,*** Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, 1990.
EFENDİOĞLU, Mehmet, ***Arap Olmayan Sahâbîler***, İstanbul, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları Nu:249, 1. Bsk., 2011.
ELDEM, Sedat Hakkı, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Baskı Atölyesi, İstanbul, 1968.
ERASLAN, Cezmi, ***II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti (1856-1908)***, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992.
ERTUĞ, Necdet, ***İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyatı,*** İstanbul, Forart Basımevi, 2006, c. I
ERUZ, A. Fulya, "Memlukler", ***DİA***, 2004, c. 29, s. 97-100.
Evliya Çelebi, ***Evliya Çelebi Seyahatnâmesi***, Seyit Ali Kahraman (Haz.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, c. 2.
FAYDA Mustafa, "Cennetü'l-Muallâ", ***DİA***, 1993, c. 7, s. 387-388.
GARLAKE, P. S., ***The Early Islamic Architecture of the East African Coast,*** Londra, Oxford University Press, 1966.
GEBREMEDHİN, Naigzy, ***Some Traditional Types Of Housing in Ethiopia***, In: Poul Oliver, Shelter in Africa, London, Barrie G. Jenkins, 1971.
GROHMAN, Adolf, "Zeyla'", ***İA***, MEB, İstanbul 1986, c. 13, s. 552-553.
GUILMARTIN, John Francis, "Cidde Savaşı, Nisan 1517: Osmanlının Gücünün Teorik ve Pratik Olarak Hint Okyanusu'na Yansıması", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, İstanbul, Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı, 2008.
GUİDİ, Ignazio, "Habeşistan", ***İA***, MEB, İstanbul 1978, c. 2, s. 7-9.
GÜNEL, Gökçe, Gülşen Dişli, "Yemen'de Bir Osmanlı Eseri: Bekiriye Camii", ***Vakıflar Dergisi***, Aralık 2011 Sy. 36, s. 155-170.
HALAÇOĞLU, Yusuf , "Ahmed El-Mücâhid", ***DİA.***, 1989, c. 2.
HANNA, Nelly, "Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme" Mustafa Macit Karagözoğlu (Çev.), ***Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,*** 2005, c. 3, S. 6, s. 103-116.
HARTMANN, R., "Berberâ", ***İA***, İstanbul, MEB, 1979, c. 2, s. 525.
HASAN, H. İbrahim, ***İslâm Tarihi***, İsmail Yiğit (Çev.), İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1986, c: 4/6.
HAUGHTON, Graves C., "Account Of An Ancient Arabic Grave-Stone, Found At Dhalac-El Kibeer, Near Massowah", ***Abyssinia, Royal Asiatic Society Of Great Britain And Ireland***, c. I. II, No. I (1829), s. 573-579.
HİLLELSON, S.,"Kassala", ***İA***, MEB., 1997, c. 6, s. 397-398.
HÛLAGÜ,M. M., BATMAZ, Ş., ALAN, G., ***Devr-i Hamid (Sultan II. Abdülhamid)***, Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayınları 184, 2011 c. 4, s. 216.

INSOLL, Timothy, ***The Archaeology of Islam in Sub-Saharan Africa***, Cambridge University Press, 2003.
INSOLL, Timothy, ***İslâm Arkeolojisi***, Bahar Tırnakçı (Çev.), İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.
IRVING, T. B., ***İslâm Dünyası***, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, Recai Dönmez L.t.d..Şti., 1992.
İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" ***Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi***, İstanbul, IRCICA Yayınları, 1998, c. 2.
İSKENDERZADE, Lale Avşar, "Göktürk Dönemi İnsan Figürlü Taş Anıtlar", ***Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** 24 / 2010, s. 255-269.
KAHRAMAN, İsmail, "Somali'de Osmanlı İzleri", ***Yedikıta Dergisi***, Mayıs 2014, s. 58-61.
KAVAS, Ahmet, "Afrikada İslâmın Yayılışı" ***Afrika Müslüman Ülke ve Topluluklar, Dinî Kurum Ve Kuruluş Temsilcileri Birinci Toplantısı***, http://www.avrasya-is.org, İstanbul 01-03 Kasım 2006, s. 1-7; 30.05.2014.
KAVAS, Ahmet, "Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti Kuzey Somali'de Zeyla' İskelesi'nin Konumu (1265-1334/1849-1916)", ***İslâm Araştırmaları Dergisi,*** 2001, S. 5, s. 109-134.
KAVAS, Ahmet, "Harar", ***DİA***, İstanbul 1997, c. XVI, s. 107-109.
KAVAS, Ahmet, ***Osmanlı Afrika İlişkileri***, İstanbul, Kitabevi, 2011.
KAVAS, "Somali", ***DİA***, İstanbul 2009, c. 37, s. 373-376.
KAVAS, "Zeyla'", ***DİA***, 2013 İstanbul, c. 44, s. 350-352.
KIZILKAYA, Necmettin, "Zeyla'î, Osman b. Ali", ***DİA,*** 2013, c. 44, s. 354-355.
KIZILTOPRAK, Süleyman, ***15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri***, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
KİNDER, H., HİLGEMANN, W., HERGD, M., ***Dünya Tarihi Atlası***. Leyla Uslu (Çev.), Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2006. c. 2, s. 457.
KORKMAZ, Mehmet, *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri,* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.
KÖKSAL, Aydoğan "Somali", ***DİA***, İstanbul, 2009, c. 37, s. 372 373.
KURDOĞLU, Fevzi "Meşhur Türk Amirali Selman Reis'in Lâyihası", ***Deniz Mecmuası***, 1934, Sayı: 47, s. 67-73.
KUŞÜZÜMÜ, Hamdi Kıvanç, "Kaide, Papuç ve Şerefe Özelliklerine Göre İstanbul Minareleri", ***Vakıf Restorasyon Yıllığı***, İstanbul 2011, S. 2, s. 52-61.
KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri "Şeyhülharem", ***DİA***, İstanbul, 2010, c. 39, s. 90-91.
KÜRKÇÜOĞLU, Cihat, ***Şanlıurfa İli Camileri***, Ankara, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2013.
LAPIDUS, Ira M., ***İslâm Toplumları Tarihi***, Yasin Aktay (Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, c. 1, s. 727.
LEWIS, I. M., "The Somali Conquest of the Horn of Afrıca", ***The Journal Of African History***, 1960, c. 1, No. 2, s. 213-230.
LITTMANN, Enno, "Adal", ***İslâm Ansiklopedisi***, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1978, c. I, s.124-125.
LITTMANN, Enno, "Harar", ***İslâm Ansiklopedisi***, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1987, c. 5-I, s. 225-226.
Mahmut Zeyn El Abidin, **Suudi Arabistan'da Ayakta Kalan Osmanlı Eserleri Seçme Örnekler**, Salih Özer (Redaksiyon), Riyad 2011.
Mehmed Muhsin, ***Afrika Delili,*** Kahire, 1316/1898.
MITCHELL, Peter, Paul Lane, The Oxford Handbook of African Archaeology, Oxford Universty Press 2013.

Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed Kettani, ***et-Teratibü'l-idariyye***, 1382/1962; Ahmet Özel (trc.), İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, c. 1.

MUKHTAR, Mohamed Haji, "Zayla", ***Historical Dictionary of Somalia, New Edition***, African Historical Dictionary Series, No.87, The Scarecrow Press. Inc. Lanham. Maryland. And Oxford 2003.

MUNRO-HAY, Stuart ***Ethiopia, The Unknown Land: A Cultural And Historical Guide***, I.B.Tauris, 2002.

NOUR Tarig Mohamed, **"**Siyah Afrika'da Osmanlı Şehirleri"***, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi***, 2005, c. 3, S. 6, s. 155.

ORHONLU, Cengiz***, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*** Ankara 1996.

ÖMER, Lütfi, ***Ümit burnu Seyahatnâmesi***, Hüseyin Yotulmaz (Çev .) İstanbul 1994. ÖZ, Tahsin, ***İstanbul Camileri***, Ankara, T.T.K., 1962, c. 1.

ÖZBARAN, Salih "Osmanlılar ve Hint Okyanusu (Sorunlar, Yorumlar, Beklentiler)", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı, İstanbul 2008, s. XIV.

ÖZCAN, Abdülkadir "Karakol", ***DİA***, 2000, c. 44, s. 430-431.

ÖZEL Ahmet, "Afrika" ***DİA***, İstanbul 1988, c. 1, s. 435-439.

ÖZER, Bülent, "Mimaride Üslûp, Batı ve Biz", ***Mimarlık***, 1965 Yıl 3, S. 11, s. 17-28.

ÖZER, Sevda Özkaya, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2007.

ÖZEY, Ramazan, ***Afrika Coğrafyası***, İstanbul, Aktif Yayınları, 2009.

ÖZKAN, Abdullah, ***Bir Zamanlar Osmanlı: İmparatorluğun Üç Kıtadaki İzleri***, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012.

ÖZKAN, Selma, *Edirne Türbeleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 1995, s. 10.

ÖZTUNA, Yılmaz, ***Devletler ve Hanedanlar: İslâm Devletleri***, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

ÖZTÜRK, "Etiyopya", ***DİA***, İstanbul 1995, c. 11, s. 491-496.

ÖZTÜRK, Levent, ***Hz. Muhammed'in Habeşistan'la Münasebetleri***, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

PANKHURST, Richard, *The Ethiopian Borderlands: Essays in Regional History from Ancient Times to the End of the 18th Century*, Erıtrea, The Red Sea Press, Inc. Publıshers & Dıstributors of Third World Books, Copyright, 1997, s. 127.

PAULISCKE, Phılıpp, Dominik Kammel, ***Harar***, ***Forschungsreıse, Nach Den Somâl-Und Galla-Lânderi***, Ost Afrıkas, Leıpzıg: F.A. Brockhaus, 1888.

PHIPPS, P. R., "Hartum", ***İA***, İstanbul, MEB, 1987, c. 5-1.

PITCHER, Donald Edgar, ***Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası***, Bahar Tırnakçı (Çev.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

POGGİALİ, Ciro, *Rıcordı Del "Closed Country" Quando Un Lembo Dı Somalıa Sı Chıamava "Somalıland"*, Touring Club Italiano, 1941.

RAYNE, H., ***Sun, Sand And Somals***, London 1921.

Receb Muhammed Abdülhalim, ***El-Alâkâtü's-Siyasiyye Beyne'l-Müslimi'z-Zeyla'' Ve Nasara'l-Habeşi Fî Unsuri'l-Vusta***, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1985.

RINEHARD, Robert, "Historical Setting", ***Somalia a Country Study***, Washington, The American Universty Press, 1982.

SALİMİ, Amineddin, ***İslam Ülkelerinde Çağdaş Cami Mimarisi Sorunsalı***, Yakındoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Lefkoşa 2013.

SARAY, Mehmet, "Türkmenistan", ***DİA,*** 2012, c. 41, s. 601-605.

SARI, Ali, *Medine'deosmanlı Dini İmar Faaliyetleri: Mescid-İ Nebevi Örneği* (1818- 1861), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

SCHACHT, Joseph, Merdiven Minare, ***Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi 19 - 24 Ekim 1959 [Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (1959: Ankara)],*** Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1962.

SCHLEIFER, J., "Hadramut", ***İA***, İstanbul, MEB, 1978, c.5-1, 56-61.

SCHOFF, Wılfred H., ***The Perıplus Of The Erythrean Sea***, New York: Longmans, Green and Company, 1912.

Sebilürreşad, "Habeşistan Mektupları", Haziran 1330, c. 12, Sy. 301.

Sebilürreşad, "Habeşistan – Harrar", (Mayıs 1330), c. 12, Sy. 299.

SİFİL, Ebubekir, ''Zeyla'î, Abdullah b. Yûsuf", ***DİA,*** 2013, c. 44, s. 352-354.

SİMONIN, L., Journal De M. Henri Lambert, ***Le Tour Du Monde Nouveau Journal Des Voyages***, Assaaıné Près Des Iles Moussah (Afrıque) Le 4 Juin, 1855-1859.

ŞAHİN, Reyhan "Kızıldeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567)", ***Studıes Of The Ottoman Domain***, Ağustos 2013, c. 3, S. 5, s. 35-48.

ŞAHİN, Bilge, "Somali Cumhuriyeti", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Ülke Profilleri Serisi, Ankara 2011.

ŞAHİN, Bilge, *Somali'de Devletsizlik Deneyimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Şehbal, 87 (1 Kanuni evvel 1329 ?).

TANDOĞAN, Muhammed, "Kızıldeniz'in Stratejik Dehlek Adaları ve Osmanlı İdaresindeki Konumu", ***Avrasya Etüdleri***, 40/2011-2, s. 259-285.

TARAKÇI, Nejat, "Osmanlı ve Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki Deniz Stratejilerinin Karşılaştırılması ve bölgedeki Etkileri", ***Uluslar Arası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2009, II. Oturum.

Tarig Mohamed Nour, *Sevâkin'de Türk-İngiliz Rekabeti***,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s. 13.

TEZCAN, Nuran "Evliya Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri Nil Haritası", ***Toplumsal Tarih Dergisi***, Sy. 207, 2011, s. 58-63.

TEZCAN, Nuran "Nil Haritası İle Seyahatname Arasındaki Paralellikler", ***Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu***, 2010, 785-797.

TOP, Mehmet, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları* (*XIV-XV. YÜZYIL),* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi, Van 1997.

TOPUZ, Hıfzı, ***Kara Afrika ve Türkler***, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.

TRİMİNGAM, J., Spencer, ***İslâm in East Afrıca***, Oxford, 1952.

TUCHSCHERER, Michel, ''XVI. Yüzyıl Sonlarından XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Kızıldeniz'de Osmanlı Donanması'', Zeki Arıkan, (çev.), ***Türk Denizcilik Tarihi***, İstanbul, T.C. Deniz Basımevi, 2009, c. I, 213-223.

UÇAR, Ahmet, ***140 Yıllık Miras: Güney Afrika'da Osmanlılar***, İstanbul, 2000.

UĞUR, Hatice, ***Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar***, Küre Yayınları, İstanbul 2005.

UM, Nancy, "Eighteenth-Century Patronage İn Ṣanʿāʾ: Building For The New Capital During The Second Century Of The Qāsimī İmamate" ***Proceedings of the Seminar for Arabian Studie***, c. 34, Papers From The Thirty-Seventh Meeting Of The Seminar For Arabian Studies Held İn London, 17-19 July 2003 (2004), pp. 361-375.

UM, Nancy, "Greenlaw's Suakin The Limits Of Architectural Representation And the Continuing Lives Of Buildings In Coastal Sudan", ***African Arts***, Winter 2011, Volume 44, Number 4, pp. 36-50.

UM, Nancy, "Reflections on the Red Sea Style: Beyond the Surface of Coastal Architecture", ***Northeast African Studies***, Vol. 12, No. 1, 2012, pp. 243–272.

UYSAL, Ali Osman, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler" ***DTCF Dergisi***, c. 33, sy.1-2, Ankara 1990, s.505-533.

ÜLGEN, Aygün, ***Klasik Devir Minareleri, Osmanlı Cami Planında Minarenin Konumu***, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1996.

ÜLKEKUL, Cevat, "Osmanlı Süveyş Kaptanlığı ve Selman Reis", ***Uluslararası Türk Deniz Gücü Tarihi Sempozyumu***, İstanbul, Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanlığı, 2008

ÜLKÜ, Osman "Osmanlı Mparatorlugu'nda Savunma Sistem Olarak Tabya Mimarisi", ***Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi***, Sy. 27, Erzurum, 2007, s. 245-270.

ÜNKAZAN, Servet, ***Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askeri Mimari***, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006.

VAROL, M. Ahmet, "Gözden Uzak Bir İslâm Beldesi: Somali", ***Ribat Dergisi***, Şubat 2007, S. 290, s. 35.

WAGNER, Ewald, "Hâkim b. Ibrahim b. Ahmed", ***Encyclopaedia Aethiopica: D-Ha***, Otto Harrassowitz Verlag, 2003, c. 2.

WELLBY, Montagu Sinclair, ***Twixt Sirdar & Menelik: An Account of A Year's Expedition From Zeyla' To Cairo Through Unknown Abyssinia***, London, Harper&Brothers Publıshers, 1901.

YAVUZ, Şeyda, ***Süsleme Sanatlarında Rumi Motifi ve Tarihsel Gelişimi***, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz, ***Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları=Ottoman Architectural Works Outside Turkey***, Ankara: Dışişleri Bakanlığı, 1989.

YILDIRIM, Kâzım, "İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri Ve Önemi", ***PAÜ. Eğitim Fak. Derg.*** 1998, S.4, s. 30-35.

YILDIRIM, Muhammet, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İsparta 2001.

YILDIZTAŞ, Mümin, Sebahattin Bayram, H. Yıldırım Ağanoğlu, ***Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen***, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nu: 92, 2008.

INTERNET KAYNAKLARI:

*Afrika Haritası, Cedid Atlas Tercümesi, Raif Mahmud Effendi, 1803 http://osmanlitarihiresimleri.blogspot.com.tr/2015/01/cedid-atlas-tercumesi-raif-mahmud.html; 13.07.2016

*Ahmet Kavas, ***Afrika'da İslam'ın Yayılışı*** *Başlıklı Tebliği***,** http://www.avrasya-is.org/eski/dosyalar/toplanti_yayinlari/356_20080104231254_doc.doc; 21.02.2014.

*Ahmet Kavas Hoca ile Afrika'yı Konuştuk, http://www.beyazhaberler.com/?p=1018; 26.08.2014.

*Behram Kılıç, Berbera'daki Osmanlı mirası dimdik ayakta, http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-34009-173-berberadaki-osmanli-mirasi-dimdik-ayakta.html, 10.02.2014.

*Buğdaycı Begüm "Buhur (Tütsü Kullanımının Tarihi Serüveni Hakkında Bir Değerlendirme", http://kisacames.blogspot.com.tr/2015/03/buhur-tutsu-kullaniminin-tarihi.html; 03.07.2016.

*Cumba: https://tr.wikipedia.org/wiki/Cumba; 31.10.2015.

*De Roode Zee met de kusten van Arabien, en het Naauw tussen Aden en Zeila tot aan Bassora (Amsterdam 1700). http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85929542/f1.zoom.r=zeila.langEN

*Edward Arnold, ***Khartum And Omdurman,***; London & New York**,** Standford's Geogl Estabt, London, 1896.

https://www.mirrorservice.org/sites/gutenberg.org/4/1/0/3/41035/41035-h/41035-h.htm

*From Western Arabia and The Red Sea, Geographical Handbook Series B.R. 527, [U.K.] Naval Intelligence Division, June 1946); (http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/suakin_1946.jpg).

* Gönül Öney, "Mısır'da Osmanlı Mimarisi'nin Sentezi", ttp://dergipark.ulakbim.gov.tr/std/article/viewFile/5000172064/5000155208; 07.07.2016.

*Habeşistan'da Şehbender Mazhar Bey Öncülüğünde Teşkil Olunan Kızılay Şubesi, Etiyopya, Harar, 1914 https://www.facebook.com/hazretifatih/photos/a.406494060894.190625.20253260894/10153104273335895/?type=1&theater; 14.06.2016.

*Harar, http://www.delcampe.net/page/item/id,264579457,var,78964-Harar-Panorama-Vısto-Dallo-Hakım-Gara-1936,language,E.html; 12.07.2016.

*Hayal Atlası, http://www.hayalatlasi.com/somaliland.html; 07.09.2015.

*http://roadsandkingdoms.com/2013/the-grave-robbers-of-hargeisa/; 27.10.2015.

*http://www.panoramio.com/photo/13886540, 09.09.2013.

*http://roadsandkingdoms.com/2013/the-grave-robbers-of-hargeisa/; 27.10.2015.

*L. Simonın, Journal De M. Henri Lambert, ***Le Tour Du Monde Nouveau Journal Des Voyages***, Assaaıné Près Des Iles Moussah (Afrıque) Le 4 Juin, 1855-1859. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k34380v/f4.image.langEN; 09.07.2014.

*Lic Yasu, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Yasu_V.jpg; 14.06.2016

*Mohamud Kadigia Ali, Bianchini Roberto, Maimone Francesco. 2006. Harar in Maps. Atlas of the Ancient Walled City of Harar, Rome and Harar: University 'La Sapienza', CIRPS. http://portal.svt.ntnu.no/sites/ices16/Proceedings/Volume%203/R.%20Bianchini,%20K.%20A.%20Mohamud,%20and%20F.%20Maimone%20%20The%20Geography%20of%20the%20Ancient.pdf

*Mustafa Öztürk, Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi, http://www.historystudies.net/Makaleler/99162080_Mustafa%20ozt%C3%BCrk.pdf; 01.09.2014.

*Müşrefiye: https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BC%C5%9Frefiye; 31.10.2015.

*Nuran Tezcan, Evliya Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri Nil Haritası, http://www.aai.uni-hamburg.de/tuerkeieuropa/Nuran-Tezcan.pdf; 21.01.2014.

*Ottoman Built Saylac (Zeila) Governor House, 1850, s. Somaliland. http://historum.com/middle-eastern-african-history/68618-little-known-drawings-pictures-somalia-s-heritage-2.html; 05.08.2015.V

*Ömür BAKIRER, , Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil Malzeme ve Tezyinat Özellikleri, http://www.restorasyonmerkezi.com/forum/content.php?78-Anadolu-daX%EF%BF%BD%EF%BF%BD%EF%BF%BD-Y%EF%BF%BDzy%EF%BF%BDl-Tu%EF%BF%BDla-Minarelerinin-Konum-%EF%BF%BDekil-Malzeme-Ve-Tezyinat-%EF%BF%BDzellikleri; 12.03.2014.

*Rich. Stuert, Chart of the Bay of Zeyla' From Geometrical Observations, 1810 http://purl.pt/17104/5/hg-2675-a_JPG/hg-2675-a_JPG_24-C-R0150/hg-2675-a_0560_est_t24-C-R0150.jpg; 08.10.2015.

*Simone Tarsitani, "Zikri rituals in Harar, Ethiopia", http://www.open.ac.uk/Arts/music/zikri/index.shtml; 04.11.2015.

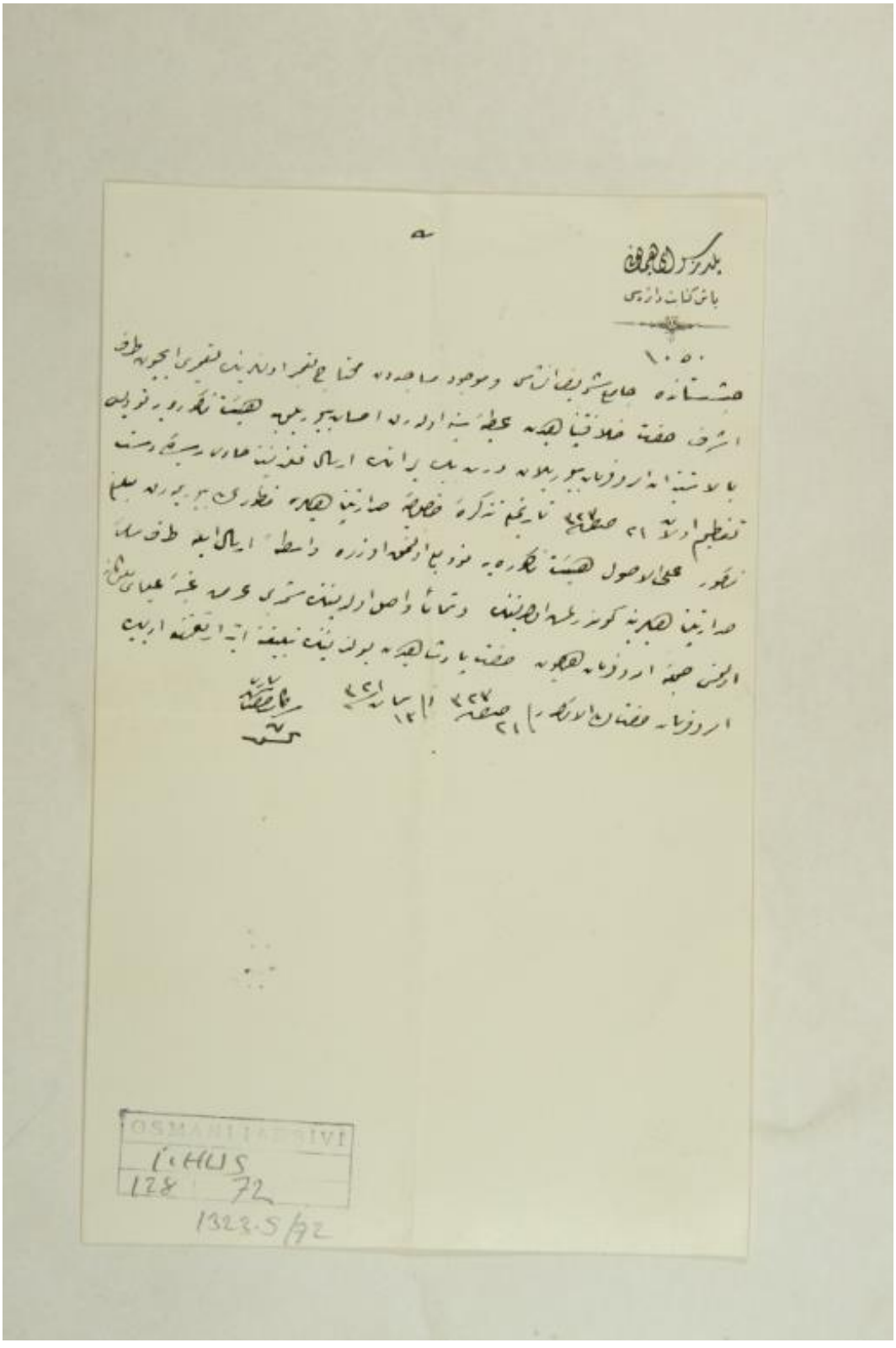
*Somali Haritası: http://www.un.org/depts/Cartographic/map/profile/somalia.pdf, 28.01.2014

*The political economy of Harari-Oromo relationships (1554-1975), http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:2127, 22.10.2015.

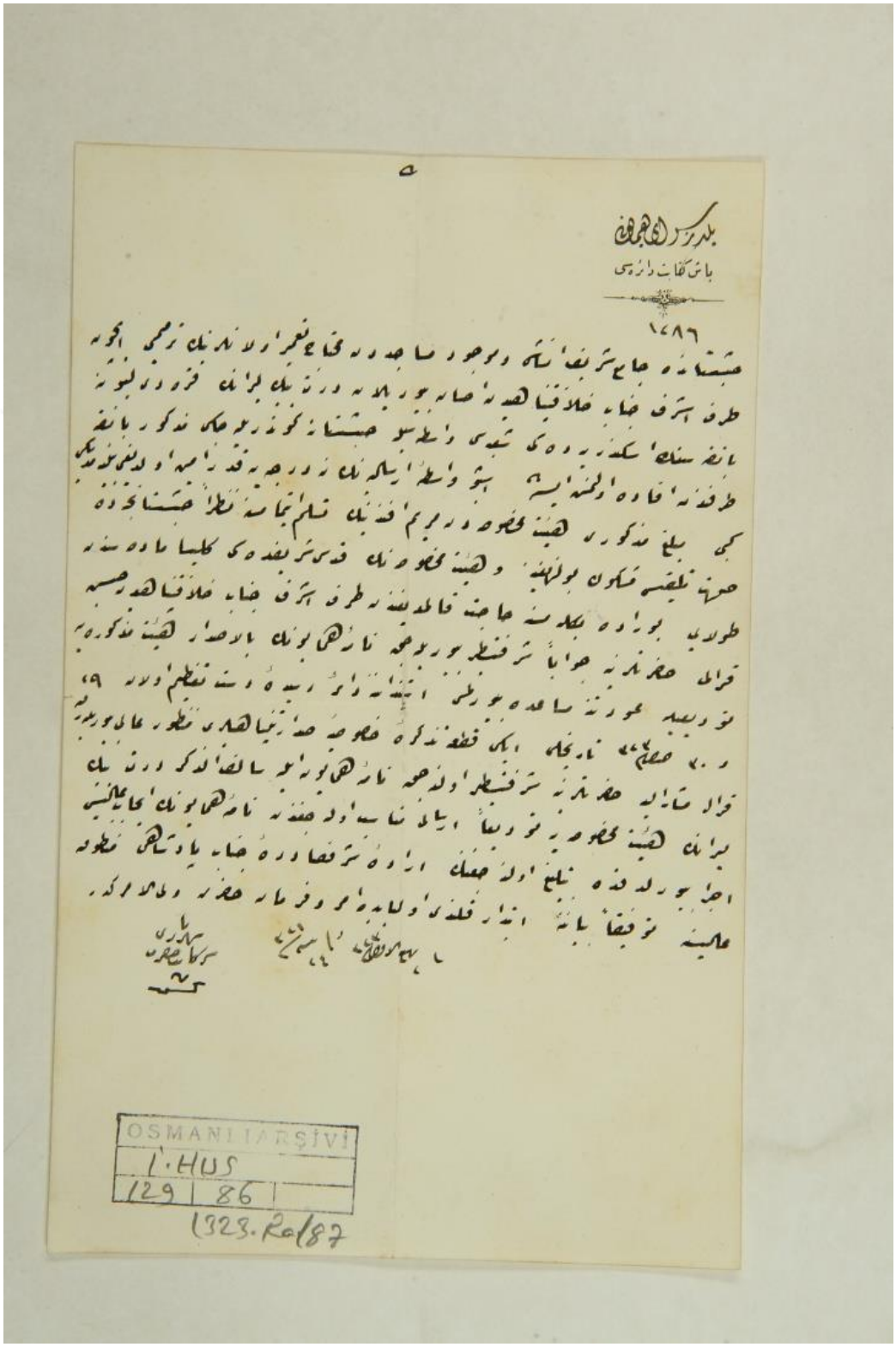
*Yafa'da İngiliz Hastanesi, 1870-1900. http://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/yafa-da-i%CC%87ngiliz-hastahanesi/vAEAYN1DaMKdXg?exhibitId=ARTP3HZa&hl=tr; 07,05.2014.R

*Yusuf Fadl Hasan, "Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri", Hasret Dikici Bilgin (Çev.), Hartum Üniversitesi, http://www.tasamafrika.org/pdf/yayinlar/32-YFADL.pdf; 21.05.2016.

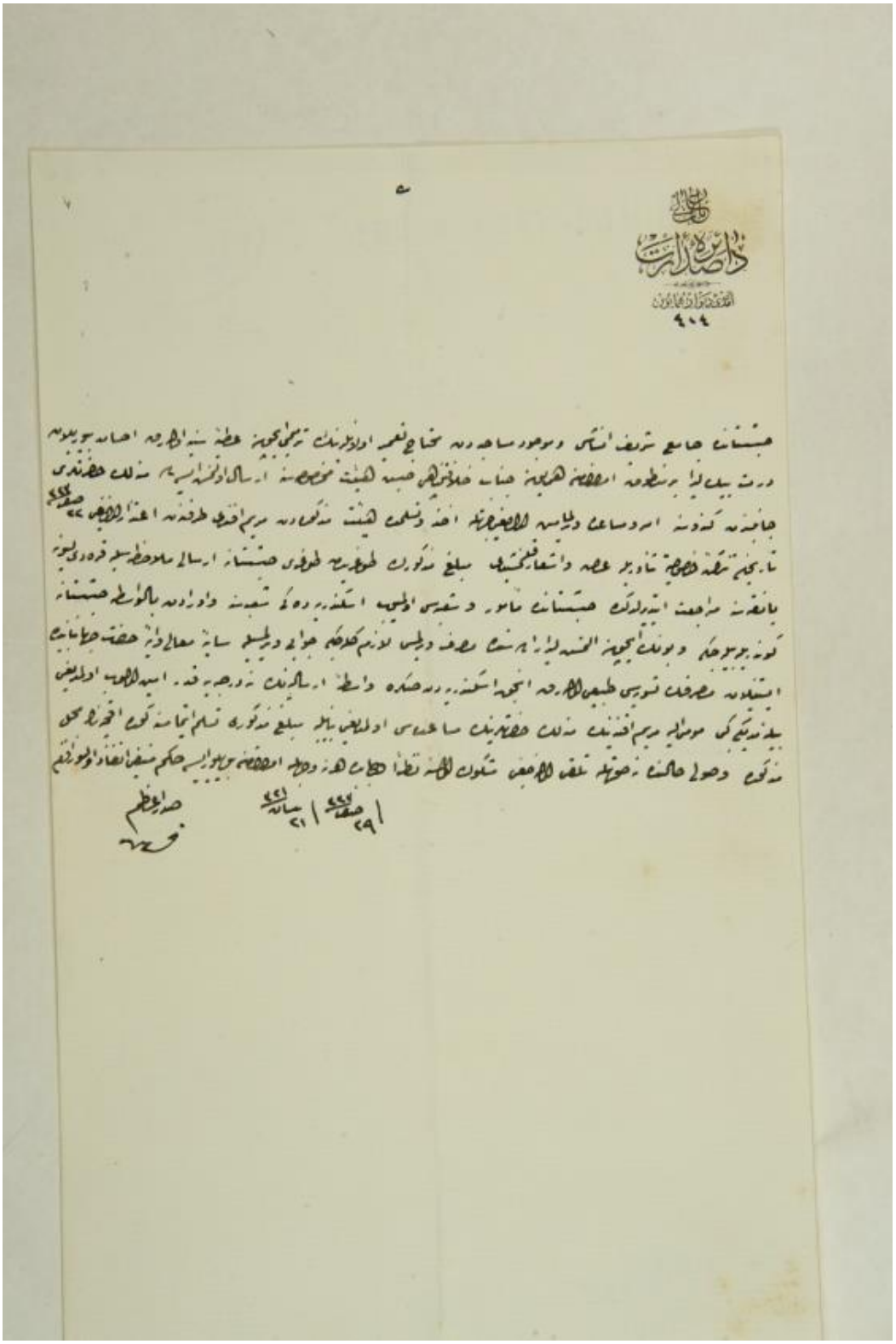
ARŞİV BELGELERİ

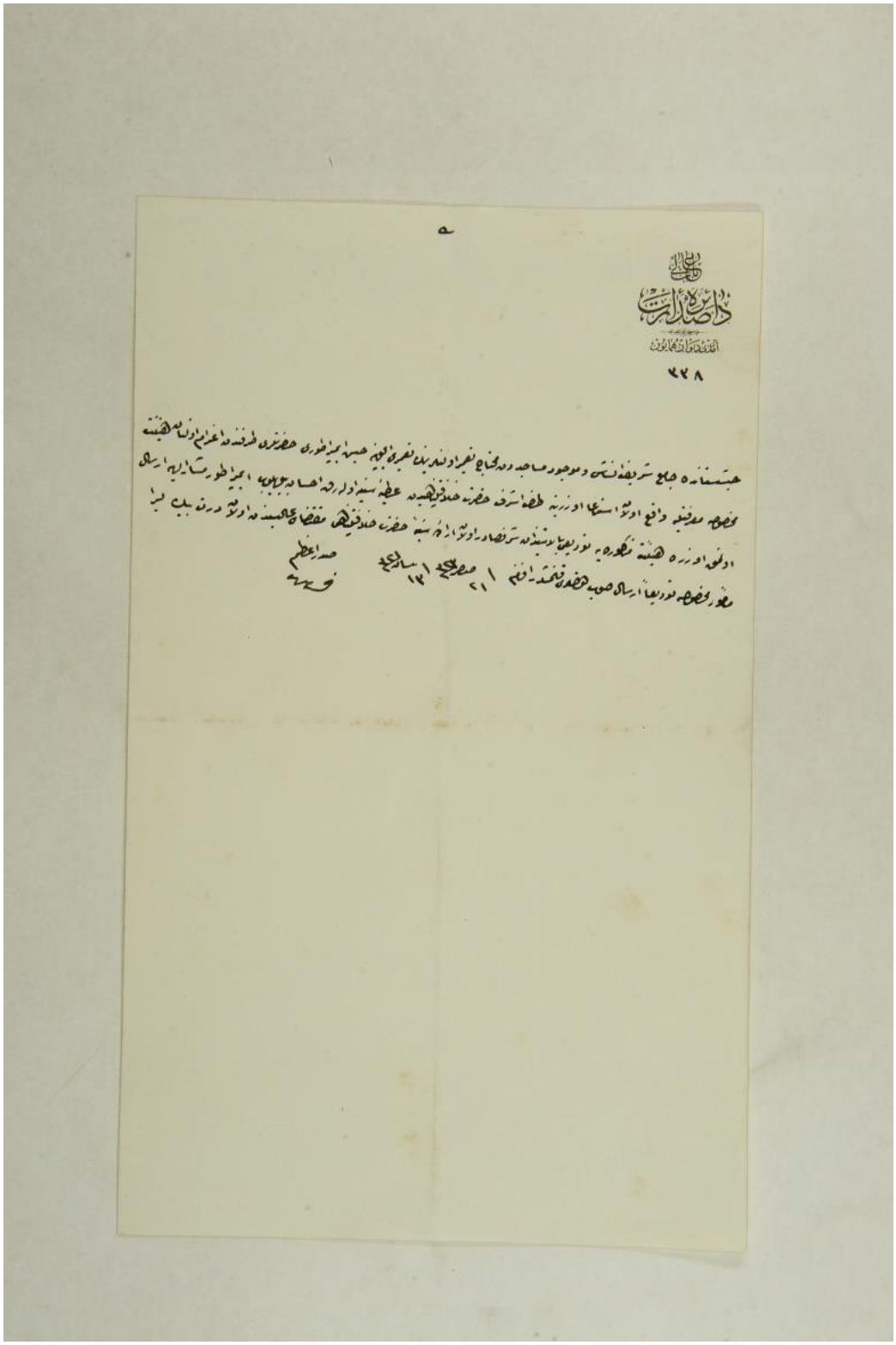
Arşiv Belgesi 1 İ.HUS 128 - 72 Yıldız Sarayı Hümayunu Başkitâbet Dairesi 1050.

Arşiv Belgesi 2 İ.HUS 128 - 72 Yıldız Sarayı Hümayunu Başkitabet Dairesi 1286.

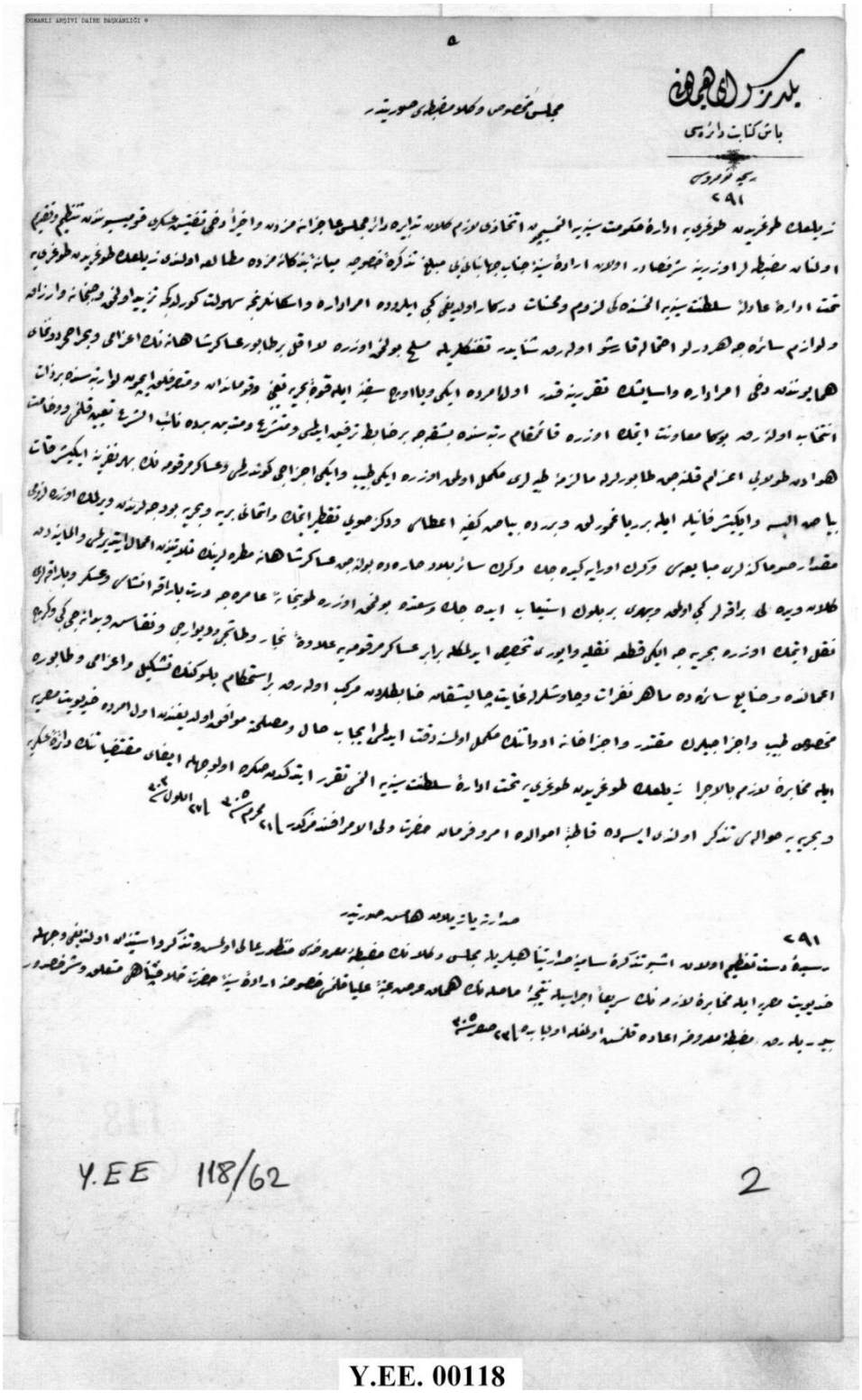

Arşiv Belgesi 3 YA. HUS 486 - 165. 29 Safer 1323 ve 21 Nisan 1321.

Arşiv Belgesi 4 YA HUS 486 - 113. 21 Safer 1323 ve 13 Nisan 132.

Arşiv Belgesi 5 İ.HR 395-22. 473.

Y.EE. 00118

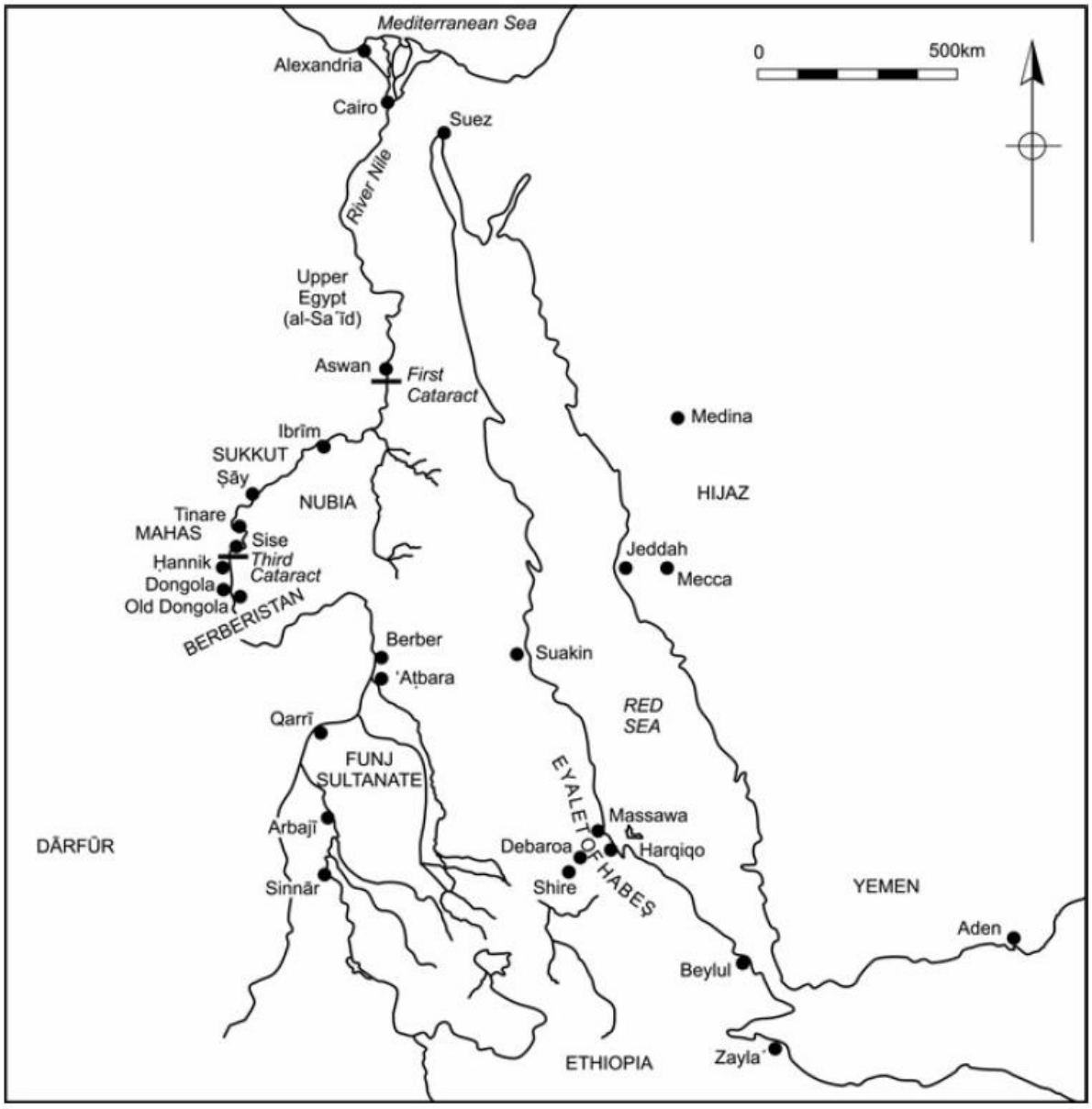
Arşiv Belgesi 6 Y.EE 118 62.

HARİTALAR

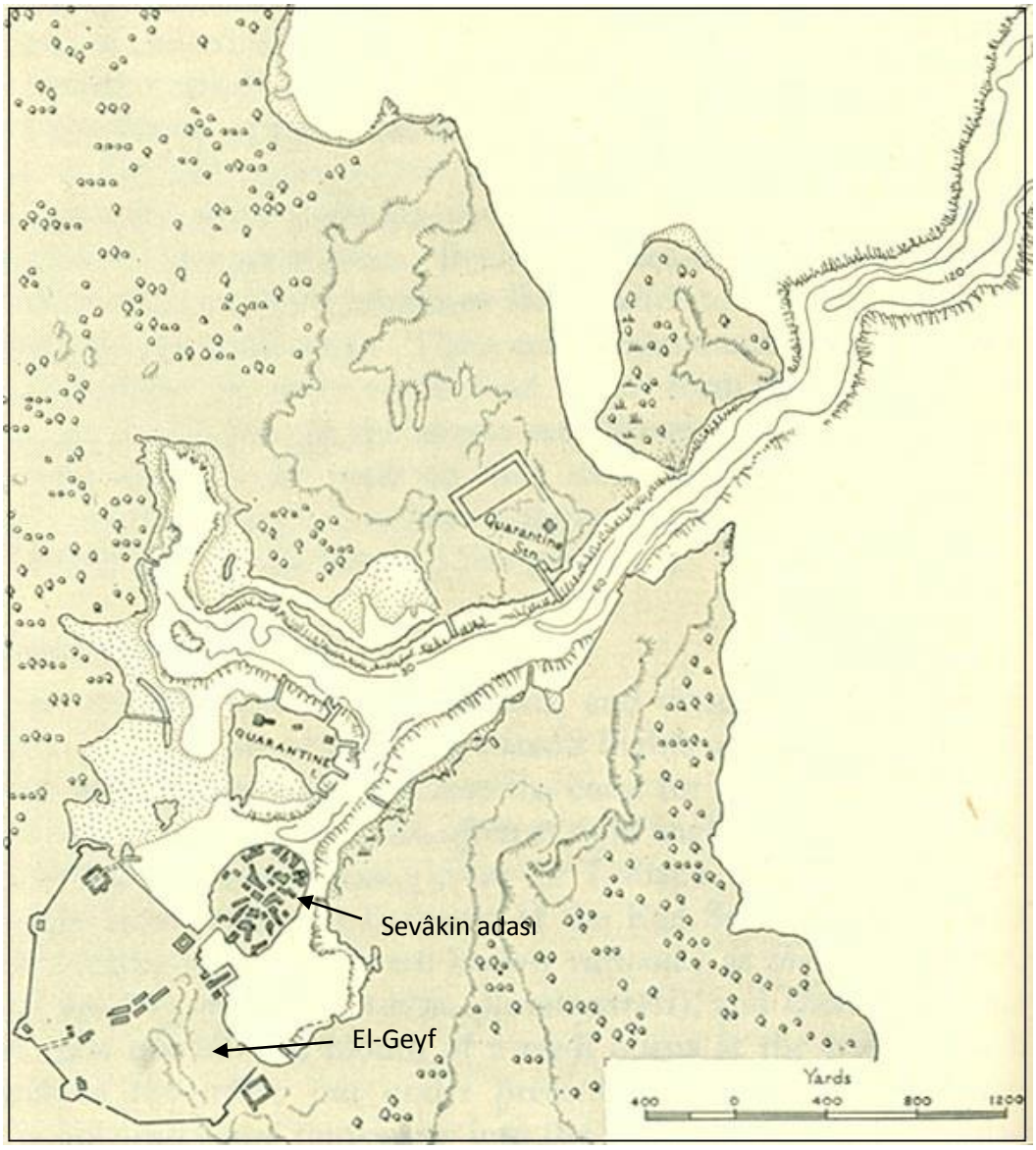
Harita 1 Afrika Kıtası

(Cedid Atlas Tercümesi, Raif Mahmud Effendi, 1803).

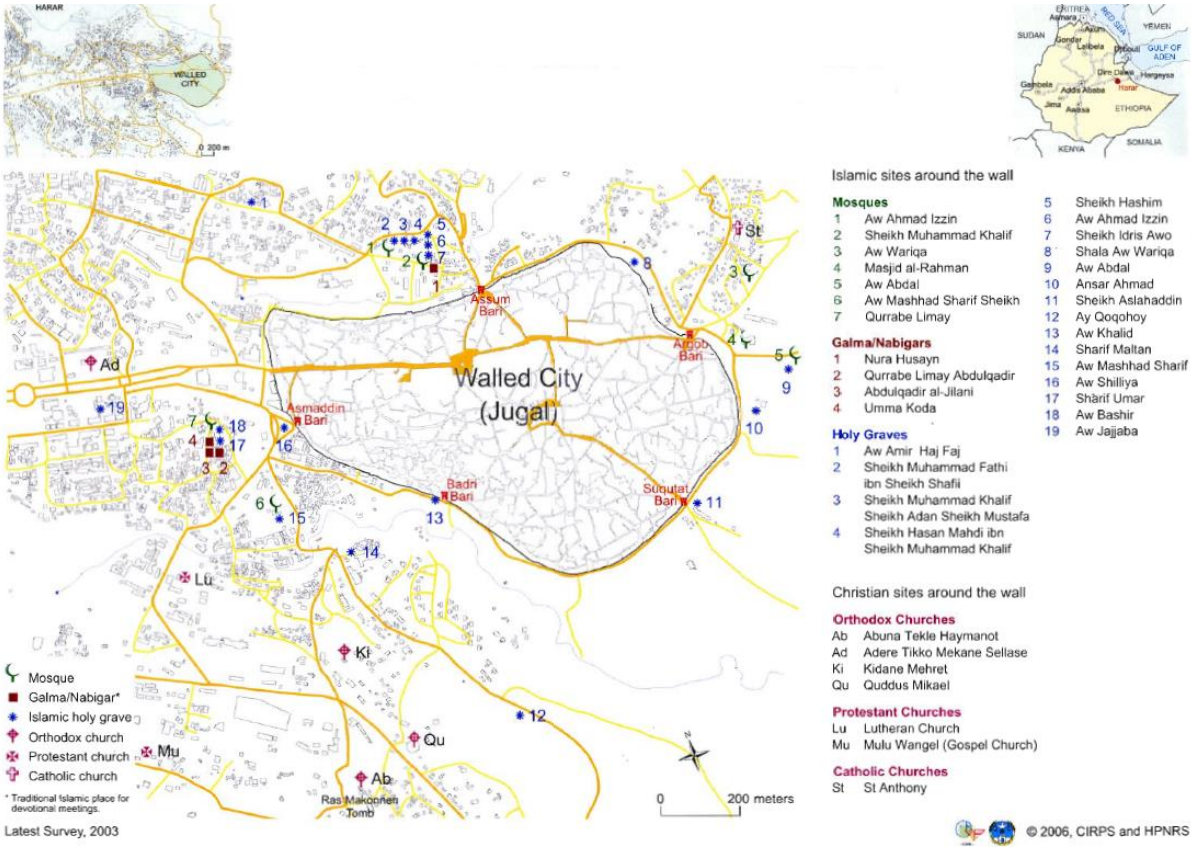
Harita 2 Osmanlı Dönemi Habeş Eyaleti'nden bazı şehirler

(Peacock, "The Ottomans And The Funj Sultanate In The Sixteenth And Seventeenth Centuries", 2012).

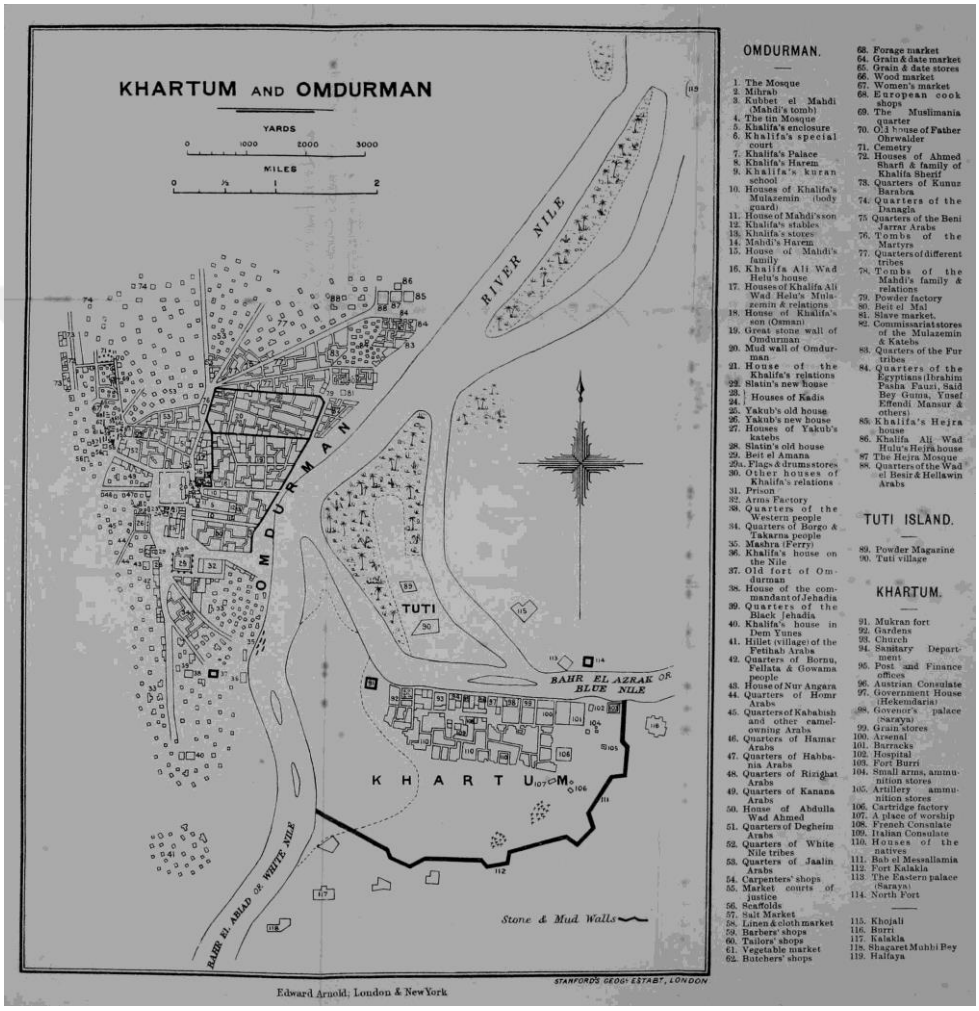
Harita 3 Sevâkin

(http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/suakin_1946.jpg).

Harita 4 Harar.

(Mohamud Kadigia Ali v.d.,. 2006).

Harita 5 Osmanlı Devleti'nin kurduğu Hartum şehrinde XIX. yüzyılda İngilizler tarafından inşa edilen surlar.

(Edward Arnold, ***Khartum And Omdurman,*** 1896).

Harita 6 Somali

(http://www.un.org/depts/Cartographic/map/profile/somalia.pdf, 28.01.2014).

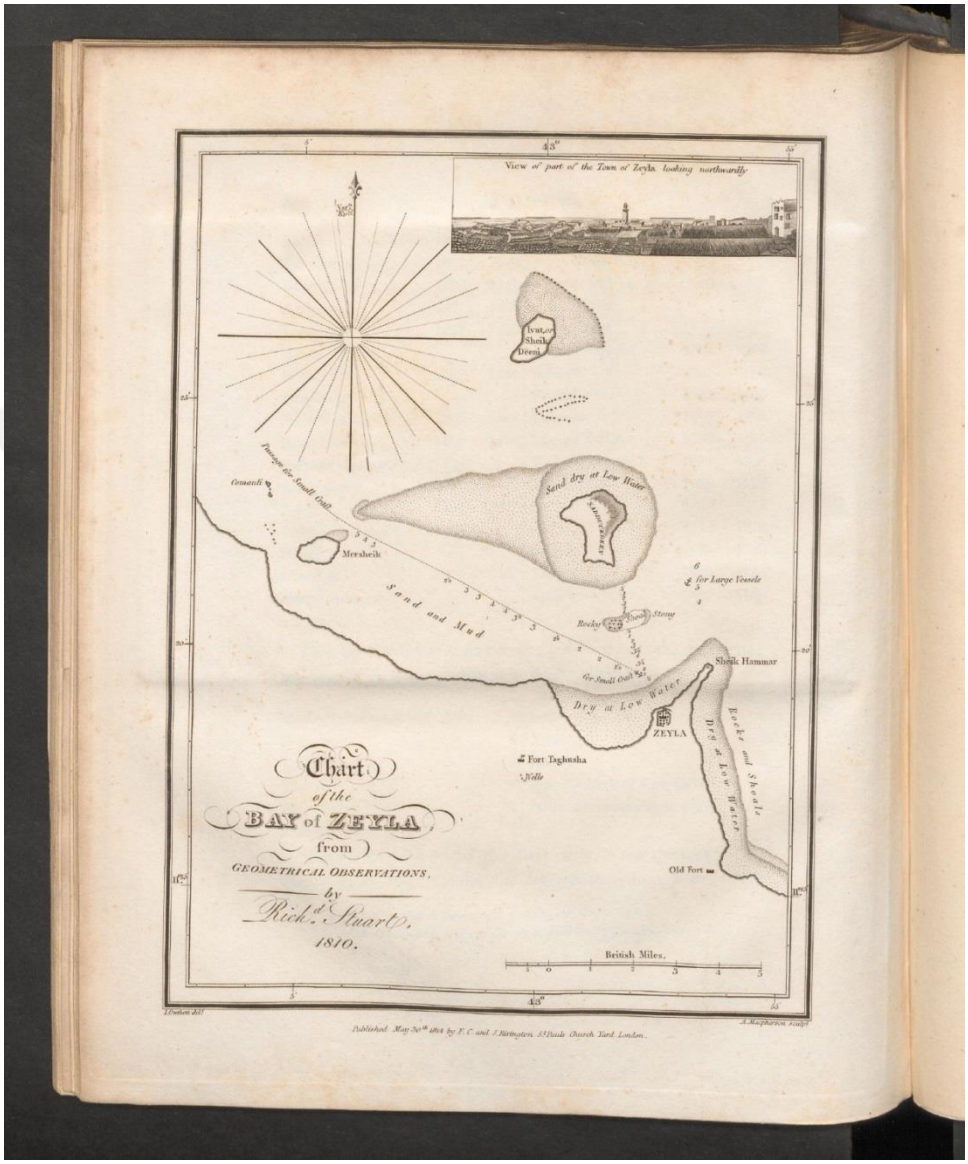
Harita 6a Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîl în ahbâr-ı Nîl

(Dankof, Tezcan, ***Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîl în ahbâr-ı Nîl***, 2011).

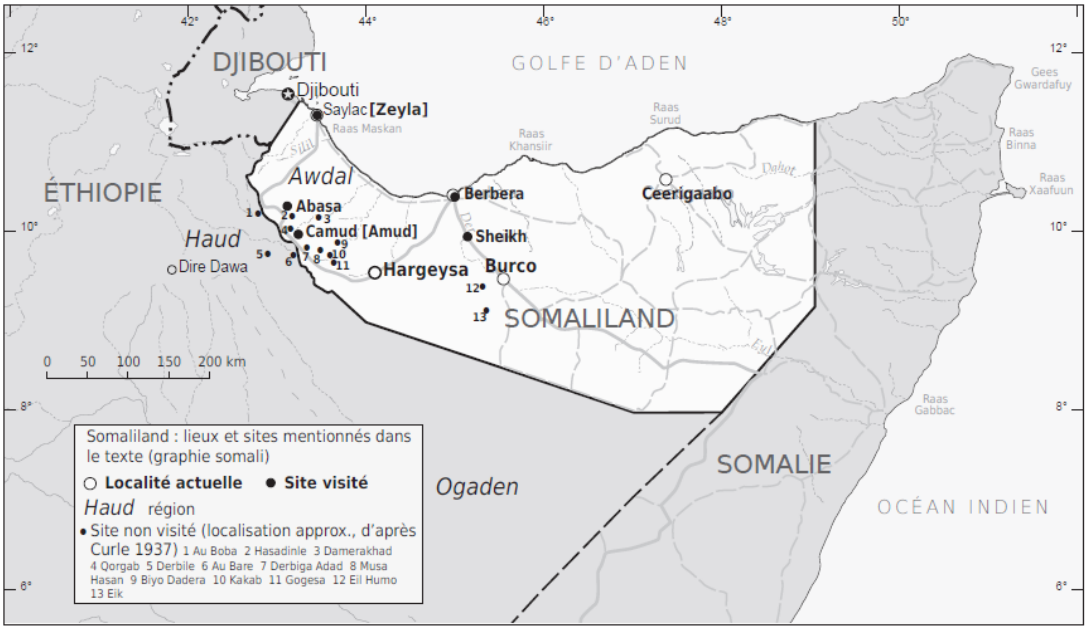
Harita 6b Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîl în ahbâr-ı Nîl

(Dankof, Tezcan, ***Evliyâ Çelebi'nin Nil Haritası "Dürr-i bî-misîl în ahbâr-ı Nîl***, 2011).

Harita 7 Zeyla'

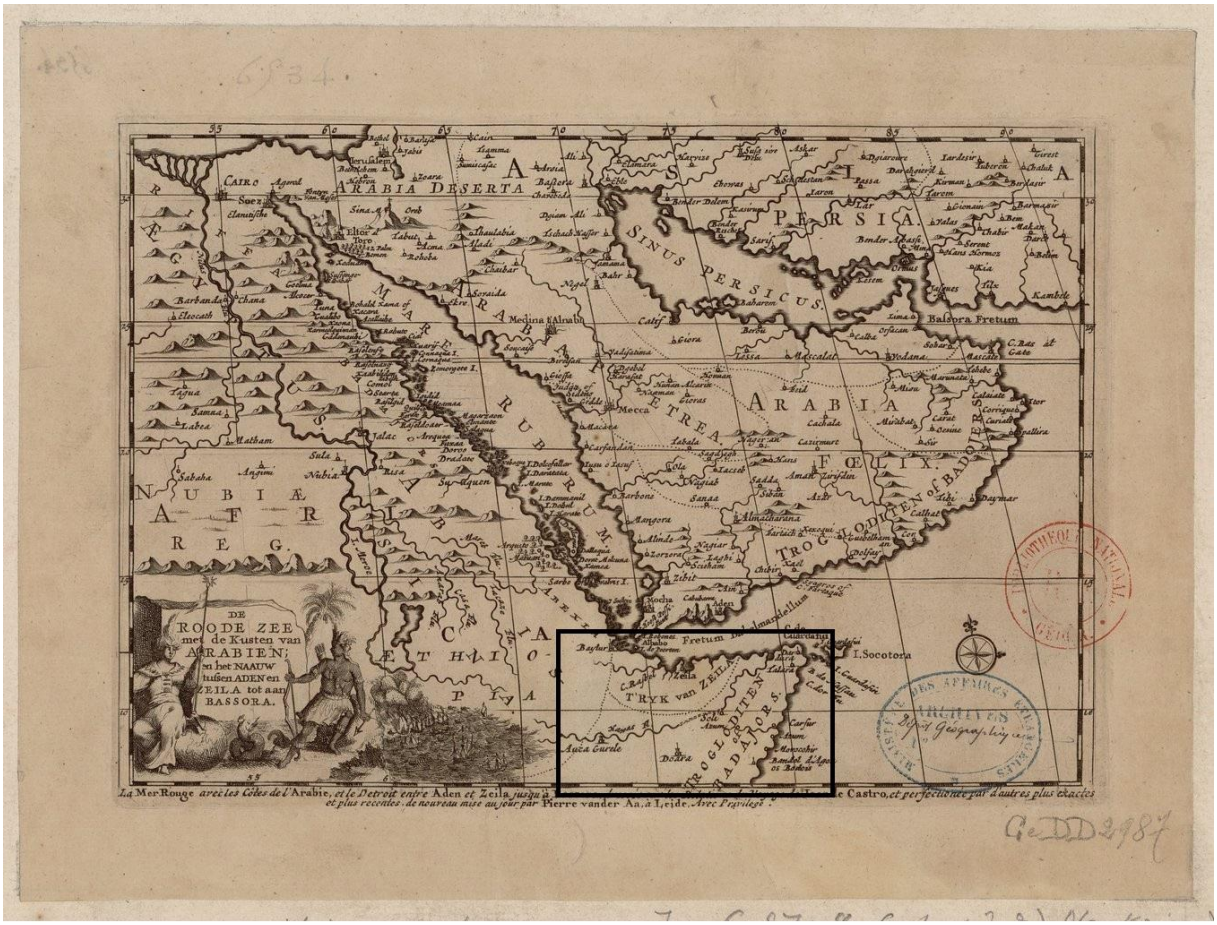
(Rıch. Stuert, ***Chart Of The Bay Of Zeyla' From Geometrical Observations***, 1810).

— Carte du Somaliland et zones visitées en 2001

Harita 8 Somaliland, ortaçağ şehirleri

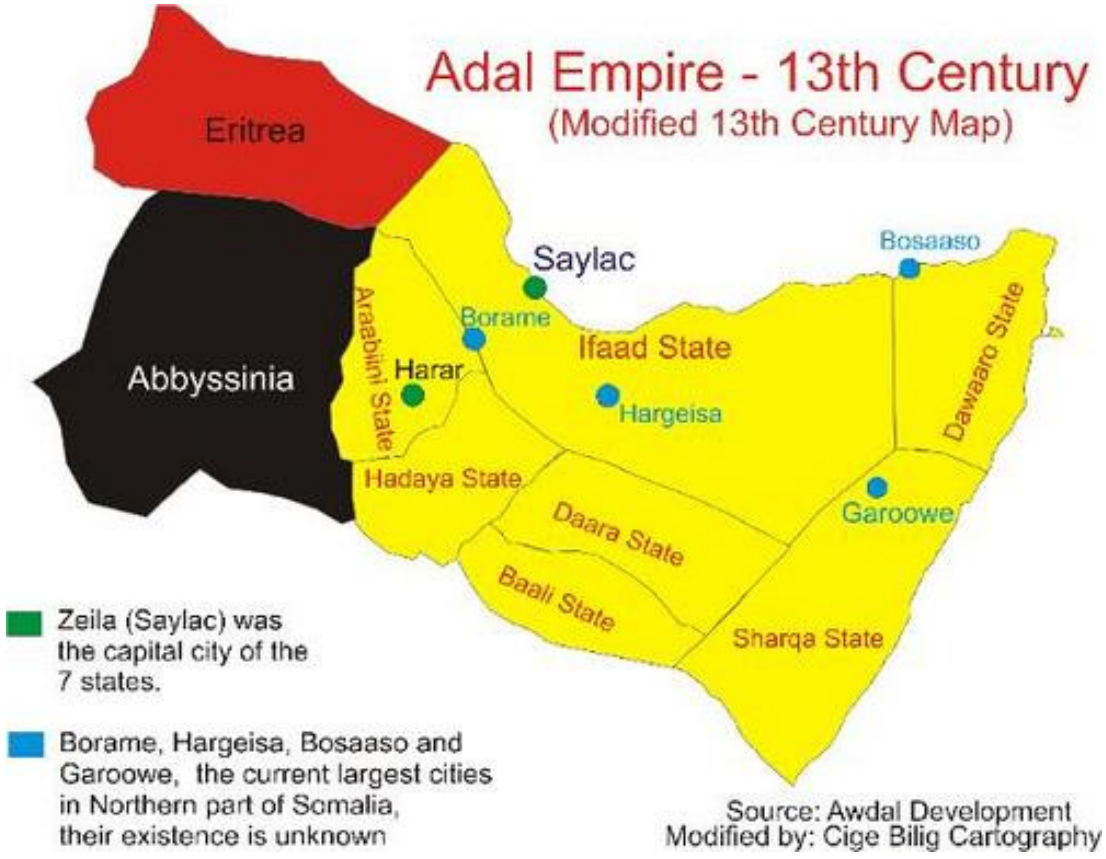
(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Harita 9 Haritada geniş bir bölge Zeyla'olarak gösterilmektedir.

(Amsterdam 1700, http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b85929542/f1.zoom.r=zeila.langEN).

Harita 10 Adal İmparatorluğu

(http://www.somalilandpatriots.com/news-8882-0%20Zeyla'%20camiler%E2%80%8F; 05.03.2014).

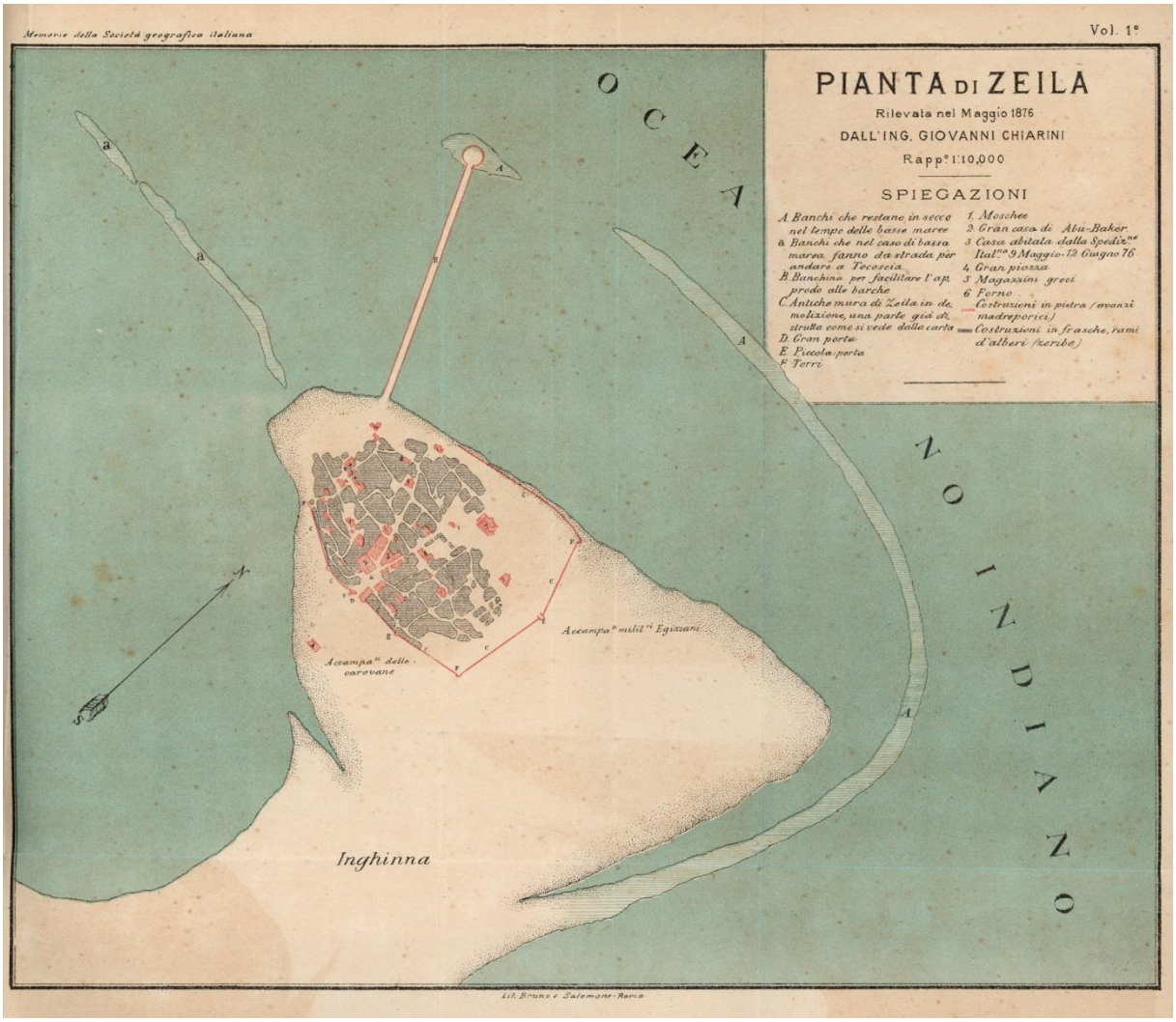
Harita 13 Afrika Boynuzu, M.S. 1650

(http://understandingthehorn.berkeley.edu/horn-africa-1650-ce; 08.07.2015).

Harita 12 Horn of Africa, M.S. 1730.

(Horn of Africa in 1730 c.e. http://operationoverload.wordpress.com/category/mogadishu/; 08.07.2015).

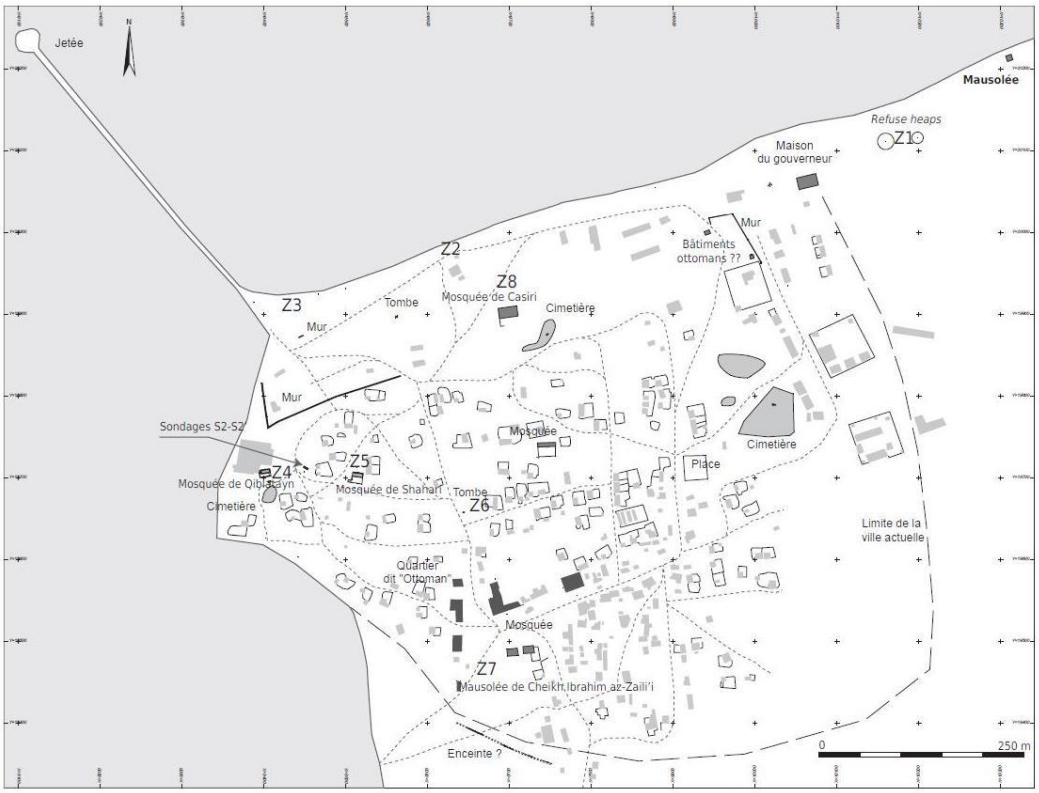
Harita 13 a Zeyla’ (Giovanni Chiarini 1876).

A. Deniz alçalınca su yüzünde kalan iskeleler.
a Suların çekilmesiyle oluşan, geçiş ve ulaşım amaçlı kullanılan iskeleler.
B. Teknelerin yanaşmasına yardımcı olan iskeleler.
C. Haritada görüleceği gibi bir kısmı yıkılmış olan Zeila harabelerinin antik şehir surları.
D. Büyük Kapılar
E. Küçük Kapı
F. Kuleler

1.Camiler
2. Ebu Bekir’in büyük evi
3. 9 Mayıs 12 ile 06 Haziran 16 arasında İtalyan tarafından oturulan ev
4. Büyük meydan.
5. Yunan Depoları Dükkânlar
6. Fırın.
7. Taş yapılar, ağaç dalları.

Harita 13 b Zeyla' (Giovanni Chiarini 1876) tahmini uyarlama.

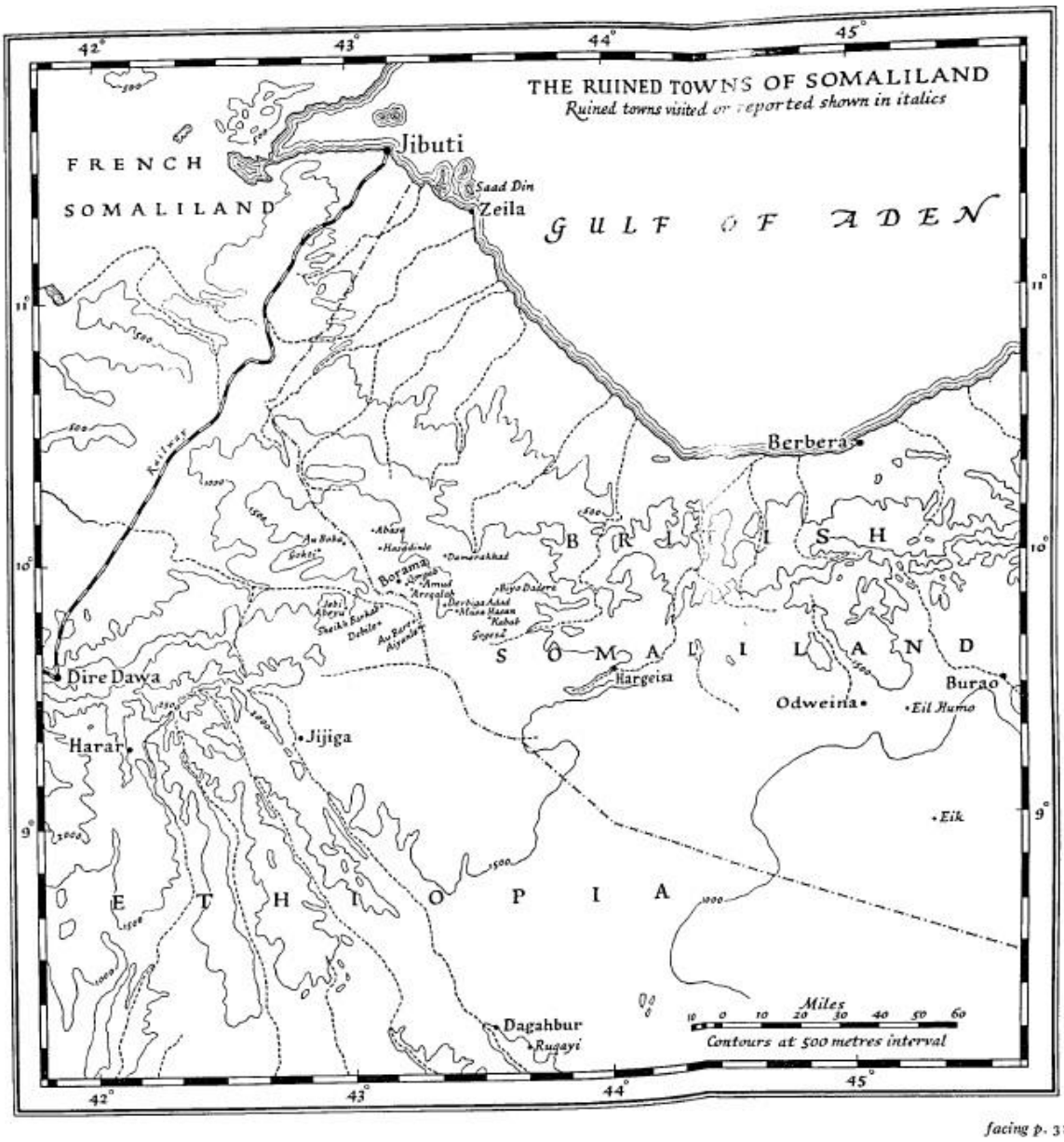
Harita 13 c Topografik harita

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

Harita 13 d Güncel harita

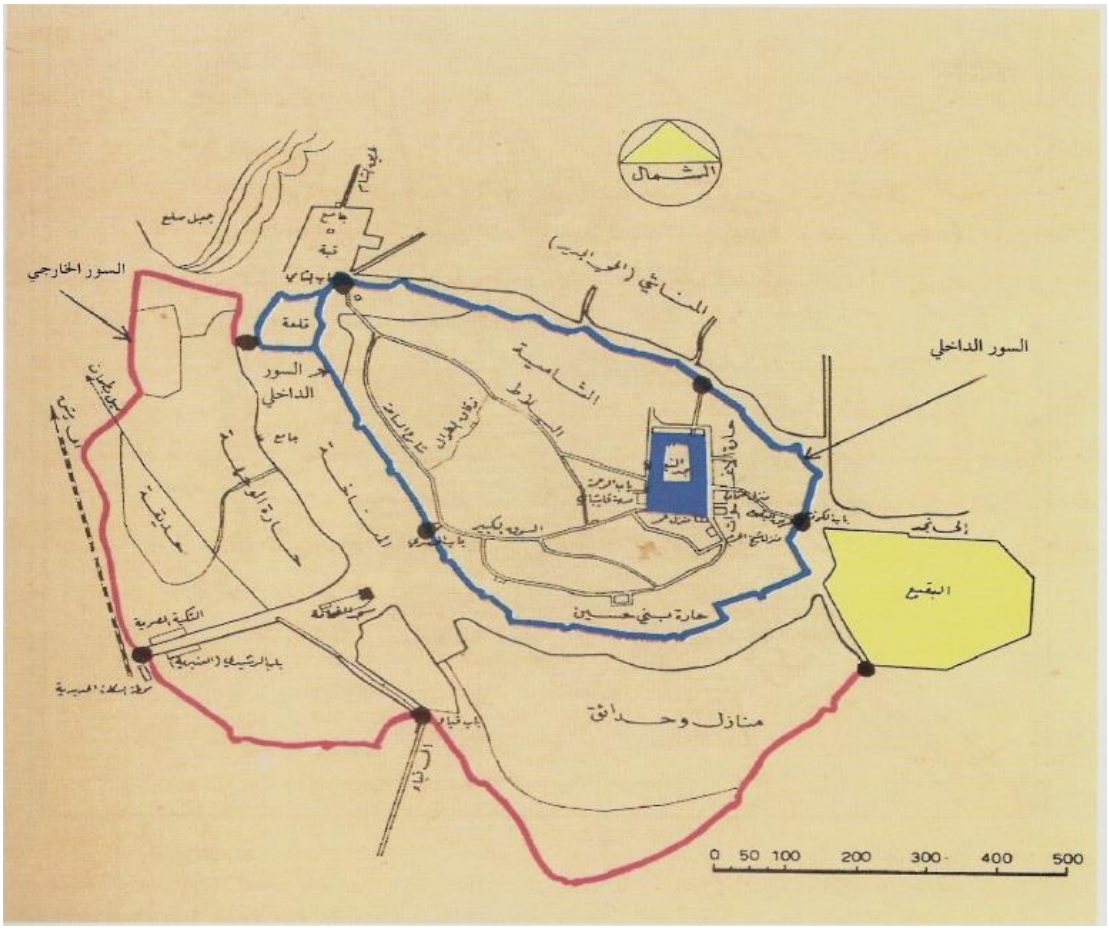
(https://www.google.com/maps/@11.3530903,43.472337,1028m/data=!3m1!1e3; 09.10.2015).

facing p. 316

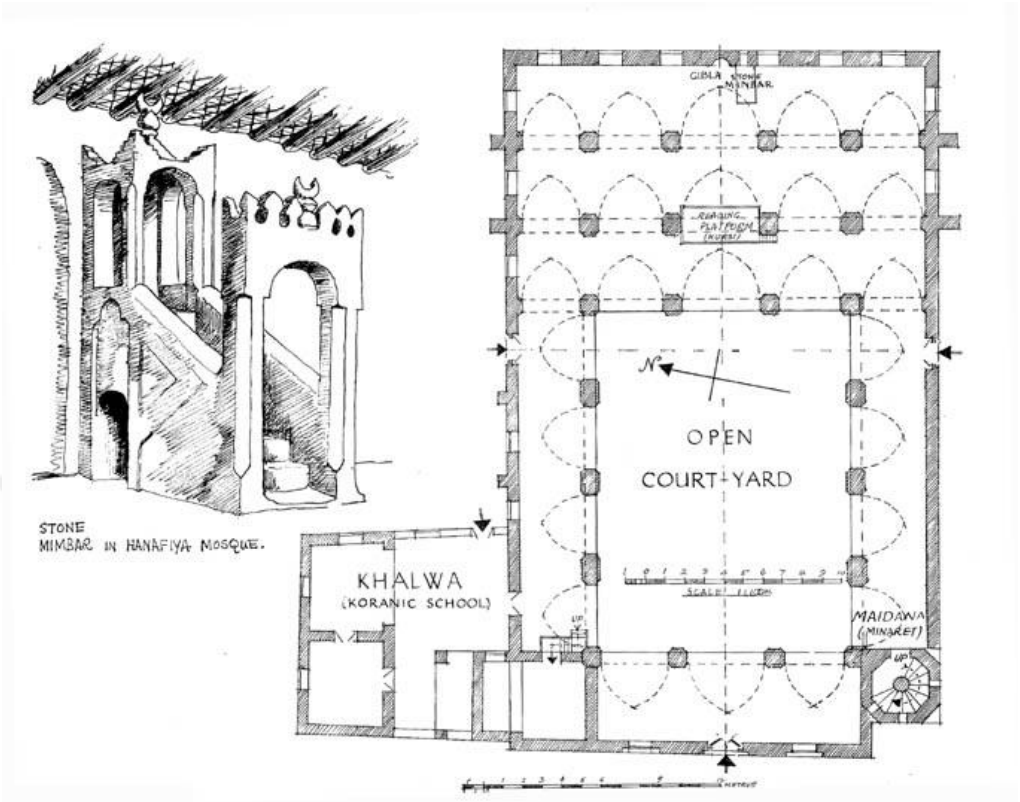
Harita 14 Çeşitli ev tiplerinin görüldüğü şehirler

(Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", 1937).

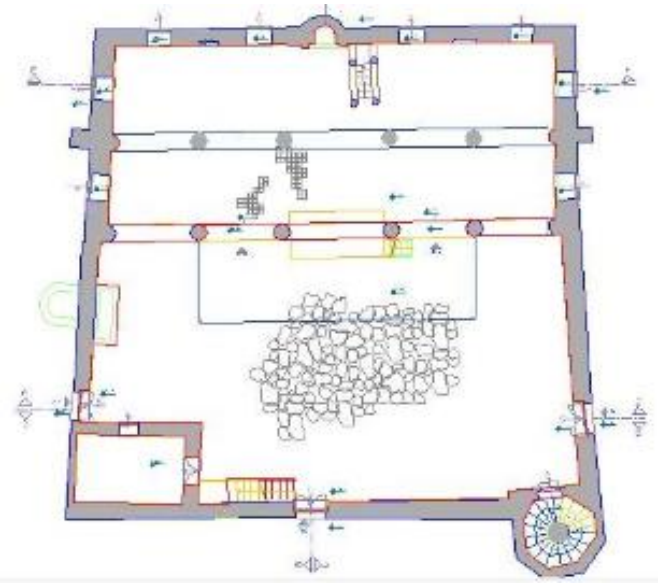

Harita 15 Medine Surları.

ŞEKİLLER

Şekil 1 Şafi Camii (BİMTAŞ).

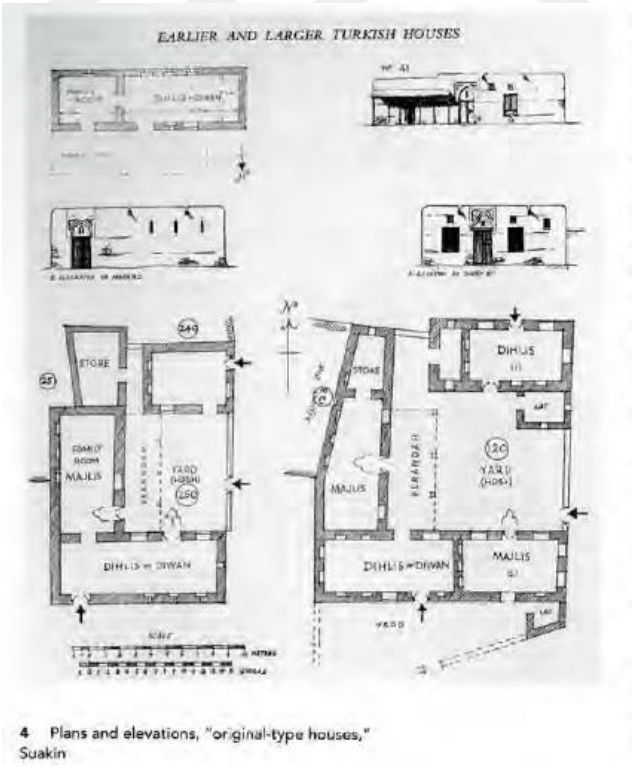

Şekil 2 Sevâkin Hanefi Camii (BİMTAŞ).

Şekil 3 Sevâkin, Gümrük Binası

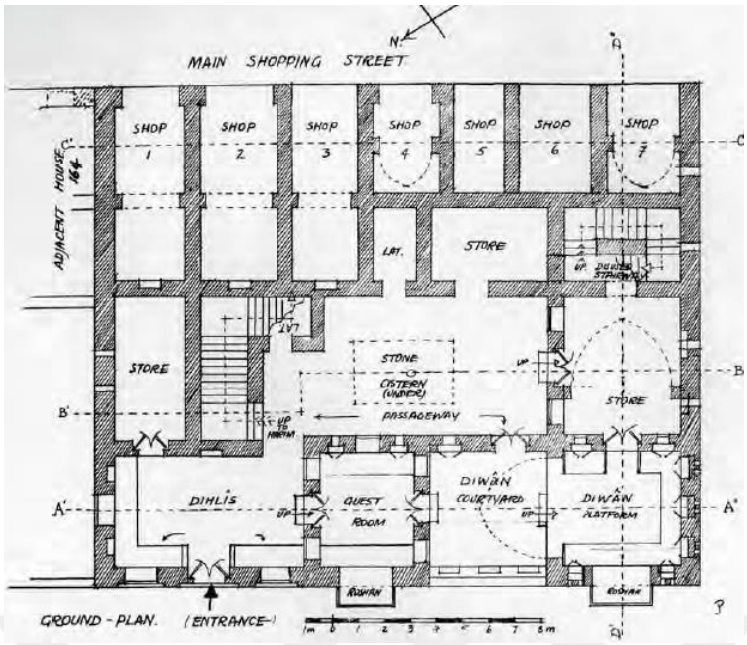
(İş Tecrübelerim ve Mesleki Bilgilerim, http://meslekibilgilerim.blogspot.com.tr/; 15.07.2016).

4 Plans and elevations, "original-type houses," Suakin

Şekil 5 Sevâkin'de Türk ev örnekleri

(UM, "Greenlaw's Suakin The Limits Of Architectural Representation And the Continuing Lives Of Buildings In Coastal Sudan", 2011).

Şekil 5 Hurşid Paşa Evi

(UM, "Greenlaw's Suakin The Limits Of Architectural Representation And the Continuing Lives Of Buildings In Coastal Sudan", 2011).

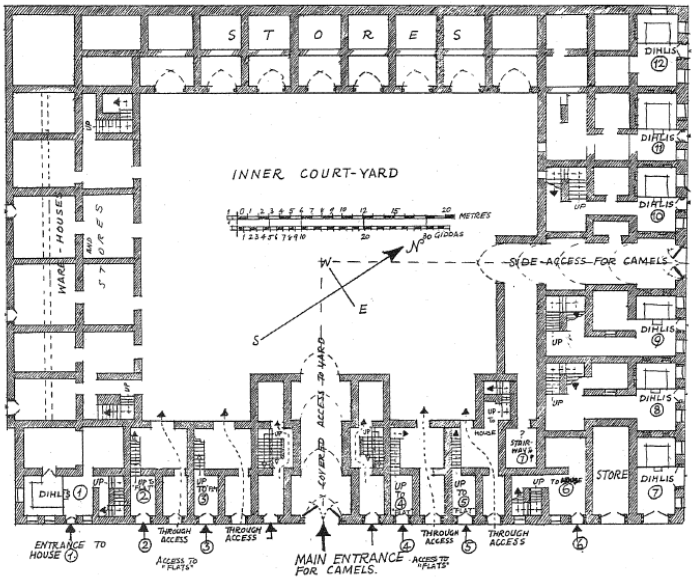
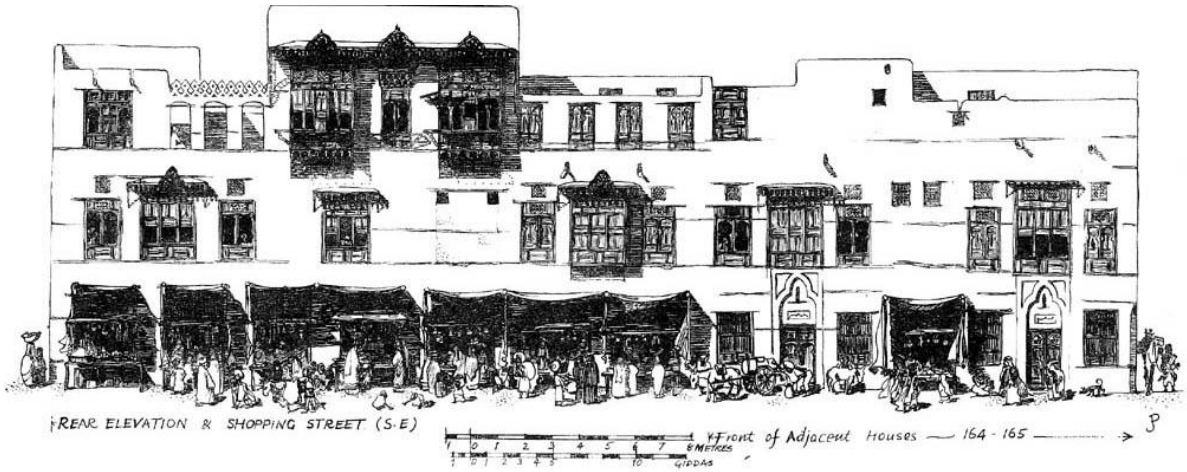

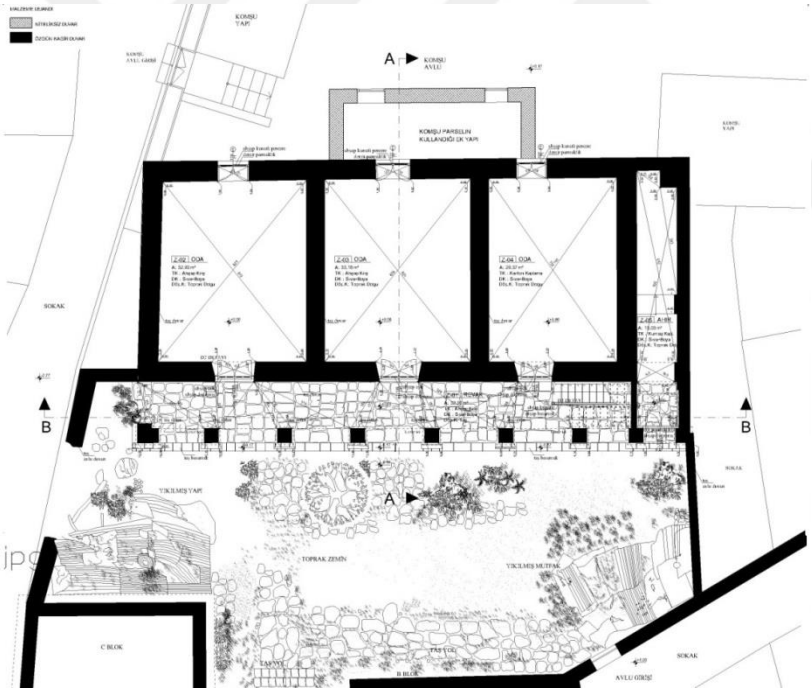
Figure 3.4 Plan of the caravanserai, Suakin

Şekil 5a Sennavi Bey Evi

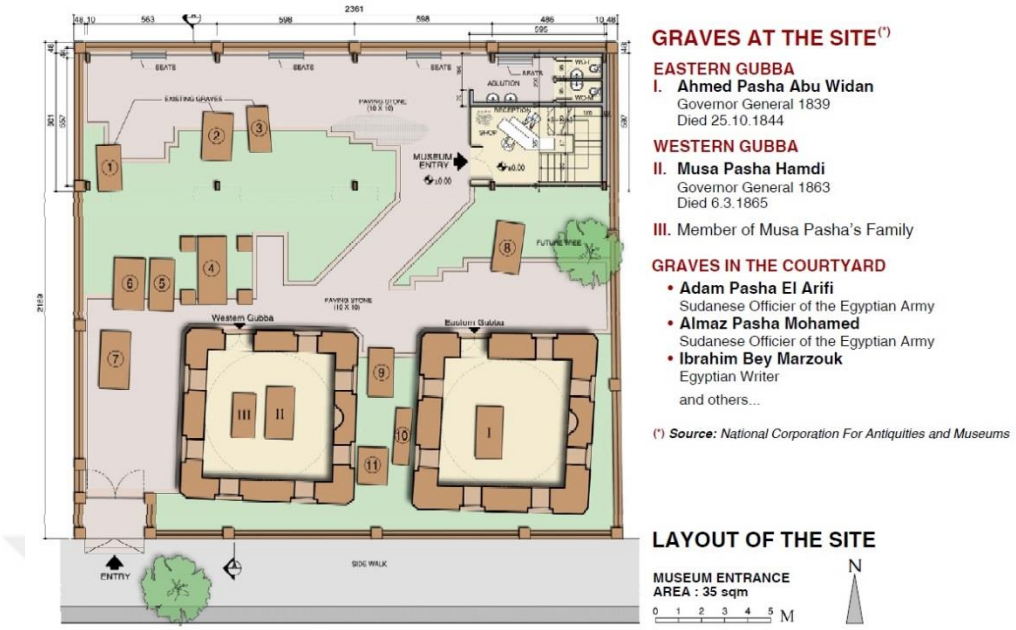
(Insoll, ***The Archaeology of Islam in Sub-Saharan Africa*** 2003).

Şekil 5b Sevâkin'de XVII. yüzyıl Osmanlı eserlerinden Sennavi Bey Evi

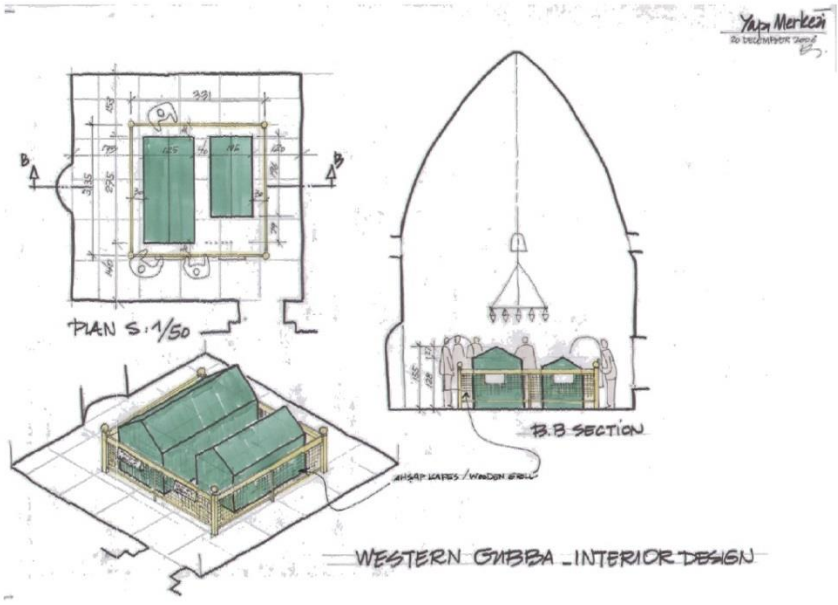

Şekil 6 Harar Muhammed Ali Paşa Köşkü, restorasyon projesi (TİKA).

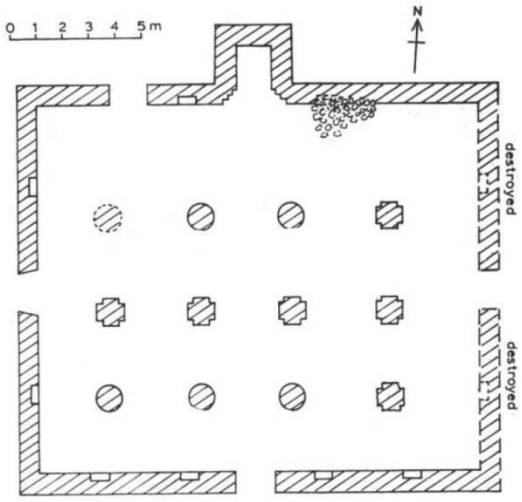
Şekil 7a Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri

(Yapı Merkez İnşaat).

Şekil 7b Hartum'da Ahmed Paşa ve Musa Paşa türbeleri

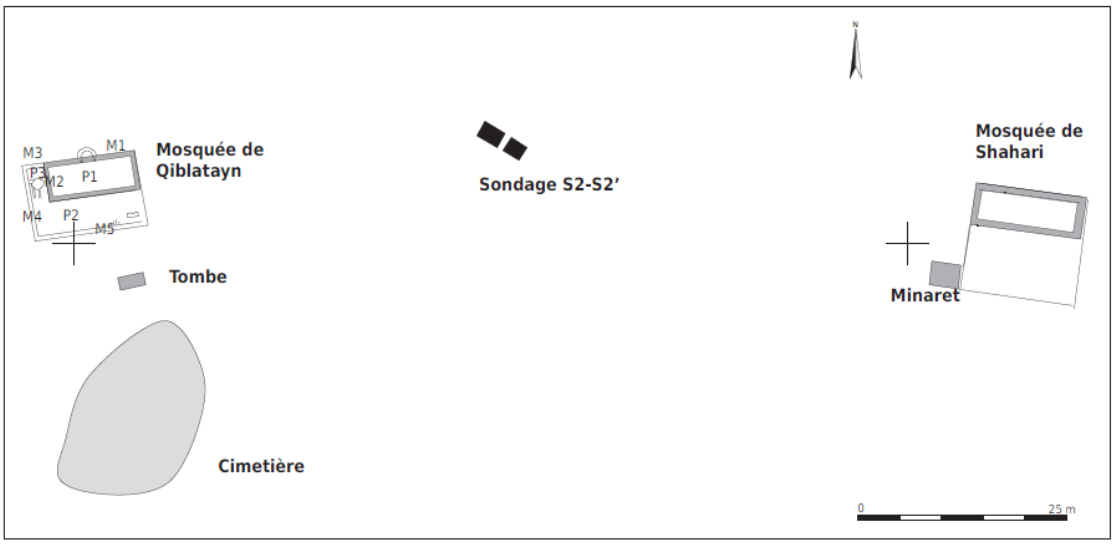
(Yapı Merkez İnşaat).

— Abasa : mosquée. Plan

Şekil 8 Abasa Camii planı

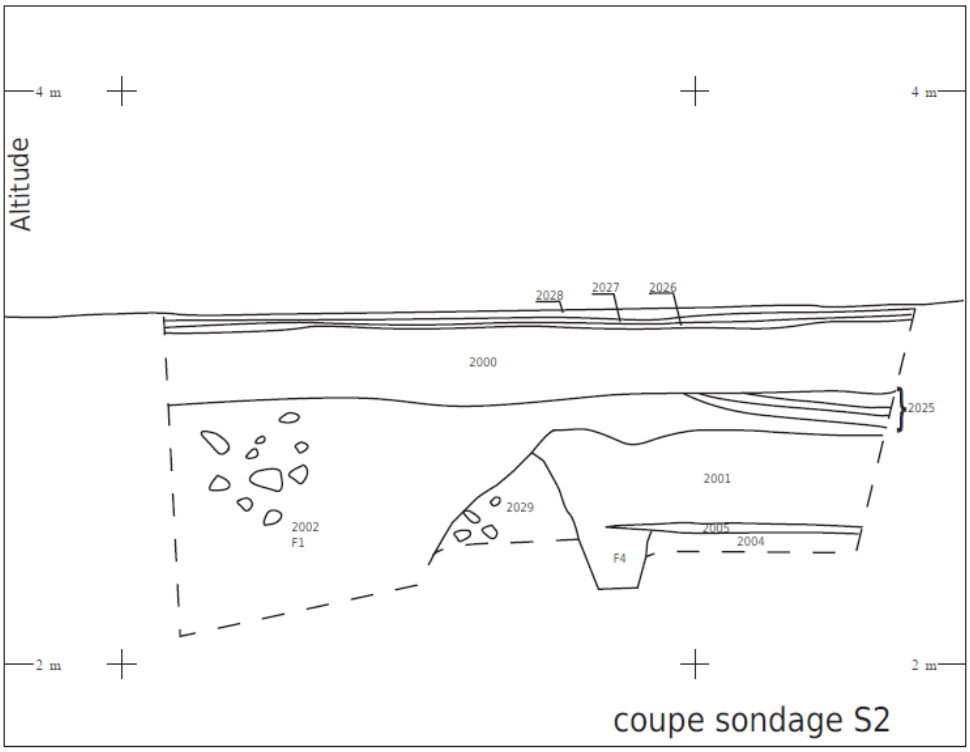
(Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", 1937).

— Zeyla. Mosquée dite « aux deux miḥrāb » (Qiblatayn) : relevé en plan. Localisation du sondage S2-S2'

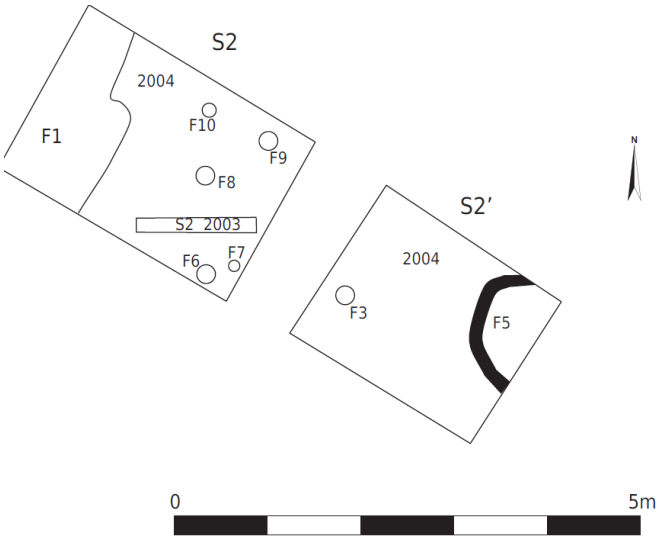
Şekil 9a Mescidi Kıbleteyn, rölöve planı ve S2-S2' sondajı

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

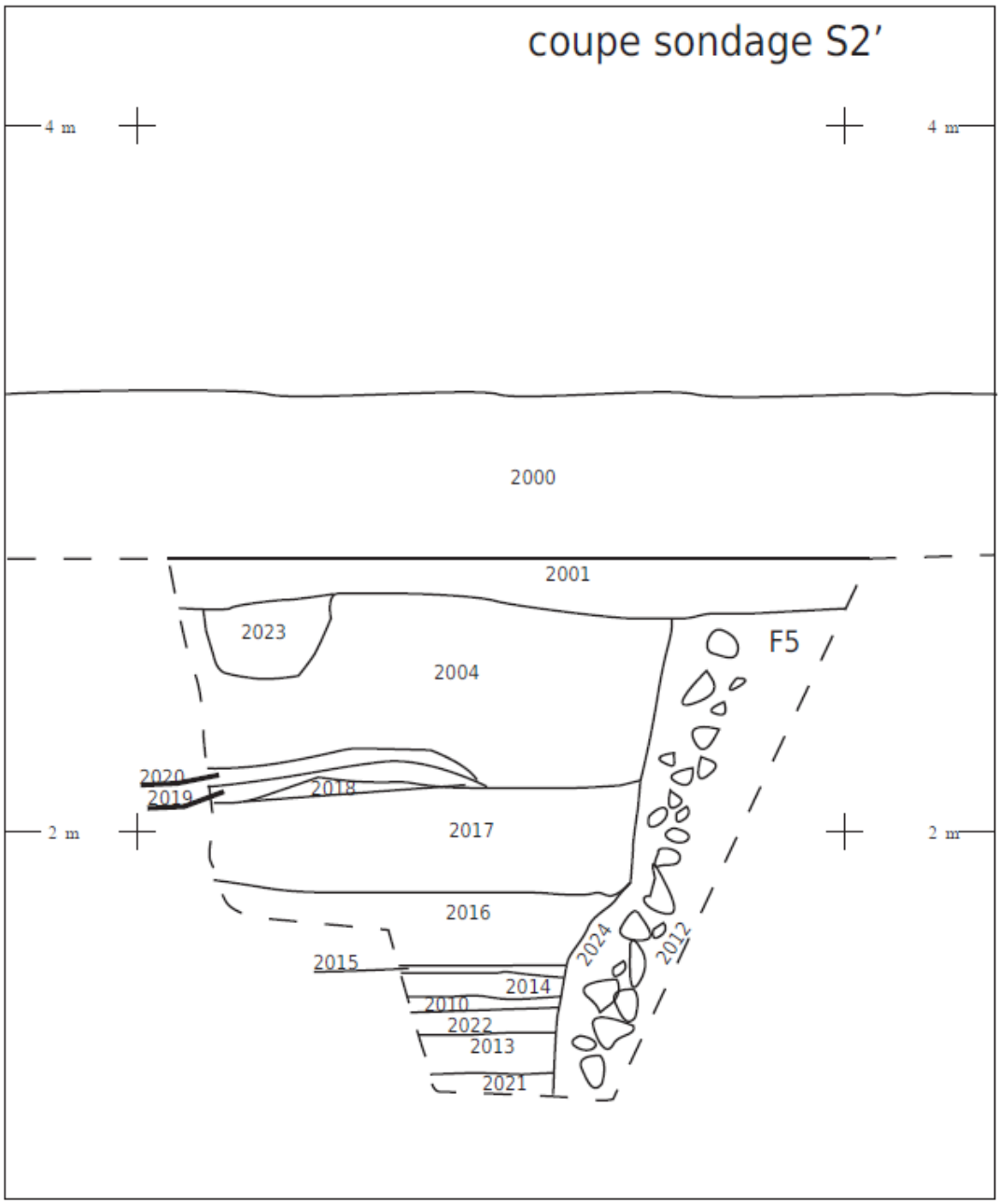
Şekil 9b S2 sondajı

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

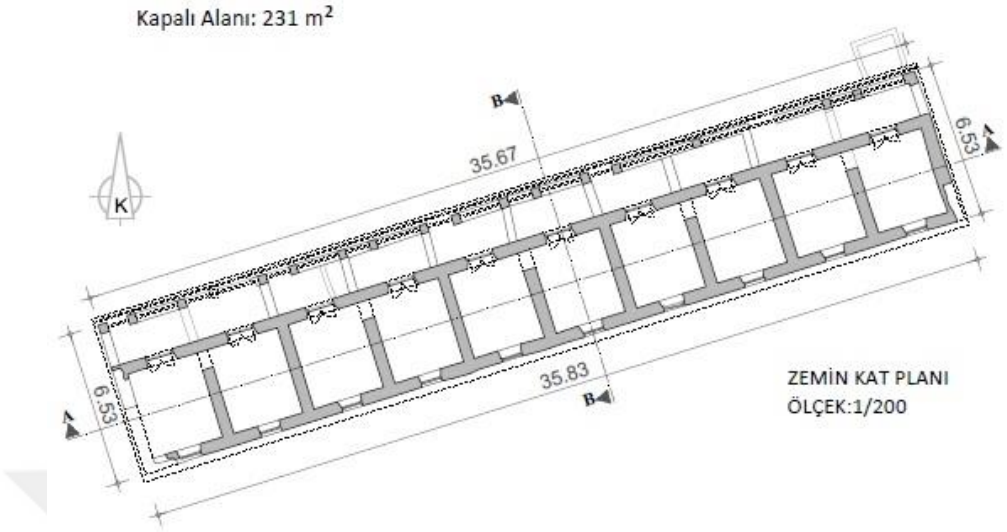
Şekil 9c S2 ve S2' Kesit

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

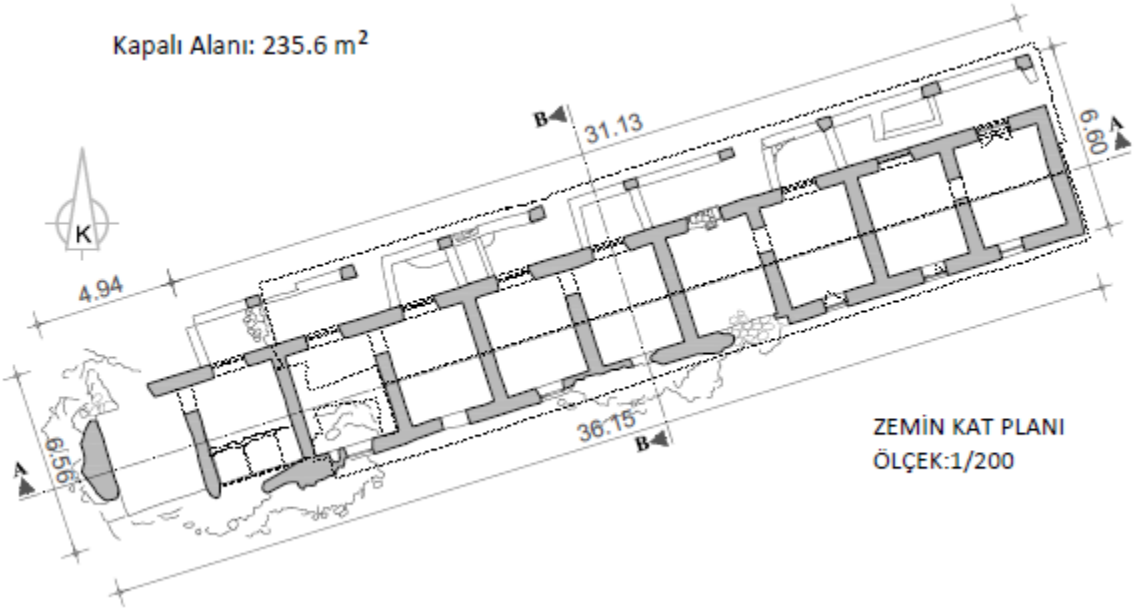

Şekil 9d S2’ Kesit.

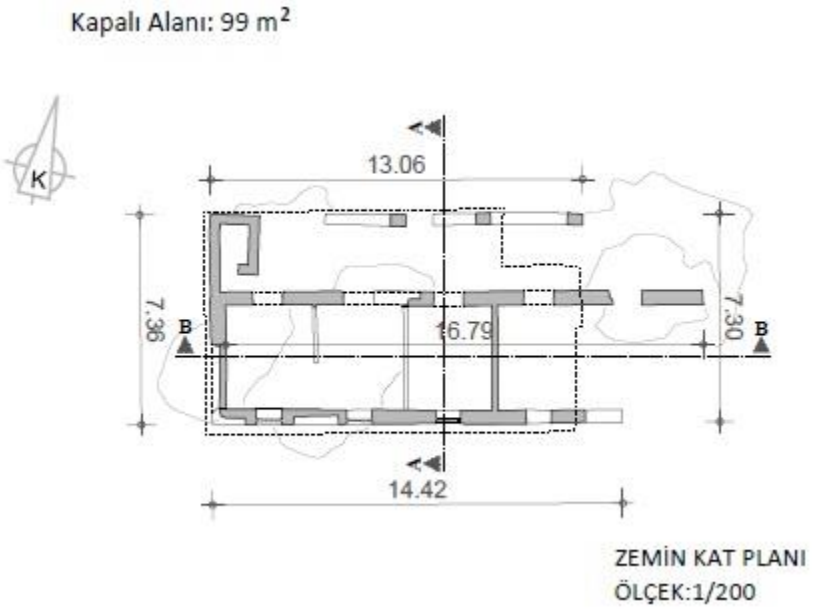
(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

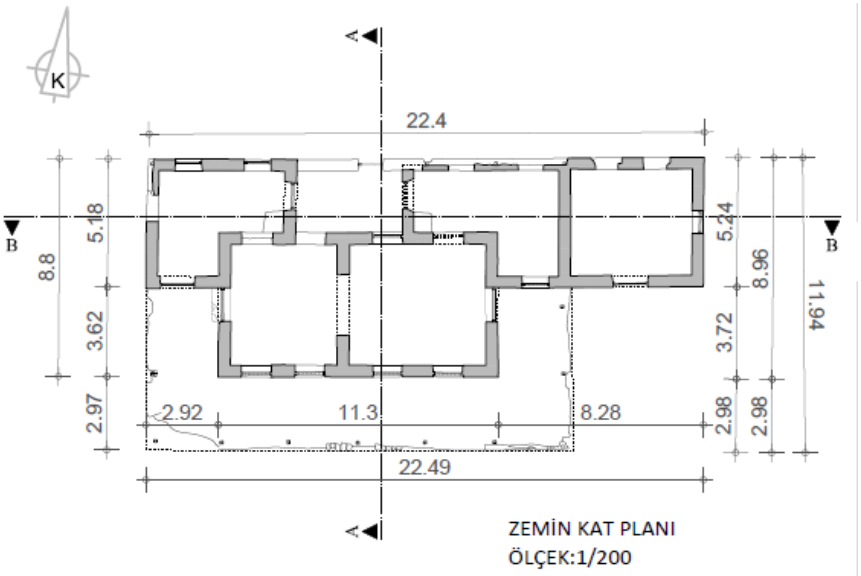
Şekil 10 Kışla -1, Rölöve projesi (TİKA).

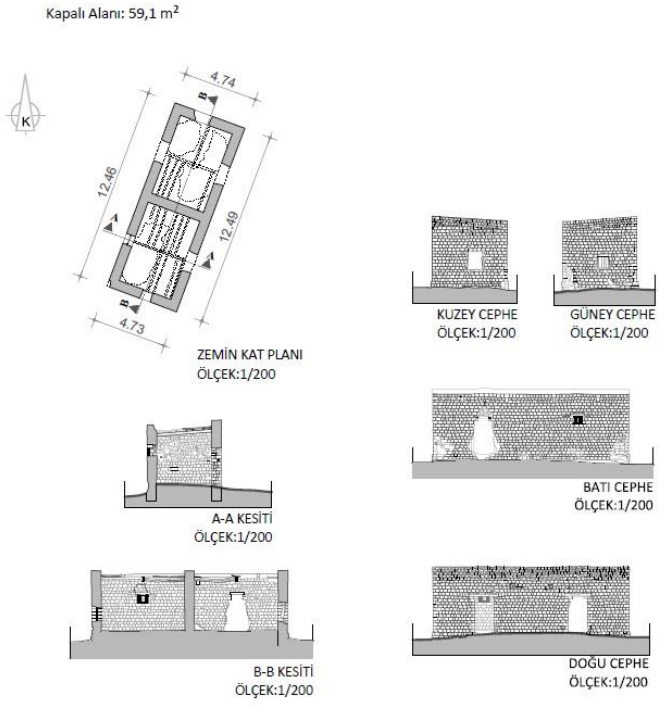
Şekil 11 Kışla -2, Rölöve projesi (TİKA).

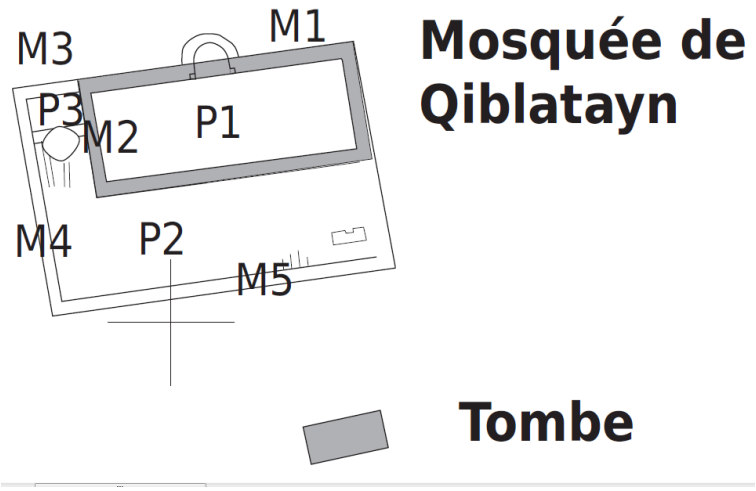
Şekil 12 Kışla -3 Rölöve projesi (TİKA).

Şekil 13 Kışla ve Banka olarak kullanılan yapı, rölöve projesi (TİKA).

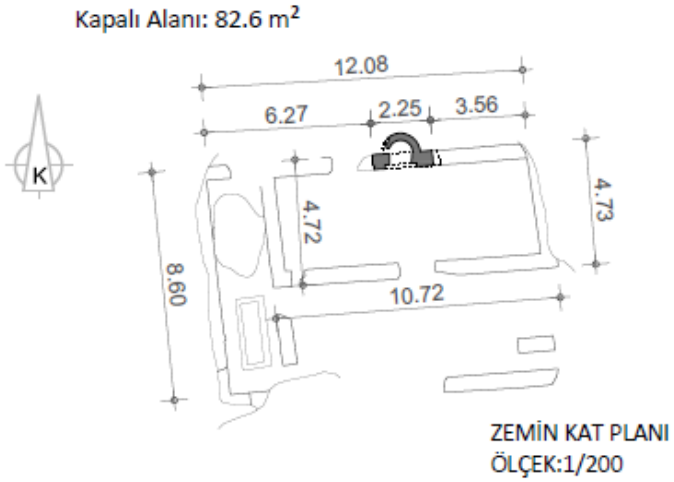

Şekil 14 Karakol binası, rölöve projesi (TİKA).

Şekil 15a Mescid-i Kıbleteyn

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, v.d, 2011).

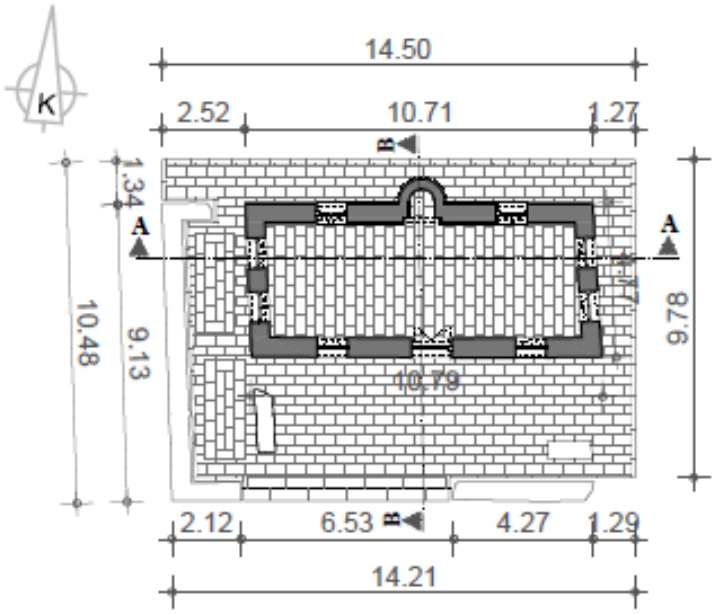

Şekil 15b Mescid-i Kıbleteyn, rölöve projesi (TİKA).

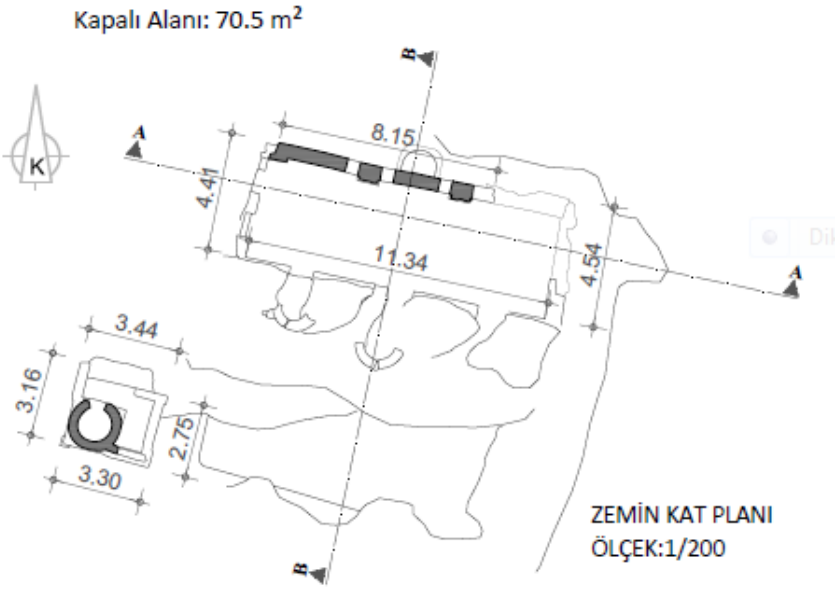

Şekil 15c Zeyla'da adı bilinmeyen bir cami planı

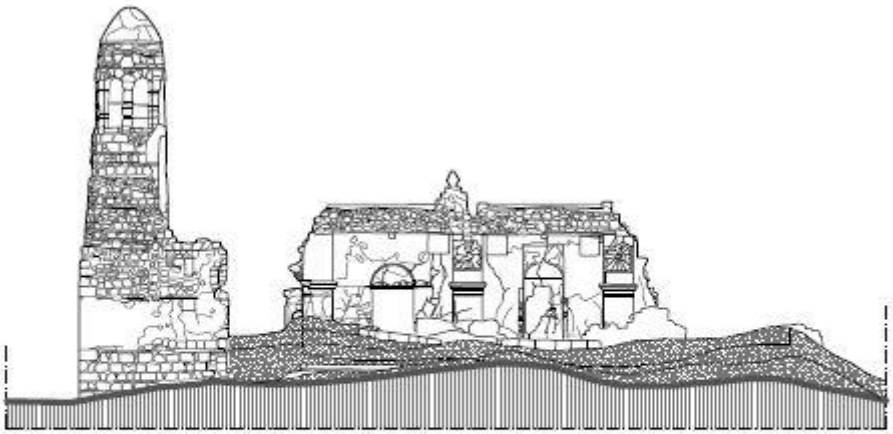
(Giovanni Chiarini 1876).

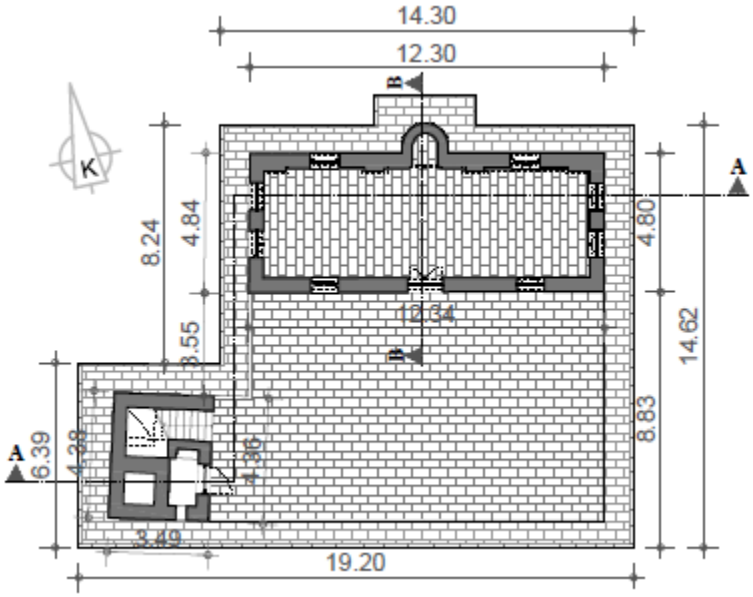
Şekil 15d Mescid-i Kıbleteyn, restorasyon projesi (TİKA).

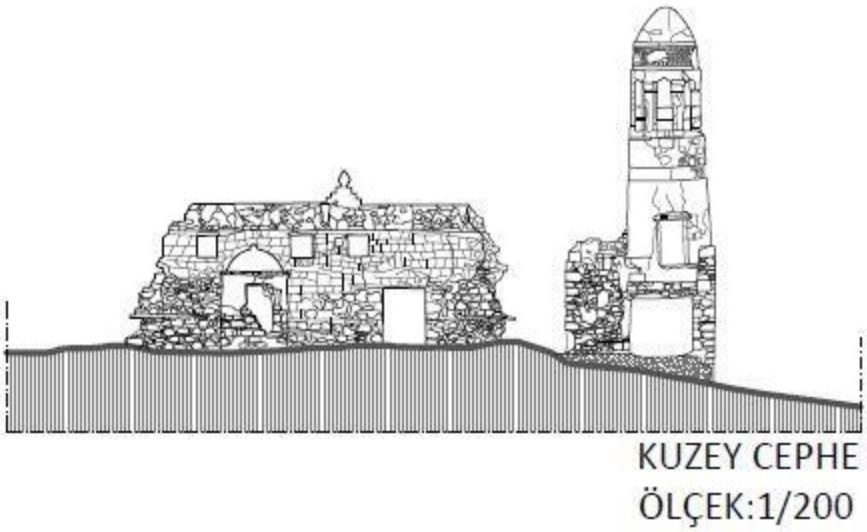
Şekil 16a Şâzeli Camii, rölöve projesi (TİKA).

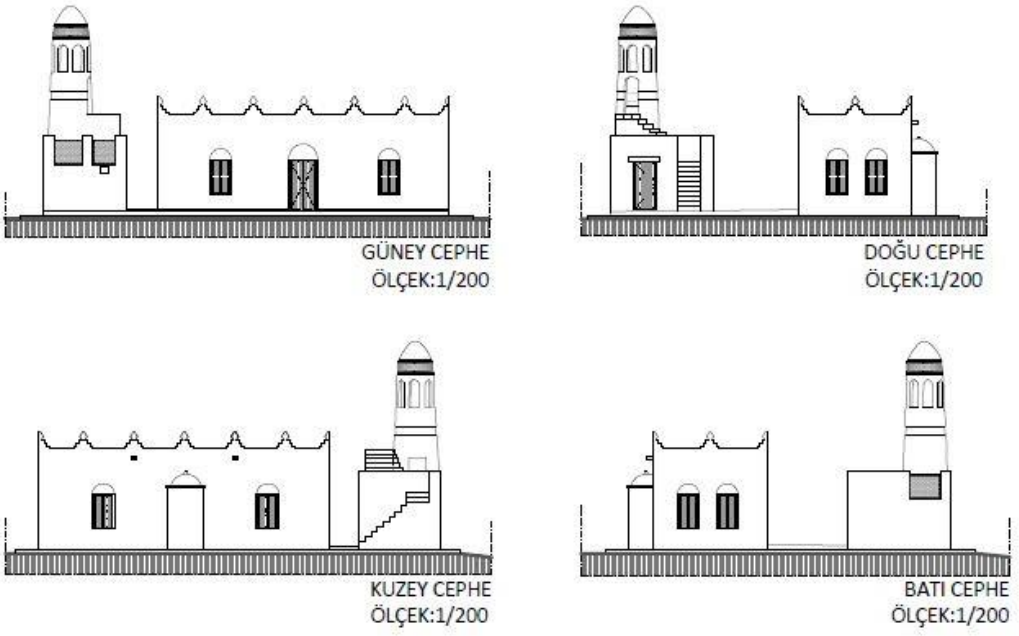
Şekil 16b Şâzeli Camii, kesit, (TİKA).

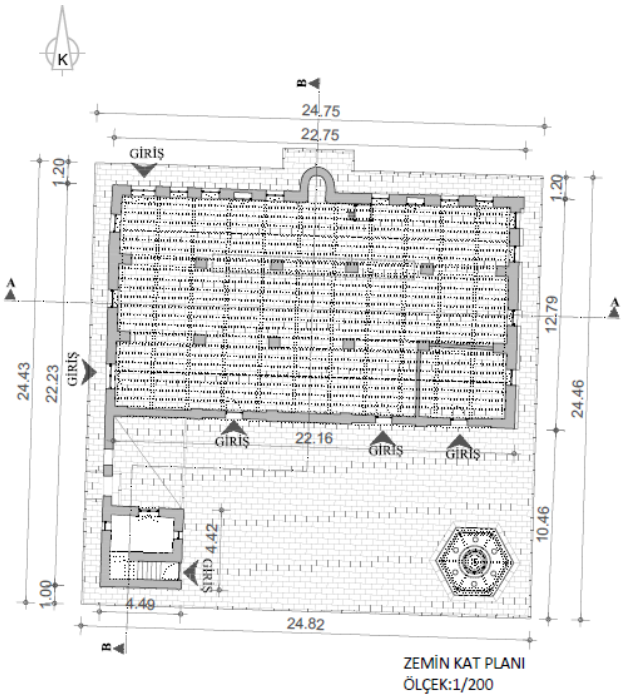
Şekil 16c Şâzeli Camii, rölöve projesi (TİKA).

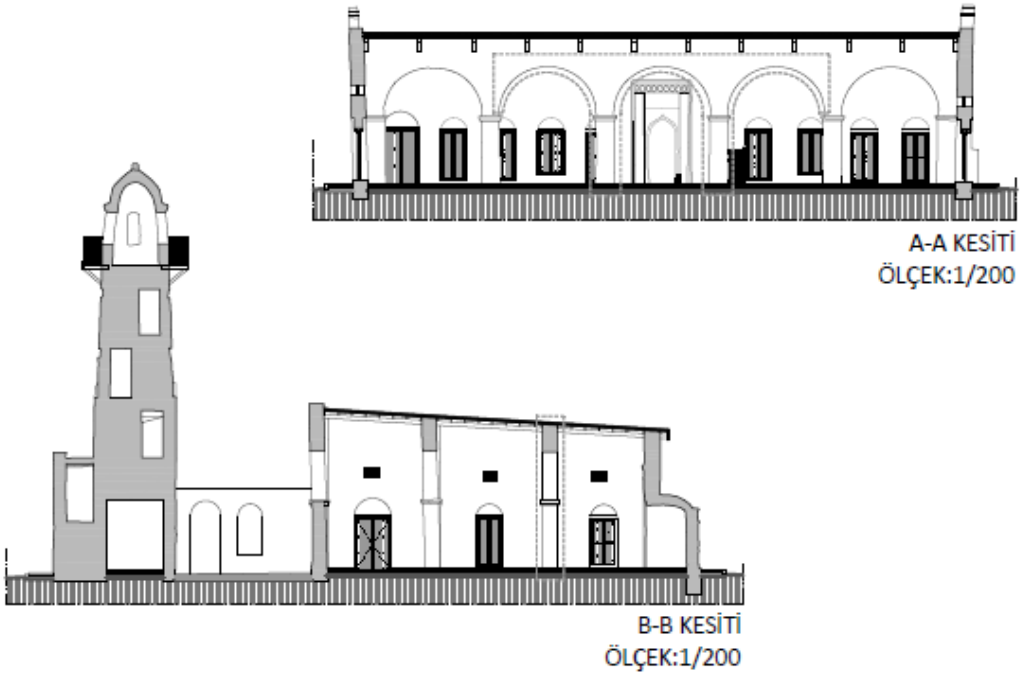
Şekil 16d Şâzeli Camii, kesit (TİKA).

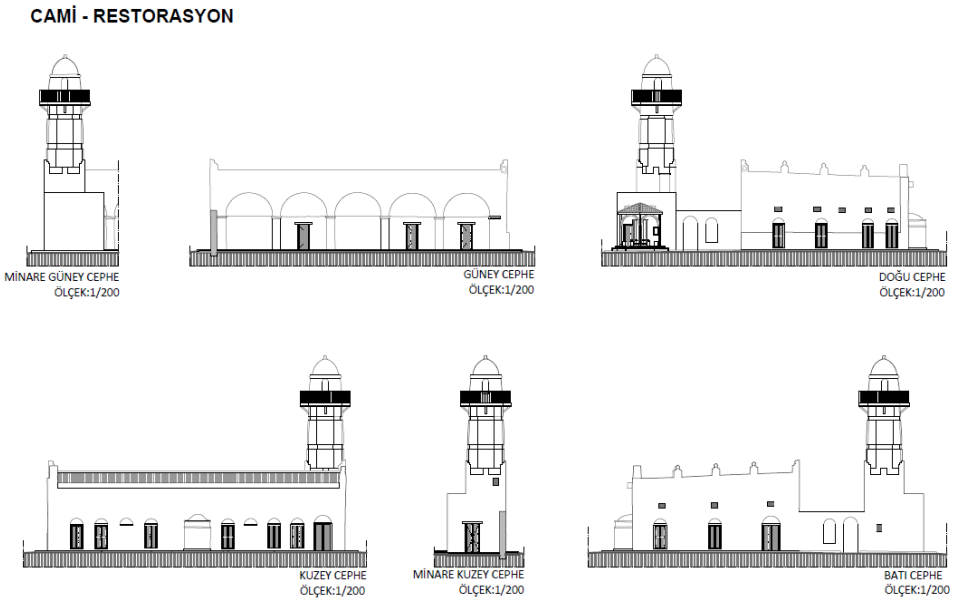
Şekil 16e Şâzeli Camii, restorasyon projesi (TİKA)

Şekil 17a Zeyla' Camii, rölöve projesi (TİKA).

Şekil 17b Zeyla' Camii, restorasyon projesi (TİKA).

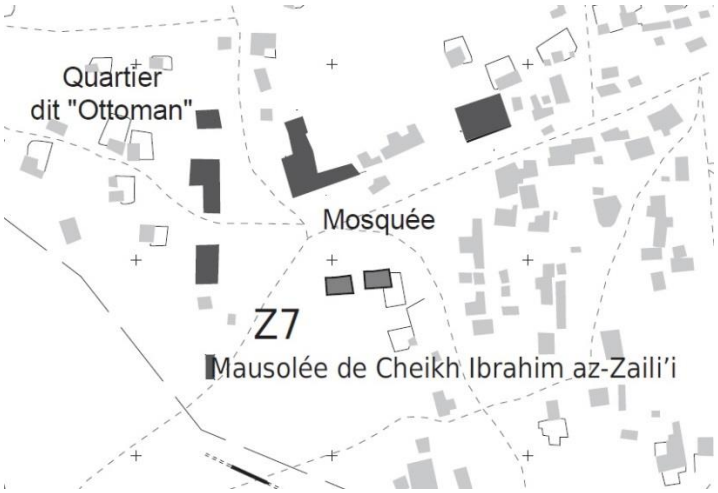

Şekil 17c Zeyla' Camii, restorasyon projesi (TİKA).

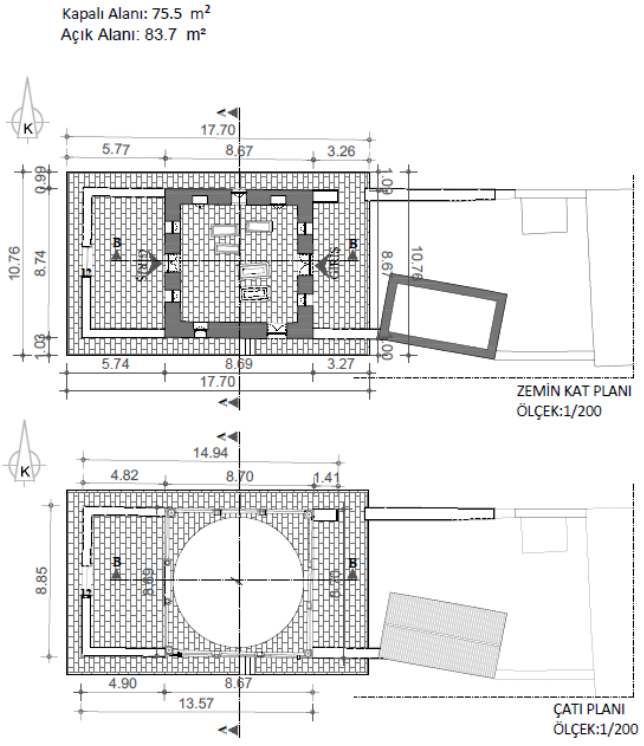
Şekil 18a Şeyh İbrahim Türbesi alanı

(Giovanni Chiarini 1876).

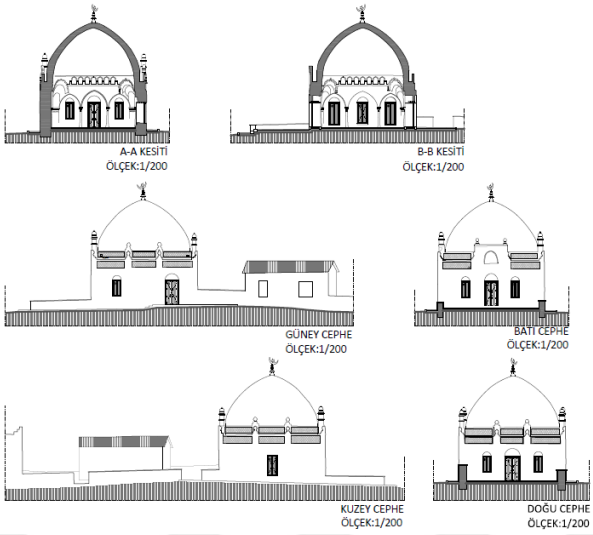

Şekil 18b Şeyh İbrahim Türbesi alanı

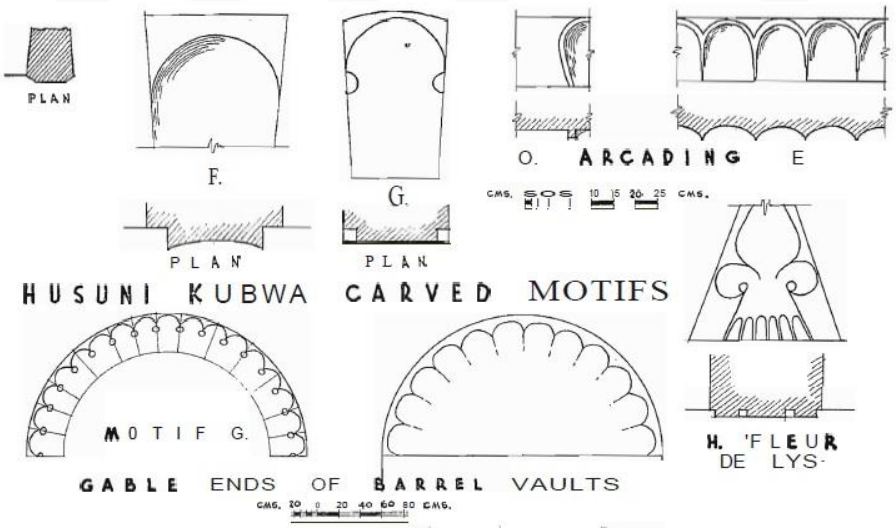
(François-Xavier Fauvelle-Aymar, v.d, 2011).

Şekil 18c Şeyh İbrahim Türbesi, Rölöve projesi (TİKA).

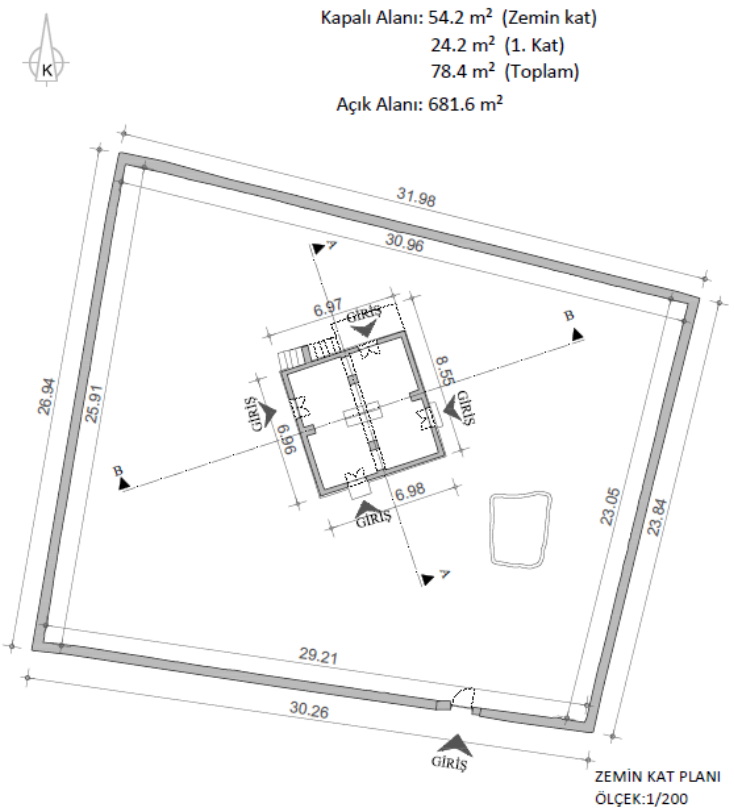

Şekil 18d Şeyh İbrahim Türbesi, Restorasyon projesi (TİKA).

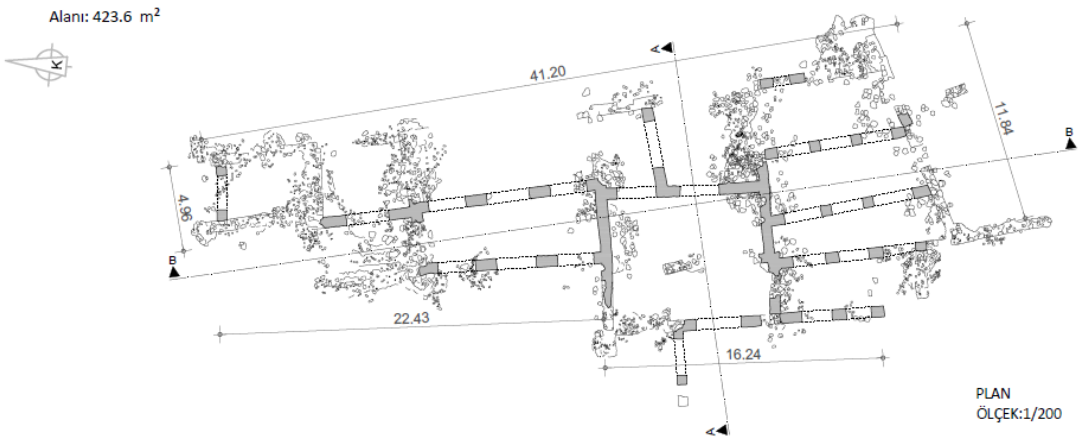

Şekil 18e Bezeme örnekleri

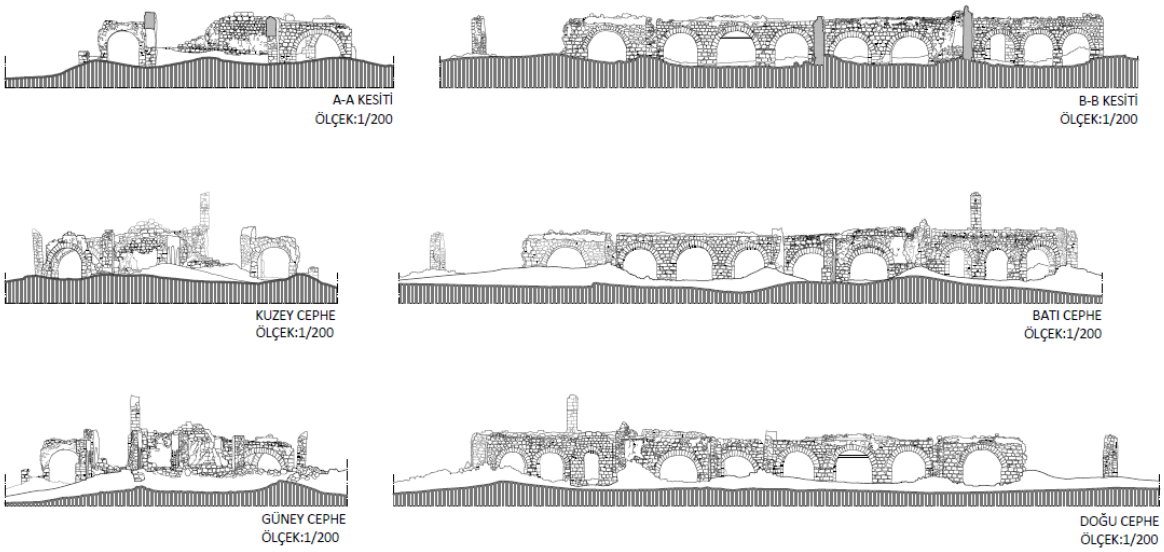
(Garlake 1996).

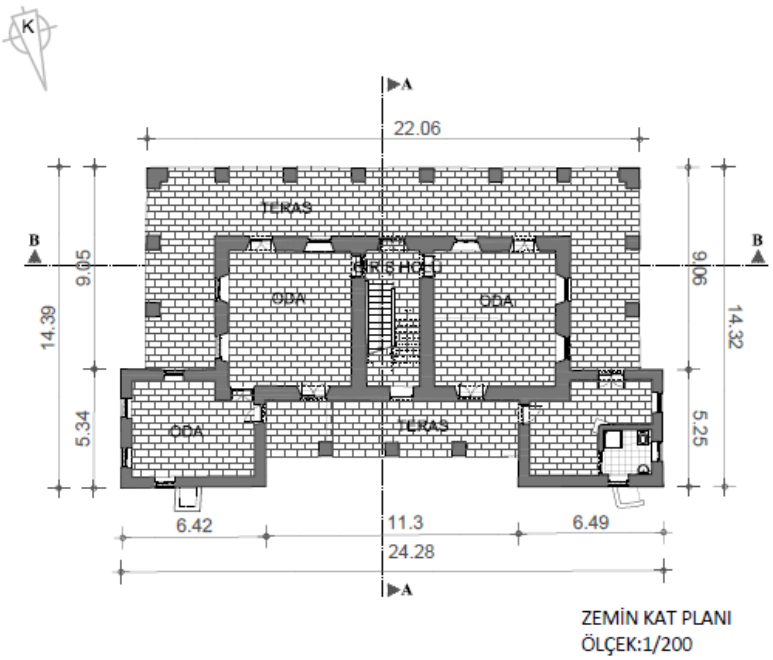
Şekil 19 Amr Türbesi, rölöve projesi (TİKA).

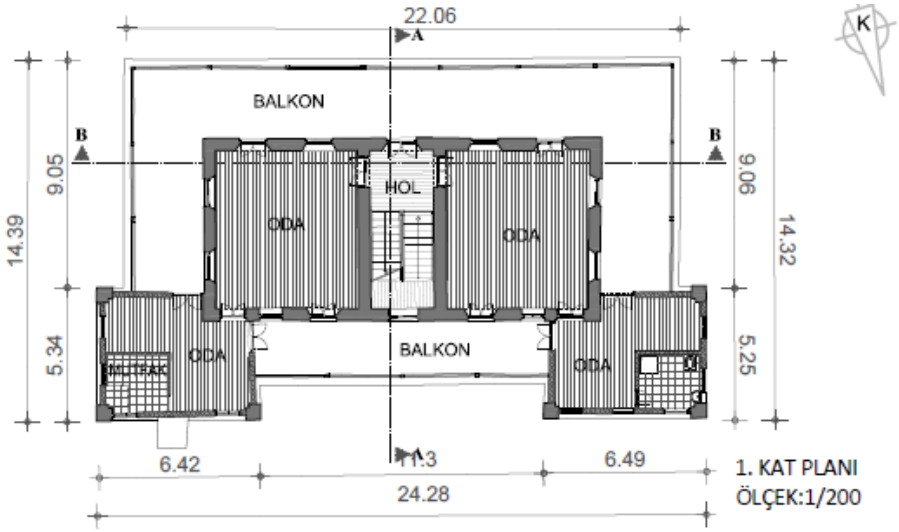
Şekil 20a Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi, rölöve projesi (TİKA).

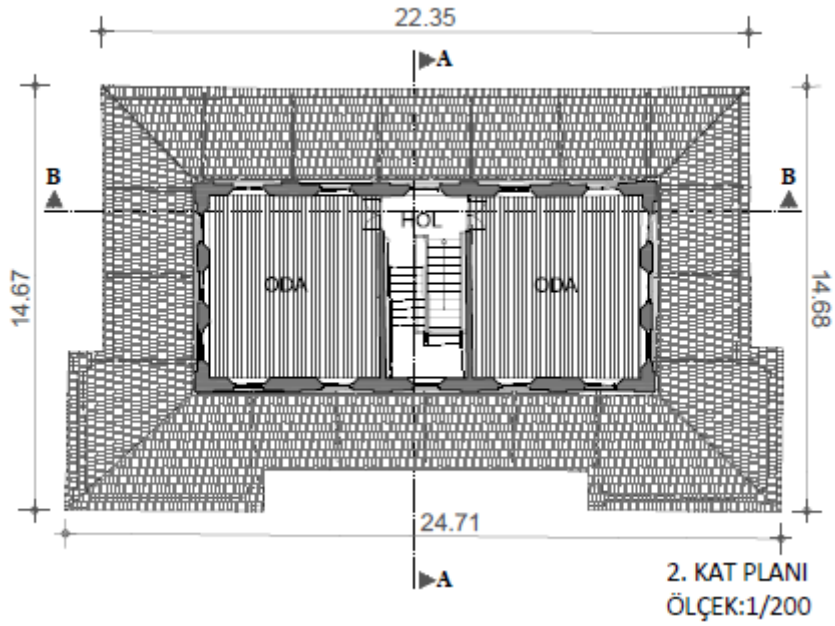
Şekil 20b Ebubekir Şuheymi Paşa ev kompleksi, kesit.

Şekil 21a Belediye Binası, zemin kat, Restorasyon projesi (TİKA).

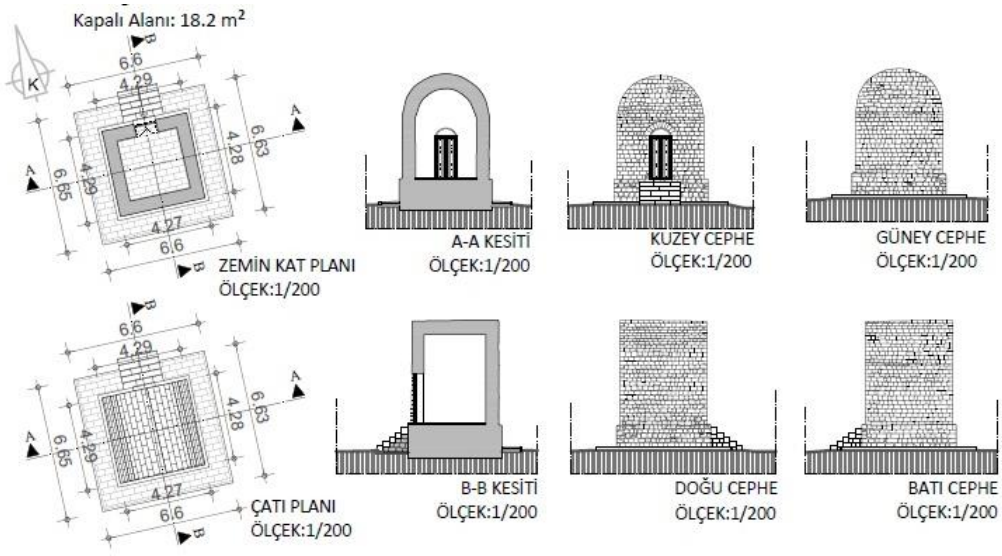
Şekil 21b Belediye Binası birinci kat, Restorasyon projesi (TİKA).

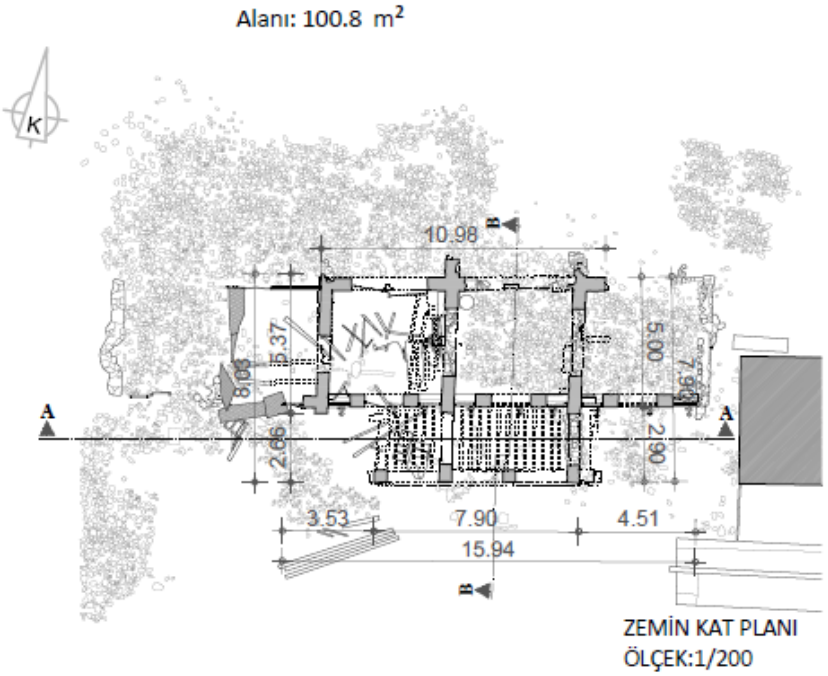
Şekil 21c Belediye Binası, ikinci kat, Restorasyon projesi (TİKA).

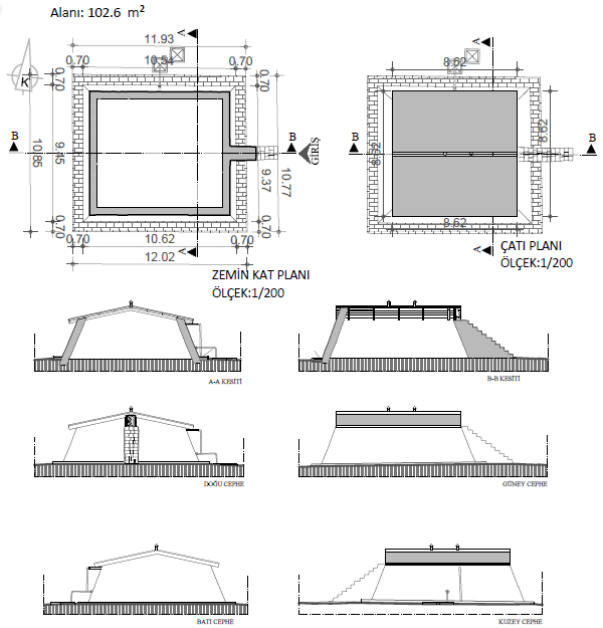
Şekil 21d Belediye Binası, ikinci kat, Restorasyon projesi (TİKA).

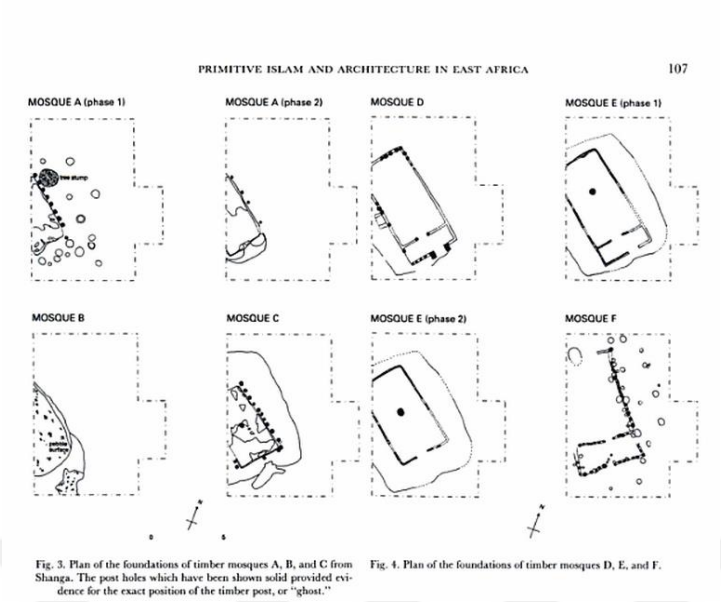
Şekil 22 Arşiv binası, Restorasyon projesi (TİKA).

Şekil 23 Kamu binası (?), Rölöve projesi (TİKA).

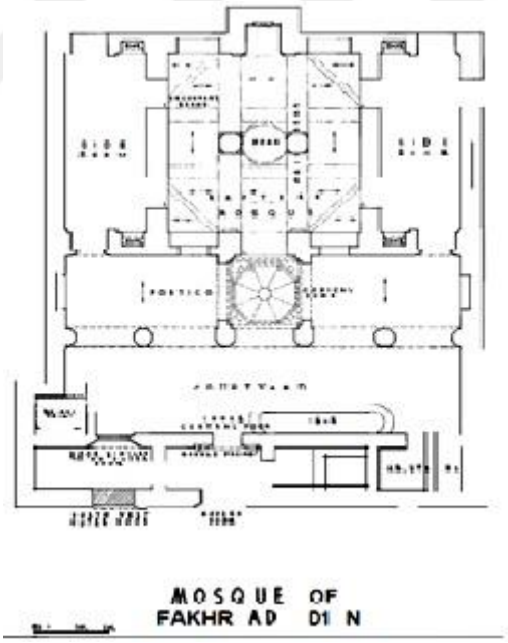

Şekil 24 Su deposu, Restorasyon projesi (TİKA).

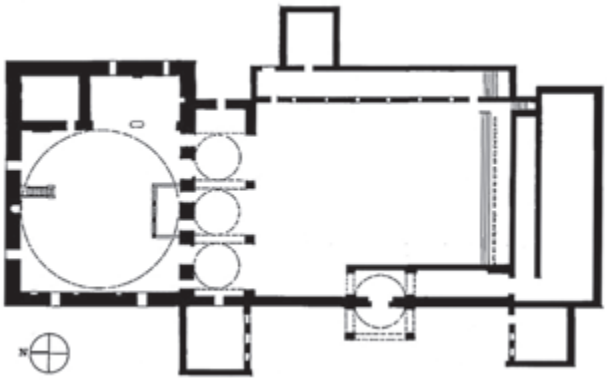
Şekil 25a Shangai Cami planları

(Mark Horton, "Prımıtıve Islam And Archıtecture In East Afrıca").

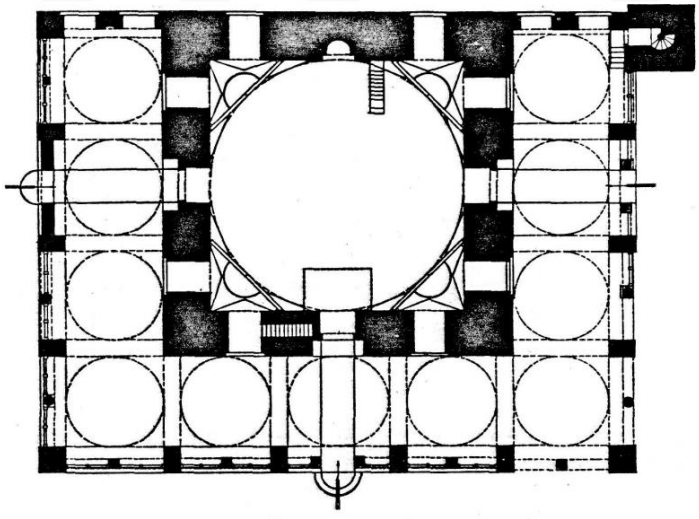
Şekil 25b Somali'de Fahreddin er-Râzi Türbesi

(Peter S. Garlake, ***The Early Islamic Architecture of the East African Coast,*** 1996)

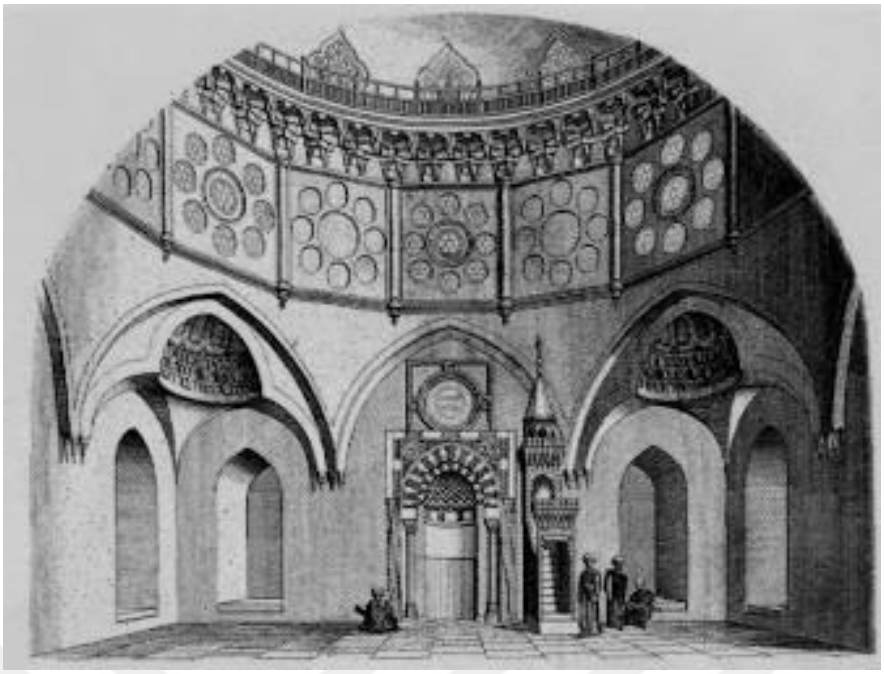
Şekil 25c Bekiriye Camii planı

(Gökçe Günel, Gülşen Dişli, "Yemen'de Bir Osmanlı Eseri: Bekiriye Camii", 2011).

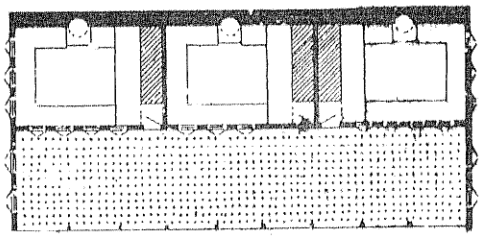
Şekil 25d Kahire Sinan Paşa Camii planı

(Öney, "Mısır'da Osmanlı Mimarisi'nin Sentezi").

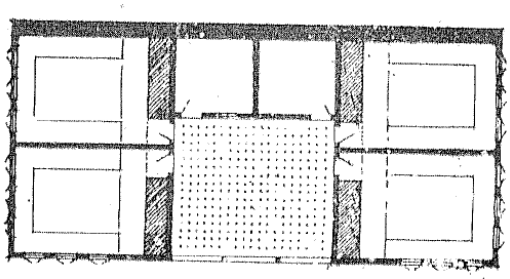
Şekil 25e Kahire Sinan Paşa Camii nişleri

(http://islamic-arts.org/2012/cairos-islamic-architecture-7th-to-18th-centuries/; 15.07.2016).

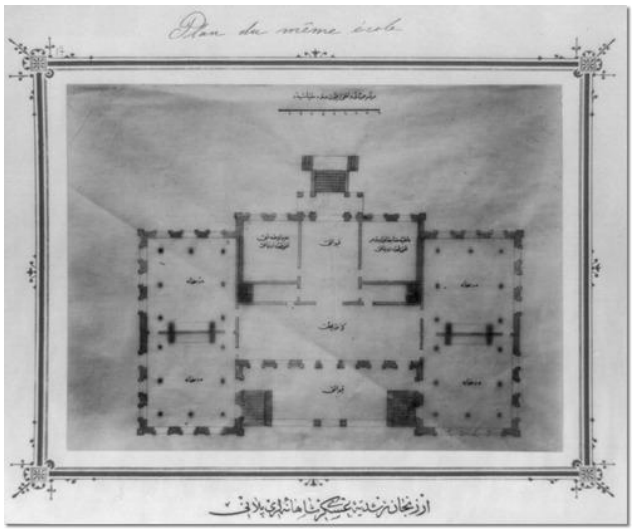
Şekil 26a Dışı sofalı Türk ev plan tipi

(Eldem, **Türk Evi Plan Tipleri**, 1968).

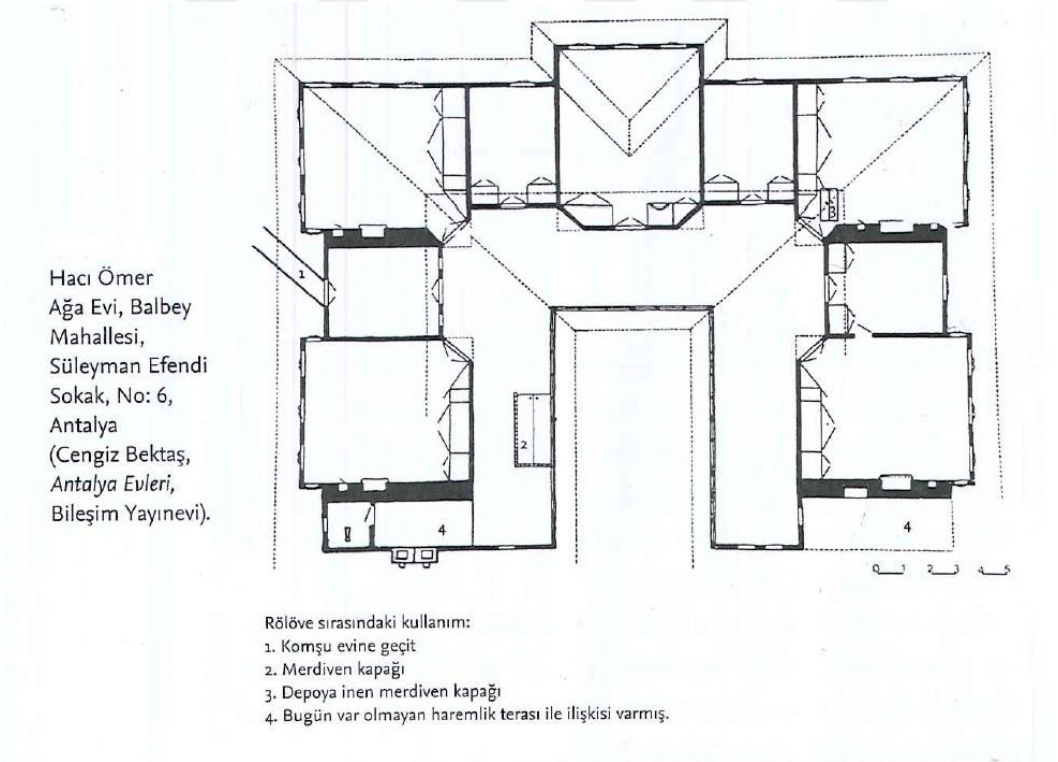
Şekil 26b Dışı sofalı Türk ev plan tipi

(Eldem, **Türk Evi Plan Tipleri**, 1968).

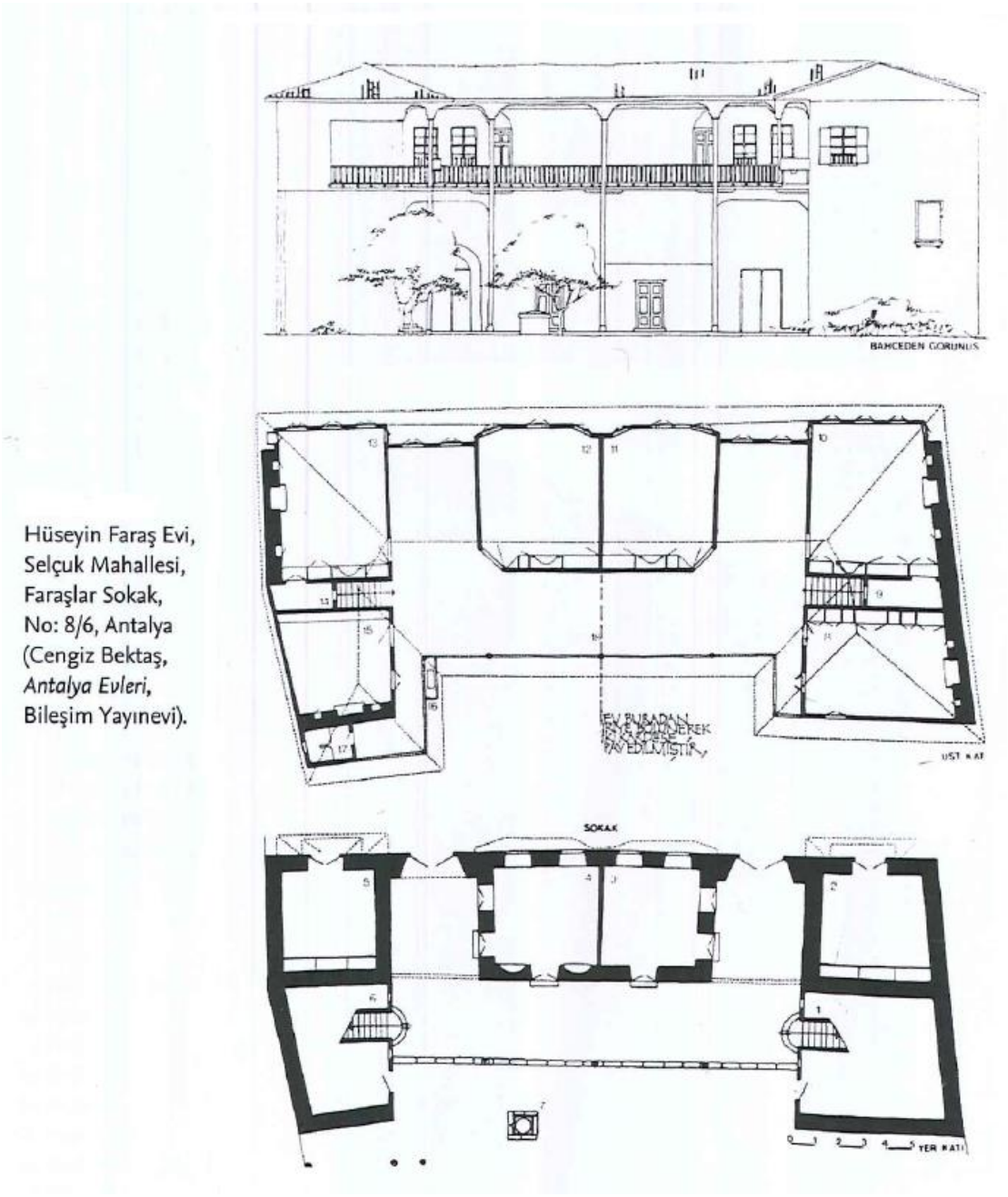
Şekil 26c Erzincan'da ortaokul planı

(Erzincan http://www.encore-editions.com/plan-imperial-military-middle-school-erzincan; 16.02.2015).

Şekil 26d Türk ev tipi örneği.

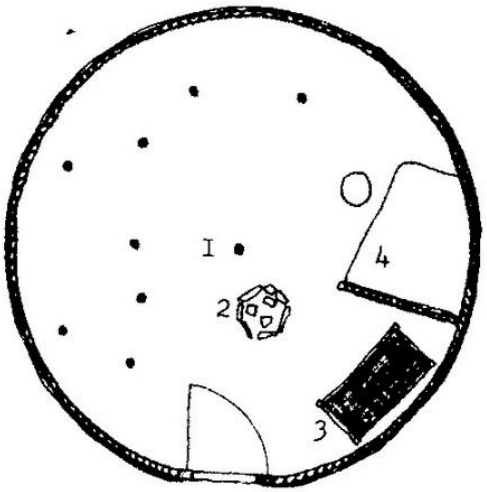
*(*Bektaş, **Türk Evi,** 2013).

Hüseyin Faraş Evi,
Selçuk Mahallesi,
Faraşlar Sokak,
No: 8/6, Antalya
(Cengiz Bektaş,
Antalya Evleri,
Bileşim Yayınevi).

Şekil 26e Türk ev tipi örneği.

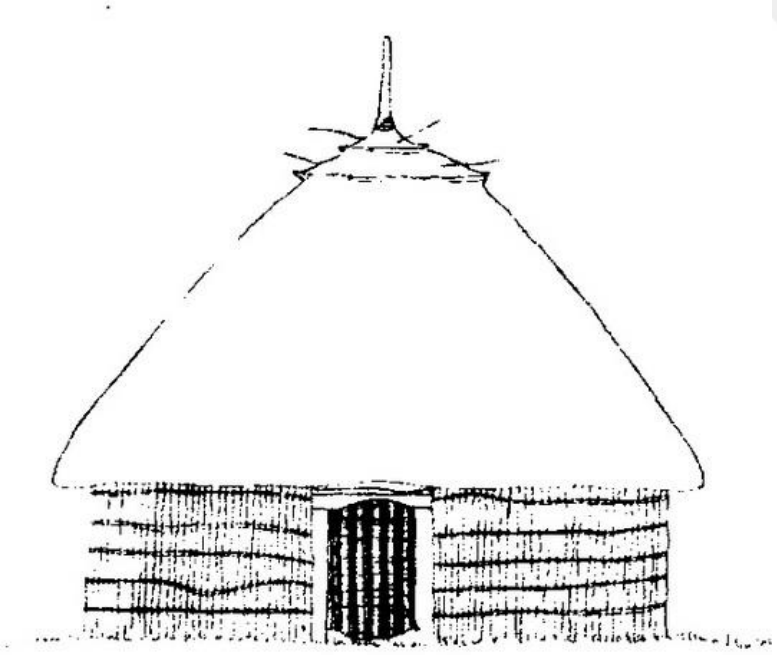
(Bektaş, ***Türk Evi,*** 2013).

Şekil 27a Habeşistan'da (Gurage kabilesi) ev planı

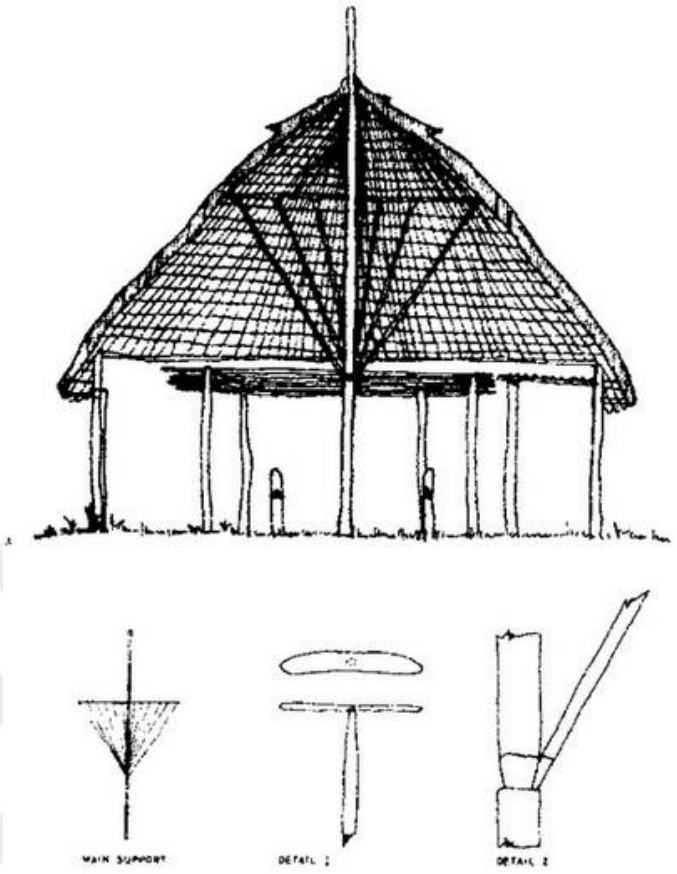
(**1**) Merkezi direk, (**2**) Ocak, (**3**) Taşınabilir yatak, (**4**) Depolama için yükseltilmiş zemin

(https://www.academia.edu/2612256/Ethiopians_and_the_houses_they_live_in_Gli_Etiopi_e_le_abitazioni_dove_vivono: 25.06.2015).

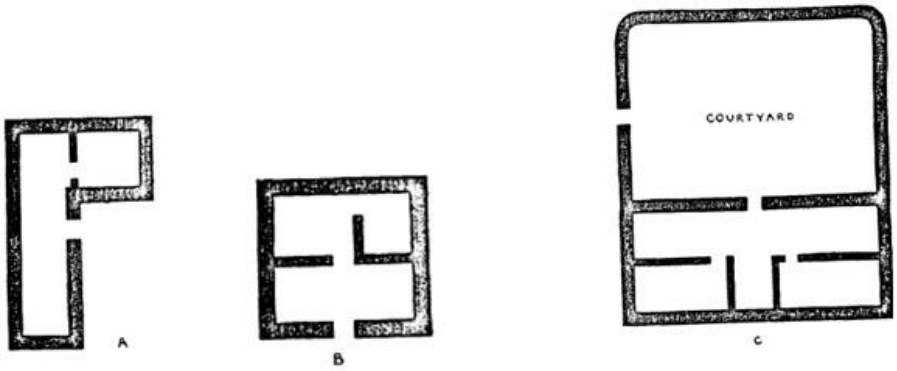
Şekil 27b Habeşistan'da arkaik ev planı, kesit

(https://www.academia.edu/2612256/Ethiopians_and_the_houses_they_live_in_Gli_Etiopi_e_le_abitazioni_dove_vivono: 25.06.2015).

Şekil 27c Kesit.

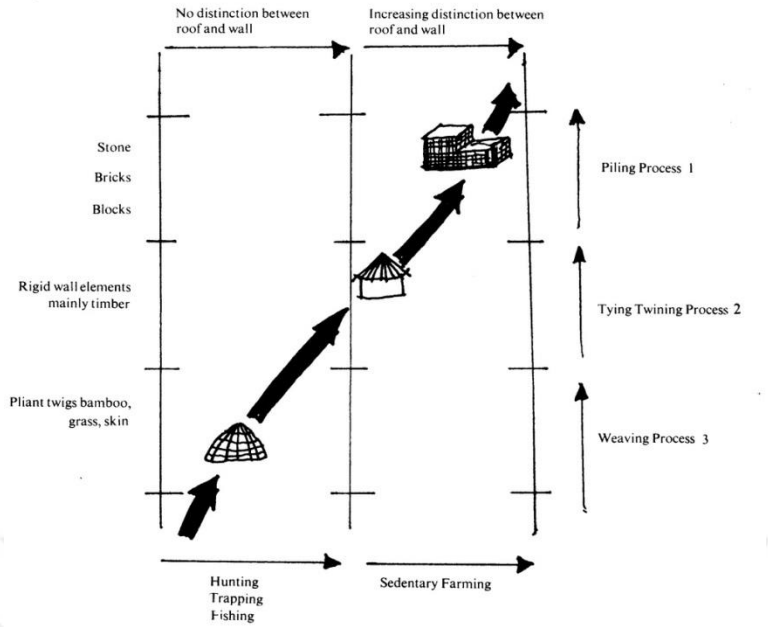
(https://www.academia.edu/2612256/Ethiopians_and_the_houses_they_live_in_Gli_Etiopi_e_le_abitazioni_dove_vivono: 25.06.2015).

Şekil 27d Somaliland'da ev plan tipleri

a Eık evleri **b** Amud evleri **c** Eık'de avlulu büyük evler

(Curle, "The Ruined Towns of Somaliland", 1937).

Şekil 27e Habeşistan'da ev tipi gelişimi.

(https://www.academia.edu/2612256/Ethiopians_and_the_houses_they_live_in_Gli_Etiopi_e_le_abitazioni_dove_vivono: 25.06.2015).

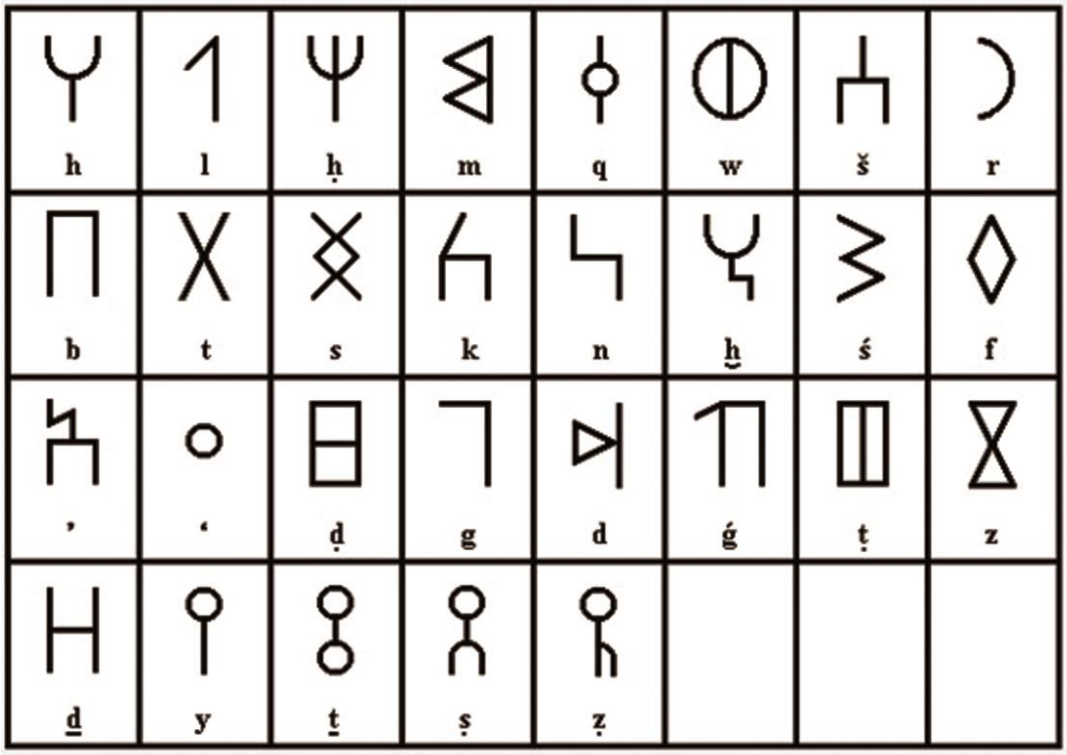

Şekil 28 Minare Çeşitleri, Türk minaresi ve diğer minarelerle olan farklılıkları

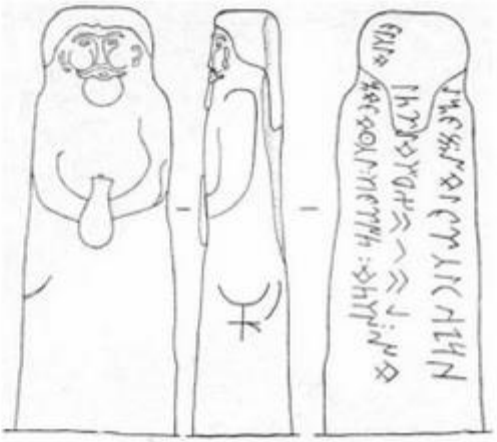
(Öz,***İstanbul Camileri***, 1962).

Şekil 29a Göktürk Alfabesi

Şekil 29b Saba Krallığı döneminden kalan yazıtlarda görülen alfabe

Yazılı Göktürk heykeli. Znamenki köyü, Erba ırmağı yakınları, Hakasya. Devon taşı, H=1,74, genişlik 55-64 cm. Minusinsk Müzesi, No. 12 (Кызласов'dan).

Şekil 30 Göktürk dönemi insan figürlü taş anıtlar

RESİMLER

Resim 1 Aksum obeliski.

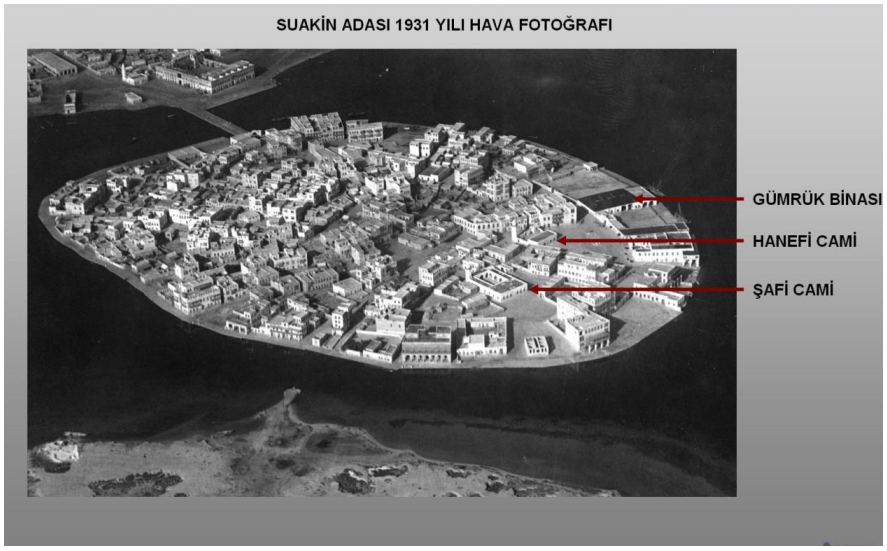
(Obeliskhttps://hiddenincatours.com/the-amazing-megalithic-obelisks-of-axum-in-ethiopia/; 14.06.2016).

Piece du roi Armah (vers 614) est un Roi Aksoum qui serrai identifé à Ashama Ibn Abjar qui meurt vers 630 (ra) la piece portent l'effigie des conquêtes sassanides de Jérusalem en 614.

Resim 2 Necâşi Ashame dönemine ait bir sikke.

(https://histoireislamique.files.wordpress.com/2014/09/armah-vers-614-est-un-roi-aksoum-monais-ethchipie1.jpg; 20.01.2016).

Resim 3 Sevakin'de, Osmanlı eserleri (BİMTAŞ).

Resim 3a Sevâkin, Şafi Camii (BİMTAŞ).

Resim 3b Sevâkin, Şafi Camii avlu (BİMTAŞ).

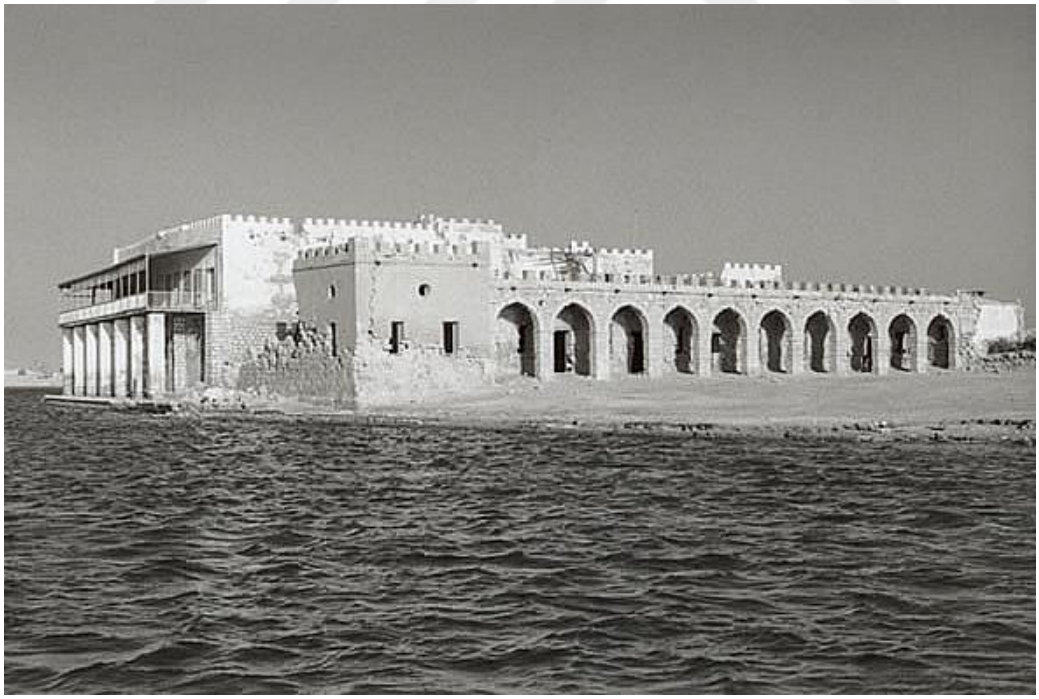
Resim 3c Sevâkin, Hanefi Camii (BİMTAŞ).

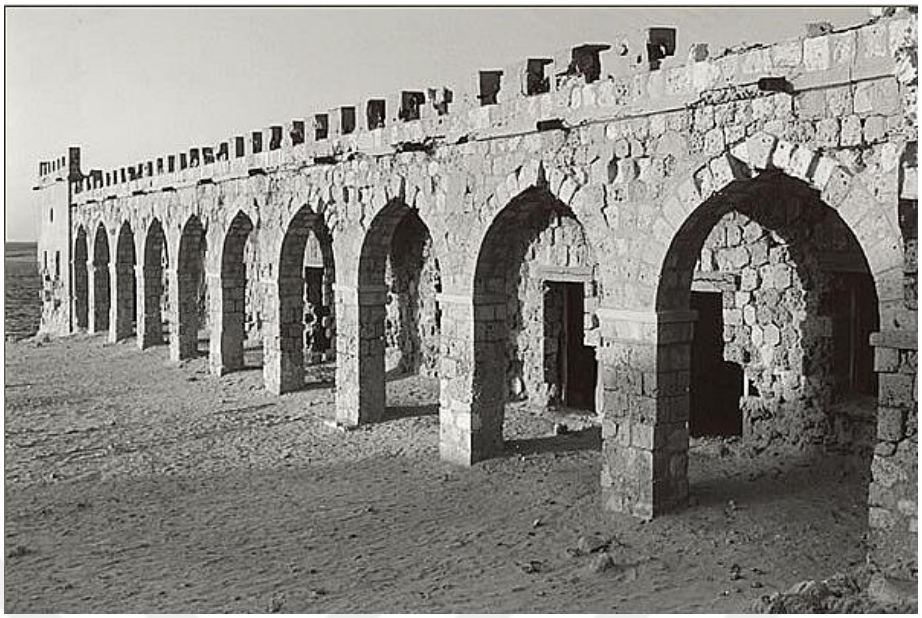
Resim 3d Sevâkin, Hanefi Camii minaresi (BİMTAŞ).

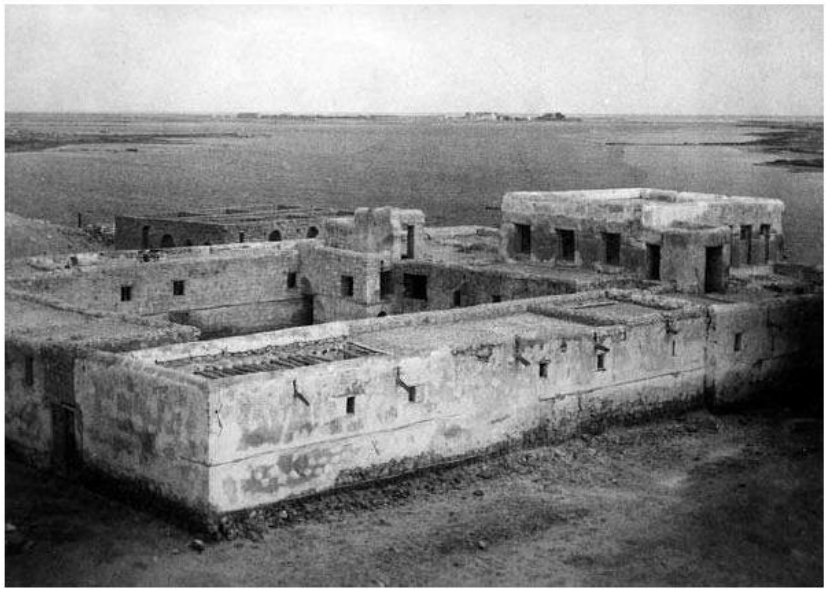
Resim 3e Sevâkin'de, Osmanlı döneminden kalma bir eser (BİMTAŞ).

Resim 3f Sevâkin'de, Osmanlı döneminden kalma bir eser (BİMTAŞ).

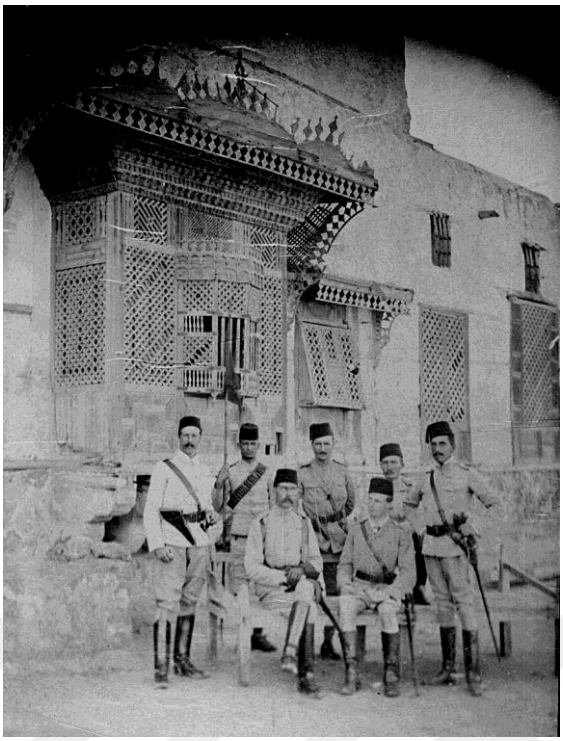

Resim 3g Sevâkin'de, Osmanlı döneminden kalma bir eser, kemerler (BİMTAŞ).

Resim 3h Sevâkin'de, Hurşid Efendi Evi

UM, "Greenlaw's Suakin The Limits Of Architectural Representation And the Continuing Lives Of Buildings In Coastal Sudan", 2011).

Resim 3ı Sevâkin'de, Osmanlı döneminden kalma bir eser (BİMTAŞ).

Resim 3i Sevâkin, Osmanlı döneminden kalma bir eser (BİMTAŞ).

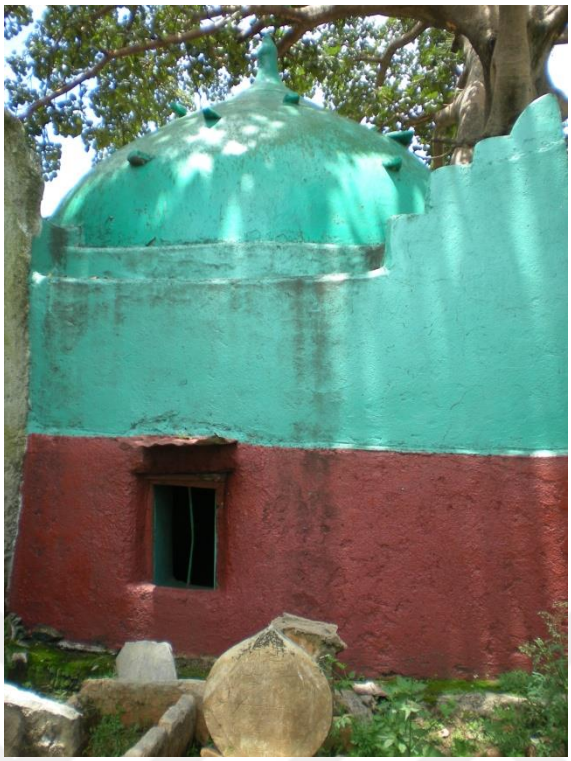

Resim 3j Sevâkin'de, bir Osmanlı kalıntısı (BİMTAŞ).

Resim 4 Harar.

(http://www.delcampe.net/page/item/id,264579457,var,78964-HARAR-PANORAMA-VISTO-DALLO-HAKIM-GARA-1936,language,E.html; 12.07.2016).

Resim 4a Şeyh Ebadır Türbesi.

Resim 4b eş-Şeyh Yusuf Ahmed'e ait Hicri 1408 tarihli mezar.

Resim 4c Harar'ın Osmanlı dönemi paşalarından, Muhammed Paşa.

(Ebubekir Şuheymi Paşa'nın son kuşak torunlarından Ali Arif Burhan Bey'den alınmıştır).

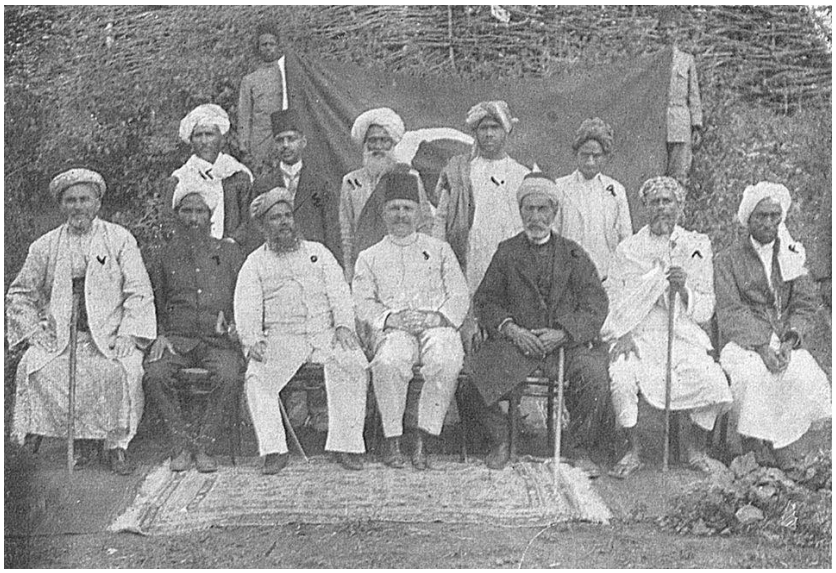

Resim 4d Hararlı Bekir Muhammed isimli bir kişinin Osmanlı askerine yaptığı yardımın imzalı makbuzu (Harar Şehir Müzesi).

Resim 4e Harar'da Osmanlı Şehbenderhanesi.

Şehbal, 87 (1 Kanuni evvel 1329 ?), s. 692.

Resim 4f Habeşistan'da Şehbender Mazhar Bey öncülüğünde teşkil olunan Kızılay Şubesi, Etiyopya, Harar, 1914.

(https://www.facebook.com/hazretifatih/photos/a.406494060894.190625.20253260894/10153104273335895/?type=1&theater; 14.06.2016).

Resim 4g Habeşistan'ın Harar şehrinde bayram namazından sonra Osmanlı Şehbenderhanesi'ne gidilirken.

Şehbal, 87 (1 Kanuni evvel 1329 ?), s. 692.

Resim 4h Harar'da Mazhar Bey'in de hazır bulunduğu Kurban Bayramı namazı.

Şehbal, 87 (1 Kanuni evvel 1329 ?), s. 692.

Resim 4ı Harar şehrinde Kurban Bayramı münasebetiyle Osmanlı Şehbenderhanesi'nde gerçekleştirilen resmikabulden önce. Mazhar Bey'le birlikte Osmanlı tebasından bazı şehbenderhane hizmetlileri görülmektedir.

Şehbal, 87 (1 Kanuni evvel 1329 ?), s. 692.

Resim 4i Lij Yasu (V. Iyasu ya da Lij Iyasu. 1913 ile 1916 yılları arasında Etiyopya'nın tac giymemiş imparatoru olarak bilinmektedir).

(Lic Yasu, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b4/Yasu_V.jpg; 14.06.2016).

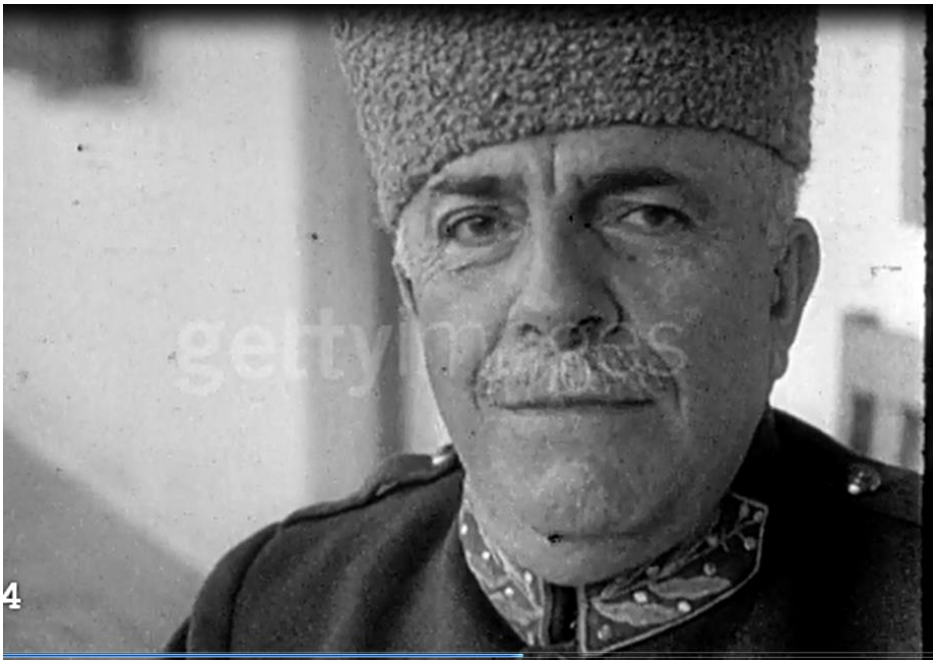
Resim 4j Lic Yasu'nun Türk kızı Fatma'dan olan oğlu Burhan Bey

(Fotoğraf ve bilgi Ebubekir Şuheymi Paşa'nın son kuşak torunlarından Ali Arif Burhan Bey tarafından verilmiştir).

Resim 4k Harar'da, Vehib Paşa.

(Wehib Pasha writing at a desk. People of Harar prepare for warin Ethiopia on January 01, 1935 in Harar, Ethiopia; http://www.gettyimages.ca/detail/video/people-of-harar-prepare-for-war-soldiers-gather-and-news-footage/145887724).

Resim 4l Harar'da, Vehib Paşa (1935).

Resim 4m Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü (TİKA).

Resim 4n Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü (TİKA).

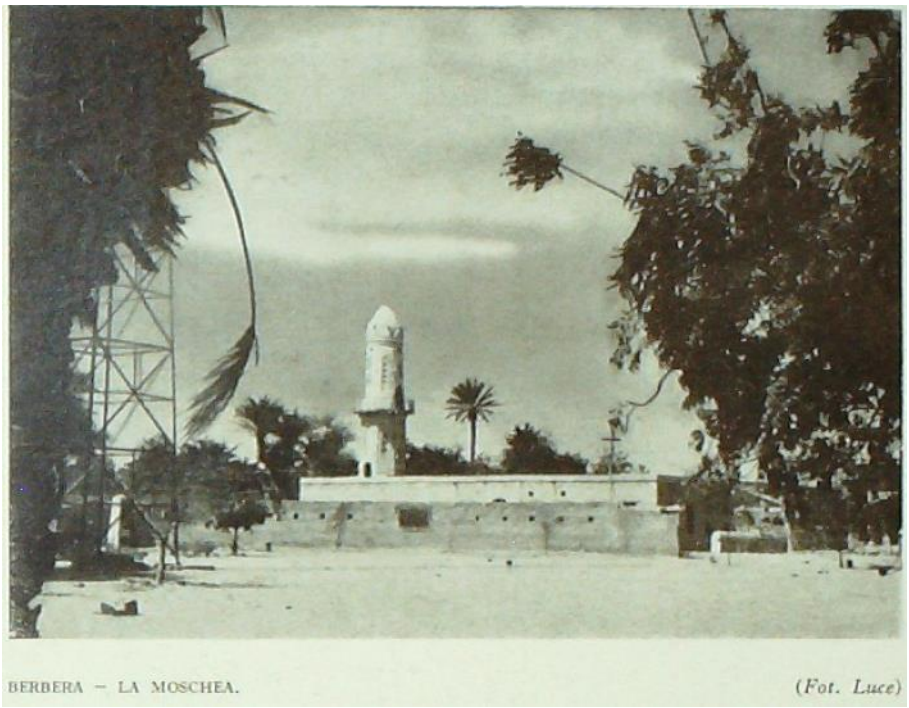
Resim 4o Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü (TİKA).

Resim 4ö Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, ahşap merdiven parçası (TİKA).

Resim 4p Harar'da Muhammed Ali Paşa Köşkü, içerde niş (TİKA).

Resim 5a Berbera'da Osmanlılar Dönemine ait bir cami (Ciro Poggiali).

Resim 5b Berbera'da Osmanlılar dönemine ait bir cami.

(A Turkish Mosque built during Ottoman Empire; http://hamsekhaire.blogspot.com.tr/2013/08/collapsing-ancient-buildingsa-cry-for.html; 17.09.2015).

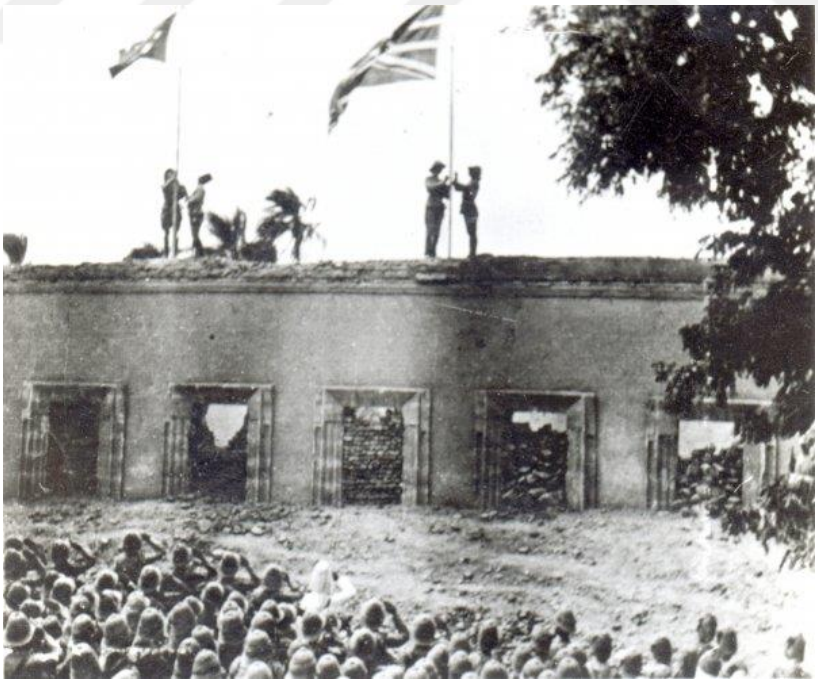
Resim 5c Berbera'da Osmanlı dönemine ait bir kütüphane.

(Mosque library built by Ottomans in Berbera, http://hamsekhaire.blogspot.com.tr/2013/08/collapsing-ancient-buildingsa-cry-for.html; 17.09.2015).

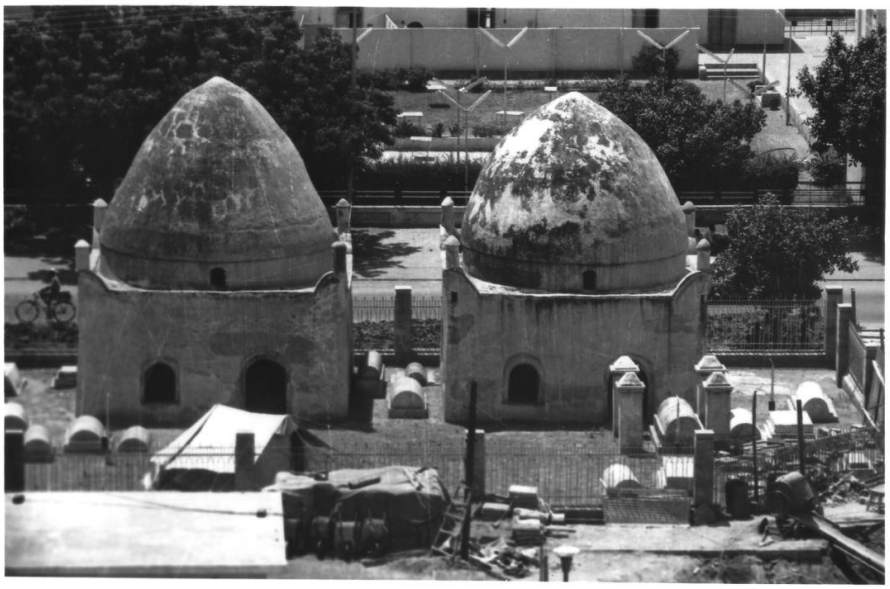
Resim 5d Berbera, Osmanlı dönemine ait bir bina.

(Major Coast Building in Berbera, http://hamsekhaire.blogspot.com.tr/2013/08/collapsing-ancient-buildingsa-cry-for.html; 17.09.2015).

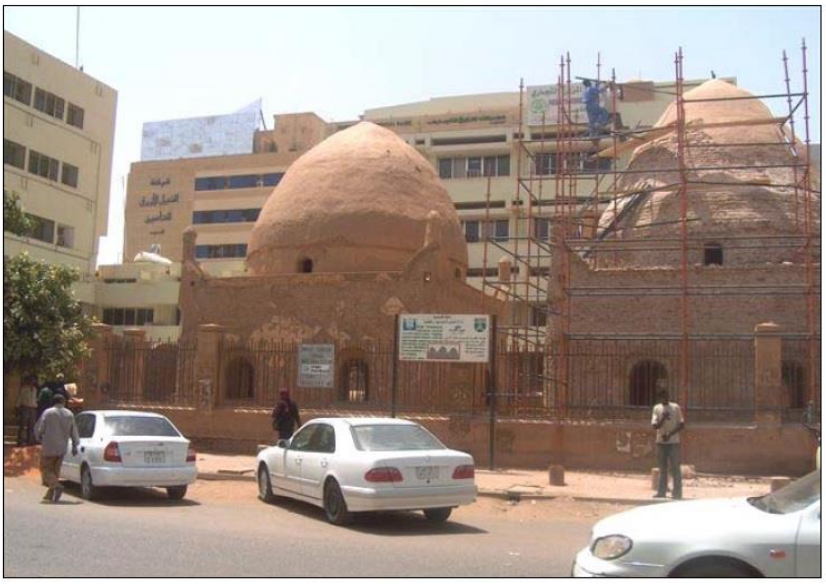
Resim 6a Hartum, Türk Bayrağı'nın kaldırılması

(http://obscurebattles.blogspot.com.tr/2015_11_01_archive.html).

Resim 6b Sudan Hartum da bulunan Ahmet ve Musa Paşa türbeleri

(Yapı Merkez İnşaat Şirketi Arşivi, Sudan).

Resim 6c Sudan Hartum da bulunan Ahmet ve Musa Paşa türbeleri

(Yapı Merkez İnşaat Şirketi Arşivi, Sudan).

Resim 6d Sudan Hartum da bulunan Ahmet ve Musa Paşa türbeleri

(Yapı Merkez İnşaat Şirketi Arşivi, Sudan).

Resim 7a Eritre-Masavva'

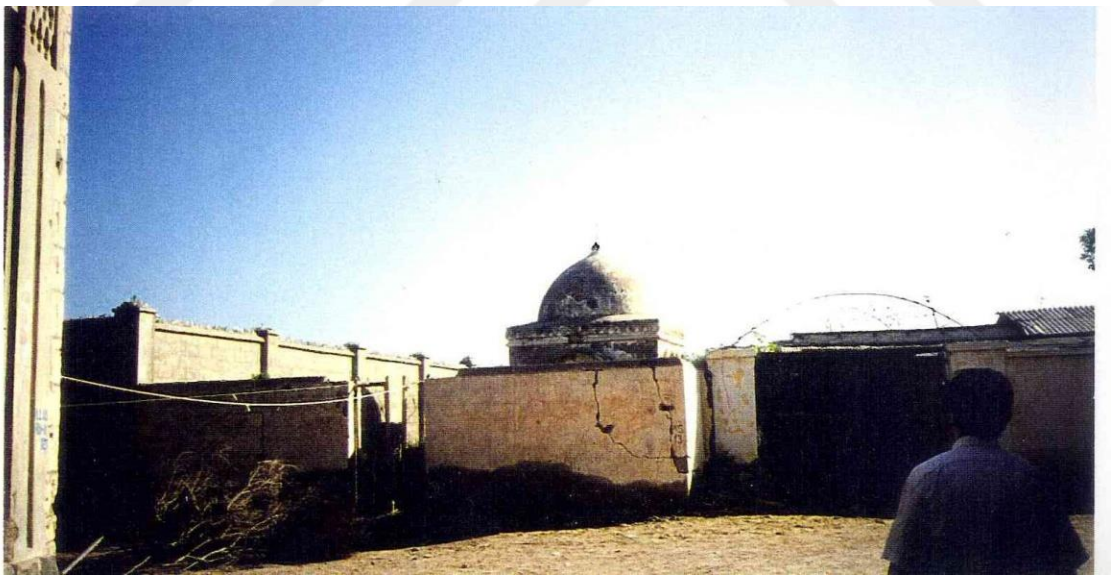
(http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6222422t/f4.image.r=Massaouah%20%20.langEN; 24.08.2014).

Merchants of Massawa negotiating with Banyan, or Indian traders, an early nineteenth century engraving.
From T.Lefebvre *Voyage en Abyssinie, Atlas.*

Resim 7b Bamyan Kavmi

(Pankhurst, 1997)

Resim 7c Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi

(Ankara, Vakıflar Müdürlüğü Arşivi).

Resim 7d Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi

(https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10206487797627810&set=o.101239070216241&type=1&theater)

Resim 7e Masavva'da Özdemir Paşa Türbesi

(Ankara, Vakıflar Müdürlüğü Arşivi)

Resim 7f Masavva'da Eski bir Türk evinin cephe(XIX. yüzyıl)

(http://www.maitacli.it/forum/2-forum/12584-i-ritorno-in-eritrea-dopo-46-anni?limit=6&start=204; 13.02.2015)

Resim 8a Zeyla' gravürü (1884)

(http://gallica.bnf.fr/RequestHighlightingMask?docIDArk=bpt6k6222422t&f=4&r=Massaouah++&zoom=D)

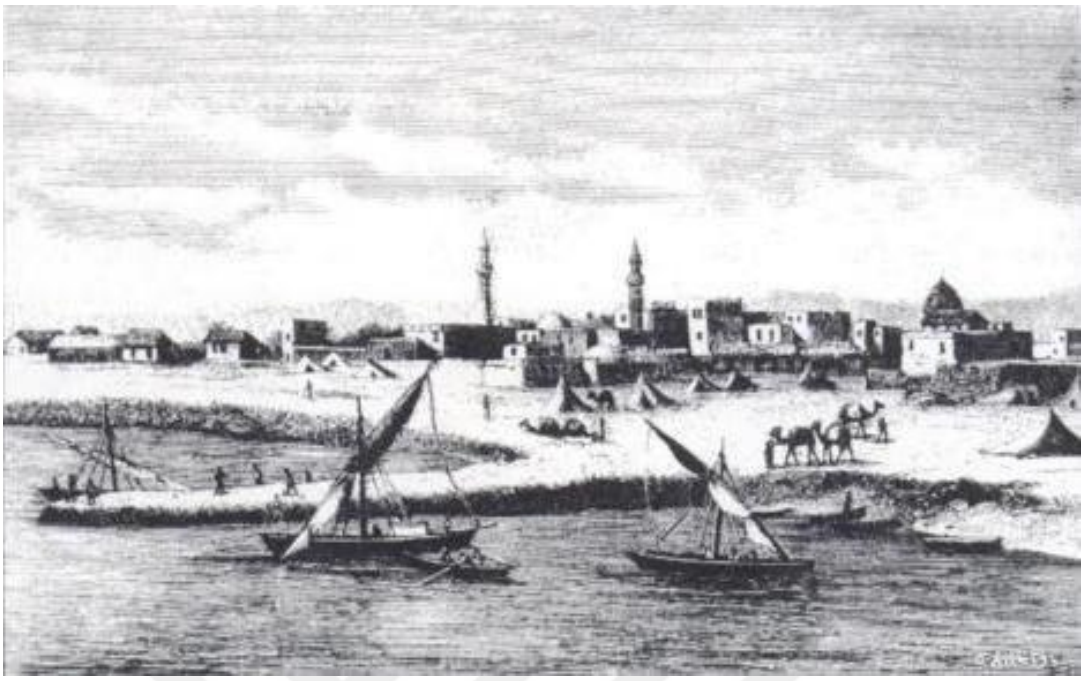
Resim 8b Zeyla' gravürü, M. Édouard Hervé, Le Monde Illustré, 1857

http://gallica.bnf.fr/RequestHighlightingMask?docIDArk=bpt6k6222422t&f=4&r=Massaouah++&zoom=D; s. 104; 04.02.2015)

Resim 8c Zeyla' gravürü

(http://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/Rimbaud-Aden-1880-comp-1.pdf; 08.07.2015)

Resim 8d Zeyla' genel görünüm

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Zeila%2C_Somalia.jpg; 17.09.2015).

Resim 8e Zeyla'ya genel bakış, cami ve minareler yoktur

(http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b77022583/f13.highres; 10.09.2015)

Resim 9a Ebubekir Paşa

(Ebubekir Şuheymi Paşa'nın son kuşak torunlarından Ali Arif Burhan Bey'den alınmıştır)

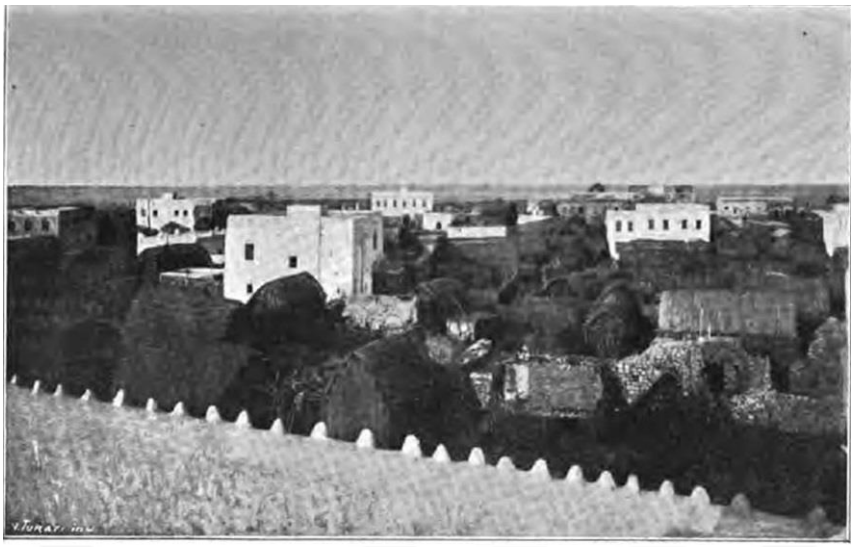
Resim 9b Ebubekir Paşa ve ailesi

(http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b77022583/f32.zoom; 17.09.2015).

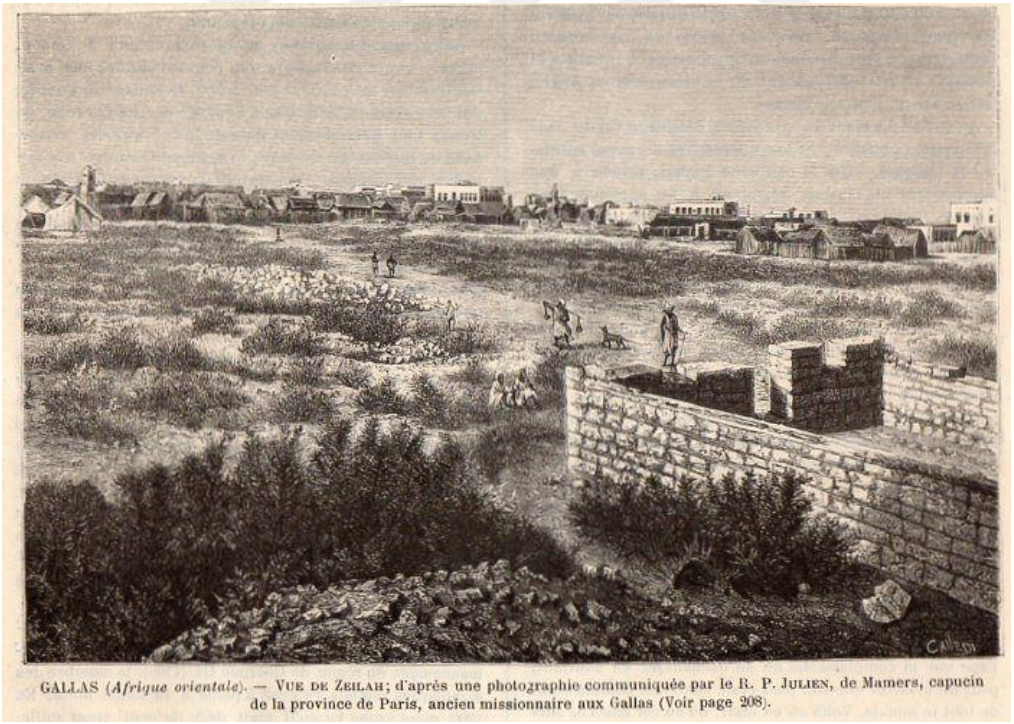
Resim 9c Ali Arif Burhan Bey

(https://www.facebook.com/106216702782899/photos/a.108111282593441.12901.106216702782899/108111522593417/?type=3&theater; 15.09.2016).

Resim 10a Zeyla’

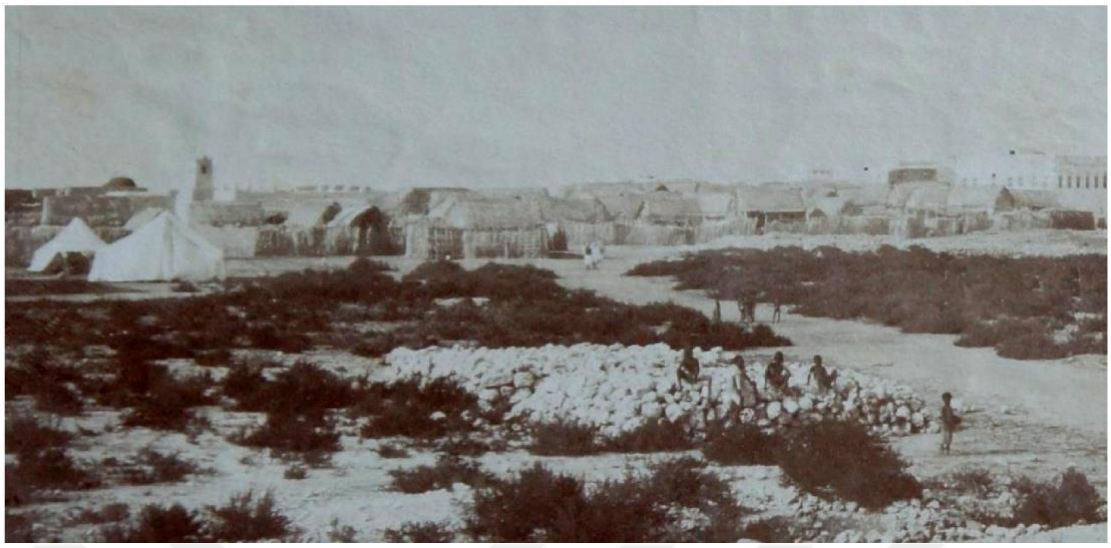
(Robecchı Brıcchettı, 1896).

GALLAS (*Afrique orientale*). — Vue de Zeilah; d'après une photographie communiquée par le R. P. Julien, de Mamers, capucin de la province de Paris, ancien missionnaire aux Gallas (Voir page 208).

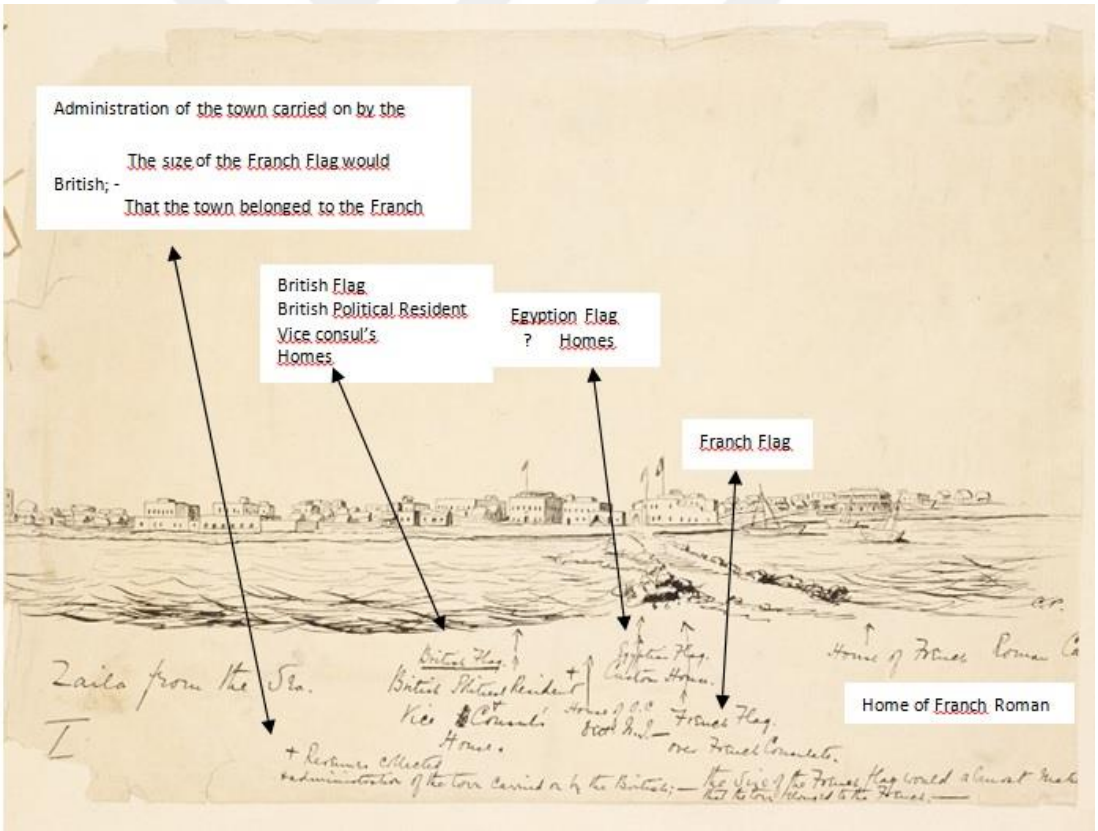
Resim 10b Zeyla’ Gravürü 1890

(http://i.ebayimg.com/00/s/NDk5WDcwMA==/z/UzsAAOxySoJTWMCB/$_57.JPG; 10.09.2015).

Resim 10c Zeyla’

(http://www.larevuedesressources.org/IMG/pdf/Rimbaud-Aden-1880-comp-1.pdf; 16.09.2015).

Resim 10d Zeyla’’da konsolosluk binaları

(http://wolfsonianfiulibrary.files.wordpress.com/2013/10/xc2013-08-3-7-2_013-e1383243255951.jpg; 18.06.2014).
(http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b77022583/f15.item; 25.02.2015).

Resim 10e Zeyla'. İtalyanlar tarafından bombalanacak yerler ok işareti ile gösterilmiş.

(http://www.awm.gov.au/collection/P00444.086, 13.01.2014).

Resim 10f Zeyla' bombalanma öncesi bir fotoğraf

https://www.awm.gov.au/collection/P00444.084

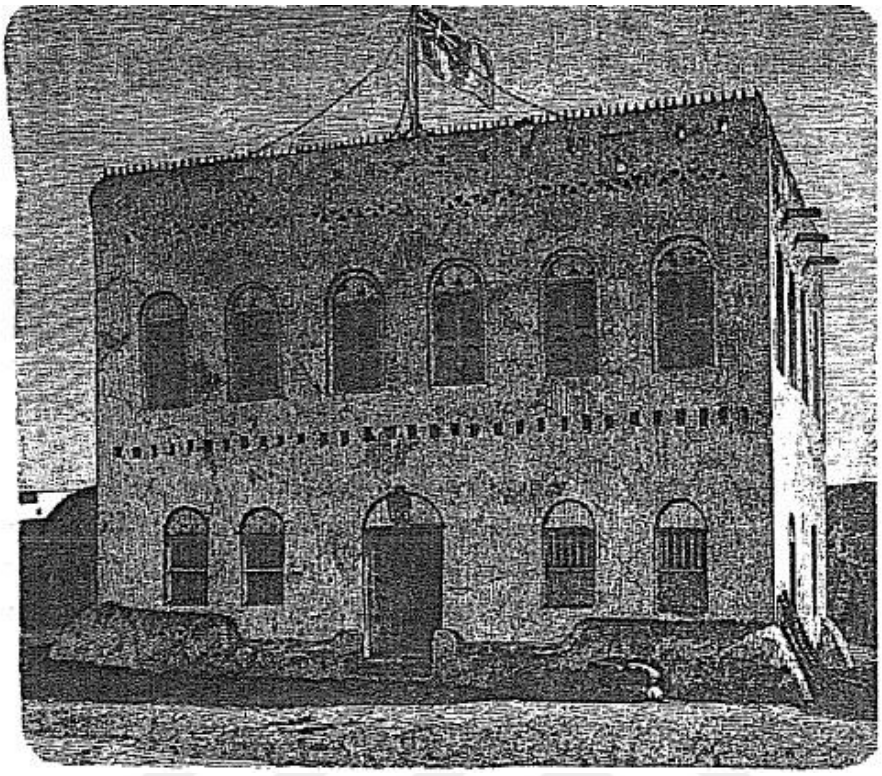
Resim 10g Zeyla’’da bir cadde

(Major H. Rayne, 1921).

Resim 10h Zeyla’’da konsolosluk binaları

(Major H. Rayne, 1921)

Resim 10ı Zeyla’’da konsolosluk binalarından biri

(Paulıscke, 1888).

Resim 10i Zeyla’’da evler

Resim 11a Zeyla' Limanı

(http://www.awm.gov.au/collection/P00444.083, 13.01.2014).

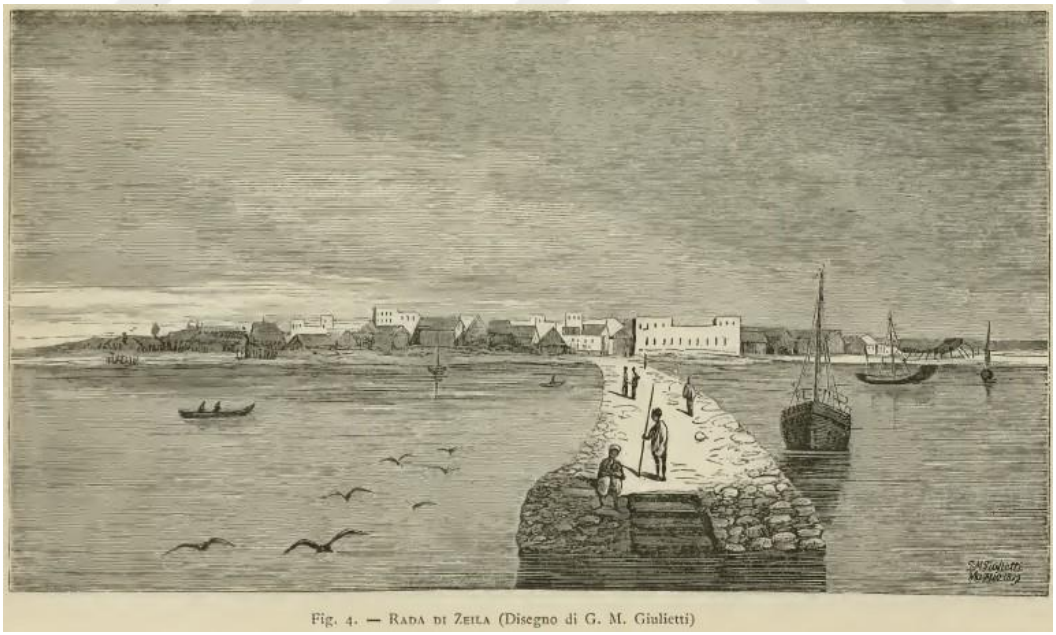

Fig. 4. — Rada di Zeila (Disegno di G. M. Giulietti)

Resim 11b Zeyla'ya genel bakış, cami ve minareler görülmemektedir

(Cecchı, 1886).

Resim 11c Zeyla' Limanı'ndan camilere bakış

(http://www.flickr.com/photos/90479604@N00/247512988/sizes/m/in/photostream/, 01.04.2014).

Resim 11d Zeyla' Limanı.

Resim 11e Zeyla' Limanı, sular çekildikten sonra

Resim 11f Zeyla' Limanı, sular çekildikten sonra.

Resim 11g Limanda baba.

Resim 11h Yerel halk tarafından, Osmanlı'dan kalan son geminin kalıntıları olarak tanımlanmaktadır.

Resim 12 Kışlalar ve Belediye Binası

(http://www.awm.gov.au/collection/P00444.086, 13.01.2014).

Resim 12a Kışla binası -1 (TİKA).

KUZEY-DOĞU CEPHE - LAZER TARAMA

Resim 12b Kışla binası -1 (TİKA).

GÜNEY CEPHE - LAZER TARAMA

Resim 12c Kışla binası -1 (TİKA).

KUZEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞ

Resim 12d Restorasyon projesi (TİKA).

Resim 13a Kışla binası -2 (TİKA).

Resim 13b Kışla binası -2 (TİKA).

KUZEY GÖRÜNÜŞ

GÜNEY GÖRÜNÜŞ

Resim 13c Restorasyon projesi (TİKA).

KUZEY CEPHE

Resim 14a Kışla binası -3 (TİKA).

BATI-GÜNEY CEPHE - LAZER TARAMA

Resim 14b Kışla binası -3 (TİKA).

KUZEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞ

Resim 14c Restorasyon projesi (TİKA).

GÜNEY-BATI CEPHE

GÜNEY-DOĞU CEPHE - LAZER TARAMA

Resim 15a Kışla binası -4 (TİKA).

DOĞU CEPHE

KUZEY CEPHE

BATI CEPHE

Resim 15b Kışla binası -4 (TİKA).

KUZEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞ

Resim 15c Kışla binası -4 Restorasyon projesi (TİKA).

KUZEY-BATI CEPHE - LAZER TARAMA

Resim 16a Karakol Binası (TİKA).

Resim 16b Karakol Binası, doğu cephe.

Resim 16c Karakol Binası, batı cephe.

Resim 16d Karakol binası, üst örtü.

Resim 16e Karakol Binası Restorasyon projesi (TİKA).

Resim 17a Mescidi Kıbleteyn (Çift Kıbleli Mescit, lazer tarama), (TİKA).

Resim 17b Mescidi Kıbleteyn'in mihrabı.

Resim 17c Mescidi Kıbleteyn'in mihrabı

— Zeyla. Mosquée dite « aux deux mihrāb » (Qiblatayn) : niveau de sol ou couche de travail liée à l'enduction du parement extérieur du mur nord

Resim 17d Mihrap, arka cephe.

Resim 17e Mihrap arkasında yapılan kazı.

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

Resim 17f Mescidi Kıbleteyn'in yanında muhtemel su kuyusu ve su haznesi kalıntıları.

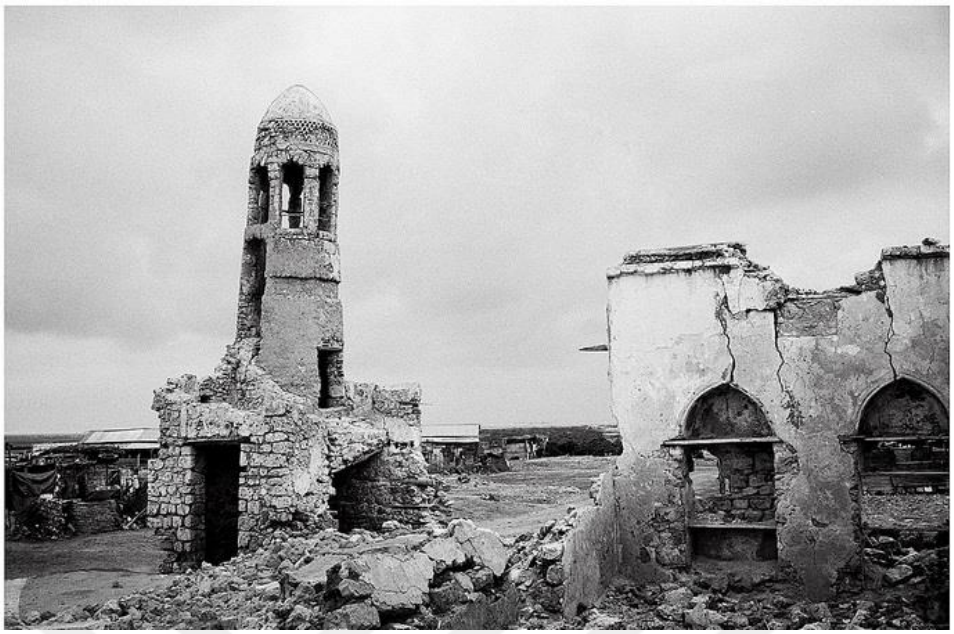

Resim 17g Mescidi Kıbleteyn'in önünde Şeyh Babu Dena'nın Mezarı.

Resim 17h Mescidi Kıbleteyn'in TİKA'tarafından hazırlanan Restorasyon projesi.

Resim 18a Şâzelî Camii.

(Ruines De Zeilah, https://www.flickr.com/photos/91074676@N00/6700765447;10.09.2015).

Resim 18b Şâzelî Camii, güneyden görünüş.

Resim 18c Şâzelî Camii, üstten görünüm.

Resim 18d Şâzelî Camii, güneyden görünüş.

(http://static.panoramio.com/photos/large/64214499.jpg; 14.09.2015).

Resim 18e Şâzelî Camii mihrap.

Resim 18f Duvar bezemesi.

Resim 18g arka cephe.

Resim 18h Minare.

Resim 18ı minare şerefesi.

Resim 18ı Şâzelî Camii'nin TİKA'tarafından hazırlanan Restorasyon projesi.

Resim 19a Zeyla’ Camii, güneydoğu görünüş.

Resim 19b Zeyla’ Camii, doğudan görünüş.

Resim 19c Zeyla' Camii, batıdan görünüş.

Resim 19d Zeyla' Camii, kuzeydoğudan görünüş.

Resim 19e Zeyla’ Camii, üstten görünüş.

Resim 19f Zeyla’ Camii, minare.

Resim 19g Zeyla’ Camii, iç görünüm.

Resim 19h Zeyla’ Camii, iç mekân.

Resim 19ı İç mekân.

Resim 19i mihrap.

Resim 19j iç mekân.

Resim 19k kadınlar mahfili.

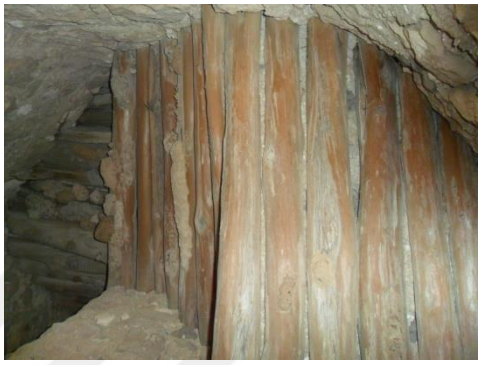

Resim 19l Ahşap tavan.

Resim 19m Minare.

Resim 19n Minare merdiveni. **Resim 19o** Minare merdiveni.

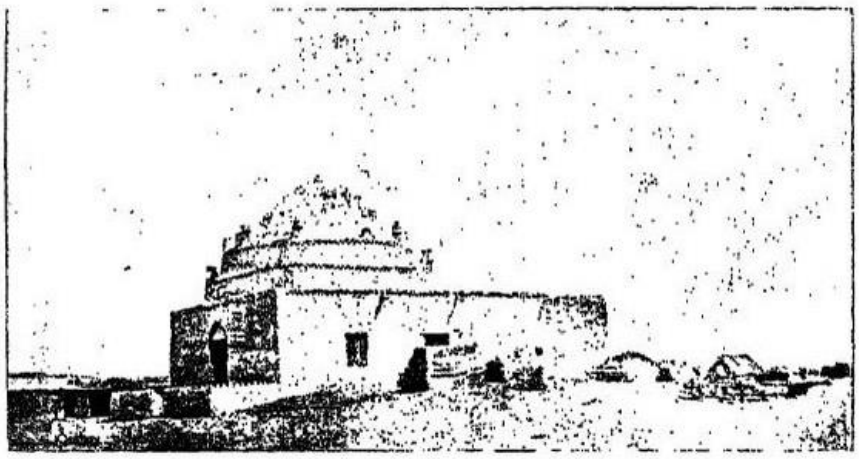
Resim 19ö Zeyla' Camii Restorasyon projesi (TİKA).

Resim 20a Şeyh İbrahim Türbesi.

Resim 20b Şeyh İbrahim türbe ve camisi.

مقبرة الشيخ إبراهيم بزيلع

Resim 20c Şeyh İbrahim Türbesi.

(Mısrî 1939: 59).

Resim 20d Şeyh İbrahim Türbesi (1935)

(http://www.delcampe.fr/page/item/id,272541124,var,Somalie-Zeila-jour-de-fecirc;te,language,F.html; 03.02.2015).

Resim 20e Türbenin yanındaki mescit.

Resim 20f.

Resim 20g Dış cephe bezemeleri. **Resim 20h** Dış cephe bezemeleri.

Resim 20ı Şeyh İbrahim Türbesi, dış cephe bezemeleri.

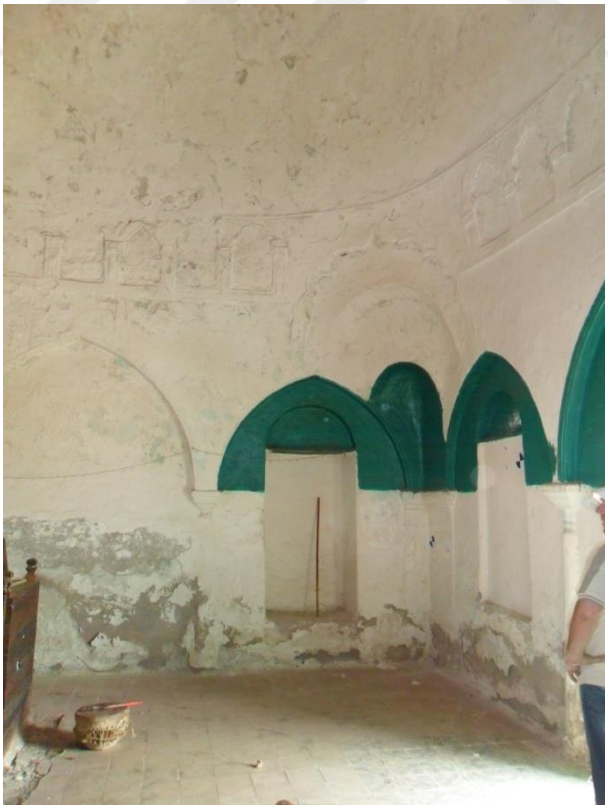
Resim 20i Şeyh İbrahim Türbesi, iç mekân.

Resim 20j Şeyh İbrahim Türbesi, nişler.

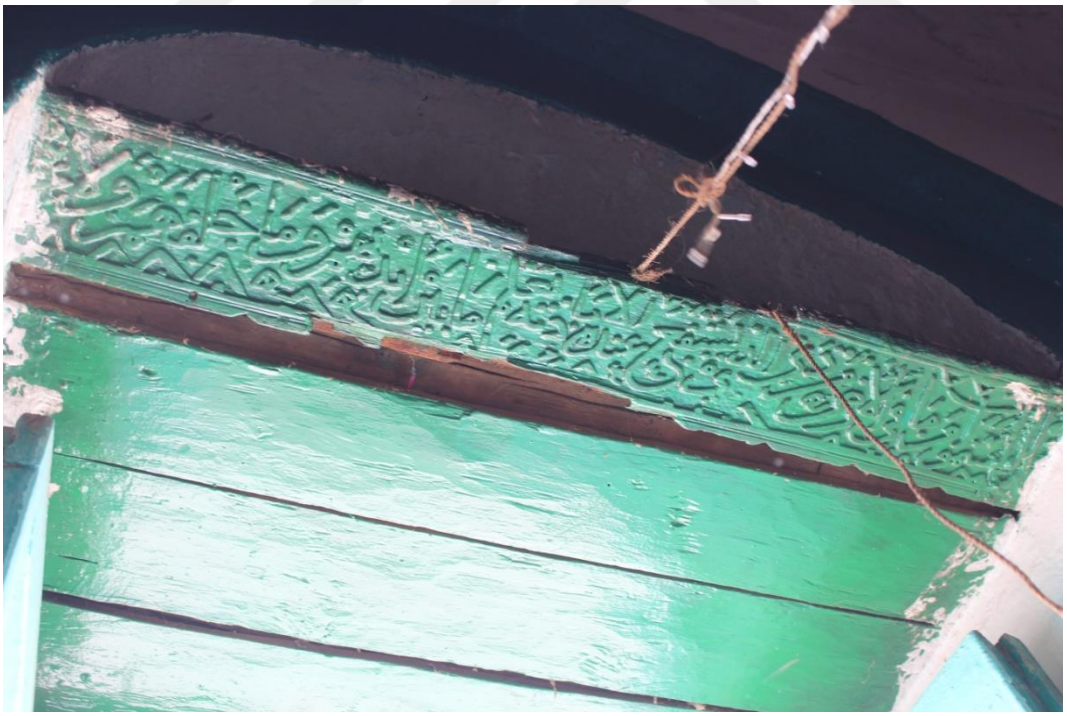
Resim 20k Şeyh İbrahim Türbesi, kemer çeşitleri.

Resim 20l Kemer çeşitleri.

Resim 20m Şeyh İbrahim Türbesi, Ayete-l Kürsî.

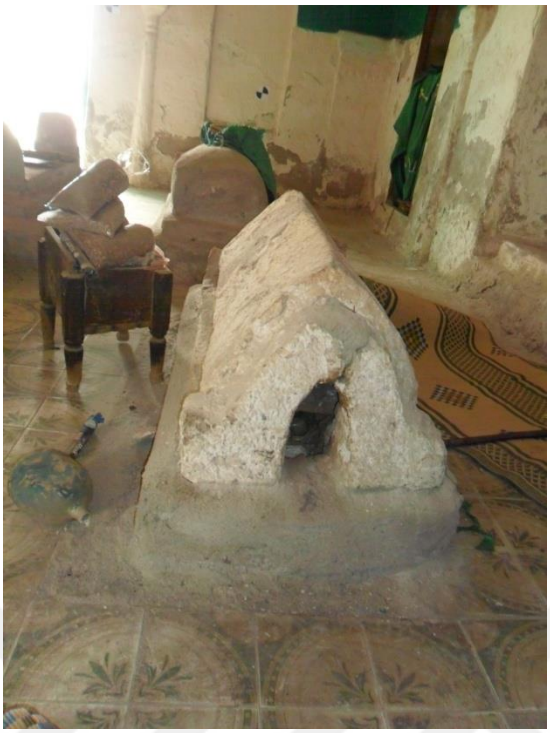
Resim 20n Şeyh İbrahim Türbesi, Ayete-l Kürsî.

Resim 20o Şeyh İbrahim Türbesi, ahşap sandukalar.

Resim 20ö Şeyh İbrahim Türbesi, ahşap sandukanın içi.

Resim 20p Şeyh İbrahim Türbesi, beton mezarlar.

Resim 20r Şeyh İbrahim Türbesi, tütsü kapları.

Resim 20s Karabu, müzik aleti.

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞ

KUZEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

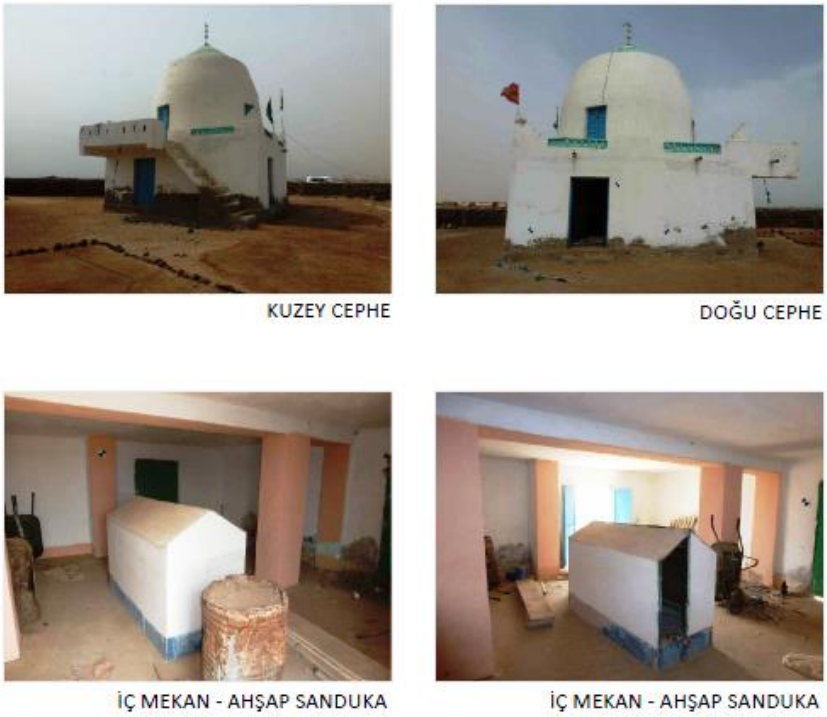
Resim 20t Restorasyon projesi (TİKA).

Resim 21a Amr Türbesi, kuzey cephe.

Resim 21b Amr Türbesi, doğu görünüş.

Resim 21c Amr Türbesi iç mekân (TİKA).

Resim 21d Restorasyon projesi (TİKA).

Resim 22a Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi (TİKA).

Resim 22b Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi.

Resim 22c Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi.

Resim 22d Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi.

Resim 22e Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi.

Resim 22f Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksi, kulübe ve saray arasındaki oda izleri.

Resim 22g Ebubekir Şuheymi Paşa Ev Kompleksinin bir parçası.

Resim 22h Kulübenin içi.

Resim 22ı TİKA tarafından çizilen Restorasyon projesi.

Resim 23a Belediye Binası, güneybatı görünüş

(Montagu Sinclair Wellby).

— *Zeyla : maison en ruine du gouverneur britannique. Noter au premier plan les refuse heaps*

Resim 23b Belediye Binası

(François-Xavier Fauvelle-Aymar, 2011).

Resim 23c Belediye Binası güney cephe

(Saylac Tour, http://www.somalilandmtc.org/saylac.html; 16.02.2015).

Resim 23d Güney cephe.

Resim 23e Belediye binası, kuzey cephe.

Resim 23f Belediye Binası kuzey cephe.

Resim 23g Belediye Binası, doğu cephe

Resim 23h Belediye Binası, basık kemerli pencereler.

Resim 23ı Belediye Binası güney odalarından biri.

Resim 23i Belediye Binası teras.

Resim 23j Belediye Binası üst kat örtü sistemi.

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞ

KUZEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

Resim 23k Belediye Binası, TİKA tarafından hazırlanan Restorasyon projesi.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Resim 24a Zeyla', muhtemel arşiv binası olarak adlandırılan yapı.

(http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b77022583/f15.item; 06.01.2014)

Resim 24b Arşiv Binası olarak adlandırılan yapı ve önünde Mülüyo dansı

(http://www.kaiserscross.com/188001/504522.html; 25.02.2015).

Resim 24c Arşiv binası.

Resim 24d Kuzey cephe.

Resim 24e.

Resim 24f Güney cephe.

Resim 24g İç mekân.

KUZEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞ

Resim 24h Restorasyon projesi (TİKA).

KUZEY GÖRÜNÜŞ - LAZER TARAMA

Resim 25a Kamu Binası (TİKA).

Resim 25b Kamu Binası.

Resim 25c.

Resim 25d.

Resim 25e Kamu Binası, yıkılmış iç mekânda kemer açıklıkları.

Resim 25f Ön cephede kapı ve pencereler.

Resim 25g Revak bölümü.

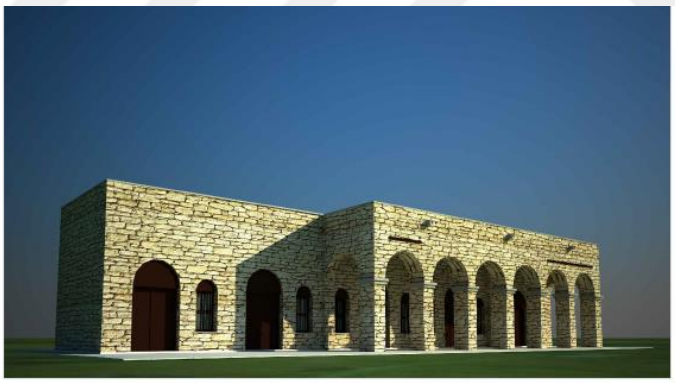
Resim 25h Arka cephe.

Resim 25ı Revak örtüsü.

Resim 25i Revak ve üst örtü.

Resim 25j Restorasyon projesi (TİKA).

Resim 26a Su deposu.

Resim 26b Su deposu.

Resim 26c Su deposu.

Resim 26d Su deposu.

GÜNEYDOĞU GÖRÜNÜŞ

KUZEYBATI GÖRÜNÜŞ

Resim 26e Su deposu, Restorasyon projesi (TİKA)

Resim 27a Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 27b Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 27c Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 27d Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 27e Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

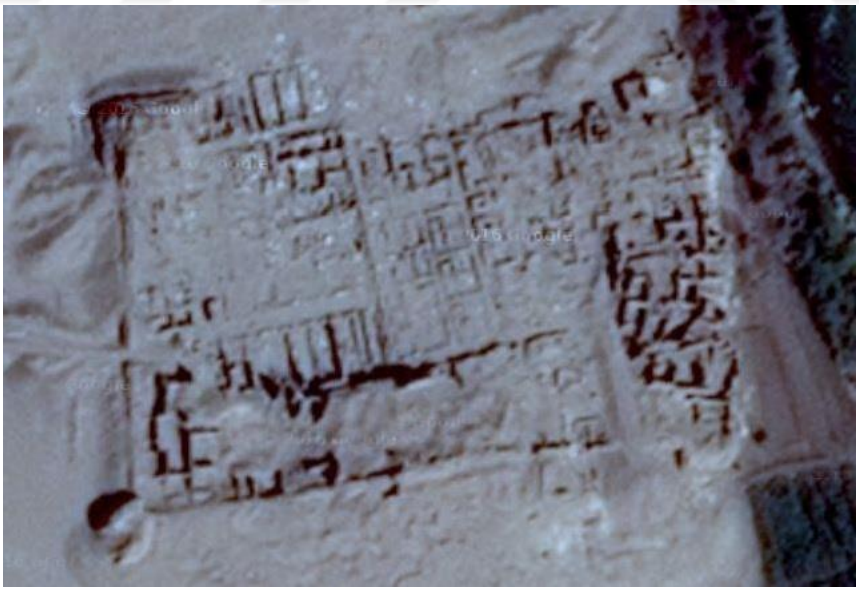
Resim 27f Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 27g Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 27h Ebubekir Şuheymi Paşa'nın çocuklarının ev olarak kullandıkları yapılar.

Resim 28a Sai kalesi

(https://www.google.com.tr/maps/place/Sa%C3%AF/@20.7362761,30.3305722,263m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1426cf46bedf3a89:0xd081d7469d55933b!8m2!3d20.708333!4d30.325).

The Ottoman fortress of Qasr Ibrim, Egypt, about forty years after its abandonment (detail of calotype by Felix Teynard, *c*. 1852; copy kindly provided by Dave Edwards).

Resim 28b ibrim Kalesi

(Peter Mitchell, Paul Lane).

Resim 28c Harar surları

(http://picssr.com/photos/antonioaviles/interesting/page3?nsid=8198715@N08; 08.07.2016).

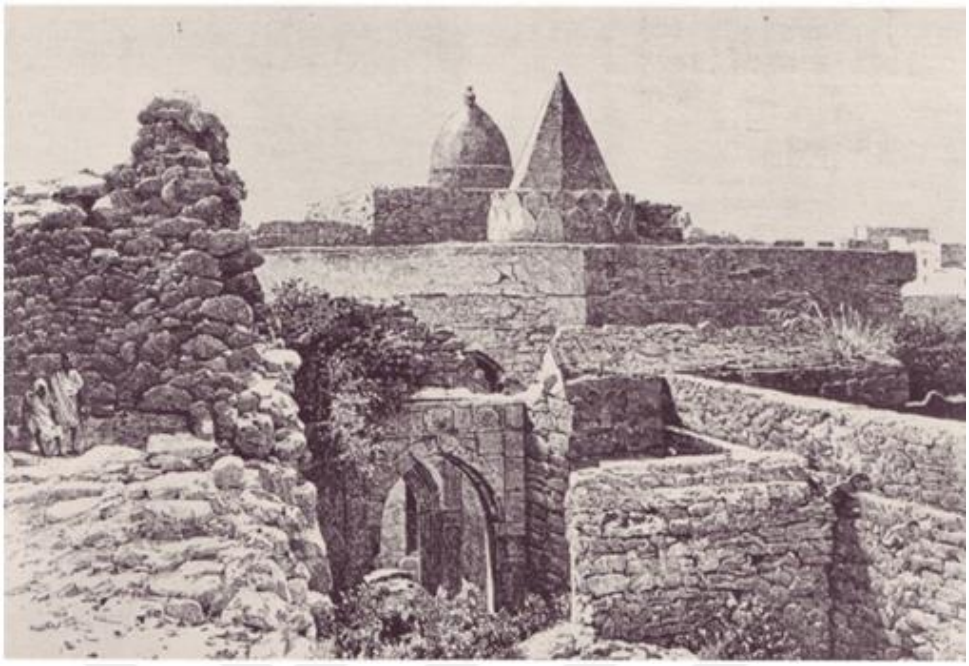
Resim 29a Hamidiye Kışlası

(https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/originals/4d/79/33/4d793300ae12efba54780111086bc3d1.jpg; 08.07.2016).

Resim 29b Ankara Haymana Çalkal köyünde inşa edilen haneler

(Nadir Eserler Kütüphanesi).

Resim 30a Fahreddin er-Razî Camii

(Fakr ad-Din Mosque**,** http://en.wikipedia.org/wiki/Fakr_ad-Din_Mosque; 26.02.2015).

Resim 30b Konya Alaaddin Camii

(http://www.cornucopia.net/guide/konya/; 03.02.2015).

Resim 30c Divriği Ulu Camii

(http://www.sivas.im/divrigiye-sadakat-305.html; 03.02.2015).

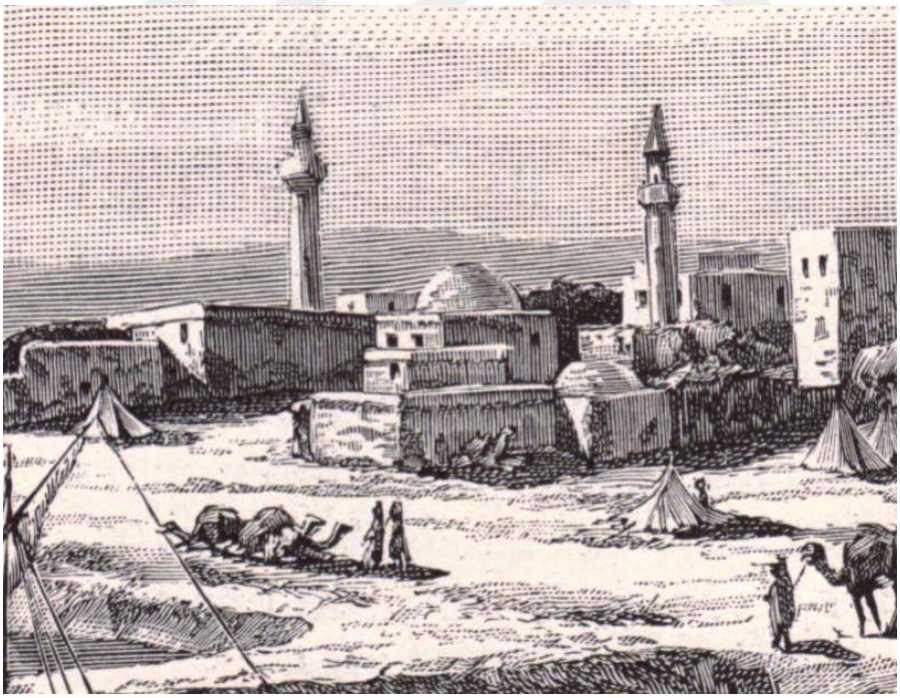
Resim 30d Yemen'de Bekiriyye Camii

(https://lh4.googleusercontent.com/-MrdXksMDGdk/TYSugbCaY-I/AAAAAAAADPs/voESldzGTqA/s1600/13+bekiriye+cami.jpg).

Resim 30e Somali-Kisimayo Camii minaresi

(http://i55.tinypic.com/2cnulub.jpg).

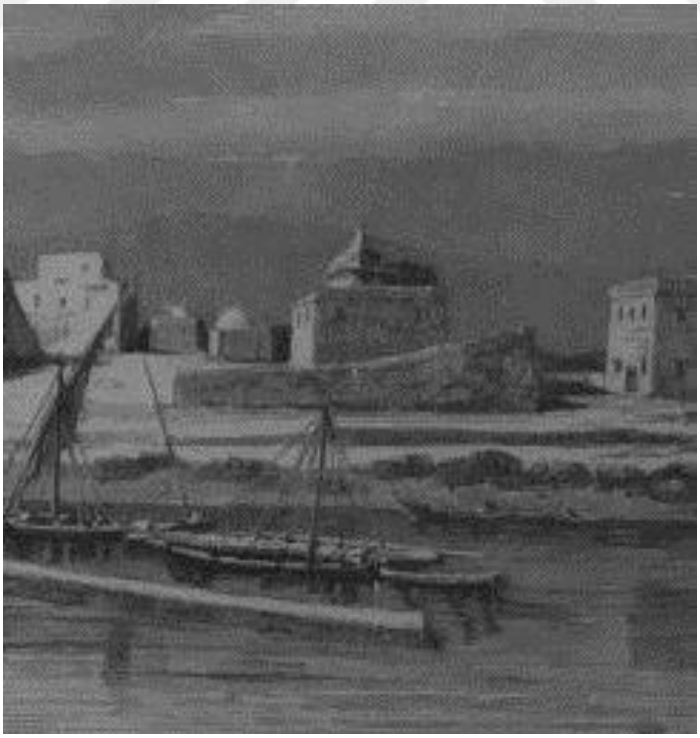
Resim 31a Zeyla'da muhtemel kare mekânlı dendanları olmayan Osmanlı türbe örneği

(Le Monde Illustré, 1887, Yıl: 31, Sayı: 1559, s. 104).

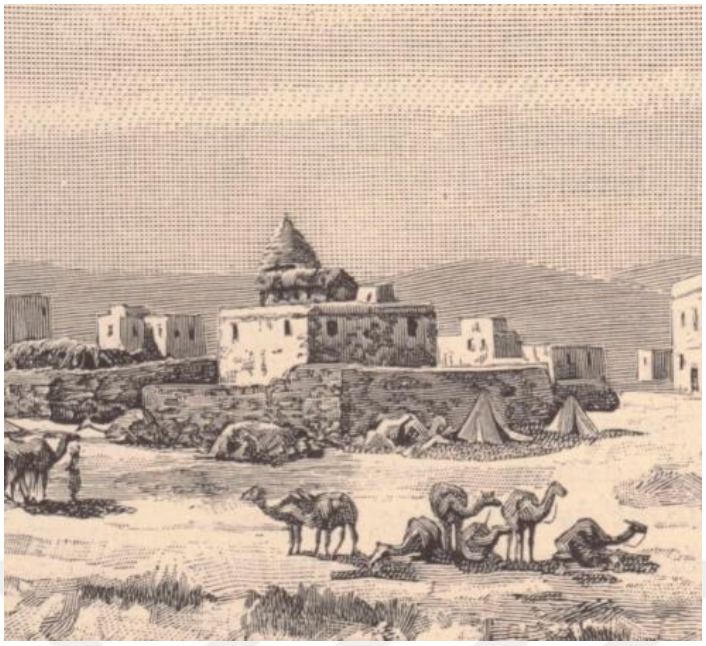
Resim 31b Şeyh Erzurumi Türbesi

(http://sefine-abdulhalim.blogspot.com.tr/2011/01/seyh-erzurumi.html),03.04.2014 (XIV. yüzyılın ilk yarısı diye tarihlemek mümkün görünmektedir).

Resim 31c Zeyla'da konik külahlı türbe.

(http://i.ebayimg.com/00/s/OTYwWDEyODA=/z/qiUAAOSwRLZT6h97/$_57.JPG).

Resim 31d Zeyla'da konik külahlı türbe.

(Le Monde Illustré, 1887, Yıl: 31, Sayı: 1559, s. 104).

Resim 31e Ürgenç'te Fahreddin Razi Türbesi

(Aslanapa **Türk Sanatı** 1989).

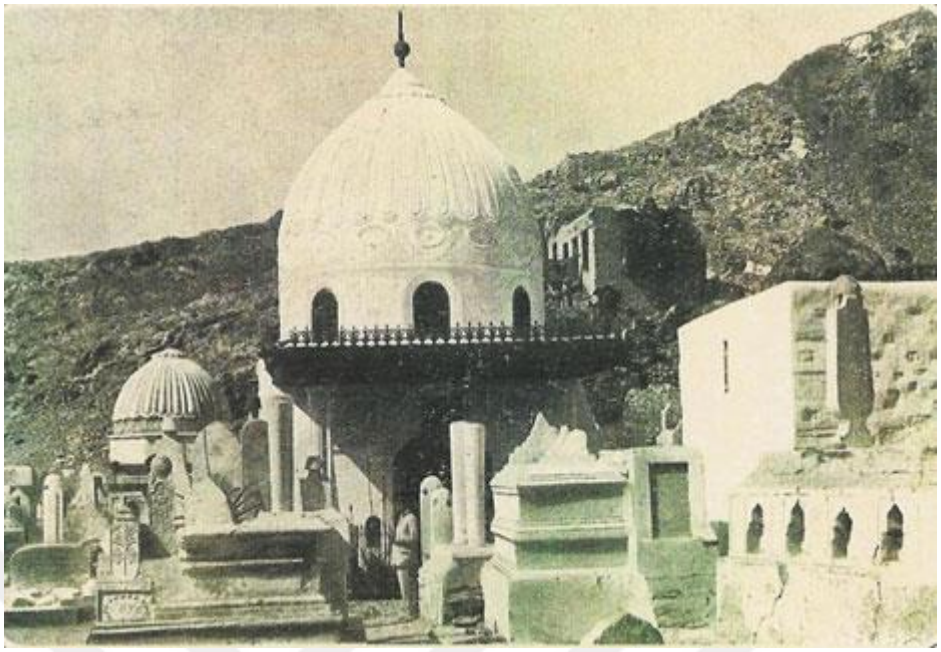
Resim 31f Ayşe Bibi ve Balaca Hatun türbeleri

(Seyfi Başkan, "Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında", 2013).

Resim 31g Tuğrul Bey Döneminde Yaptırılmış olan Cihil Duhteran (Kırk Kızlar) Kümbeti, 1054-1055, Damgan-İran

(Seyfi Başkan, "Timurlu Çağı Türbe Mimarisi Hakkında", 2013).

Resim 31h Mekke-i Mükerreme'de, Cennetu'l-Mualla'da, Hz. Hadicetu'l-Kubrâ (r.ah.) (Vâlidemizin Türbe-i Şerîfeleri Yıkılmadan Evvel).

(http://www.dunyabizim.com/ilgilihaber/6305/hatice-annemiz-orada-medfun.html; 02.11.2015).

Resim 31ı Yemen'de mezarlık alanı ve bir türbe örneği

(http://www.alamy.com/stock-photo-view-of-the-traditional-tarim-muslim-cemetery-near-sayun-yemen-13233110.html; 14.07.2016).

Resim 31i Zeyla'da Şeyh İbrahim Türbesi haziresinde bir mezar.

Resim 31j Zeyla'da mezarlık.

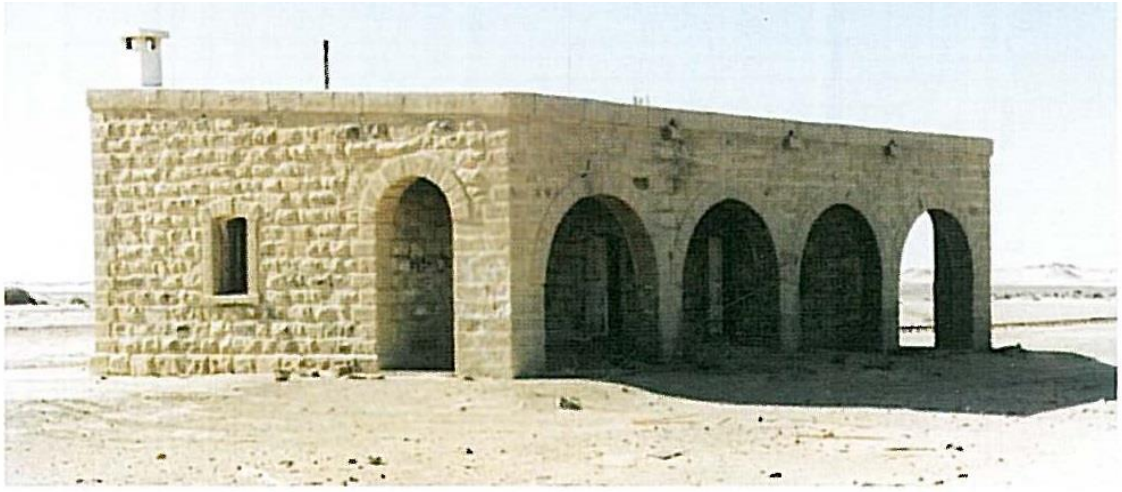

Resim 32a Sevâkin'de bir Osmanlı kalıntısı (BİMTAŞ).

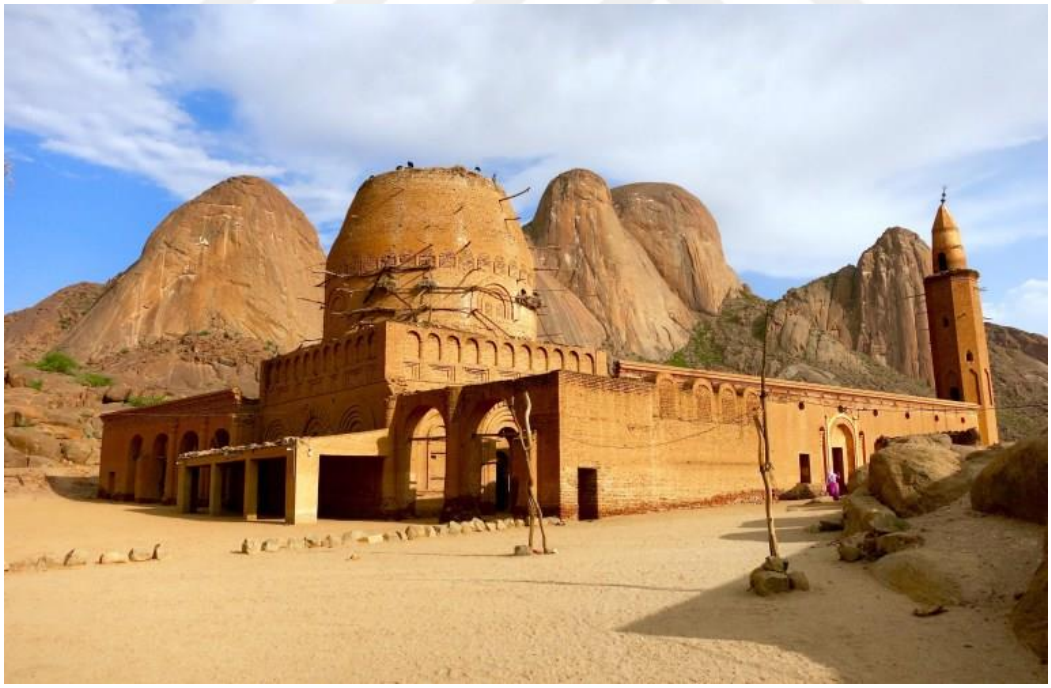
Resim 32b Darü'l-Hamra Tren İstasyonu

(Mahmud Zeyn El Abidin, **Suudi Arabistan'da Ayakta Kalan Osmanlı Eserleri Seçme Örnekler**, 2011).

Resim 32c Zat El-Hac Tren İstasyonu

(Mahmud Zeyn El Abidin, **Suudi Arabistan'da Ayakta Kalan Osmanlı Eserleri Seçme Örnekler**, 2011).

Resim 33a Kassala'da Seyyid Muhammed al- Hasan Türbesi

(http://www.loveadventures.co.uk/inside-sudan-a-rare-glimpse/).

Resim 33b Merv'de Sultan Sencer Türbesi

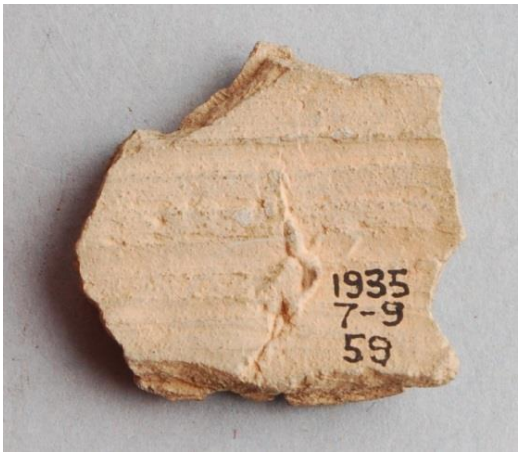
(http://semayapi.com/references_detail.aspx?id=2).

Resim 34 Mercan taşı.

Resim 35a Sâdeddin Adası seramik parçaları.

Resim 35b Sâdeddin Adası seramik Parçaları.

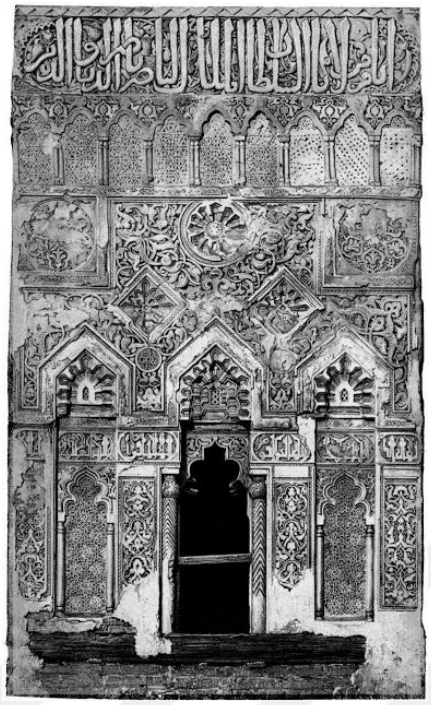
Uzunluk: 3 cm, **Genişlik**: 3 cm, **Derinlik**: 0.75 cm.

(http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1288362001&objectId=3496244&partId=1).

(

Resim 36a Sevâkin'de (Sudan) Osmanlı mimari örneklerinden Hurşit Efendi Evi (1770), duvarlarda dilimli kör nişler (BİMTAŞ).

Resim 36b Kahire Kalavun Camii

(http://islamic-arts.org/2012/cairos-islamic-architecture-7th-to-18th-centuries/).

Resim 36c Ankara'da Karacabey Türbesi kubbe eteğinde görülen dilimli ve sıralı nişler

(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=34855; 28.03.2015).

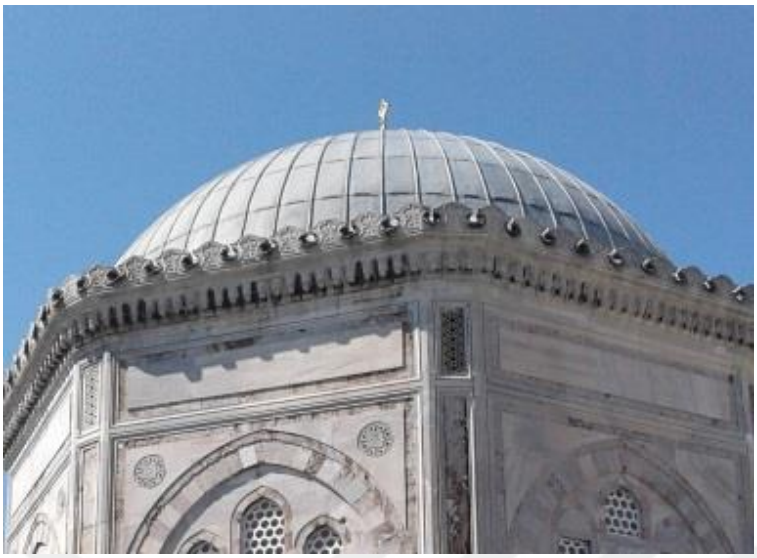

Resim 36d Tire Yeşil Cami Kubbe eteği

(http://www.envanter.gov.tr/anit/index/detay/37293; 28.03.2015).

Resim 36e Bursa'da Hamza Bey Türbesi (866/1461).

Resim 37a Kanuni Sultan Süleyman Türbesi.

Resim 37b Şehzade Mehmet Türbesi

(Mustafa Cambaz http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=1727414.07.2016).

DÖKÜMANLAR

الوثيقة — الصفحة

(٨٧) خط بوسته ـ بين عدن ، زيلع ، بربره [١٥ رمضان ١٢٩٢ هـ] ٢٠٧
(٨٨) تعمير بربره ـ مخازن للجمرك ، جامع ، مستشفى ، ديوان للحكومة [١٧ رمضان ١٢٩٣ هـ] ٢٠٨
(٨٩) تشكيل حكدارية هرر ـ تبعية زيلع ، بربره لها [١٢ شوال ١٢٩٢ هـ] ٢٠٨
(٩٠) الأوامر الصادرة لجالى باشا (تأمين الطريق ، تعزيز القوات ، تقرير مرتبات لمشايخ القبائل) [٢٢ ذى القعدة ١٢٩٢] ٢٠٩
(٩١) تعيين طبيبين لبربره لعلاج الأهالى والجنود [٢٩ صفر ١٢٩٣] ٢١٢
(٩٢) تعليمات لرضوان باشا للسير بموجبها فى بربره ـ (تأمين طريق بربره ـ بلحار ، أخذ القبائل بالحزم ، عمل أسكله أخرى فى بربره ـ سترسل له مستلزمات عملية المياه ، والموظفون اللازمون ، والمكاييل والموازين ، وخيمة استقبال ـ الأبقاء على القاضى والمفتى الصوماليين فى وظيفتهما لمعرفتهما لأحوال البلاد) [٩ ربيع الأول ١٢٩٣] ٢١٣
(٩٣) رضوان باشا ـ مأمـــوراً لإداره بربره ، وزيلع بعد فصلهما عن حكدارية هرر [١٩ ربيع أول ١٢٩٣] ٢١٨
(٩٤) قاضى بربره ـ رضوان باشا يجب بقاء القاضى المصرى لجهل الصوماليين بأصول الشريعة ، وللخطبة فى الجامع [٦ جمادى الأول ١٢٩٣] ٢١٩
(٩٥) مبانى بربره تم منها الكمرك ، الاسبتالية ، الجامع ، الديوان . الحاجة لمبانى أميرية أخرى [٨ جمادى الآخر ١٢٩٣] ٢٢١
(٩٦) مياه بربره ـ توصيل فروع للجامع ، الديوان ، الكمرك ، الاسبتالية [٩ جمـــادى الثانية ١٢٩٣] ٢٢٢
(٩٧) مستشفى بربره ـ إعداده لإستقبال ٥٠ شخصا بالقسم الداخلى تزويده بحاجته [٢٠ رجب ١٢٩٣] ٢٢٣
(٩٨) مياه بربره ـ حفل إفتتاح عملية المياه بعد إتمامها [٦ شعبان ١٢٩٣] ٢٢٤
(٩٩) عدن تستفيد من جهود المصريين فى بربره [١٢ رمضان ١٢٩٣] ٢٢٧
(١٠٠) الإنجليز فى عدن ـ تدخلهم فى شئون الساحل المقابل ـ زيارات بعض رؤساء البحرية لبربره وزيلع [٢٥ محرم ١٢٩٤] ٢٢٩
(١٠١) غوردون حكداراً لعموم السودان (ماعدا بربره ، زيلع ، تجره ، هرر) [٤ صفر ١٢٩٤] ٢٣١

(ط)

الوثيقة — الصفحة

(١٠٢) احالة بربره ، زيلع ، تجره ، حكدارية هرر ـ لعموم حكداريه السودان [١٦ صفر ١٢٩٤] ٢٣١

٢ ـ زيلـــع

(١٠٣) الفرمان الصادر بإحالة زيلع للادارة المصرية مقابل ١٥٫٠٠٠ ليره عثمانية [٢٧ جمادى الأول ١٢٩٢] ٢٣٥
(١٠٤) أمر لرضوان باشا ليقوم باستلام ميناء زيلع ـــ (بجره) تبع زيلع [٣ جمادى الأول ١٢] ٢٣٦
(١٠٥) ارسال مزنجر باشا لبحث حالة الطرق فى زيلع وكتابة تقرير عنها [٣ جمادى الأول ١٢٩٢] ٢٣٧
(١٠٦) رؤوف باشا ـــ تتبع زيلع وملحقاتها له ـــ التعليمات الصادرة له بتأمين الأهالى والطرق [١٢ جمادى الأول ١٢٩٢] ٢٣٧
(١٠٧) ما كتبته الصحف الأجنبيـــة فى مصر عن زيلع وعن نتائج إلحاقها بمصر [٢٢ جمادى الأول ١٢٩٢] ٢٣٨
(١٠٨) العلاقات مع الإنجليز فى عدن بعد ضم زيلع لمصر ـــ تسهيل أمور الإنجليز ـــ الخوف من نياهم [٢٣ جمادى الأول ١٢٩٢] ٢٣
(١٠٩) تعيين مأمور لتاجوره بعد تتبعها لزيلع ـــ تحرك رؤوف باشا لهرر [٢٠ رجب ١٢٩٢] ٢٤٠
(١١٠) خطوط ملاحيـــة منتظمة بين موانى البحر الأحمر (مواعيد هذه الخطوط) [٢٢ شعبان ١٢٩٢] ٢٤١
(١١١) زيلع ـ تنظيمها ـ تعيين (أبو بكر شحم) أمير زيلع وكيلا للمحافظة [١٦ رمضان ١٢٩٢] ٢٤٥
(١١٢) أمر تقليد أبو بكر شحم ـ وكيلا لمحافظة زيلع [١٦ رمضان ١٢٩٢] ٢٤٧
(١١٣) تعمير زيلع ـــ ارســـال صناع لمختلف الصناعات من مصر [١٦ رمضان ١٢٩٢] ٢٤٨
(١١٤) تجارة زيلع ـ تنظيمها ـ المكاييل والموازين المستعملة واختبارها [...] ٢٤٩

Doküman 1 Cibuti ülkesinde tespit ettiğimiz ancak ait olduğu kitabı henüz tespit edemediğimiz birinci yazı.

٢ — القسم الثانى يوجد خارج البندر وهو عبارة عن التحصينات التى بالجزائر القريبة من البندر مثل طابيق جزيرتى (جرار) ، (طاولود) — وقلعتى (أم كلو) و(حرقيقو) الواقعتين بالأرض القارة على بعد ساعة ونصف من البندر المذكور .

ثم إن الخطوط التلغرافية للسودان الداخلى مختلة الأحوال ومحتاجة إلى زيادة الاعتناء ويلزم الدقة فى إعداد المستخدمين الكافين للملاحظتها وفى تغيير مهماتها القديمة .

— تقرير ٥ — فى (١٩ صفر ١٢٩٨) — عن زيلع .

لما كان الواجب علينا حسب ما ألزمتنا به مأموريتنا المرور على سواحل البحر الأحمر والمحيط الهندى لتفقد واختبار أحوال تلك السواحل وأهاليها — فقد بادرنا فى صباح يوم ١٥ ذى الحجة سنة ١٢٩٧ بالقيام من مصوع قاصدين جهات زيلع كما عرض ذلك تلغرافياً للمعية السنية فى التاريخ المذكور . وفى يوم السبت الموافق ١٧ من الشهر المذكور وصلنا إلى هذه الجهة الساعة ١٠ أفرنكى من هذا اليوم وحضر فى الوابور لمقابلتنا سعادة الباشا محافظ البندر ومن بها من الأعيان والتجار .

وبندر زيلع : عبارة عن أسكلة مكشوفة فى ساحل المحيط الهندى واقعة خارج خليج تجره ولها جسر من عهد قريب ممتد داخل البحر بطول ٤٠٠ متر وعرض ٤ أمتار لشحن وتفريغ البضائع من عليه ، وللجزر تأثير عظيم على هذه الأسكلة حيث يبدأ الجزر فيها بعد الشروق بنحو ساعتين ويستمر إلى الغروب ثم يعقبه المد وينتهى إلى آخر الليل .

ويترتب على ذلك عطل شحن البضائع وتفريغها نهاراً ، فالشحن والتفريغ يتم ليلا ولا يخفى ما يحصل من الصعوبة فى هذه الحالة .

أما أهالى هذا البندر : فيبلغ عددهم نحو ٢,٠٠٠ نفسا وقليل من الأغراب وهو فى الاتساع كأصغر قرية من قرى الأقاليم المصرية — ولم يكن به من المبانى سوى ديوان المحافظة والكمرك وخمسة بيوت للمحافظ وأولاده — أما باقى مساكن الأهالى فهى تكولات تسمى عندهم (جراجى) موضوعة بدون نظام بحيث لايتراءى للناظرين أو المارين سكك ولا شوارع — وهذا البندر فى حد ذاته محدود من الناظرة ٠٠٠ [illegible]

بسببه فى شهر رمضان الماضى ثلاثون نفراً كل يوم — ولم يمكن وقف هذا الداء الآن لعدم وجود مادة التطعيم .

والماء : يجلب من مسافة ٢٠٠ متر من البندر من عين يقال لها (تخا) لكن ماؤها شحيح والأهالى مكسبهم فقط من بيع الأحطاب التى يأتون بها من الغابة والمياه التى يجلبونها على ظهورهم — وأيضاً من الأكياس التى يصنعها النساء خوص جريد نخل الدوم وتسمى (عناكب) وتستعمل لوضع المصلح فى داخلها لنقله إلى الجهات الأخرى — والآن أبطلوا صناعتها وتعطل عنهم هذا المكسب .

أما تجارة زيلع : فهى من البن الهررى والريش والجلود وسن الفيل والمسك

وإدارة محافظة البندر جارية كما هو معلوم بمعرفة جنفرة (أبو بكر باشا) وذلك بمعاونة ثلاثة من أولاده المنوط أحدهم بتأمين الطريق الموصلة من زيلع إلى هرر — وتمتد هذه الإدارة من بحرى على جميع ساحل (جون تجره) لغاية (أوبوك) ومن ضمن ذلك ملاحة (عسل) وعساكرها عبارة عن بلوكين تعداد أفرادهم ٢٩١ نفراً منهم ٣١ بنقطة تجره .

وأما أمر الكمرك ومأمورية الدخولية والضبطية فإنها جارية بمعرفة ثلاثة من الضباط الذين أحضرهم معه سعادة المدير .

وفى أثناء وجودنا أعطانا سعادة محافظها ورقة عبارة عن شروط باللغة الفرنسية عقدها شخص يسمى (السيد على) من أهالى تجره مع الخواجه (جوبير) الفرنساوى والمقيم الآن بعدن بشأن استخراج فحم من الجبال التى بجهة (أوبوك) فى مقابل ٢,٠٠٠ ريال تعطى من الخواجه المذكور لذلك الشخص فحررنا إلى الخواجه المذكور عنه مخاطبة وأرسلناها له فى عدن تشتمل على عدم اعتبار هذه الشروط وأنها ملغاة ولا يعمل بها لداعى أن هذه الجبال من أملاك الحكومة الخديويه — ثم أخبرنا المحافظ عن حصول التحفظ على السيد على المذكور ثم توجهنا لجهة بربره .

تقرير ٦ — عن بربره وبلحار فى (محرم ١٢٩٨)

بندر بربره واقع فى ساحل أفريقيا خارج باب المندب وله ميناء مقفلة بالطبيعة موجودة فى نهاية جون مستطيل ممتد من الشرق إلى الغرب فى مساحة ثلاثة أميال وفى عرض نصف ميل ، ومأمونة بواسطة الساحل الأصلى واللسان الممتد أمامه من [illegible]

Doküman 2 İkinci yazı.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Güneş ALÇI

E-Posta : gunesalc@gmail.com.

EĞİTİM

Atatürk Üniversitesi, Fen-Ed. Fak., Sanat Tarihi Bölümü, Bölüm Birinciliği.

Marmara Üniversitesi**,** Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

YABANCI DİL

İngilizce

DENEYİMLER

2000 - 2008	Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda sınıf öğretmenliği.
2008 - 2010	Süleymaniye KUDEB.
2011	Topkapı Restorasyon Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sanat Tarihçi-Danışman).
2013- ……	Üsküdar Vakıflar İkinci Bölge Müdürlüğü.

YAYINLANMIŞ ESERLER

"Üsküdar'da Kayserili Halil Paşa Türbesi ve Bağlı Birimler", Vakıf Restorasyon Yıllığı, S.4, İstanbul 2012, s. 73-88.

G. Alçı, A. Doğanay, "Zeylâ'da Osmanlı Dönemi Türbe Mimarisi Üzerine Gözlemler", Vakıf Restorasyon Yıllığı, S. 12, İstanbul 2016, s. 120-137.

PERSONAL INFIRMATION

Name and Surname : Güneş ALÇI

E-mail : gunesalc@gmail.com.

EDUCATION

Atatürk University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Top Student of the Department.

Marmara University**,** Institute of Social Sciences, Department of History and Arts of Islam.

FOREIGN LANGUAGES

English

EXPERIENCES

2000 - 2008	Classroom teaching at Schools of Ministry of National Education.
2008 - 2010	Süleymaniye KUDEB.
2011	Topkapı Restorasyon Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Art Historian-Consultant).
2013- ……	Directorate of Foundations Üsküdar 2nd District.

PUBLISHED WORKS

	"Üsküdar'da Kayserili Halil Paşa Türbesi ve Bağlı Birimler", Foundation Restorations Almanac, Issue 4, Istanbul 2012, pages. 73-88.
G. Alçı, A. Doğanay,	"Zeylâ'da Osmanlı Dönemi Türbe Mimarisi Üzerine Gözlemler", Foundation Restorations Almanac, Issue. 12, İstanbul 2016, pages 120-137.